

GODIŠNJAK
Jun 2024.

Redakcija:

- prof. dr Dobrivoje Stanojević,
Univerzitet u Beogradu – Fakultet političkih nauka (Srbija)
prof. dr Jasna Veljković,
Univerzitet u Beogradu – Fakultet političkih nauka (Srbija)
prof. dr Saša Mišić,
Univerzitet u Beogradu – Fakultet političkih nauka (Srbija)
prof. dr Anita Burgund Isakov,
Univerzitet u Beogradu – Fakultet političkih nauka (Srbija)
doc. dr Jelena Lončar
Univerzitet u Beogradu – Fakultet političkih nauka (Srbija)
doc. dr Goran Tepšić
Univerzitet u Beogradu – Fakultet političkih nauka (Srbija)
doc. dr Marko Dašić
Univerzitet u Beogradu – Fakultet političkih nauka (Srbija)
doc. dr Stefan Surlić
Univerzitet u Beogradu – Fakultet političkih nauka (Srbija)

Međunarodna redakcija:

- Dr. Ana Maria Pereira Antunes,
Universidade da Madeira & Centro de Investigação em Estudos da Criança da Universidade do Minho (Portugal)
Dr. Armina Galijaš,
Universität Graz – Zentrum für Südosteuropastudien (Austrija)
Dr. Dejan Jović,
Fakultet političkih znanosti – Sveučilište u Zagrebu (Hrvatska)
Dr. James Ketterer,
Center for Civic Engagement – Bard College (SAD)
Dr. Jeffrey Peake,
Clemson University – College of Behavioral, Social and Health Sciences (SAD)
Dr. Kristina Urbanc,
Pravni fakultet – Sveučilište u Zagrebu (Hrvatska)
Dr. Lejla Turčilo,
Fakultet političkih nauka – Univerzitet u Sarajevu (Bosna i Hercegovina)
Dr. Lucija Vejmelka,
Pravni fakultet – Sveučilište u Zagrebu (Hrvatska)
Dr. Maria Cristina de Salgado Nunes,
Faculdade de Ciências Humanas E Sociais – Universidade do Algarve (Portugal)
Dr. Marko Kmezić,
Universität Graz – Zentrum für Südosteuropastudien (Austrija)
Dr. Massimo Bucarelli,
Sapienza Università di Roma (Italija)
Dr. Nina Mešl,
Fakulteta v socialno delo – Univerza v Ljubljani (Slovenija)
Dr. Tadeja Kodele,
Fakulteta v socialno delo – Univerza v Ljubljani (Slovenija)
Dr. Valida Repovac Nikšić,
Fakultet političkih nauka – Univerzitet u Sarajevu (Bosna i Hercegovina)
Dr. Zoran Ilievski,
Ss. Cyril and Methodius University, Skopje (Severna Makedonija)

ISSN 1820-6700

Univerzitet u Beogradu
Fakultet političkih nauka

GODIŠNJAK 2024

GODINA XVIII/ SPECIJALAN BROJ / JUN 2024.

Beograd

Izdavač:

Univerzitet u Beogradu – Fakultet političkih nauka
Beograd, Jove Ilića 165
Telefon: 011/3092-999, Fax: 011/2491-501

E-mail: godisnjakfpn@fpn.bg.ac.rs

Internet prezentacija: <http://www.fpn.bg.ac.rs/node/588>

Za izdavača:

prof. dr Dragan R. Simić

Glavni i odgovorni urednik:

prof. dr Dragan R. Simić

Izvršni urednik:

doc. dr Stevan Nedeljković

Izvršne urednice specijalnog broja:

prof. dr Jasna Hrnčić

doc. dr Suzana Mihajlović

prof. dr Dragana Stoeckel

Dizajn:

Stefan Ignjatović

Prelom:

Biljana Živojinović

Lektura i korektura:

Olivera Veličković

Tiraž:

50 primeraka

Štampa:

Čigoja štampa

SADRŽAJ

PREDGOVOR	9
-----------------	---

POLA VEKA VISOKOŠKOLSKOG OBRAZOVANJA ZA SOCIJALNU POLITIKU I SOCIJALNI RAD U REPUBLICI SRBIJI

Milosav Milosavljević, Prilog istoriji obrazovanja socijalnih radnika na Univerzitetu u Beogradu – Fakultetu političkih nauka	11
Mira Lakićević, Moja prva generacija	31
Jasna Hrnčić, Miona Gajić i Tamara Stojanović, Razvoj programa za visokoškolsko obrazovanje za socijalnu politiku i socijalni rad na Univerzitetu u Beogradu – Fakultetu političkih nauka	43
Miroslav Brkić, Socijalni rad i digitalna revolucija	63
Tomislav Sedmak, Susret dva ljudska bića u socijalnom radu	81

EKONOMSKE, SOCIJALNE I POLITIČKE IMPLIKACIJE MEĐUNARODNIH KRIZA I KONFLIKATA

Suzana Mihajlović i Nataša Milošević, Upravljanje humanitarnom krizom u Evropskoj uniji i socijalna politika – podrška izbeglicama u eri rusko-ukrajinskog sukoba	99
Violeta Dorđević i Tamara Stojanović, Dvostruki standardi zaštite prisilnih migranata u zemljama Evropske unije: primer Mađarske i Poljske.	121
Jagoda Petrović i Marko Ružičić, Socijalne potrebe raseljenih osoba i povratnika u Bosni i Hercegovini	143
Dijana Janković, Maja Marković i Miona Gajić, Ostvarivanje prava privremeno raseljenih lica iz Ukrajine u Republici Srbiji: izazovi i perspektive integracije ...	159
Božidar Denda, Političke i socijalne implikacije kosovske krize u svijetlu postmodernog društva rizika.	187

STRATEGIJE I INTERVENCIJE SOCIJALNOG RADA U ZAŠTITI VULNERABILNIH GRUPA U KRIZNIM VREMENIMA

Anita Burgund Isakov, Humanitarna pomoć u situacijama krize: između nužnosti i potrebe za opstankom.	203
Anja Marković, Rezilijentnost kod dece i mladih u prisilnim migracijama na Balkanskoj ruti	231
Ljubo Lepir i Svetlana Ristić, Krizni menadžment u socijalnoj zaštiti – slučaj pandemije	251
Buda Methadžović, Inicijative socijalnog rada u radu sa ranjivim društvenim grupama u kriznom, ratnom i posleratnom kontekstu: istraživanje i rezultati ..	271
Vanja Petrović, Obeležja solidarnih kuhinja u Republici Srbiji	290

CONTENT

PREFACE

HALF A CENTURY OF HIGHER EDUCATION FOR SOCIAL POLICY AND SOCIAL WORK IN THE REPUBLIC OF SERBIA

Milosav Milosavljević, A contribution to the history of social worker education at the University in Belgrade - Faculty of Political Science	11
Mira Lakićević, My first generation	31
Jasna Hrnčić, Miona Gajić and Tamara Stojanović, Development of the higher education program for social policy and social work at the University of Belgrade – Faculty of Political Science	43
Miroslav Brkić, Social work and the digital revolution	63
Tomislav Sedmak, The encounter between two human beings in social work	81

ECONOMIC, SOCIAL, AND POLITICAL IMPLICATIONS OF INTERNATIONAL CRISES AND CONFLICTS

Suzana Mihajlović and Nataša Milošević, Humanitarian crisis management in the European Union and social policy – support for refugees in the era of the Russian-Ukrainian conflict.	99
Violeta Đorđević i Tamara Stojanović, Double Standards in the Protection of Forced Migrants in European Union Countries	121
Jagoda Petrović i Marko Ružičić, Social needs of displaced persons and returnees in Bosnia and Herzegovina	143
Dijana Janković, Maja Marković i Miona Gajić, Realization of the Rights of Temporarily Displaced Persons from Ukraine in the Republic of Serbia: Challenges and Perspectives of Integration	159
Božidar Denda, Political and social implications of the Kosovo crisis in the light of the postmodern risk society	187

STRATEGIES AND INTERVENTIONS OF SOCIAL WORK IN PROTECTING VULNERABLE GROUPS IN TIMES OF CRISIS

Anita Burgund Isakov, Humanitarian aid in crisis situations: between necessity and the need for survival	203
Anja Marković, Resilience of children and young people in forced migration on the Balkan route	231
Ljubo Lepir i Svetlana Ristić, Crisis management in social protection — the case of the pandemic	251
Buda Methadžović, Social work initiatives with vulnerable social groups in crisis, war, and post-war contexts: research and results	271
Vanja Petrović, Characteristics of solidarity kitchens in the Republic of Serbia.	290

PREDGOVOR

Univerzitet u Beogradu – Fakultet političkih nauka ove školske 2023/24. godine slavi pola veka visokoškolskog obrazovanja za socijalnu politiku i socijalni rad u Srbiji. Obrazovanje za socijalni rad je u Srbiji počelo 1958. godine osnivanjem Više škole za socijalne radnike. Četrnaest godina kasnije, novembra 1972, na sednici Nastavnog veća Univerziteta u Beogradu – Fakulteta političkih nauka doneta je odluka o osnivanju Smera za studije socijalnog rada. Godinu dana kasnije, školske 1973/74. godine, počelo je prvi put u Srbiji četvorogodišnje visokoškolsko obrazovanje za socijalni rad sa radom Smera za socijalni rad i socijalnu politiku. Od tada je studijski program socijalnog rada i socijalne politike, kasnije nazvan studijama socijalne politike i socijalnog rada, prošao kroz brojne reforme i tri akreditacije, koje su, zahvaljujući naporu nastavnika i saradnika Fakulteta političkih nauka, dovele do plodnog razvoja kurikuluma u skladu sa najnovijim naučnim dostignućima i visokoškolskim trendovima.

Univerzitet u Beogradu – Fakultet političkih nauka je ovaj jubilej obeležio svečanom akademijom i naučnom konferencijom „Međunarodni aspekti socijalne politike i socijalnog rada u vreme kriza i konflikata“, održanim 12. decembra 2023. godine, kao i objavljivanjem specijalnog broja časopisa *Godišnjak* Fakulteta političkih nauka, koji je pred vama. Ovaj broj *Godišnjaka* ima za cilj da informiše o visokoškolskom obrazovanju, socijalnoj politici i praksi socijalnog rada, da inspiriše kritički dijalog i da doprinese evoluciji socijalne politike i socijalnog rada kao transformativne sile u kriznim vremenima.

U prvom delu radovi su posvećeni osvetljavanju početaka i daljeg razvoja obrazovanja za socijalnu politiku i socijalni rad u Srbiji i promišljanju o centralnom odnosu u ovoj profesiji – susreta dva ljudska bića. Zatim su u drugom i trećem delu prikazani radovi koji su izlagani na konferenciji, čiji je cilj bio razmatranje ekonomskih, socijalnih i političkih implikacija međunarodnih kriza i konflikata na socijalno blagostanje, intervencija i inicijativa socijalne politike i socijalnog rada u radu sa ranjivim grupama u kriznom, ratnom i posleratnom kontekstu. U složenoj globalnoj društveno-političkoj dinamici, socijalni rad se javlja kao ključna snaga u upravljanju i ublažavanju uticaja kriza i konflikata. Od prirodnih katastrofa, preko humanitarnih vanrednih situacija, pa sve do oružanih sukoba, društva širom sveta se sve više suočavaju

sa višestrukim izazovima koji zahtevaju inovativne pristupe i intervencije. Kao profesija koja je jedinstveno pozicionirana na raskrsnici ljudskih prava, razvoja zajednice, javnog zagovaranja i zastupanja marginalizovanih i nejakih članova, bavi se istovremeno dubokim socio-ekonomskim i psihološkim posledicama kriza.

Konferencija je okupila 39 izlagača iz zemlje i regiona, kao i preko 250 učesnika iz naučnih i visokoobrazovnih ustanova, vladinih i nevladinih organizacija, teoretičare i praktičare u oblasti socijalnog rada koji su kritički analizirali evoluirajuću ulogu socijalnog rada usred kriza i sukoba, ali i razvoj obrazovanja za socijalni rad i socijalnu politiku kao odgovor na društvene izazove. Kroz interdisciplinarni dijalog i empirijske uvide osvetljene su efikasne strategije, novi trendovi i etičke prakse u negovanju otpornosti, promovisanju socijalne pravde i unapređenju ljudskog dostojanstva u vremenima društvenih kriza i konflikata.

Ovaj specijalni broj obuhvata niz naučnih i stručnih doprinosa koji istražuju procese razvoja visokoškolskog obrazovanja za socijalnu politiku i socijalni rad u Srbiji i na Univerzitetu u Beogradu, kao i ulogu socijalnog rada i socijalne politike u vremenima krize i sukoba. Preispituju se mogućnosti ovih disciplina za ublažavanje i prevazilaženje negativnih posledica „teških vremena“, za razvoj otpornosti zajednice i za zalaganje za sistemске promene koje bi omogućile stvaranje pravednijeg sveta.

Iskreno se zahvaljujemo autorima i recenzentima prikazanih radova koji su omogućili objavljivanje ove sveske svojom posvećenošću, znanjem i entuzijazmom.

Urednice specijalnog broja

Milosav Milosavljević*

*Univerzitet u Beogradu – Fakultet političkih nauka
redovni profesor u penziji*

Prilog istoriji obrazovanja socijalnih radnika na Univerzitetu u Beogradu – Fakultetu političkih nauka

Apstrakt

Obuke volontera za rad sa siromašnim i drugim ugroženim pojedincima i porodicama od strane građanskih dobrotvornih i filantropskih organizacija predstavljaju klice budućeg obrazovanja socijalnih radnika. Institucionalno-pravno obrazovanje socijalnih radnika u Srbiji počelo je 1957. godine formiranjem Više škole za socijalne radnike. U okviru reforme visokog školstva 1992. godine Viša škola je ukinuta.

Univerzitetsko obrazovanje socijalnih radnika počinje 1974. godine formiranjem Smera za socijalnu politiku i socijalni rad na Univerzitetu u Beogradu – Fakultetu političkih nauka (UB–FPN). Prva generacija profesora Smera, potpomognuta profesorima sa drugih smerova i katedri postavila je, individualno i zajednički, temelje sistema i razvoja obrazovanja socijalnih radnika na UB–FPN.

Druga generacija profesora Smera bila je dostojan sledbenik njegovih pionira. Ona je „otvorila” Smer prema opštoj i stručnoj javnosti putem naučnih istraživanja, akcionih projekata, seminara i publicistike o socijalnoj politici i socijalnom radu. Ona se može smatrati „reformatorskom”, jer je učestvovala u brojnim promenama organizacije, delatnosti i studentskog programa.

Politika podmlađivanja nastavnog kadra je garancija daljeg razvoja obrazovanja socijalnih radnika.

Ključne reči:

socijalna politika, socijalna zaštita, socijalni rad, socijalni razvoj, socijalno planiranje

* milosav.milosavljevic@gmail.com

PREDISTORIJA

Ove godine se navršava sto dvadeset tri godine od prvih kurseva za socijalne radnike u Njujorku i Amsterdamu.

U Srbiji su između dva svetska rata postojale brojne građanske dobrovoljne i dobrotvorne organizacije i udruženja. Pored ostalih, Kolo srpskih sestara, Društvo Crvenog krsta Srbije, društva za zaštitu dece bez roditelja i žrtava rata, invalidske organizacije veterana i dr. Uz brojne aktivnosti na opismenjavanju naroda, dobrotvornih akcija i pomoći siromašnim i ugroženim pojedincima i porodicama, ove organizacije su organizovale razne kurseve i obuke volontera za delotvorne socijalne aktivnosti. Ove obuke se mogu, u izvesnom smislu, shvatiti kao klice potonjih osposobljavanja socijalnih radnika.

Istaknuti volonteri i stručnjaci iz Srbije su učestvovali na Prvom međunarodnom kongresu socijalnih radnika 1928. godine u Parizu.

Formiranjem Jugoslovenskog odbora za socijalni rad, i održavanjem Prve jugoslovenske konferencije za socijalni rad maja 1960. godine, stvorena je organizaciona osnova i idejni okvir razvoja socijalnog rada, uključujući i obrazovanje socijalnih radnika. Zatim je grupa odabranih socijalnih radnika upućena na studijski boravak u SAD i Kanadu. Na Drugoj jugoslovenskoj konferenciji, održanoj 1965. godine, zaključeno je, pored ostalog, da centri za socijalni rad treba da postanu samostalne stručne ustanove za socijalnu zaštitu u okviru opština. Konstatovano je, takođe, da razvoj socijalne zaštite zaostaje za drugim delatnostima i da je neophodno širiti područja socijalnog rada na privredu, obrazovanje, zdravstvo i srodne oblasti. Odbor je jednom mesečno objavljivao časopis „Socijalna politika” sa mnoštvom zanimljivih priloga iz teorije i prakse socijalnog rada.

Pored Jugoslovenskog odbora za socijalni rad, posebne uloge u zanimanju i razvoju obrazovanja socijalnih radnika imalo je i Društvo socijalnih radnika Srbije.

POČETAK OBRAZOVANJA SOCIJALNIH RADNIKA

Obrazovanje socijalnih radnika u Srbiji, tačnije u Beogradu, počinje 1958. godine, kada je krenula sa radom Viša škola za socijalne radnike. Odluka o formiranju ove institucije doneta je juna 1957. godine. Iste godine u Republičkom zavodu za socijalna pitanja organizovana je stručna obuka za rad u socijalnoj zaštiti. Republički zavod je, inače, 1977. godine prerastao u Institut za socijalnu politiku, sa značajno novim ulogama u socijalnoj politici i socijalnoj zaštiti.

Pre formiranja Više škole već su postojali centri za socijalni rad i opštinske službe za socijalnu zaštitu. Podsećanja radi, treba pomenuti da je prvi centar za socijalni rad osnovan u opštini Palilula u Beogradu 1956. godine. Širenje

mreže centara za socijalni rad i opštinskih službi zahtevalo je zapošljavanje profesionalnih kadrova, a pre svega socijalnih radnika.

Viša škola za socijalne radnike, kao samostalna visokoobrazovna institucija, počela je sa radom 1958. godine. Ova ustanova bila je organizovana i respektabilna. Svi profesori bili su doktori nauka, a sve nastavne discipline bile su „pokrivene” odgovarajućim udžbenicima. Posebna pažnja poklanjana je vanrednim studentima, koji su u to vreme morali biti zaposleni. Pored stalno zaposlenih na Višoj školi, predavali su i neki cenjeni profesori Pravnog i Filozofskog fakulteta.

Istine radi, treba reći da su socijalnim radnicima sa višim obrazovanjem nedostajala nova profesionalna znanja u uslovima sve složenijih socijalnih problema i promene socijalne situacije, ali ih je krasio veliki entuzijazam.

FORMIRANJE SMERA ZA SOCIJALNI RAD I SOCIJALNU POLITIKU NA UNIVERZITETU U BEOGRADU – FAKULTETU POLITIČKIH NAUKA

Trebalo je da prođe petnaest godina da se ideja i potreba za fakultetskim obrazovanjem socijalnih radnika pretvore u praksu, osnivanjem Smera za studije socijalnog rada. Odluka o tome doneta je na sednici Nastavnog veća Univerziteta u Beogradu – Fakulteta političkih nauka (UB–FPN), koja je održana 06.11.1972. godine. Pre toga je Matična komisija, sastavljena od poznatih eksperata, a na osnovu uvida u razvijene sisteme obrazovanja socijalnih radnika, sačinila i Nastavnom veću podnela odgovarajući izveštaj.

Idejnu osnovu formiranja Smera predstavlja Rezolucija o socijalnoj zaštiti Savezne skupštine iz 1970. godine. U ovoj Rezoluciji je donet niz predloga i zaključaka o budućem unapređenju i razvoju socijalne zaštite. Istaknuto mesto dobio je predlog i zaključak o uvođenju fakultetskog obrazovanja socijalnih radnika. Treba pomenuti da su u pisanju Rezolucije učestvovali i neki od profesora UB–FPN.

Smer za socijalni rad i socijalnu politiku (nadalje Smer) sa četvorogodišnjim studijama osnovan je školske 1973/74. godine. Kao i drugi smerovi, prve dve godine je imao predmete koji su bili opšti za sve studente UB–FPN. Opredeljenje za smer je bilo na trećoj godini studija tako da su smerski predmeti (njih ukupno 22) bili zastupljeni u III i IV godini studija. Pored toga, na III godini studija bila je obavezna letnja praksa u ustanovama socijalne zaštite, koja je trajala 30 dana.

Na predlog Katedre kod prve reforme školske 1974/75. godine uvedeno je kontinuirano četvorogodišnje obrazovanje, uz mogućnost da diplomirani studenti Više škole za socijalne radnike nastave studije na III godini Smera, uz polaganje diferencijalnih ispita.

Dvojnost višeg i fakultetskog obrazovanja stvarala je određene nesporazume i povremene sukobe, jer nisu bile razgraničene uloge ova dva profila kadrova. Ovaj paralelizam trajao je sve do ukidanja Više škole za socijalne radnike i eliminacije mogućnosti upisa po pomenutom režimu 1992. godine.

PIONIRI SMERA

Prva generacija profesora formirala je osnove razvoja i stabilnosti fakultetskog obrazovanja socijalnih radnika. Oni su jedinstveno i kolektivno definisali nastavni plan i program, metode i sadržaje fakultetskog obrazovanja socijalnih radnika, koristeći sopstvena i iskustva razvijenijih studija socijalnog rada. Ovi profesori su odredili zadatke, funkcionisanje i mesto novog Smera u ukupnoj strukturi UB–FPN. Oni se, stoga, mogu smatrati pionirima Smera za socijalnu politiku i socijalni rad (kasnije Odeljenja) i fakultetskog obrazovanja socijalnih radnika u našoj zemlji i zalazuju poštovanje i počast svih prošlih i budućih studenata socijalnog rada.

Iz ovih razloga pomenućemo ukratko svakog od njih:

Prof. dr Edita Vajs je bila jedina dama među pionirima Smera. Bila je erudita i poliglota u potpunosti posvećena intelektualnom radu. Imala je široke vidike i interesovanja za naučna i društvena pitanja.

Prof. dr Edita Vajs se kao saradnica i naučna savetnica Instituta za međunarodnu politiku i privredu posebno bavila različitim društvenim sistemima i međunarodnom socijalnom politikom. Na UB–FPN je predavala dva predmeta: Doktrine i uporedni sistemi socijalne politike, koji je kasnije dobio naziv Savremeni sistemi socijalne politike, i drugi predmet Međunarodna socijalna politika. Bila je prvi rukovodilac poslediplomskih magistarskih studija pod nazivom Socijalni razvoj i socijalna politika.

Pored brojnih tekstova iz ovih oblasti, objavila je i dvotomno delo *Međunarodna politika*. Knjigu *Društveni standard u svetu i kod nas: koncepcije i tendencije razvoja*, u izdanju Instituta za međunarodnu politiku i privredu u Beogradu, objavila je 1968. godine.

Prof. dr Vajs je bila učesnica mnogih međunarodnih kongresa, konferencija, istraživanja i seminara. Pored ostalog, bila je članica Komiteta predstavnika Međunarodnog saveta za socijalno blagostanje za evropski region. Posebno je bila angažovana u pripremi Deklaracije o socijalnom napretku i razvoju. Bila je nacionalni korespondent za regionalnu problematiku pri Institutu Ujedinjenih nacija (UN) za istraživanje socijalnog razvoja u Ženevi. Ideje, inicijative i predlozi prof. dr Edite Vajs bile su prihvaćene u komisijama UN, što je bilo i ostalo od izuzetnog značaja za našu zemlju i našu nauku.

Prof. dr Dušan Lakićević je najzaslužniji za formiranje Smera, njegovu stabilizaciju, prihvatanje i utemeljenje fakultetskih studija socijalnog rada na UB–FPN.

Profesor Lakićević je diplomirao i doktorirao na temu: *Socijalni rad i socijalna funkcija preduzeća* na Pravnom fakultetu u Beogradu. Za redovnog profesora UB–FPN izabran je 1979.

Kao profesor i direktor Više škole za socijalne radnike i direktor Instituta za socijalnu politiku, najbolje je uočio raskorak između sadržaja i nivoa obrazovanja socijalnih radnika i njihovih složenih i raznovrsnih uloga u nepovoljnoj socijalnoj situaciji i rastućim socijalnim problemima, pa nije slučajno što je bio posebno motivisan za prevazilaženje ovog nesklada.

Predavao je na UB–FPN predmete Socijalna zaštita, Socijalna politika i Socijalno osiguranje. Objavio je 1978. godine udžbenik *Socijalna politika* u izdanju Savremene administracije, Beograd, koji je doživeo više izdanja i korišćen i na drugima fakultetima. Ovaj udžbenik danas predstavlja svojevrsnu istoriju socijalne politike i socijalnog rada u Srbiji i bivšoj Jugoslaviji. Treba pomenuti da se on još uvek koristi u nastavi. Pored delova o istoriji socijalne politike između dva svetska i posle II svetskog rata, knjiga sadrži i detaljne analize i prikaze različitih oblasti socijalne politike sve do devedesetih godina XX veka.

Prof. dr Lakićević je bio rukovodilac ili član mnogih odbora, komisija i radnih grupa za izmene socijalnog zakonodavstva, naročito socijalne zaštite. Malo je poznato da je prof. dr Lakićević bio prvi predsednik Društva socijalnih radnika Srbije i član Jugoslovenskog odbora za socijalni rad. Dobitnik je brojnih međunarodnih odlikovanja i nagrada, među kojima je Republička nagrada za životno delo za izuzetan doprinos razvoju teorije i prakse socijalne politike.

Lakićević je objavio oko četrdeset radova od kojih izdvajamo:

- Dušan Lakićević, *Socijalna politika*, Savremena administracija, Beograd, 1991.
- Dušan Lakićević, *Misao i praksa socijalne politike Jugoslavije između dva svetska rata*, Institut za socijalnu politiku, Beograd, 1976.
- Dušan Lakićević, „Socijalni problemi i sistem socijalne zaštite u SR Srbiji”, *Socijalna politika*, br. 7–8, 1963.
- Dušan Lakićević, „Socijalni radnik – nova profesija u našem društvu”, *Zbornik radova Više škole za socijalne radnike u Beogradu*, 1967.
- Dušan Lakićević, „Solidarnost – primarno načelo socijalne zaštite”, *Socijalna politika i socijalni rad*, Beograd, br. 5, 1978.
- Dušan Lakićević, *Centar za socijalni rad u uslovima samoupravno organizovane socijalne zaštite*, Institut za socijalnu politiku, Beograd, 1978.

Učestvovao je na mnogim naučnim i stručnim skupovima, konferencijama, kongresima socijalnih radnika, savetovanjima širom bivše Jugoslavije. Održao je više besplatnih predavanja po pozivu lokalnih zajednica, društva socijalnih radnika i drugih stručnih i humanitarnih organizacija iz oblasti socijalne

politike. Predavao je Socijalnu politiku na osnovnim studijama na Fakultetu za sociologiju, političke nauke i novinarstvo Univerziteta u Ljubljani.

Prof. dr Berislav Šefer je, pored odgovornih državnih i političkih funkcija, predano radio na Smeru. Kao vrstan ekonomista on je najbolje poznao značaj socijalne politike za ukupan društveni i socijalni razvoj. Stoga je naslov predmeta koji je predavao bio: *Socijalna politika i socijalni razvoj*. On je inače bio prvi šef katedre za socijalni rad i socijalnu politiku.

Profesor Šefer je objavio mnoge naučne radove koje je koristio i u nastavi. Navodimo neke od njih:

- Berislav Šefer, *Životni standard u Jugoslaviji*, Kultura Beograd, 1959.
- Berislav Šefer, *Socijalna politika i životni standard*, Nakladnik, Zagreb, 1964.
- Berislav Šefer, *Socijalni razvoj u samoupravnom društvu*, Fakultet političkih nauka, Beograd, 1971.
- Berislav Šefer, *Socijalna politika i socijalna strategija*, BIGZ, Beograd, 1974.
- Berislav Šefer, *Socijalna politika u samoupravnom socijalističkom društvu*, Informator, Zagreb, 1981.
- Berislav Šefer, *Socijalno stanje, socijalni razvoj i socijalna politika na selu*, Informator, Zagreb, 1989.
- Berislav Šefer, „Reforma socijalne politike”, *Socijalna politika*, br. 1–2, 1991.
- Berislav Šefer, *Socijalna politika i tržišno privređivanje*, Institut za socijalnu politiku, Beograd, 1991.
- Berislav Šefer, *Socijalno stanje, socijalna politika i tranzicija u tržišnu privredu*, Zbornik Fakulteta političkih nauka, Beograd, 1994.

Bio je potpredsednik Saveznog Izvršnog Veća. Takođe je bio i predsednik Jugoslovenske konferencije za socijalne delatnosti. Uvažavanje njegovih naučnih i drugih profesionalnih kapaciteta dovelo je do izbora za predsednika Međunarodnog saveta za socijalno obezbeđenje za region Evrope, a time i člana rukovodećeg odbora ove značajne međunarodne organizacije.

Prof. dr Iv-Rastimir Nedeljković je bio čovek posebnog temperamenta sa različitim i stalno novim interesovanjima i izazovima. On je bio erudita i poliglota, pored dva maternja jezika (srpski po ocu i francuski po majci), govorio je i druge strane jezike.

Prof. dr Nedeljković je doktorirao na Univerzitetu u Beogradu – Pravnom fakultetu 1965. godine na temu: *Stupanje u samostalan život i društveno prilagođavanje štićenika dečijih domova*.

Teorije socijalnog rada su bile nastavna i naučna disciplina prof. dr Nedeljkovića. Profesor je zasnovao na UB–FPN i nastavno-naučnu disciplinu:

Socijalni rad u zajednici. Bio je šef Katedre za socijalni rad i socijalnu politiku i prodekan za studije prvog stepena na UB–FPN.

Objavio brojne knjige, članke i rasprave. Ovde izdvajamo knjige:

- Iv-Rastimir Nedeljković, *Iz doma u život – stupanje u samostalan život i društveno prilagođavanje štićenika dečijih domova*, Institut za socijalnu politiku i izdavačka kuća Rad, Beograd, 1973.
- Iv-Rastimir Nedeljković, *Socijalni rad (prilog studijama naučnih osnova)*, Zavod za proučavanje socijalnih problema Grada Beograda, Beograd, 1982.

Objavio je i neobičan udžbenik: *Socijalni rad (prilog raspravi o teorijskoj osnovi)*. Umesto dociranja ove teme, on je kritički analizirao i prikazivao osnove tada aktuelnih teorija socijalnog rada. Udžbenik je na marginama sadržao pitanja za čije odgovore su studenti morali da konsultuju širu literaturu.

Prof. Nedeljković je više doprineo afirmaciji socijalnog rada od mnogih socijalnih radnika. Bio je među osnivačima Gerontološkog društva Srbije i Udruženja gerontologa Jugoslavije, dajući poseban doprinos razvoju socijalne gerontologije. Kao uvaženi stručnjak bio je veoma angažovan i na međunarodnom planu. Po penzionisanju je bio saradnik Evropskog centra za mir i razvoj.

Prof. dr Marko Mladenović predavao je na Univerzitetu u Beogradu na Smeru za socijalni rad i socijalnu politiku Fakulteta političkih nauka i na Pravnom fakultetu predmete: Sociologija porodice sa porodičnim pravom i Socijalna zaštita dece i porodice, za koje je napisao odgovarajuće udžbenike.

Profesorova knjiga *Porodica i društvo* aktuelna je i danas. Analizama i opisa tipova porodica, promenama i krizom porodice, politikom društva prema porodici i deci, idejama o podršci i zaštiti porodice. Insistirao je posebno na osmišljenoj i aktivnoj populacionoj politici.

Prof. dr Mladenović je učestvovao u mnogim izradama i izmenama porodičnog zakonodavstva.

Poznato je takođe, da je bio i književnik i da je objavio više romana i zbirki pesama.

Prof. dr Dušan Petrović je posle fakulteta specijalizirao psihijatriju. Bio je jedan od osnivača Zavoda za mentalno zdravlje, prve psihijatrijske ustanove koja je uvela svetske trendove u psihijatriji. Do osnivanja ovog Zavoda, koji kasnije dobija naziv Institut za mentalno zdravlje, u ovom delu Evrope nije bilo psihijatrijskih ustanova sa socijalno-psihijatrijskom orijentacijom.

Prof. dr Petrović je bio direktor Instituta za mentalno zdravlje, šef Katedre za Socijalni rad i socijalnu politiku UB–FPN, predsednik Saveta UB–FPN, inicijator i rukovodilac specijalističkih studija *Socijalna rehabilitacija i socioterapija*. Predavao je *Metodiku grupnog rada (Socijalni rad sa grupom)*. On je u nastavu uneo novinu izvođenja vežbi i prakse u Institutu za Mentalno zdravlje gde su

studenti sticali znanja o radu sa pacijentima i njihovim porodicama, kao i o interdisciplinarnom i timskom radu.

Zajedno sa prof. dr Tomislavom Sedmakom objavio je 1997. godine udžbenik *Metode grupnog socijalnog rada*, u izdanju Naučno-istraživačkog centra za socijalni rad i socijalnu politiku UB–FPN. Zajedno sa profesorima, Čorićem i Sedmakom publikovao je udžbenik *Grupni socijalni rad* u izdanju Fakulteta političkih nauka u Banja Luci, Bosna i Hercegovina.

Objavio je preko 200 naučnih i stručnih radova u domaćim i stranim časopisima. Napisao je monografiju *Depresije u starosti*.

Bio je inicijator i organizator prvog skupa nastavnog osoblja, *Susreta socijalnih radnika*, koji je okupljao socijalne radnike koji su diplomirali na Smeru socijalnog rada i socijalne politike UB–FPN, što je kasnije postala tradicija.

Prof. dr Novica Mitić je kao iskusan ekonomista i bankarski ekspert uočio značaj društvenog i socijalnog planiranja i zasnovao naučno-nastavnu disciplinu Socijalno planiranje. U to vreme je još postojala zakonska obaveza donošenja godišnjih, srednjoročnih i dugoročnih planova na svim nivoima od republike i opština, do preduzeća i javnih ustanova.

Prof. dr Vojin Matić studirao je medicinu u Beču, a diplomirao na Univerzitetu u Beogradu – Medicinskom fakultetu. Specijalizirao je psihijatriju. Govorio je sedam jezika. Bio je psihoanalitičar i dečji terapeut. Tokom prakse usredsredio se na socijalnu psihijatriju i u prvom Savetovalištu za mlade angažovao je i socijalne radnike. Za redovnog profesora izabran je 1976.

Uz bogatu terapeutsku praksu predavao je na Univerzitetu u Beogradu: Psihijatriju na Medicinskom fakultetu, Mentalnu higijenu sa osnovama psihološkog savetovanja na Grupi za psihologiju Filozofskog fakulteta, i Mentalnu higijenu i Socijalni rad sa pojedincem na Smeru za socijalnu politiku i socijalni rad Fakulteta političkih nauka. Predavao je i Dečju psihijatriju na Višoj pedagoškoj školi za nastavnike defektologije u Beogradu; Univerziteta u Beogradu.

Dobitnik je Nagrade Društva psihologa Srbije „Žiža Vasić”.

Prof. dr Velizar Najman predavao je Socijalnu patologiju, koju je nazivao „sociologijom naopakog”.

Profesorima prve generacije Smera pomagalo je troje asistenata: Ubavka Dečermić-Jovanović (asistent prof. dr Šefera), Ivan Vidanović (asistent prof. dr Matića) i Slobodan Jakšić (asistent prof. dr Mladenovića).

Pored profesora zaposlenih na Smeru, nastavu na zajedničkim predmetima izvodili su i profesori drugih smerova UB–FPN, naročito Politikološkog smeru i Katedre za filozofiju i sociologiju. Navođenje njihovih imena zahtevalo bi veći prostor uz rizik da se neko od njih ne pomene. Zato im dajem posebnu zahvalnost i uvažavanje u ime svih studenata kojima su prenosili svoja znanja, uključujući lektorke i lektora stranih jezika.

NOVE GENERACIJE – NOVI IZAZOVI

Po prirodi stvari, pionirima Smera za socijalni rad i socijalnu politiku pridružile su se nove generacije nastavnog kadra sa različitim zvanjima – dostojni sledbenici duha i odgovornosti za razvoj različitih nivoa fakultetskog obrazovanja socijalnih radnika.

Druga, uslovno rečeno, generacija profesora i drugih saradnika, iako različitog starosnog doba, značajno je unapredila sve aspekte organizacije i delovanja Smera. Oni su Smer i njegove aktivnosti otvorili prema društvenoj i stručnoj javnosti naučnim i akcionim istraživanjima seminarima, konferencijama, godišnjim skupovima, publicističkom delatnošću itd. Nemoguće je navesti sve druge brojne aktivnosti u ovako kratkom tekstu, zbog čega pominjemo samo neke od projekata u kojima su učestvovali: Socijalna integracija dece iz dečjih domova u Beogradu i Nišu; Socijalna integracija imigranata u regionu Mediterana (2005–2008). Važno je znati da su u nekim od ovih projekata učestvovali i studenti završnih godina studija. Oni su sa profesorima Smera formirali humanitarnu dobrovoljnu organizaciju „Sačuvajmo decu”.

Predstavnici Smera, profesori dr Milosavljević, dr Vidanović i dr Brkić učestvovali su u petogodišnjem projektu Stvaranje regionalne mreže za razvoj i unapređenje obrazovanja socijalnih radnika (2000-2005). Projekt je finansirala švedska humanitarna organizacija SIDA, a rukovodio Sven Hesle, profesor Univerziteta u Stokholmu. Predstavnike u Mreži imali su i svi univerziteti sa prostora bivše Jugoslavije koji su obrazovali socijalne radnike, kao i Univerziteti u Berlinu i Geteborgu. Za vreme trajanja projekta održano je dvanaest konferencija ili seminara na teme razvoja i unapređenja obrazovanja socijalnih radnika. Rezultati ovog složenog i korisnog projekta objavljeni su 2005. godine u publikaciji *Održivi razvoj i socijalni rad*, u izdanju Filozofskog fakulteta u Banja Luci (verzija na srpskom), i Univerziteta u Stokholmu (verzija na engleskom).

Kao praktični rezultat ovog projekta formiran je Odsek za socijalni rad na Filozofskom fakultetu Univerziteta u Banjaluci. Usled nedostatka stručnih kadrova pomenuti profesori Smera, kao profesori sa Fakulteta za specijalnu edukaciju i rehabilitaciju, Pravnog fakulteta i Instituta za mentalno zdravlje izvodili su nastavu iz stručnih predmeta.

Tri petogodišnja projekta, u čijoj realizaciji su učestvovali gotovo svi mladi saradnici, asistenti i profesori Smera, finansiralo je Ministarstvo za nauku i tehnološki razvoj Republike Srbije. Radi se o sledećim projektima: Tokovi ekonomsko-socijalnog preobražaja Jugoslavije u periodu tranzicije (2000–2005); Socijalna politika u procesu evropskih integracija (2006–2010), i Politički identitet Srbije u globalnom i regionalnom kontekstu (2011–2015)

Ova uslovno nazvana druga i sledeće generacije profesora i saradnika Smera (od 2006/07 Odeljenje) učestvovala su u mnogim promenama i unapređenju njegovog rada. Moglo bi se kolokvijalno reći da su to generacije „reformatori” Odeljenja i Fakulteta u celini. No, to je tema za sebe.

Osvrnućemo se na profesore tzv. druge generacije, koji više nisu u radnom odnosu na UB–FPN, po azbučnom redu, u znak podsećanja bivših i upoznavanja sa istorijom budućih studenata.

Prof. dr Ivan Vidanović bio je psiholog po osnovnoj struci. Doktorirao na UB–FPN na temu: *Prevenција maloletničke delinkvencije u sistemu sveobuhvatne zaštite dece i omladine* 1985. godine.

Na osnovnim i magistarskim studijama predavao je Socijalni rad sa pojedincem i porodicom, a po podeli ovog predmeta, Socijalni rad sa pojedincem, uz odgovarajući udžbenik.

Prof. dr Vidanović je inicirao, vodio i realizovao brojna istraživanja, akcione projekte, seminare i druge oblike obuke. Doprineo je značajno afirmaciji socijalnih radnika i razvoju socijalnog rada. Bio je aktivista Crvenog krsta od studentskih dana i bio je predsednik Socijalno-humanitarnog udruženja „Sačuvajmo decu”.

Posebne zasluge ima za publicističku delatnost u ovoj oblasti. Objavio je, pored ostalog:

- Ivan Vidanović, *Pojedinac i porodica*, Fakultet političkih nauka, Beograd, 1996.
- Ivan Vidanović, *U susret životu*, Fakultet političkih nauka, Beograd, 1996.

Uz ostalo, obezbedio je prevod i objavljivanje udžbenika Davida Howea *Uvod u teorije socijalnog rada*. Zajedno sa Vojinom Vidanović je preveo i redigovao *Enciklopediju socijalnog rada*.

Prof. dr Drenka Vuković je bila asistentkinja prof. Dušana Lakićevića na predmetu Socijalna politika. Među prvima je 1985. godine doktorirala na temu iz socijalne politike: *Osiguranje za slučaj nezaposlenosti*. Posle toga birana je u sva nastavnička zvanja. Prof. dr Vuković je rukovodila odeljenjem u dva navrata. Govorila je nemački i sarađivala sa Univerzitetom Alice Salomon iz Berlina.

Prof. dr Vuković je predavala na osnovnim akademskim studijama predmete Socijalno obezbeđenje (naziv je kasnije promenjen u Sistemi socijalne sigurnosti), Socijalna politika Evropske unije, i Područja primene socijalnog rada II (naziv je kasnije promenjen u Metode i tehnike socijalnog rada II, a zatim podeljen na Socijalni rad sa migrantima i Socijalni rad sa starijima). Na master studijama je držala nastavu iz predmeta Migraciona politika i Socijalna administracija. Na doktorskim studijama je predavala dva predmeta: *Komparativna analiza socijalnih modela, Socijalna politika i socijalni razvoj*.

Profesorka Vuković je objavila više od stotinu udžbenika, monografija i naučnih članaka od kojih izdvajamo:

- Drenka Vuković, *Sistemi socijalne sigurnosti*, Fakultet političkih nauka, Institut za političke studije, Centar za socijalnu politiku, Beograd,

1998, i drugo dopunjeno izdanje 2002, Službeni glasnik Republike Srbije, Beograd.

- Drenka Vuković, Mira Lakićević, Ana Čekerevac, *Četrdeset godina Saveza društava socijalnih radnika Republike Srbije* (1958–1998). Savez društava socijalnih radnika Srbije, Beograd, 1998.
- Drenka Vuković, *Socijalna sigurnost i socijalna prava: uporedni pregled sistema*, Savez društava socijalnih radnika Srbije, Beograd, 1999. i drugo dopunjeno izdanje 2005, Fakultet političkih nauka, Beograd.
- Drenka Vuković, Ana Čekerevac (ur.), *Socijalna politika u procesu evropskih integracija*, Fakultet političkih nauka, Beograd, 2006.
- Drenka Vuković, Ana Čekerevac (ur.), *Socijalna politika i socijalne reforme*, Fakultet političkih nauka, Beograd, 2007.
- Drenka Vuković, "Migrations of the labour force from Serbia", *South-East Europe Review*, No. 4, 2005.
- Drenka Vuković, "Readmission and Reintegration in Serbia – The Role of Migration and Diaspora in the Political and Socio-Economic Reform and EU Integration Processes in South East Europe", *Der Donauraum*, No. 3, 2008.
- Drenka Vuković, *Socijalna sigurnost*, Fakultet političkih nauka, Beograd, 2009.
- Drenka Vuković, *Socijalna politika Evropske unije*, Fakultet političkih nauka, Beograd, 2011.

Prof. dr Dragoslav Kočović se kao sportista u mladosti naučio odgovornosti i snazi volje. Bio je jedan od boljih studenata svoje generacije. Imao je sreću da sarađuje sa prof. dr Lakićevićem, od koga je preuzimao bogato znanje i veštine. Doktorat na temu: *Teorijsko-idejna osnova socijalne politike SFRJ* odbranio je 1992. godine. U zvanje redovnog profesora izabran je 2011. godine.

Bavio se raznim aspektima socijalne politike i filozofije religije. Bio je angažovan na predmetima: Socijalna politika Srbije, Doktrine socijalne politike, Savremeni socijalni problemi i Socijalne osnove religijskih učenja. Bio je i šef Odeljenja a socijalnu politiku i socijalni rad UB–FPN.

Objavio je brojne analitičke i kritičke tekstove iz pomenutih oblasti, od kojih izdvajamo:

- Dragoslav Kočović, *Socijalno osiguranje*, Fakultet političkih nauka, Beograd, 2005.
- Dragoslav Kočović, *Socijalna politika*, Udruženje stručnih radnika socijalne zaštite Republike Srbije, Beograd, 2007.
- Dragoslav Kočović, *Religijska učenja: socijalne vrednosti religijskih učenja*, Fakultet političkih nauka, Beograd, 2010.
- Dragoslav Kočović, „Politika: fenomen socijalna politika i njena upotreba“, *Godišnjak Fakulteta političkih nauka*, br.14, 2015, str. 349–363.

- Dragoslav Kočović, „Kosovo i Metohija-činilac političke, ekonomske, socijalne i kulturne osnove srpske države”, Zbornik radova: *Kosovo i Metohija kao nacionalno i državno pitanje Republike Srbije*, Fakultet političkih nauka, Beograd, 2018.
- Dragoslav Kočović, *Socijalna politika Republike Srbije*, Fakultet političkih nauka, Beograd, 2019.

Prof. dr Mira Lakićević je diplomirala za 3,5 godine kao jedna od najboljih studenata prve generacije. Magistrirala je, a zatim i doktorirala na temu: *Sociološki aspekti socijalne ugroženosti* na UB-FPN. Bavila se raznim temama iz socijalnog planiranja, razvoja, socijalne politike i socijalnog rada. U zvanje redovnog profesora UB-FPN izabrana je 1999. godine.

Tokom svog rada izvodila je nastavu iz više nastavno – naučnih disciplina. Na osnovnim akademskim studijama to su: Socijalni razvoj i planiranje socijalnog razvoja (od uvođenja Bolonjskog programa ove discipline su podeljene na Socijalni razvoj i Planiranje socijalnog razvoja), Metode i tehnike socijalnog rada 2, (kasnije Područja socijalnog rada 2), Socijalni rad u razvoju ljudskih resursa u preduzeću, Socijalna integracija osoba sa invaliditetom.

Na master studijama predavala je obavezne predmete: Istraživanje u socijalnom radu i socijalnoj politici, Projektno i strateško planiranje. U periodu od 2003–2008. godine učestvovala je u izvođenju nastave na specijalističkim akademskim studijama iz Rehabilitacije i socijalne medicine na Smeru. Na doktorskim studijama učestvovala u izvođenju nastave na predmetu Kvalitativna i kvantitativna socijalna istraživanja.

U dva mandata bila je šef Katedre za socijalni rad i socijalnu politiku. Dugi niz godina je bila šef za postdiplomske master akademske studije i deset godina šef doktorskih studija na UB-FPN.

Prof. dr Lakićević je učestvovala u realizaciji preko 20 naučno-istraživačkih projekata, kao i u radu brojnih naučnih i stručnih konferencija, skupova, savetovanja. Navodimo neke od njih.

- projekat *Položaj građana Beograda u ostvarivanju zdravstvene zaštite*, finansiran od strane Zajednice zdravstvene zaštite Beograda, 1980–1982.
- projekat *Usvojenje u Srbiji*, Institut za socijalnu politiku, finansiran od strane Ministarstvo za rad, zapošljavanje i soc. zaštitu; 1981,
- projekat *Materijalni, zdravstveni i socijalni položaj invalida rada SR Srbije*, Institut za socijalnu politiku, uz finansijsku podršku Saveza invalida rada i Fonda PIO, 1985,
- projekat *Socijalna politika i socijalni rad na pragu XXI veka*, finansiran od strane Saveza društava socijalnih radnika Srbije, 1995–1996,
- petogodišnji makro projekat Centra za društveno-ekonomske studije UB-FPN, gde je rukovodila potprojektom *Osnovni tokovi i problemi socijalnog razvoja SRJ u uslovima prelaska na tržišnu ekonomiju*, 1995–2000,
- projekat *Socijalna politika, porodica i deca u Srbiji na prelazu iz XX u XXI vek*, Centar za socijalnu politiku Instituta za političke studije, 2000.

Prof. dr Mira Lakićević je ostvarila uspešnu saradnju sa Univerzitetom Bosne i Hercegovine – Fakultetom političkih nauka u Sarajevu, gde je od 2012. do 2016. predavala u statusu profesora po pozivu na osnovnim i master akademskim studijama. Takođe, predavala je nastavnu disciplinu *Socijalna politika* na Univerzitetu u Beogradu – Fakultetu za specijalnu edukaciju i rehabilitaciju od 2012. do 2016. predavala. Na Univerzitetu u Banja Luci, Republika Srpska, bila angažovana 2015. i 2016. u svojstvu konsultanta na koncipiranju nastavnog programa za potrebe akreditacije sva tri nivoa studija na smeru Socijalna politika i socijalni rad.

Bila je i mentor na preko 60 završnih magistarskih, odnosno, master radova, dve doktorske disertacije, i član u više od 10 komisija za izbor u naučna zvanja kako na Fakultetu političkih nauka, tako i na drugim fakultetima Univerziteta u Beogradu i šire. Bila je 12 godina glavni i odgovorni urednik časopisa Republike Srbije *Socijalna politika i socijalni rad* i član Saveta časopisa *Revija socijalnog rada BiH*, Sarajevo.

Objavila je preko pedeset naučnih i stručnih radova među kojima su osam univerzitetskih udžbenika:

- Mira Lakićević-Zelenović, *Socijalna ugroženost*, Institut za socijalnu politiku, Beograd, 1987.
- Drenka Vuković i Mira Lakićević, *Socijalno obezbeđenje*, Centar za socijalni rad, Kraljevo, 1994.
- Mira Lakićević, *Socijalni razvoj i planiranje*, Fakultet političkih nauka, Beograd, Čigoja štampa, Beograd, izdanja 1995 i 2001.
- Mira Lakićević i Ana Gavrilović, *Socijalni razvoj i planiranje*, Fakultet političkih nauka, Beograd, izdanja 2008 i 2012, i izmenjeno i dopunjeno izdanje, Filozofski fakultet, Banja Luka, 2009.
- Mira Lakićević, *Metode i tehnike socijalnog rada*, Fakultet političkih nauka, Beograd, Udruženje stručnih radnika u socijalnoj zaštiti Republike Srbije, Beograd, izdanja 2000 i 2006.
- Mira Lakićević, *Socijalna integracija osoba sa invaliditetom*, Fakultet političkih nauka, Beograd, 2011.
- Mira Lakićević, Brankica Knežević, *Istraživanje u socijalnoj politici i socijalnom radu*, Fakultet političkih nauka, Beograd, 2012.
- Mira Lakićević, *Razvoj i zaštita ljudskih resursa u preduzeću*, Fakultet političkih nauka, Beograd, 2013.
- Mira Lakićević, *Socijalna politika*, Fakultet za specijalnu edukaciju i rehabilitaciju, Beograd, 2013.

Od oktobra 2023. godine je u penziji nakon 48 godina radnog staža (13 godina u Institutu za socijalnu politiku i 35 godina na Fakultetu političkih nauka).

Prof. dr Milosav Milosavljević diplomirao je i magistrirao sociologiju na Filozofskom fakultetu u Beogradu. Doktorsku tezu: *Društveni položaj boraca NOR-a i socijalna politika* odbranio je na Pravnom fakultetu u Beogradu 1976.

godine. Teza je objavljena 1977. Stekao je i diplomu Visokih evropskih studija u Evropskom univerzitetskom centru Nancy, Francuska 1967/68.

Bio je profesor i direktor Više škole za socijalne radnike i naučni savetnik i direktor Instituta za socijalnu politiku.

Prof. Milosavljević je bio član Izvršnog Saveta Skupštine Grada Beograda i potpredsednik Crvenog krsta Beograda. Nosilac je Ordena rada sa zlatnim vencem.

Na Smeru UB–FPN je po pozivu, u okviru magistarskih studija, predavao *Socijalne probleme savremenog društva* 1980/81. U zvanje vanredovnog profesora UB–FPN izabran je 1989, a u zvanje redovnog profesora – 1991. Predavao je na Smeru *Socijalnu patologiju* i *Socijalni rad u zajednici* na osnovnim i na magistarskim studijama.

Bio je inicijator, rukovodilac i realizator mnogih naučnih istraživanja od kojih izdajamo samo neke: *Socijalna politika u tranziciji*, Centar za proučavanje alternativa i Socijalna misao, Beograd 1998; *Naučno istraživanje o zlostavljanju dece*, 1987, čiji rezultati su objavljeni 1998. u monografiji *Nasilje nad decom; Formiranje i obuka opštinskih međudisciplinarnih timova za prevenciju i zaštitu dece od nasilja*, 2000–2002. Bio je glavni koordinator međunarodnog projekta *Reforme socijalne politike u Srbiji* 2000–2005.

Bio je glavni i odgovorni urednik časopisa Gledišta i Socijalna politika i član redakcije Socijalne misli.

Prof. dr Milosavljević je publikovao preko dve stotine stručnih i naučnih tekstova i preвода sa francuskog i engleskog i objavljivao na engleskom jeziku. Pored ostalog, preveo je u saradnji sa Katarinom Milenković poznati udžbenik prof. dr Malkolma Pejna (Malcolm Payne) *Savremene teorije socijalnog rada*, u izdanju Filozofskog fakulteta u Banjaluci.

Objavio je dvadeset pet monografija i udžbenika, od kojih su neki i danas se koriste na nekim fakultetima, uključujući UB–FPN. Navodimo samo neke:

- Milosav Milosavljević, *Između neslobode*, Ideje, Beograd, 1975.
- Milosav Milosavljević, *Socijalna zaštita samoupravnim društvu*, Viša škola za socijalne radnike, Beograd, 1981.
- Milosav Milosavljević, *Quelques causes importantes de la pauvreté dans le mond.* Unesco, Paris, 1986.
- Milosav Milosavljević, *Porodica i društvena kriza*, Jugoslovenska konferencija za socijalne delatnosti, Beograd, 1987.
- Milosav Milosavljević, *Socijalna sigurnost u samoupravnim društvu*, Naučna knjiga, Beograd, 1988.
- Milosav Milosavljević, *Socijalni rad na raskršću*, Naučna knjiga, Beograd, 1990.
- Milosav Milosavljević, *Socijalni rad na pragu 21. veka*, Socijalna misao. Beograd, 1988.
- Milosav Milosavljević, *Devijacije i društvo*, Draganić, Beograd, 2003.

- Milosav Milosavljević i Miroslav Brkić, *Socijalni rad u zajednici*, Socijalna misao, izdanje, Republički zavod za socijalu zaštitu, Beograd, izdanja 2005. i 2010.
- Milosav Milosavljević i Aleksandar Jugović, *Izvan granice društva – Savremeno društvo i marginalizovane grupe*, Fakultetu za specijalnu edukaciju i rehabilitaciju, Beograd, 2009.
- Milosav Milosavljević, *Osnove nauke socijalnog rada*, Filozofski fakultet, Banja Luka, 2008.
- Milosav Milosavljević, *Socijalna istraživanja*, Službeni glasnik, Beograd, 2013.
- Milosav Milosavljević i Jagoda Petrović, *Uvod u socijalni rad*, Fakultet političkih nauka, Banja Luka, 2017.
- Milosav Milosavljević, Miroslav Brkić i Dragana Stoeckel, *Društvene devijacije*, Fakultet političkih nauka, Beograd, 2020.

Od ljubavi prema intelektualnom radu i profesorskom pozivu veća je jedino ona prema unucima Marku, Mihajlu, Đorđu i Maksimu.

Prof. dr Ana Čekerevac diplomirala je, magistrirala i doktorirala na Univerzitetu u Beogradu na Fakultetu političkih nauka na smeru Socijalna politika i socijalni rad. Za uspeh na studijama dobila je nagradu Univerziteta u Beogradu. Posle diplomiranja radila je kao samostalni stručni saradnik u Centru za socijalni rad Opštine Voždovac oko četiri godine. Na UB–FPN dolazi 1981. godine kao asistent pripravnika.

Doktorski rad pod nazivom: *Socijalna politika u razvoju društvenih delatnosti u zemljama istočne Evrope*, pod mentorstvom prof. dr Edite Vajs, odbranjen je 1993. godine. Prof. dr Čekerevac je izabrana 2005. godine za redovnog profesora UB–FPN. Iste godine birana je i za gostujućeg profesora Fakulteta političkih nauka Univerziteta Crne Gore.

Prof. dr Čekerevac je bila je šef Odeljenja za socijalnu politiku i socijalni rad u dva mandatna perioda, prodekan za kvalitet, samovrednovanje i naučnoistraživački rad na Fakultetu političkih nauka u Beogradu i prodekan za studije prvog stepena u dva mandata. Obavljala je funkciju rukovodioca doktorskih studija Socijalna politika i socijalni rad UB–FPN, rukovodioca master akademskih studija Socijalna politika UB–FPN i člana Saveta UB–FPN.

Profesorka Čekerevac je na osnovnim akademskim studijama predavala predmete: Savremeni sistemi socijalne politike (kasnije Uporedna i međunarodna socijalna politika), Metode i tehnike socijalnog rada I, Socijalni rad u obrazovanju i zdravstvu, Područja primene socijalnog rada I, Uporedna socijalna politika i Međunarodna socijalna politika. Neke od ovih disciplina su preuzeli i drugi fakulteti u regionu uz korišćenje literature prof. dr Čekerevac.

Na master studijama je predavala predmete: Globalizacija i socijalna politika, Migraciona politika, Socijalne službe i socijalne usluge na UB–FPN, kao i Evropske socijalne politike i migracije i Socijalni izazovi migracija na

Multidisciplinarnim master studijama – Studijama migracija Univerziteta u Beogradu. Na doktorskim studijama UB–FPN je bila predavač na predmetima: *Komparativna analiza socijalnih modela i Migracije i država blagostanja*.

Prof. dr Čekerevac objavila je preko 130 radova u časopisima, zbornicima i monografijama i udžbenika i praktikuma. Izdvajamo posebno udžbenike i praktikume:

- Ana Čekerevac, *Uporedna i međunarodna socijalna politika*, Savez društava socijalnih radnika Republike Srbije, Beograd, 1999. To je prvi univerzitetski udžbenik iz ovog predmeta.
- Ana Čekerevac, *Međunarodna socijalna politika*. Fakultet političkih nauka, Beograd, 2005, i dva dopunjena izdanja 2008. i 2013.
- Ana Čekerevac, *Socijalni rad u zdravstvu*, Praktikum, Univerzitet u Beogradu – Fakultet političkih nauka, Beograd, 2007.
- Ana Čekerevac, *Područja primene socijalnog rada I*, Praktikum, Univerzitet u Beogradu – Fakultet političkih nauka, Beograd, 2020.
- Ana Čekerevac, *Metode i tehnike socijalnog rada*, Podgorica: Univerzitet Crne Gore – Fakultet političkih nauka, 2020.
- Ana Čekerevac, *Socijalne službe i socijalne usluge*, Univerzitet u Beogradu – Fakultet političkih nauka, Beograd, 2022.
- Ana Čekerevac, *Migraciona politika*, Praktikum, Univerzitet u Beogradu – Fakultet političkih nauka, Beograd, 2022.
- Ana Čekerevac, *Globalizacija i socijalna politika*, Praktikum, Univerzitet u Beogradu – Fakultet političkih nauka, Beograd, 2023.
- Drenka Vuković, Ana Čekerevac, *Education for Social Professions in Serbia*, u: Ausbildung für soziale Berufe in Europa. Institut für Sozialarbeit und Sozialpädagogik, Frankfurt am Main, 2004.

Koautor je monografije *Socijalna politika i socijalni rad na pragu 21. veka u funkciji ekonomskog i socijalnog oporavka Jugoslavije*, Savez društava socijalnih radnika Republike Srbije, Beograd, 1997.

Prof. dr Čekerevac učestvovala je u velikom broju projekata od nacionalnog i međunarodnog značaja među kojima treba izdvojiti:

- *Osnovni tokovi i problemi ekonomsko-socijalnog preobražaja SR Jugoslavije u povezanosti sa tendencijama savremenog sveta*, Centar za društveno-ekonomske studije UB–FPN, Ministarstvo nauke Republike Srbije, 1995–2000,
- *Ausbildung Für Soziale Arbeit in Evropa*, Institut für Sozialarbeit und Sozialpädagogik, Frankfurt am Main, 2002–2003,
- *Strategija održivog razvoja Republike Srbije*, Vlada Republike Srbije, 2006–2007,
- *Reforma socijalne politike u okviru ukupnih društvenih i ekonomskih reformi u Srbiji i procesa pridruživanja i pristupanja Srbije i Crne Gore Evropskoj*

uniji, UB-FPN, Ministarstvo nauke i zaštite životne sredine Republike Srbije; 2006–2010,

- TEMPUS – *Obezbeđenje kvaliteta na univerzitetima u Srbiji*: TEMPUS projekat br. 145677-2008-RS-SMGR. Univerzitet u Beogradu, Beograd, 2011–2013;
- *Politički identitet Srbije u regionalnom i globalnom kontekstu*, UB-FPN, Ministarstvo nauke i tehnološkog razvoja Republike Srbije, 2011–2019.

Recenzent je više knjiga, naučnih radova u domaćim i međunarodnim časopisima i programa obuke za stručnjake iz prakse.

Bila je član u preko trideset programskih komiteta naučnih i stručnih skupova i učestvovala u velikom broju naučnih i stručnih skupova sa referatima.

Bila je urednik ili član redakcije velikog broja monografija, časopisa, zbornika i knjiga. Bila je član u velikom broju stručnih ili naučnih asocijacija u kojima se član bira, kao i u stručnim organima i komisijama na fakultetu i univerzitetu u zemlji i inostranstvu, od kojih treba navesti sledeće: član Saveta za unapređenje međugeneracijske saradnje i solidarnosti Vlade Republike Srbije; Disciplinske komisije Univerziteta u Beogradu; član tima za podršku studentima Univerziteta u Beogradu; predsednik Komisije za licenciranje studentskog programa Socijalni rad na Fakultetu Političkih nauka Univerziteta u Banja Luci, Republika Srpska; član Stručnog saveta Komore socijalne zaštite Republike Srbije; član Komisije za izdavačku delatnost Univerziteta u Beogradu – Fakultet političkih nauka; član Veća za studije drugog i trećeg stepena Univerziteta u Beogradu – Fakultet političkih nauka; član komisije za akreditaciju Univerziteta u Beogradu – Fakulteta političkih nauka; član tima Ekonomsko-socijalne radne grupe u izradi *Nacionalne Strategije održivog razvoja Republike Srbije*, Vlada Republike Srbije, UNDP; član Veća naučnih oblasti pravno-ekonomskih nauka Univerziteta u Beogradu; član Upravnog odbora Društva socijalnih radnika Republike Srbije, član Naučnog odbora projekta "Psyhosocial and trauma response in Serbia", član ekspertskeg tima projekta "Facilitation of Development of the LPA in Municipalities in Serbia and Montenegro", član Naučnog odbora Simpozijuma o bolestima zavisnosti sa međunarodnim učešćem (od XX do XXXV), predsednik Koordinacionog odbora za borbu protivu bolesti zavisnosti, sekti i maloletničke delinkvencije SO Voždovac, Beograd, član Saveta Fakulteta političkih nauka Univerziteta u Beogradu, član Komisije za socijalnu, dečju i boračko invalidsku zaštitu Skupštine Grada Beograda

Poslednjih 15 godina bila je mentor u četiri doktorske disertacije na Univerzitetu u Beogradu i Univerzitetu Crne Gore, član u deset komisija za odbranu doktorske disertacije na Univerzitetu u Beogradu i Univerzitetu Crne Gore, mentor za izradu više od četrdeset magistarskih i master radova na Univerzitetu u Beogradu i Univerzitetu Crne Gore, član u više od 50 komisija za magistarske, master i specijalističke radove na Univerzitetu u Beogradu i Univerzitetu Crne Gore.

Učestvovala je u uspostavljanju saradnje UB–FPN sa Fakultetom za socijalni rad u Berlinu (Alice – Solomon – Fachhochschule fur Sozialarbeit an der ASFH Berlin, Deutschland), kao i sa Fakultetom za socijalni rad u Tronthajmu (Institut for sosionomutdanning, Hofskolen Sir – Trondelag, Trondheim, Norway). Zahvaljujući toj saradnji svake godine su naši studenti išli u letnju školu u Berlin, a jedan broj studenata je besplatno nastavljao studije u Tronthajmu.

ZAKLJUČAK

Mnogi profesori i saradnici doprinosili su prvih pola veka razvoju obrazovanja socijalnih radnika na Univerzitetu u Beogradu – Fakultetu političkih nauka. U ovom tekstu pomenuti su jedino pioniri – utemeljivači studija socijalnog rada i njihovi prvi sledbenici. Ove dve, uslovno rečeno, generacije stvorile su plodno tle za unapređenje i kvalitet obrazovanja socijalnih radnika i delatnosti socijalnog rada u svekolikoj praksi. Baština ovih generacija zaslužuje punu zahvalnost i poštovanje bivših i dolazećih generacija studenata. Politika stalnog obnavljanja kadrova na Smeru (Odeljenju) za socijalnu politiku i socijalni rad i Fakultetu u celini je залог za dalji razvoj i sigurnu budućnost Odeljenja i studija socijalne politike i socijalnog rada.

IZVORI

1. *Prva Jugoslovenska konferencija za socijalni rad*, Jugoslovenki odbor za socijalni rad, Beograd, 1961.
2. *Druga Jugoslovenska konferencija za socijalni rad*, Jugoslovenski odbor za socijalni rad, Beograd, 1965.
3. *Zbornik: 30 godina Instituta za socijalnu politiku*, Institut za socijalnu politiku, Beograd, 1987.
4. *Zbornik: 25 godina Više škole za socijalne radnike*, Viša škola za socijalne radnike, Beograd, 1982.
5. Ivan Vidanović (ur.), *Socijalni rad i socijalna politika: 20 godina univerzitetskog obrazovanja socijalnih radnika*, Fakultet političkih nauka, Beograd, 1994.
6. Milan Jovanović (ur.), *Fakultet političkih nauka 1968–2018*, Fakultet političkih nauka, Beograd, 2018.
7. *Održivi razvoj i socijalni rad* (2005), Filozofski fakultet Banja Luka (srpska verzija) i Univerzitet u Stokholmu (engleska verzija).
8. Arhiva i sajt Univerziteta u Beogradu – Fakulteta političkih nauka.
9. Sećanja i emocije autora.

Milosav Milosavljević
Retired Full Professor, University of Belgrade
– Faculty of Political Sciences

A CONTRIBUTION TO THE HISTORY OF SOCIAL
WORKER EDUCATION AT THE UNIVERSITY
IN BELGRADE – FACULTY OF POLITICAL
SCIENCE

Abstract

Training volunteers to work with the poor and other vulnerable individuals and families by civic charities and philanthropic organizations represent the seeds of the future social worker education. Institutional and legal education of social workers in Serbia began in 1957 with the establishment of the Higher School for Social Workers. As part of the higher education reform in 1992, the Higher School was abolished.

University education of social workers began in 1974 with the establishment of the Department for Social Policy and Social Work at the University of Belgrade – Faculty of Political Science, (UB-FPN). The first generation of professors in the Department, supported by professors from other departments and faculties, laid individually and collectively the foundations for the system and development of social workers education at UB-FPN.

The second generation of professors in the Department was a worthy successor of its pioneers. It "opened" the Department to the general and professional public through scientific research, action projects, seminars and publications on social policy and social work. She can be considered "reformist" as it participated in numerous changes in the organization, activities, and curriculum.

The policy of rejuvenating the teaching staff is a guarantee for the further development of social workers education.

Keywords:

social policy, social welfare, social protection, social work, social development, social planning.

Mira Lakićević*

*Univerzitet u Beogradu – Fakultet političkih nauka
redovni profesor u penziji*

Moja prva generacija

Apstrakt

U ovom prilogu predstavili smo prvu generaciju diplomiranih socijalnih radnika u Srbiji od strane autorke koja je pripadala toj generaciji. Ukazano je na razloge zbog čega se društvena zajednica odlučila da osnuje 1973/74. školske godine četvorogodišnje studije na Fakultetu političkih nauka Univerziteta u Beogradu. Iz predstavljenog kurikuluma može se uočiti da je pristup bio interdisciplinaran, kakav je zadržan i do današnjih dana, što je condicio qua non kvalitetnog obrazovanja socijalnih radnika. Prvu generaciju je odlikovao entuzijazam, posvećenost studenata studijama i spremnost da se novonastali problemi, neminovni kada se nešto novo uvodi u praksu i teoriju, rešavaju u hodu u saradnji sa izuzetno savesnim, korektnim, odgovornim profesorima i tadašnjom upravom Fakulteta. Prva generacija je bila uspešna, afirmisala je profesiju i vrlo brzo po diplomiranju se zaposlila u struci. Mogli bismo reći da je bila privilegovana zbog toga što su im predavali vrhunski profesori, najbolji pedagozi i cenjeni naučni radnici.

Ključne reči:

obrazovanje socijalnih radnika, prva generacija diplomiranih socijalnih radnika, Univerzitet u Beogradu – Fakultet političkih nauka

*Obrazovanje je najmoćnije oružje koje
možete upotrebiti da promenite svet*
Nelson Mandela

Pola veka od osnivanja Smera za *Socijalni rad i socijalnu politiku* na Univerzitetu u Beogradu, Fakultetu političkih nauka jubilej je vredan pažnje i respekta. Ponosna sam što sam bila savremenik toga doba, što sam pripadala prvoj generaciji diplomiranih socijalnih radnika u Republici Srbiji.

* mira.lakicevic@fpn.bg.ac.rs

Ovaj prilog posvetila sam svojoj prvoj generaciji, koja je po mnogo čemu bila posebna, jedinstvena i vrlo uspešna. Bili smo jedna zdrava generacija, otvorena za nove ideje, radoznala, spremna da uči, da sluša, da napreduje i da se menja. Iako nismo znali za internet, moderne tehnologije, „smart” telefone, personalne računare i elektronske društvene mreže, razvijali smo socijalne i emocionalne veštine: timski rad, kreativnost, samokontrolu, empatiju, toleranciju, međusobno poverenje, optimizam i čestitost. Bili smo upućeni jedni na druge baš zbog toga što nismo živeli i odrastali u digitalnom okruženju. Pripadali smo generaciji rođenoj desetak godina nakon završetka Drugog svetskog rata, koja je odrastala u uslovima društvenog prosperiteta, relativne političke i ekonomske stabilnosti, solidne ekonomske i socijalne situacije u društvu.

OSNIVANJE SMERA

Kako smo saznali da se otvara ovaj novi Smer na Fakultetu političkih nauka Univerziteta u Beogradu (FPN-UB)? Neko je tu informaciju dobio od poznanika, prijatelja, neko od starijih studenata, a ja sam saznala iz dnevne štampe. Vest je objavila „Politika”, da studenti treće godine studija na FPN mogu upisati u školskoj 1973/74. godini novi smer pod nazivom Socijalni rad i socijalna politika¹. Prve dve godine studija su bile opšte, zajedničke za sva četiri smera, koliko ih je tada bilo, a i danas je na FPN-u. Na treću godinu studija na novootvorenom Smeru mogli su aplicirati i svršeni studenti viših škola za socijalni rad, pod uslovom da tokom tekuće školske godine polože nekoliko diferencijalnih ispita². Kuriozitet je da su magistarske studije u dvogodišnjem trajanju osnovane istovremeno kada i osnovne akademske studije, tako da su neki najvredniji vanredni studenti magistrirali već nakon prve godine od osnivanja osnovnih studija na Smeru. Sećam se da je prva osoba koja je magistrirala već 1974/75. školske godine bila vanredna studentkinja iz Sarajeva, Ljubica Jurić.

Više škole za socijalni rad postojale su u svim bivšim jugoslovenskim republikama. Osnivane su 50-ih godina prošloga veka. Tada se na nivou društva

¹ Ana Čekerevac, Mira Lakićević, Nevenka Žegarac, Natalija Perišić, „Odeljenje za socijalnu politiku i socijalni rad” u: Milan Jovanović (ur.), *Fakultet političkih nauka 1968–2018*, Fakultet političkih nauka, Beograd, 2018, str. 145.

² Ivan Vidanović, „Organizacija i sistem studija na Smeru za socijalni rad i socijalnu politiku Fakulteta političkih nauka u Beogradu (razvoj od osnivanja do 1992. god.)” u: Ivan Vidanović (ur.), *Socijalni rad i socijalna politika: 20 godina univerzitetskog obrazovanja socijalnih radnika*, Fakultet političkih nauka, Beograd, 1992, str. 41.

uvidelo da je ova profesija, mnogo ranije ustanovljena na Zapadu, neophodna i u socijalističkom društvu, što nije bilo prihvaćeno u ostalim socijalističkim zemljama, prevashodno iz ideoloških razloga. Nakon dvadesetak godina, uvodi se četvorogodišnje, fakultetsko obrazovanje socijalnih radnika, najpre u Beogradu, Zagrebu i Ljubljani, a kasnije u Skoplju, Sarajevu i Podgorici. Četvorogodišnje akademske studije organizuju se u okviru posebnog smera pri već postojećim fakultetima, sa većim ili manjim stepenom samostalnosti, u okviru nekog od fakulteta humanističkih nauka (svi su fakulteti tada bili državni). Zanimljivo je da se univerzitetsko obrazovanje za socijalni rad još uvek organizuje na različitim fakultetima društvenih nauka, kao što su Filozofski (Makedonija), Pravni (Hrvatska) i Fakultet političkih nauka (Srbija, Federacija BiH i Crna Gora). Ovo se odnosi samo na fakultete državnih univerziteta. Danas jedino u Sloveniji postoji poseban Fakultet za socijalni rad, koji se odvojio od prethodne pripadnosti Fakultetu za sociologiju, novinarstvo i političke nauke.

Sa pijetetom i ponosom se sećam 12 afirmisanih redovnih profesora koji su prvoj generaciji akademske 1973/74. godine predavali teorijske i stručne smerske predmete na osnovnim i master akademskim studijama). Svi su bili muškog pola, osim jedne profesorke, dr Edite Vajs, koja je rukovođila magistrskim studijama pod nazivom Socijalna politika i socijalni razvoj. Bili su vrhunski stručnjaci i pedagozi, ugledni, afirmisani naučni i stručni radnici iz oblasti socijalnog rada i socijalne politike, shvaćenih u najširem smislu. Većina je bila angažovana po pozivu sa drugih fakulteta Beogradskog univerziteta, kao što su bili Pravni, Ekonomski, Filozofski i Medicinski fakultet. Oni su dali poseban i nemerljiv doprinos osnivanju i razvoju ovoga smera, kao i afirmaciji profesije socijalnih radnika u našem društvu. Ne mogu a da ne navedem imena onih koji su bili najviše eksponirani i najzaslužniji za osnivanje Smera za socijalni rad i socijalnu politiku na Fakultetu političkih nauka. To su: prof. dr Dušan Lakićević, prof. dr Berislav Šefer, prof. dr Marko Mladenović, prof. dr Danilo Ž. Marković, prof. dr Iv Nedeljković, prof. dr Dušan Petrović i prof. dr Edita Vajs.

Mogu samo da pretpostavim koliko je napora, rada i truda bilo potrebno našim prvim profesorima da dokažu društvenoj zajednici da je društveno opravdano i celishodno bilo podići nivo obrazovanja socijalnih radnika sa višeg na visoko obrazovanje. Socijalni radnici su bili ravnopravni članovi interdisciplinarnih stručnih timova u praksi neposrednog rada sa decom, odraslima i porodicom, u kojima su svi ostali članovi tima su imali visoku stručnu spremu. Sve su složeniji bili društveni procesi, patologija i socijalni problemi, u čijem rešavanju su socijalni radnici bili neposredno involvirani. Sve je veće bila potreba njihovim angažovanjem socijalnih radnika u oblasti prevencije, praćenja i proučavanja socijalnih pojava i problema.

Većina mojih profesora, nažalost, nije više među nama. Samo prof. dr Tomislav Sedmak još uvek daje svoj aktivan doprinos društvu. Kako je 50 godina

relativno dug period ljudskog životnog veka, i moja prva generacija se, na žalost, proredila. Nekoliko ih je preminulo i pre odlaska u penziju.

Fakultetskim obrazovanjem socijalnih radnika nesporno su podignute kompetencije socijalnih radnika na znatno viši nivo. Nastavni program je osmišljen po evropskim standardima i načelima interdisciplinarnosti, a generacija profesora je bila izuzetna. Ponuđena su nam znanja, veštine i vrednosni stavovi koji su prilagođeni visokim akademskim zahtevima i koji su doprinosili razvoju studenata i njihovom uspehu, ali i razvoju i uspehu zajednice i društva u celini.

STUDIJSKI PROGRAM ŠKOLSKE 1973/74. GODINE

Kao što je navedeno, prve dve godine na Fakultetu političkih nauka bile su opšte, smersko opredeljivanje uvedeno je tek od treće godine studija, kao i kod ostala tri smera na Fakultetu: novinarskog, društveno-političkog i međunarodnog. Te školske 1973/74. godine nastavni program je obuhvatao 37 naučno-nastavnih disciplina (Tabela 1). Skoro svi predmeti su bili dvosemestralno organizovani, sa izuzetkom jednosemestralne Socijalne psihologije sa psihologijom političkog ponašanja u III semestru i Osnova statistike u IV semestru. Ukupno smo imali 35 ispita u sve 4 godine.

Program je obuhvatao 18 smerskih nastavno-naučnih disciplina na osnovnim akademskim studijama. Pokrivao je sva značajna područja, kako socijalne politike, tako i socijalne zaštite i socijalnog rada. Jedino što je nedostajalo u ovom prvom kurikulumu iz 1973/74. školske godine su časovi praktičnog rada (stručna praksa). Vrlo brzo se stručna praksa uvodi smelije u kasnije kurikulume, sa tendencijom stalnog povećanja fonda časova provedenih na praksi.

Obrazovni program prvih generacija nije obuhvatao socijalni rad u privrednim preduzećima, predškolskim ustanovama, obrazovnim institucijama, pravosuđu i drugo, što je kasnijim reformama programa dopunjeno.

Tabela 1. Kurikulum osnovnih akademskih studija socijalne politike i socijalnog rada na Fakultetu političkih nauka Univerziteta u Beogradu školske 1973/74. godine

		Predmet	Fond časova	Predmetni nastavnik
Prva godina	1	Politički sistem i politički život	2+1	Prof. dr Milan Matić
	2	Politička ekonomija	2+2	Prof. dr Stojan Bulat
	3	Novija politička istorija	2+2	Prof. dr M. Đorđević i prof. dr Ž. Gudac
	4	Opšta sociologija	2+1	Prof. dr Dragoslav Zorić
	5	Uvod u političke nauke	2+0	Prof. dr Ratković i prof. dr Marjanović
	6	Ustavno pravo i osnovi pravnog sistema Jugoslavije	2+0	Prof. dr Aleksandar Fira
	7	Osnovi narodne odbrane	2+2	Petar Malobabić
	8	Seminar iz političkog sistema i političkog života	2+0	Prof. dr Milan Matić
Druga godina	9	Politički sistem i politički život SFRJ	2+1	Prof. Pašić, Tomić i Špadijer
	10	Istorija političkih teorija	2+1	Prof. dr Vojislav Stanovčić
	11	Politička ekonomija savremenog društva	2+1	Prof. dr Ljubisav Marković
	12	Savremena filozofija	2+1	Prof. dr Obrad Pejanović
	13	Savremeni politički sistemi	2+0	Prof. dr Vučina Vasović
	14	Osnovi statistike	2+0	Prof. dr Boris Blagoev
	15	Socijalna psihologija sa psihologijom političkog ponašanja	2+0	Prof. dr Smiljan Lazin
	16	Osnovi narodne odbrane	2+0	Petar Malobabić
	17	Engleski jezik I	2+1	Nada Đorđević

Treća godina	18	Obrazovna politika	2+0	Prof. dr Stevan Bezdanov
	19	Zdravstvena politika	2+0	Prof. dr Đorđe Jakovljević
	20	Doktrine socijalne politike	2+0	Prof. dr Dušan Lakićević
	21	Sociologija rada	2+0	Prof. dr Danilo Ž. Marković
	22	Metodika socijalnog rada I	2+1	Prof. dr Vojin Matić
	23	Teorija socijalnog rada	2+1	Prof. dr Iv Nedeljković
	24	Socijalna politika i socijalni razvoj	2+1	Prof. dr Berislav Šefer
	25	Engleski jezik II	2+1	Nada Đorđević
	26	Ekonomsko uređenje SFRJ	2+1	Prof. dr Tomin i prof. dr Marković
	27	Nauka o porodici	2+0	Prof. dr Marko Mladenović
	28	Socijalna zaštita dece i porodice	2+0	Prof. dr Marko Mladenović
	29	Seminar iz socijalne politike i socijalnog rada		Prof. dr Berislav Šefer
	30	Metodika socijalnog rada II	2+1	Prof. dr Vojin Matić
Četvrta godina	31	Socijalno osiguranje i socijalna zaštita	2+0	Prof. dr Dušan Lakićević
	32	Metodika socijalnog rada II	2+1	Prof. dr Tomislav Sedmak
	33	Mentalna higijena	2+2	Prof. dr Dušan Petrović
	34	Stambeno-komunalna politika	2+0	Prof. dr Dušan Stefanović
	35	Engleski jezik III	2+2	Nada Đorđević
	36	Metodologija društvenih istraživanja	2+2	Prof. dr Bogdan Šešić
	37	Opšti seminar iz socijalne politike		Prof. dr Dušan Lakićević

U Socijalističkoj Federativnoj Republici Jugoslaviji je postojala i opcija vanrednog studiranja, za one koji su bili u radnom odnosu.

MOJA GENERACIJA

Vanrednih studenata te prve upisne 1973/74. školske godine bilo je preko sto, a redovnih tek oko 25. Naravno, nisu to bili studenti samo iz Beograda, odnosno iz Srbije, nego su dolazili i iz drugih gradova, odn. republika SFRJ.

Uglavnom su to bili studenti sa završenom višom školom za socijalni rad iz Bosne i Hercegovine i Makedonije, jer nisu imali organizovanu nastavu iz socijalne politike i socijalnog rada na nekom od fakulteta društvenih nauka.

Poznata je narodna izreka da se „prvi kućici i maćici u vodu bacaju“, jer nemaju životnu perspektivu. Moja prva generacija, međutim, ne samo da je imala perspektivu, nego se pokazala i dokazala kao izuzetno uspešna. Iako je bilo, kao što sam napred navela, relativno malo redovnih studenata na Smeru te prve upisne godine, svi su diplomirali u roku, i, što je još značajnije, zaposlili se u struci vrlo brzo po diplomiranju. Najviše se zaposlilo u oblasti socijalne zaštite, pre svega u centrima za socijalni rad, Prihvatištu za odrasle u Beogradu, Gerontološkom društvu Srbije i Centru za porodični smeštaj u Beogradu. Neki su pronašli zaposlenje u oblasti zdravstva, a ja sam počela da radim u Institutu za socijalnu politiku Republike Srbije. Gotovo svi su se vrlo brzo afirmisali kao uspešni i odgovorni profesionalci, istraživači, stručnjaci za socijalni rad i socijalnu zaštitu, neki su postali menadžeri, neki su u međuvremenu magistrirali i doktorirali.

U to vreme bio je jasno izdiferenciran status i pozicija studenta i profesora. Profesore smo visoko uvažavali i poštovali, iako nismo imali toliko prava koliko ih danas studenti imaju. Prevažodno smo bili fokusirani na naše obaveze: seminarske radove, pripreme za vežbe, kolokvijume i pribavljanje literature za spremanje ispita. Nastava je bila dobro posećena, iako nije bilo nikakvih video i audio nastavnih sredstava, interneta, *Power Point* prezentacija i sl.

Do materijala za pripremu ispita je bilo teško doći. Iz većeg broja nastavnih disciplina nismo imali univerzitetske udžbenike nego smo učili iz zabeleški sa časova nastave, skripti, enciklopedija, zbornika, repetitorijuma, hrestomatija i drugih materijala. Sve to nam nije smetalo da uspešno i „o roku“, blagovremeno, završimo studije i stečeno znanje vrlo brzo verifikujemo na tržištu rada. Istina, nedostajala nam je praktična nastava, koje je bilo nedovoljno. A socijalni rad se najbolje uči, izgrađuje i usavršava kroz praktičan rad, slično kao u oblasti medicine, na primer.

Interesantno je da je u to vreme stručna praksa išla ispred teorije socijalnog rada. Veoma retko su se objavljivala bogata iskustva socijalnih radnika iz praktičnog rada sa korisnicima usluga, što nas je primoravalo da koristimo praktikume iz drugih, srodnih oblasti kao što su: psihologija, pedagogija, pravo, medicina, sociologija i ekonomija. Prazninu u edukaciji za praktičan rad sa korisnicima usluga socijalnog rada delimično su popunjavali posebni tematski stručni seminari i savetovanja koje je kontinuirano i sistematski organizovalo Društvo socijalnih radnika Srbije, često u saradnji sa Katedrom za socijalni rad i socijalnu politiku Fakulteta političkih nauka Univerziteta u Beogradu, uz finansijsku podršku resornog Ministarstva za rad, zapošljavanje i socijalnu zaštitu. Treba pomenuti i značajan doprinos dopunskoj edukaciji moje prve generacije, koji su dali Institut za socijalnu politiku Srbije i zavodi za socijalna istraživanja u Beogradu, Novom Sadu i Prištini. Približili su nam primenu savremenih metoda, tehnika i veština neposrednog socijalnog rada.

Oni su takođe organizovali stručne seminare i savetovanja i objavljivali značajne tematske stručne publikacije.

Nedostatak stručne prakse smo nadomešćivali i povremenim posetama referentnim ustanovama socijalne zaštite, kako bi se na terenu neposredno upoznali sa delokrugom poslova i zadataka socijalnog radnika. Bili smo u poseti tada novoizgrađenom Domu za penzionere na Voždovcu, Centru za socijalni rad opštine Zvezdara i Zavodu za mentalno zdravlje u Beogradu. U centrima za socijalni rad, kao osnovnim polivalentnim ustanovama socijalne zaštite, usavršavali su se metodologija, tehnika i veštine socijalnog rada. U nekim drugim oblastima socijalnog rada nedostajala su primenjena, specijalizovana znanja, kao što sam napred navela.

Osim nastavnih aktivnosti, studenti su bili motivisani i ohrabreni da samoinicijativno pristupe razvijanju svojih ideja kroz samostalna istraživanja i projekte.

Često se događalo da smo se uzajamno pomagali, razmenjivali literaturu za spremanje ispita. Više smo se družili nego sadašnje generacije, gradili smo prijateljstvo, poverenje i samopouzdanje. U takvoj zdravoj i inspirativnoj sredini, kakvu smo mi imali, učenje je bilo mnogo lakše i zanimljivije. Otuda ne iznenađuju efikasnost studija prve generacije studenata, koja je bila, svakako, rezultat ne samo angažovanja i zalaganja samih studenata, nego i ogledalo naših vrhunskih profesora. Profesori su nam bili uzor zbog znanja koja su nam prenosili, bogatog profesionalnog i životnog iskustva, kulture ophođenja, nivoa obrazovanja i korektnog odnosa prema nama, studentima. Ocenjivali su uglavnom strogo i objektivno. Podsticali su nas da kritički razmišljamo, da samostalno zaključujemo, da iznosimo svoja zapažanja. Međusobno uvažavanje i poštovanje bilo je iskreno i uzajamno.

Moja prva generacija nije bila buntovna, imala je puno razumevanja za teškoće i probleme prvih koraka u funkcionisanju novootvorenog smera. Jedino smo reagovali kada je u pitanju bila formulacija zvanja u diplomi koja je glasila „diplomirani politikolog“, što nismo prihvatili, te je u kratkom roku dobijena druga, diploma sa zvanjem „diplomirani socijalni radnik“.

Treba napomenuti da se tada u praksi pojavio problem razgraničenja poslova i zadataka diplomiranih socijalnih radnika sa visokom školskom spremom, u odnosu na poslove i zadatke socijalnih radnika sa višom školskom spremom. Ovaj problem je relativno dugo egzistirao.

INOVACIJE NASTAVNOG PROGRAMA

Značajno je napomenuti da su se na Fakultetu političkih nauka Univerziteta u Beogradu, pa time i na Smeru za socijalni rad i socijalnu politiku, nastavni programi inovirali u proseku svake četvrte godine, da bi se išlo u korak sa razvojem humanističkih nauka, tehnike i tehnologije, kao i metoda, veština i procedura u aplikativnom, empirijskom socijalnom radu. Brzina tih promena

uslovljavala je i ovu dinamiku korigovanja, odnosno dopunjavanja i osavremenjavanja kurikuluma i silabusa. Vremenom su i profesori sa drugih smerova na Fakultetu političkih nauka Univerziteta u Beogradu uviđali specifične potrebe obrazovanja budućih socijalnih radnika, racionalne i opravdane zahteve struke, koja je jasno profilisana i čija je delatnost precizno određena pozitivnim pravnim propisima. Korak po korak, postepeno su se uvodili i smerski predmeti na nižim godinama studija, da bi se kasnije studenti mogli opredeljavati, odnosno upisivati Smer za socijalnu politiku i socijalni rad već od prve godine studija. Tako smo došli danas do nivoa jednog modernog akreditovanog kurikuluma koji prati visoke standarde univerzitetskog obrazovanja socijalnih radnika ne samo u okruženju, nego i šire. Naravno, radi se o procesu koji treba kontinuirano i sistematski da traje, koji još nije završen u smislu da se teži ka većem stepenu osamostaljivanja Smera u okviru FPN-a, onako kako su to uradili smerovi za socijalni rad i socijalnu politiku na drugim fakultetima u okruženju (npr. samostalan Odsek za socijalni rad i socijalnu politiku na FPN-u u Sarajevu).

Teško je upoređivati režim studija, nastavne programe, metodiku rada sa studentima danas i pre pola veka, jer je mnogo toga različito, neuporedivo, zbog radikalnih sistemskih promena koje su se dogodile, ne samo u oblasti socijalne politike i socijalnog rada, visokog obrazovanja, nego i u društvenom, ekonomskom, političkom, kulturnom, socijalnom i međunarodnom okruženju. Takođe, razvoj IT tehnologije i njena primena u procesu obrazovanja, onlajn nastava, primena savremenih didaktičkih sredstava, pedagoških tehnika i drugo, svakako su obeležili potpuno drugačiji koncept i metodologiju rada sa aktuelnim generacijama studenata.

Tokom proteklih 50 godina mnogo je profesora i saradnika bilo angažovano u realizaciji nastavnih programa i silabusa, neki su se zadržali duže, neki kraće, ali je zajedničko svima da su se iskreno i maksimalno zalagali da obrazovanje socijalnih radnika napreduje i razvija se, da Smer bude prepoznatljiv ne samo u našem društvu nego i šire, kao i da se ostvari saradnja sa smerovima za socijalni rad i socijalnu politiku na univerzitetima u svim bivšim jugoslovenskim republikama, Evropi i svetu. Svako je dao svoj doprinos, neko veći, neko manji.

POGLED NAPRED

U nadi da će nove, mlađe generacije nastaviti ovim putem ne samo radi sebe, studenata i struke, nego i moralnog duga prema onima kojih više nema među nama, a koji su utrli put osnivanju i razvoju Smera za socijalnu politiku i socijalni rad, nadamo se da će Smer i dalje da kreira i razvija snažnu bazu znanja i veština kod studenata, koja će im omogućiti da budu kompetentni stručnjaci, dobri organizatori, profesionalci, istraživači i menadžeri i ravnopravni članovi interdisciplinarnih stručnih timova. Ovo je naročito važno u društvenim

okolnostima kada, i nakon pola veka visokoškolskog obrazovanja za socijalni rad, postoji izuzetno velika potreba za stručnjacima i znanjima u ovoj oblasti u našoj zemlji.³

Nadamo se da će misija Fakulteta u celini, pa i ovog Smera biti ostvarena u domenu širenja, unapređivanja i promovisanja znanja i celoživotnog učenja, motivacije kreativnosti i povećanja ukupnog fundusa znanja u najširem kontekstu. Očekujemo da će se i dalje unapređivati i podsticati istraživački rad u oblasti socijalne politike i socijalnog rada, uključujući i regionalne i međunarodne primenjene, razvojne, naučne i stručne projekte. Nadamo se da će se zadržati, u ovim kompleksnim i teškim vremenima, visok nivo i fleksibilnost osnovnih akademskih, master, specijalističkih i doktorskih studija, koje će pratiti evropske trendove i inicijative, kao i da će se promovisati interdisciplinarnost i multidisciplinarnost, uzimajući u obzir opšte potrebe društva za kadrovima ovog profila. Takođe, od posebnog je značaja razmena iskustava i istraživačkih rezultata na međunarodnim konferencijama koju Fakultet političkih nauka Univerziteta u Beogradu poslednjih godina razvija sa puno uspeha. Očekujemo da će podmlađivanje kadrova na Smeru za socijalnu politiku i socijalni rad, biti kontinuiran i planski proces, bez čega se ne može zamisliti prosperitetan razvoj studija na našem Fakultetu.

BIBLIOGRAFIJA

1. Ana Čekerevac, Mira Lakićević, Nevenka Žegarac, Natalija Perišić, „Odeljenje za socijalnu politiku i socijalni rad” u: Milan Jovanović (ur.), *Fakultet političkih nauka 1968–2018*, Fakultet političkih nauka, Beograd, 2018, str. 145–152.
2. Aleksandar Jugović i Miroslav Brkić, „Socijalni rad u Srbiji u kontekstu ekonomske i društvene transformacije”, *Ljetopis socijalnog rada*, 2013, Vol. 20, br. 1, str. 91–112.
3. Ivan Vidanović, „Organizacija i sistem studija na Smeru za socijalni rad i socijalnu politiku Fakulteta političkih nauka u Beogradu (razvoj od osnivanja do 1992. god.)” u: Ivan Vidanović (ur.), *Socijalni rad i socijalna politika: 20 godina univerzitetskog obrazovanja socijalnih radnika*, Fakultet političkih nauka, Beograd, 1994, str. 37–47.
4. Nevenka Žegarac i Jelisaveta Todorović (ur.), *Obrazovanje u oblasti socijalnog rada i socijalne politike za XXI vek*, Univerzitet u Nišu, Niš, 2015.

³ Nevenka Žegarac i Jelisaveta Todorović (ur.), *Obrazovanje u oblasti socijalnog rada i socijalne politike za XXI vek*, Univerzitet u Nišu, Niš, 2015; Aleksandar Jugović i Miroslav Brkić, „Socijalni rad u Srbiji u kontekstu ekonomske i društvene transformacije”, *Ljetopis socijalnog rada*, 2013, Vol. 20, br. 1, str. 91–112.

Mira Lakićević

Retired Full Professor, University of Belgrade
– Faculty of Political Science

MY FIRST GENERATION

Abstract

In this article, we presented the first generation of social work graduates in Serbia, written by the author who belonged to that generation. The reasons why the social community decided to establish a four-year study program at the Faculty of Political Sciences, University of Belgrade, in the 1973/74 academic year were highlighted. From the presented curriculum, it is evident that the approach was interdisciplinary a quality that has been maintained to this day and is a *condicio sine qua non* for the high-quality education of social workers. The first generation was characterized by enthusiasm, dedication to their studies, and a willingness to address emerging issues, inevitable when introducing something new in practice and theory, in collaboration with exceptionally conscientious, fair, and responsible professors and the then administration of the Faculty. The first generation was successful, affirming the profession and quickly finding employment in their field after graduation. We could say they were privileged because they were taught by top-notch professors, the best educators, and esteemed researchers.

Keywords:

education of social workers, the first generation of social work graduates,
Faculty of Political Science – University of Belgrade.

Jasna Hrnčić*

Univerzitet u Beogradu – Fakultet političkih nauka

Miona Gajić**

Univerzitet u Beogradu – Fakultet političkih nauka

Tamara Stojanović***

Univerzitet u Beogradu – Fakultet političkih nauka

Razvoj programa za visokoškolsko obrazovanje za socijalnu politiku i socijalni rad na Univerzitetu u Beogradu – Fakultet političkih nauka

Apstrakt

Ove školske godine Univerzitet u Beogradu – Fakultet političkih nauka obeležava pola veka visokoškolskog obrazovanja za socijalnu politiku i socijalni rad, koje je uvedeno kao četvorogodišnje obrazovanje školske 1973/74. godine osnivanjem Smera za socijalni rad i socijalnu politiku. U radu se prikazuju

* jhrncic@gmail.com. Rad je finansijski podržan sredstvima Ministarstva nauke, tehnološkog razvoja i inovacija Republike Srbije na osnovu Ugovora o realizaciji i finansiranju naučnoistraživačkog rada NIO u 2024. godini, broj: 451-03-66/2024-03 od 26.01.2024. godine.

** mionaa94@gmail.com. Rad je finansijski podržan Planom naučnoistraživačkog rada Univerziteta u Beogradu – Fakulteta političkih nauka, koji finansira Ministarstvo nauke, tehnološkog razvoja i inovacija Republike Srbije.

*** tamara.stojanovic.vr@gmail.com. Rad je finansijski podržan Planom naučnoistraživačkog rada Univerziteta u Beogradu – Fakulteta političkih nauka, koji finansira Ministarstvo nauke, tehnološkog razvoja i inovacija Republike Srbije.

procesi razvoja programa studija socijalne politike i socijalnog rada na ovom Fakultetu. Program koji je uspostavljen 1973/74. godine prošao je kroz nekoliko reformi. Radikalna reforma programa je započela 2006–07. godine kao rezultat usaglašavanja sa reformama obrazovnih sistema u visokoškolskom obrazovanju širom Evrope, koji je pokrenut 1999. godine Bolonjskom deklaracijom. Sledile su nove akreditacije programa 2009, 2015. i 2022. godine. Sadašnji program je savremen i dinamičan, u skladu sa najnovijim naučnim saznanjima i trendovima visokoškolskog obrazovanja.

Ključne reči:

studije socijalne politike i socijalnog rada, reforme programa, Bolonjska deklaracija, akreditacija studijskog programa

UVOD

Ove školske godine Fakultet političkih nauka Univerziteta u Beogradu slavi značajan jubilej – pola veka visokoškolskog obrazovanja za socijalnu politiku i socijalni rad u Srbiji, koje je posvećeno razvoju kapaciteta za „profesionalnu posvećenost socijalnoj promeni i razvoju, socijalnoj koheziji i osnaživanju i oslobađanju ljudi”¹. Delatnost socijalne politike i socijalnog rada je posebno namenjena pojedincima, porodicama i grupama koje su marginalizovane, socijalno isključene, potlačene ili na bilo koji drugi način ugrožene u ostvarivanju osnovnih principa socijalnog rada – „poštovanja unutrašnje vrednosti i dostojanstva svakog čoveka, ne činjenja štete, uvažavanja različitosti i poštovanja ljudskih prava i socijalne pravde”². Brojni su nastavnici i saradnici Fakulteta političkih nauka bili posvećeni stalnom unapređivanju programa studija socijalne politike i socijalnog rada u skladu sa najnovijim naučnim dostignućima i trendovima u visokoškolskom obrazovanju. Cilj rada je prikaz procesa razvoja programa studija socijalne politike i socijalnog rada na ovom Fakultetu koji su doveli do aktuelnog programa.

RAZVOJ OBRAZOVANJA SOCIJALNIH RADNIKA

Prva škola za socijalni rad osnovana je 1899. u Amsterdamu. Pola veka kasnije, osnivaju se prve više škole za socijalni rad na prostoru nekadašnje

¹ International Federation of Social Workers (IFSW). Global definition of social work, International Federation of Social Workers, 2014. Available from: <https://www.ifsw.org/what-is-social-work/global-definition-of-social-work/> (Accessed 23 May 2004).

² Isto.

Jugoslavije, osnovane 1952. u Zagrebu, 1955. u Ljubljani, 1957. u Beogradu, 1958. u Skoplju i Sarajevu i 1962. u Novom Sadu.³

Četvorogodišnje univerzitetsko obrazovanje socijalnih radnika uvedeno je školske 1973/74. godine na Univerzitetu u Beogradu – Fakultetu političkih nauka (UB-FPN) osnivanjem Smera za socijalni rad i socijalnu politiku, kao rezultat rada matične komisije koju su činili istaknuti univerzitetski profesori i stručnjaci iz ove oblasti. Tada je poseban izazov predstavljalo pitanje akademskog zvanja koje studenti stižu završetkom studija, te su prvi diplomirani studenti Smera za socijalni rad i socijalnu politiku dobijali zvanje politikologa uz potvrdu o završenom smeru⁴. Interesantno je da su magistarske posleddiplomske studije socijalne politike i socijalnog rada organizovane na UB-FPN još 1971/72. školske godine, pre osnovinih četvorogodišnjih studija. Povećanje broja diplomiranih socijalnih radnika/ca podstaklo je razvoj i prvih specijalističkih studija 1979/80. godine.

Nova reforma plana i programa osnovnih akademskih studija, realizovana školske 1987/88. godine, uvodi četiri usko-stručna predmeta i diplomski rad. Školske 1989/90. godine se diferenciraju dva smer magistarskih posleddiplomskih studija: Savremeni socijalni rad i Savremena socijalna politika⁵. Sledi još deset reformi nastavnog plana, koje svedoče o nastojanjima nastavnog kadra da se prati dinamičan naučni razvoj u oblastima socijalnog rada i socijalne politike.

Od 2002. godine smer menja naziv u Smer za socijalnu politiku i socijalni rad. Organizacione jedinice Fakulteta političkih nauka Univerziteta u Beogradu 2006. menjaju naziv iz katedre u odeljenje, u okviru koga se mogu formirati i katedre.

BOLONJSKA DEKLARACIJA

Radikalna reforma studija za socijalnu politiku i socijalni rad (SPSR) je započela 2006-07. godine kao rezultat usaglašavanja sa reformama obrazovnih sistema u visokoškolskom obrazovanju širom Evrope, koji je pokrenut 1999. godine Bolonjskom deklaracijom⁶, koju je Republika Srbija usvojila 2003.

³ Ana Čekerevac, Mira Lakićević, Nevenka Žegarac, Natalija Perišić, „Odeljenje za socijalnu politiku i socijalni rad” u: Milan Jovanović (ur.), *Fakultet političkih nauka 1968–2018*, Fakultet političkih nauka, Beograd, 2018, str. 146.

⁴ Ana Čekerevac, Mira Lakićević, Nevenka Žegarac, Natalija Perišić, „Odeljenje za socijalnu politiku i socijalni rad” u: Milan Jovanović (ur.), *Fakultet političkih nauka 1968–2018*, Fakultet političkih nauka, Beograd, 2018, str. 145–152.

⁵ Ana Čekerevac, Mira Lakićević, Nevenka Žegarac, Natalija Perišić, „Odeljenje za socijalnu politiku i socijalni rad”, op. cit. str. 145–152.

⁶ Bolonjska deklaracija. Evropska zona visokog obrazovanja. Zajedničko saopštenje evropskih ministara obrazovanja sa sastanka u Bolonji 19. juna 1999. Dostupno

godine. Svrha deklaracije je bila postizanje „veće kompatibilnosti i uporedivosti sistema visokoškolskog obrazovanja”⁷, čime se omogućavala mobilnost studenata i zapošljavanje u evropskoj zoni. Ovaj sažeti dokument je definisao kao ciljeve: usvajanje lako razumljivih i uporedivih sistema stepeni i primenu dodatka diplomi, postojanje dva glavna ciklusa obrazovanja, dodiplomski (osnovne studije) i posle diplomski (magistarske, master i doktorske studije), gde je završavanje prvog uslov za upis drugog ciklusa; uvođenje sistema kredita, tj. bodova, koji se mogu steći ne samo unutar, već i izvan konteksta visokoškolskog obrazovanja, ukoliko ih dotični univerzitet prizna; promocija mobilnosti između visokoškolskih ustanova za studente i zaposlene; i promocija evropske saradnje u svakom smislu.

AKREDITACIJA 2009. GODINE

Radi ispunjenja usvojenih ciljeva Bolonjske deklaracije, akreditacija studijskih programa Univerzitetu u Beogradu – Fakulteta političkih nauka (UB–FPN) iz 2009/2010. školske godine donela je brojne novine koje su reflektovale promene u sistemu visokoškolskog obrazovanja u Republici Srbiji. Predmeti počinju da se određuju po broju ESPB⁸ bodova koje nose⁹. Jedan ESPB vredi između 25 i 30 sati celokupnog rada koji taj predmet zahteva od studenta. Ukupan zbir ESPB bodova treba da iznosi najmanje 30 bodova po semestru, tj. 60 bodova po godini. Visokoškolske ustanove mogu da imaju dve forme programa: 3 + 2, što je značilo tri godine osnovnih akademskih studija (OAS) i dve godine mater studija (MAS), ili 4 + 1, što se odnosilo na četiri godine OAS i tri godine MAS; u oba slučaja zbir ESPB bodova je trebalo da bude najmanje 300 ESPB bodova za pet godina školovanja. Doktorske akademske studije nose najmanje 180 ESPB bodova. Studenti dobijaju ocenu zbrajanjem poena iz predispozitivnih obaveza i ispita. Maksimalno se može dobiti po predmetu 100 poena, koji su zatim prebacivani u ocene od 5 do 10. Da bi položio predmet, student treba da ima minimalno 51 poen. Terenska praksa, koja se realizuje u nastavnim bazama van visokoškolske ustanove, takođe ima status predmeta i nosi ESPB.

U ovom procesu primene Bolonjske deklaracije, UB–FPN je prihvatio model studija 4+1. Mnogi predmeti na osnovnim akademskim studijama (OAS)

na: <http://bolonjska.50webs.com/Bologna%20declaration.pdf> (pristupljeno 15. juna 2019.)

⁷ Isto, str. 2.

⁸ Skraćenica od „Evropski sistem prenosa bodova”, što je ekvivalent ECTS – European Credit Transfer System.

⁹ Fakulteti: edukacija. Vrste i nivoi studija. Dostupno na: <https://fakulteti.edukacija.rs/vrste-i-nivoi-studija> (pristupljeno 31. aprila 2024).

Socijalne politike i socijalnog rada su 2009/2010. godine iz dvosemestralnih prešli na jednosemestralne, čime se uvećao broj predmeta. Uvedene su obavezne predispitne obaveze, koje su trebale da obuhvataju minimalno 30% ocene. Povećala se izbornost nastave kroz uspostavljanje pet izbornih blokova, u kojima se bira po jedan predmet. Uvedena su četiri obavezna predmeta koja su se odnosila na terensku praksu, za svaku godinu studija po jedan – Stručna praksa – socijalna politika i socijalni rad od I do IV. Master studije i završni rad su sada manjeg oblika i složenosti zadataka od prethodnih dvogodišnjih magistarskih studija, u skladu sa društvenim trendom da se podstakne petogodišnje visokoškolsko obrazovanje kroz veću dostupnost prvog stepena posle diplomskog obrazovanja.

U nastavnom programu su se dalje razvijale discipline iz oblasti socijalne politike i socijalnog rada. Prva godina OAS je obuhvatala sledeće predmete: Uvod u političku teoriju, Politička ekonomija, Sociologija, Teorija socijalnog rada, Sociologija porodice, Istorija političkih teorija, Osnovi prava, Uvod u psihologiju i Strani jezik (francuski, engleski ili nemački).

Druga godina studija omogućavala je izučavanje predmeta: Socijalne politike, Političkog sistema Srbije, Socijalne psihologije, Socijalnog rada sa pojedincem, Mentalne higijene, Metodologije politikoloških istraživanja sa statistikom, Porodičnog prava, stranih jezika i Stručne prakse – socijalna politika i socijalni rad II. Izborni blok 1 je obuhvatao predmete Savremena politička teorija i Politička sociologija.

Na trećoj godini OAS su se izvodili predmeti: Uporedna socijalna politika, Sistemi socijalne sigurnosti, Socijalni rad sa grupom, Socijalna patologija, Rehabilitacija i socijalna medicina, Socijalna politika Evropske unije, Javna uprava, Socijalni razvoj i Stručna praksa – socijalna politika i socijalni rad III. Izborni blok 2 je nudio predmete: Socijalni rad u obrazovanju i zdravstvu, Uporedna politika i Politička sociologija savremenog društva. Izborni blok 3 je obuhvatao predmete Socijalni rad sa starima, Socijalni rad sa migrantima i Socijalni rad u privredi.

Predmeti koji su se izučavali na četvrtoj godini studija su bili: Doktrine socijalne politike, Međunarodna socijalna politika, Planiranje socijalnog razvoja, Gerontologija, Stručna praksa – socijalna politika i socijalni rad IV, Socijalni rad sa decom i mladima, Savetovanje i socioterapija, Etika socijalnog rada i Socijalni rad u zajednici. Izborni blok 4 uključuje predmete: Socijalni rad i bolesti zavisnosti, Razvojna psihologija i Međunarodni odnosi. Izborni blok 5 sadrži predmete: Zastupanje u socijalnom radu, Socijalni rad u inkluziji osoba sa invaliditetom, Savremene socijalne probleme i Politički sistem Evropske unije¹⁰.

¹⁰ Fakultet političkih nauka, Studije socijalne politike i socijalnog rada, po programu iz 2009. godine. Dostupno preko: <https://www.fpn.bg.ac.rs/studije-socijalne-politike-i-socijalnog-rada-2009> (pristupljeno 01.marta 2024).

Od školske 2009/2010. godine se organizuju po prvi put jednogodišnje dvosemestralne poslediplomske akademske studije, koje su se tada zvale Diplomatske akademske studije. Smer za socijalnu politiku i socijalni rad je akreditovao dva programa, program Socijalnog rada, i program Socijalne politike¹¹. Magistarske poslediplomske akademske studije se od 2009/2010. godine više ne izvode.

Poslediplomske studije Socijalnog rada su mogli da direktno upišu samo diplomirani socijalni radnici¹², dok su diplomci iz drugih humanističkih nauka mogli da ih polažu uz polaganje diferencijalnog ispita. Obuhvatale su sedam obaveznih kurseva: Vođenje slučaja u socijalnom radu, Menadžment socijalnog rada, Socijalna administracija, Istraživanje u socijalnoj politici i socijalnom radu, Uvod u medijaciju, Supervizija u socijalnom radu i Socijalni rad sa porodicom¹³. Takođe, obavezna je bila priprema, izrada i odbrana završnog master rada. Studenti su birali i po jedan izborni predmet iz dva izborna bloka. Izborni blok 1 je obuhvatao predmete Migraciona politika, Globalizacija i socijalna politika i Kulturna antropologija. Izborni blok 2 je sadržao predmete Politika rodne ravnopravnosti i Teorije pravde. Nakon završetka ovih studija sticao se naziv diplomirani socijalni radnik – master.

Poslediplomske studije Socijalne politike su mogli da direktno upišu stručnjaci koji su završili društvene fakultete, i takođe su obuhvatale obavezne i izborne predmete¹⁴. Obuhvatale su šest obaveznih kurseva: Globalizacija i socijalna politika, Migraciona politika, Socijalna administracija, Istraživanje u socijalnoj politici i socijalnom radu, Teorije pravde i Demografija¹⁵. I ovde je bila obavezna priprema, izrada i odbrana završnog master rada. Studenti su birali i po jedan predmet iz dva izborna bloka. Izborni blok 1 je uključivao predmete Vođenje slučaja u socijalnom radu, Menadžment socijalnog rada i Kulturna antropologija¹⁶. Izborni blok 2 je obuhvatao predmete Uvod u medijaciju, Supervizija u socijalnom radu i Socijalni rad sa porodicom. Nakon

¹¹ Isto.

¹² Ana Čekerevac, Mira Lakićević, Nevenka Žegarac, Natalija Perišić, „Odeljenje za socijalnu politiku i socijalni rad”, op. cit., str. 150.

¹³ Republika Srbija, Komisija za akreditaciju i proveru kvaliteta, Uverenje o akreditaciji studijskog programa diplomskih akademskih studija socijalnog rada Fakulteta političkih nauka Univerziteta u Beogradu, 25.11.2010.

¹⁴ Isto, str. 150–151.

¹⁵ Republika Srbija, Komisija za akreditaciju i proveru kvaliteta, Uverenje o akreditaciji studijskog programa diplomskih akademskih studija socijalne politike Fakulteta političkih nauka Univerziteta u Beogradu, 25.11.2010.

¹⁶ Republika Srbija, Komisija za akreditaciju i proveru kvaliteta, Uverenje o akreditaciji studijskog programa studijskog programa doktorske studije politikologije –

završetka ovih studija sticao se naziv diplomirani politikolog – master socijalne politike. Obavezni predmeti iz studija Socijalne politike su mahom bili izborni u studijama Socijalnog rada, i obrnuto.

Te 2009/2010. školske godine su se prvi put u istoriji visokoškolskog obrazovanja u Srbiji izvodile doktorske akademske studije (DAS) politikoloških nauka – Socijalna politika i socijalni rad koje su imale strukturisani trogodišnji program¹⁷. Njihovo kreiranje je zahtevalo analizu uporedne prakse i mnogo promišljanja. Novi program je imao dosta preklapanja sa programom DAS na drugim smerovima Fakulteta. Studije na prvoj godini su obuhvatale četiri obavezna predmeta: Metodološko istraživački seminar, Socijalna politika i socijalni razvoj, Teorijsko – epistemološki i metodološki pristupi političkoj nauci, i Doktorski seminar¹⁸. Na ovoj godini je bio i Izborni blok 1, u okviru kog su se birala dva od četiri izborna predmeta: Teorija i metodologija socijalnog rada, Komparativna analiza socijalnih modela, Sistem upravljanja EU i Teorijsko metodološki pristup izučavanja evropskih integracija. Na drugoj godini su obavezni bili: Istraživački rad na pripremi disertacije, Objavljivanje rada i Izrada teze, i dva izborna predmeta iz dva izborna bloka, iz svakog bloka po jedan. Izborni blok 2 je obuhvatao 13 izbornih predmeta sa drugih smerova UB–FPN, a Izborni blok 3 je podrazumevao tri predmeta: Razvoj i ponašanje u socijalnom okruženju, Politika proširenja EU u 21.veku, i Konsolidacija demokratije, političke ustanove i procesi. Završetkom studija se sticao naziv doktora političkih nauka – socijalna politika i socijalni rad.

AKREDITACIJA 2015. GODINE

Prateći društvene promene, studijski program Socijalna politika i socijalni rad ponovo je akreditovan 2015. godine, sa ciljem osposobljavanja studenata za profesionalno bavljenje socijalnim potrebama i problemima, životnim teškoćama i unapređenjem socijalnog položaja građana¹⁹.

Na OAS je uvedeno nekoliko novih predmeta, neki su izostavljeni, a silabusi postojećih su revidirani u cilju uvođenja najnovijih naučnih saznanja i praćenja akademskih trendova. Dalje se povećala izbornost nastave, tako da ta akreditacija obuhvata sedam izbornih blokova. Takođe, silabusi terenske

socijalne politike i socijalnog rada Fakulteta političkih nauka Univerziteta u Beogradu, 25.04.2009.

¹⁷ Isto.

¹⁸ Isto.

¹⁹ Fakultet političkih nauka, Studije socijalne politike, akreditacija 2015. Dostupno preko: <https://www.fpn.bg.ac.rs/wp-content/uploads/Studije-socijalne-politike-akreditacija-2015..pdf> (pristupljeno 24. aprila 2024).

prakse se dalje usavršavaju, zadaci studenata i mentora pojašnjavaju, a broj nastavnih baza, sa kojima je UB–FPN sklopio sporazum o saradnji, znatno se povećava. I naziv predmeta na sve četiri godine se menja iz Stručna praksa – socijalna politika i socijalni rad, u Stručna praksa (od I do IV).

Na prvoj godini OAS izostavljena su tri predmeta: Politička ekonomija, Sociologija porodice i Istorija političkih teorija, i uvedena tri nova predmeta: Savremena politička ekonomija, Političke ideologije i Akademske veštine. Predmeti Socijalna patologija (prethodno na III godini) i Gerontologija (prethodno na IV godini) su prebačeni na prvu godinu OAS.

Na drugoj godini OAS uvedena je Politička sociologija savremenog društva kao obavezan predmet. Uspostavljena su dva izborna bloka: Izborni blok 1 sa predmetima Uporedna politika i Politička ekonomija, i Izborni blok 2 sa predmetima Politička sociologija, Socijalna i politička ekologija i Kultura ljudskih prava. Promenjen je i naziv predmeta Socijalna politika u Socijalna politika Srbije.

Na trećoj godini OAS uvedeni su novi izborni predmeti: Komunikacijske veštine i Zaštite dece u migracijama. U okviru tri izborna bloka bira se po jedan predmet. U Izbornom bloku 3 obuhvata predmete Rehabilitacija i socijalna medicina, Međunarodni odnosi i Javne politike. Izborni blok 4 obuhvata predmete: Socijalni rad sa starima, Socijalni rad i bolesti zavisnosti, Komunikacijske veštine i Politikologija religije. U Izbornom bloku 5 studenti biraju između Područja socijalnog rada 1, Zastupanja u socijalnom radu, Ekonomskog sistema Srbije i Zaštite dece u migracijama. U ovoj godini se izučava i predmet Socijalni rad u zajednici, koji je prethodno bio na IV godini studija.

U četvrtoj godini OAS uveden je novi izborni predmet Sistemski pristup u socijalnom radu, a prethodno izborni predmeti Razvojna psihologija i Politički sistem Evropske unije, postali su obavezni. U okviru dva izborna bloka bira se po jedan predmet. Izborni blok 6 obuhvata Sistemski pristup u socijalnom radu i Evropski regionalizam, a Izborni blok 7 – Socijalne vrednosti religijskih učenja, Studije roda i Područja socijalnog rada ²⁰. Promenjen je naziv predmeta Mentalna higijena u Mentalno zdravlje, koji je u prethodnoj akreditaciji izučavan na II godini studija.

Posledipomske studije prvog stepena, koje se od ove akreditacije zovu master akademske studije (MAS), i dalje obuhvataju dva jednogodišnja dvo-semestralna MAS programa iz oblasti SPSR: MAS Socijalni rad i MAS Socijalna politika. Obavezni deo MAS je, kao i u prethodnoj akreditaciji, izrada i odbrana završnog rada, koji reflektuje spremnost studenta za kritičku primenu stečenih znanja u istraživačkoj i analitičkoj praksi. Oba programa se dalje osa-

²⁰ Fakultet političkih nauka, Studije socijalne politike i socijalnog rada, akreditacija 2015, <https://www.fpn.bg.ac.rs/studije-socijalne-politike-i-socijalnog-rada-2015> (pristupljeno 01. marta 2024).

vremenjuju i obogaćuju u skladu sa najnovijim istraživanjima i obrazovnim trendovima.

MAS Socijalni rad nudi raznovrsniji program u cilju produbljivanja postojećih znanja, razvijanja dodatnih veština i kritičke i reflektivne prakse. Program sadrži manje obaveznih predmeta i više izbornih blokova iz oblasti socijalnog rada, dok je smanjen broj izbornih predmeta iz oblasti socijalne politike. Osnivaju se tri nova izborna predmeta: Antisocijalno ponašanje, Grupna dinamika i procesi, Multikulturalni socijalni rad i antidiskriminativne politike i prakse²¹. Obuhvata četiri obavezna kursa: Vođenje slučaja u socijalnom radu, Menadžment socijalnog rada, Supervizija u socijalnom radu, Teorijsko metodološke osnove socijalnog rada sa porodicom²². Ostali predmeti su organizovani u tri izborna bloka iz kojih s bira po jedan predmet. Izborni blok 1 uključuje predmete: Antisocijalno ponašanje, Migraciona politika i Politike rodne ravnopravnosti. Izborni blok 2 sadrži predmete: Grupna dinamika i procesi, Multikulturalni socijalni rad i antidiskriminativne politike i prakse, i Analize socijalnih politika. U trećem izbornom bloku studenti biraju između predmeta: Uvod u medijaciju, Globalizacija i socijalna politika i Istraživanje u socijalnoj politici i socijalnom radu. Završene studije daju zvanje Master socijalni radnik.

MAS Socijalna politika pružile su studentima nove mogućnosti u sticanju znanja o društvenim fenomenima i načinima podsticanja društvenog razvoja sa ciljem kritičkog razumevanja i proaktivnog delovanja na sistemske, organizacione i strukturalne elemente društvenih grupa i zajednica²³. Obuhvatale su četiri obavezna predmeta: Migraciona politika, Globalizacija i socijalna politika, Istraživanja u socijalnoj politici i socijalnom radu, i novi predmet Analize socijalnih politika. Izostavljen je predmet Socijalna administracija, a dva predmeta od obaveznih postaju izborna: Teorija pravde (tj. Teorija i politika pravde) i Demografija (tj. Demografski procesi i socijalna politika)²⁴. Dodati su novi izborni kursevi sa drugih smerova: Prava stranaca, Javne finan-

²¹ Fakultet političkih nauka, Studije socijalnog rada, akreditacija 2015. Dostupno preko: <https://www.fpn.bg.ac.rs/wp-content/uploads/Studije-socijalnog-rada-akreditacija-2015.pdf> (pristupljeno 24. aprila 2024).

²² Republika Srbija, Komisija za akreditaciju i proveru kvaliteta, Uverenje o akreditaciji studijskog programa Master akademske studije socijalnog rada Univerziteta u Beogradu -Fakulteta političkih nauka, 20.02.2015.

²³ Fakultet političkih nauka, Studije socijalne politike, akreditacija 2015. Dostupno preko: <https://www.fpn.bg.ac.rs/wp-content/uploads/Studije-socijalne-politike-akreditacija-2015.pdf> (pristupljeno 24. aprila 2024).

²⁴ Republika Srbija, Komisija za akreditaciju i proveru kvaliteta, Uverenje o akreditaciji studijskog programa Master akademske studije socijalne politike Univerziteta u Beogradu – Fakulteta političkih nauka, 20.02.2015.

sije, Javne usluge i lokalni ekonomski razvoj, Prostorno planiranje i stambena politika, i Politika rodne ravnopravnosti. I dalje je izrada i odbrana završnog rada obavezna. U izbornom bloku u prvom semestru student bira dva od pet predmeta: Menadžment socijalnog rada, Prava stranaca, Politike rodne ravnopravnosti, Javne finansije, Javne usluge i lokalni ekonomski razvoj. U izbornom bloku u drugom semestru bira se jedan od tri predmeta: Teorije i politike pravde, Demografski procesi i socijalna politika i Prostorno planiranje i stambena politika. Završene studije daju zvanje Master politikolog.

Trogodišnje doktorske akademske studije (DAS) Socijalna politika i socijalni rad²⁵ se dalje razvijaju u akreditaciji 2015. godine, noseći brojne izmene ka većoj specijalizaciji studija za oblast socijalne politike i socijalnog rada. Prva godina je obuhvatala dva predmeta koja su obavezna za sve studije DAS na UB-FPN: Teorijsko-epistemološki i metodološki pristupi i Istraživački seminar. Obuhvaćena su i četiri izborna bloka, i u svakom se bira po jedan predmet. Tematski izborni blok 1 obuhvata tri izborna predmeta: Metodski kompleksi socijalnog rada, Politika proširenja Evropske unije u XXI veku i Ekološki rizici modernoga doba. Tematski izborni blok 2 se sastoji od dva predmeta: Komparativna analiza socijalnih modela i Socijalni kapital, participacija i društvene promene. Sledeći je Tematsko – istraživački blok, koji sadrži sedam izbornih predmeta, od kojih je samo jedan predmet, Kvantitativni i kvalitativni pristupi u socijalnim istraživanjima, koncipiran i realizovan od strane nastavnika Odeljenja za SPSR. Tematski blok 3 obuhvata tri izborna predmeta: Obrazovna, zdravstvena i politika socijalne zaštite, Razvoj i ponašanje u socijalnom okruženju i Teorije i politike roda. Druga godina sadrži šest obaveznih predmeta: Izrada i odbrana kritičkog pregleda literature o temi doktorske disertacije, Izrada i javna odbrana nacrtu prijave disertacije, Doktorski seminar, Istraživački studijski rad, Objavljivanje jednog rada kao rezultata istraživanja i Otvoreni doktorski seminar. Poslednja, treća godina DAS je posvećena izradi doktorske disertacije, te obuhvata sledeće predmete: Prijava doktorske disertacije, Istraživački studijski rad i pisanje disertacije (iz dva dela) i Odbrana doktorske disertacije.

USVAJANJE STANDARDA I KOMPETENCIJA ZA OBRAZOVANJE SOCIJALNIH RADNIKA 2016. GODINE

U skladu sa Globalnim standardima za obrazovanje socijalnih radnika, usvojenim 2004. godine od strane Međunarodne asocijacija škola za socijalni

²⁵ Fakultet političkih nauka, Doktorske studije socijalne politike i socijalnog rada, akreditacija 2015. Dostupno preko: <https://www.fpn.bg.ac.rs/doktorske-studije-socijalne-politike-i-socijalnog-rada-15> (pristupljeno 31. aprila 2024).

rad i Međunarodne federacija socijalnih radnika²⁶, u okviru međunarodnog projekta TEMPUS SHESPSS razvijeni su i 2016. godine usvojeni Standardi i kompetencije za obrazovanje socijalnih radnika u Srbiji²⁷. Oni su dali osnovne smernice daljeg obrazovanja za socijalni rad. U okviru njih su definisani *Opšti standardi i kompetencije za obrazovanje socijalnih radnika*, u kojima je postavljen osnovni okvir i norme u oblasti usvajanja znanja i veština socijalnog rada, kako tokom formalnog obrazovanja, tako i tokom celoživotnog učenja.

Prvi deo sačinjava šest standarda za visokoškolsku ustanovu za obrazovanje socijalnih radnika, koji se odnose na: svrhu obrazovanja, odgovornost ustanove i studenata socijalnog rada; pitanja strukture, administracije, upravljanja i resursa, nastavno osoblje, korske predmete, kurikule, kulturne i etničke različitosti i rodnu ravnopravnost.

Drugi deo se odnosi na standarde i kompetencije za obrazovanje socijalnih radnika, u okviru kojih je razvijeno sedam standarda: 1) temeljno razumevanje i posvećenost vrednostima i etici socijalnog rada, 2) pripremljenost za profesionalnu praksu sa različitim pojedincima, porodicama, grupama i zajednicama u raznovrsnim kontekstima, 3) primena znanja iz raznovrsnih disciplina i izbor delotvornih intervencija u okviru ljudskih prava i socijalne pravde, 4) analiza politika koje utiču na živote ljudi i društvenih grupa, sistemski pristup u uočavanju i rešavanju problema, učešće u planiranju i evaluaciji programa i mera socijalne politike, 5) primena znanja iz istraživanja radi informisanja i unapređivanja prakse i učešće u istraživanjima u kojima su izneti osnovni problem i potrebe prakse, 6) rad sa različitostima i pokazivanje poštovanja za kulturne različitosti, i 7) posvećenost celoživotnom učenju i usavršavanju. Ovi standardi su usmerili dalji razvoj kurikulima smera za socijalnu politiku i socijalni rad, koji se najviše vidljiv u programu visokoškolskog obrazovanja na UB-FPN akreditovanom 2022. godine.

OBRAZOVANJE ZA SOCIJALNI RAD TOKOM PANDEMIJE SARS-COV2 VIRUSA 2020–2022. GODINE

Visokoškolsko obrazovanje širom sveta je u periodu od 2020 do 2022. godine obeleženo je globalnom pandemijom virusa SARS-CoV 2, tzv. korona virusa,

²⁶ International Association of Schools of Social Work and International Federation of Social Workers. Global Standards for Social Work Education and Training. ASSW and IFSW, 2004. Dostupno preko: http://cdn.ifsw.org/assets/ifsw_65044-3.pdf (pristupljeno 12. marta 2014).

²⁷ Nevenka Žegarac (ur.), *Standardi za obrazovanje socijalnih radnika u Srbiji. Razvoj kompetencija za kvalitetnu profesionalnu praksu*, Univerzitet u Beogradu – Fakultet političkih nauka, Beograd, 2016, str. 154.

koja je donela brojne izazove i novine u obrazovanju. Ispred visokoškolskih ustanova je postavljen nimalo lak zadatak zaštite zdravlja svojih studenata i zaposlenih, istovremeno osiguravajući kontinuiran i neometan tok obrazovnog procesa. Sa prelaskom na online ili hibridni model izvođenja nastave 2020. godine, pred obrazovnim sistemom našao se izazov prevazilaženja razlike između izvođenja nastave na daljinu i tradicionalne nastave uživo i omogućavanja što kvalitetnijeg obrazovanja u novim formatima²⁸. Nastava se na većini fakulteta odvijala redovno preko Zoom, MSTeams i sličnih platformi²⁹. Znatno redukovanje "žive" komunikacije u nastavi dovelo je do povećanog rizika od nerazumevanje gradiva, nedostatka motivacije i koncentracije, variranja raspoloženja, povremenih anksioznosti i umora^{30, 31, 32}, i negativno uticalo na razvoj socijalnih i partnerskih veza, građenje studentske podrške i solidarnosti i socijalno učenje u vršnjačkoj grupi. Sa druge strane, pandemija je omogućila uštedu vremena i novca kroz obrazovanje u sigurnosti i udobnosti porodičnog doma i podstakla upotrebu novih tehnologija i razvoj digitalnih veština³³.

Na OAS socijalne politike i socijalnog rada (SPSR) uvedene su novine. Na nekoliko predmeta na IV godini uvedena je praksa pisanja refleksivnog dnevnika studenata sa ciljem prepoznavanja i osveščivanja sopstvenih reakcija i doživljaja povezanih sa pandemijom i podsticanja i kritičkog mišljenja stu-

²⁸ Kristijan Popović, Tanja Glišić, Draženko Jorgić, „Percepcije studenata o vrijednostima i ograničenjima nastave na daljinu tokom pandemije Covid 19”, *Research in Pedagogy*, Vol. 13, br. 1, str. 119–130.

²⁹ Katarina Steljić, Kristina Nikolić, Tamara Perić, Marko Todorović, Irena Todorovski, Jelena Knežević, Tamara Savić, Aleksandar Bogičević, Igor Miroslavljević, Ivana Dunjić, „Stavovi studenata Republike Srbije o obrazovanju u doba epidemije COVID-19”, Centar za međunarodnu javnu politiku, Beograd, str. 1–17.

³⁰ Kristijan Popović, Tanja Glišić, Draženko Jorgić, „Percepcije studenata o vrijednostima i ograničenjima nastave na daljinu tokom pandemije Covid 19”, op. cit., str. 119–130.

³¹ Katarina Steljić, Kristina Nikolić, Tamara Perić, Marko Todorović, Irena Todorovski, Jelena Knežević, Tamara Savić, Aleksandar Bogičević, Igor Miroslavljević, Ivana Dunjić, „Stavovi studenata Republike Srbije o obrazovanju u doba epidemije COVID-19”, op. cit., str. 1–17.

³² Anita Burgund Isakov, Violeta Marković, Sanja Polić Penavić, „Refleksije studenata socijalne politike i socijalnog rada u periodu vanrednog stanja izazvanog pandemijom Kovid-19 u Srbiji”, *Godišnjak fakulteta političkih nauka*, Beograd, Vol. 17, br., str. 163–184.

³³ Kristijan Popović, Tanja Glišić, Draženko Jorgić, „Percepcije studenata o vrijednostima i ograničenjima nastave na daljinu tokom pandemije Covid 19”, op. cit., str. 119–130.

denata, što je pokazalo pozitivne efekte³⁴. Nemogućnost izvođenja terenske prakse na OAS podstakla je razvijanje on–lajn platforme UB–FPN KonekTaS³⁵ u cilju digitalnog umrežavanja studenata, stručnjaka iz oblasti socijalnog rada i socijalne politike, nastavnika i istraživača. Platforma je postala važan obrazovni resurs i promoter profesije kroz organizovanje online vebinara, sastanaka i diskusija na različite teme, podršku mentalnom zdravlju pomagača, studenata i nastavnika, i participaciju studenata u kreiranju aktivnosti. Odeljenje za socijalnu politiku i socijalni rad UB–FPN je tako pokazalo rezilijentnost i prilagodljivost potrebama zajednice tokom krize.

AKREDITACIJA 2022. GODINE

Usvajanje Standarda i kompetencija za obrazovanje socijalnih radnika u Srbiji i uspostavljanje novih osnovnih akademskih studija socijalnog rada na dva državna Univerziteta – Univerzitetu u Nišu i Univerzitetu u Novom Sadu, dalo je snažan podsticaj razvijanju nastavnih programa Smera za socijalnu politiku i socijalni rad UB – FPN u akreditaciji iz 2022. godine. Dolazi do konceptualne i sadržinske promene. Menja se status nekih predmeta iz šire oblasti politikologije, iz obaveznih u izborne predmete i povećava broj obaveznih predmeta iz oblasti socijalne politike i socijalnog rada. Uvode se novi obavezni i brojni izborni predmeti koji su usko specijalizovani za određene oblasti socijalne politike i socijalnog rada. Razvijeni su i predmeti koji se bave novim politikološkim perspektivama, značajnim za socijalnu politiku i socijalni rad. Nastaju dva nova izborna bloka, tako da ih u ovoj akreditaciji ima devet, i u svakom bloku se bira po jedan predmet. Znatno se osavremenjuju postojeći predmeti, od kojih mnogi menjaju godinu i semestar na kome se izvode. Na ovaj način se program više fokusira na naučnu oblast socijalne politike i socijalnog rada (SPSR), sadrži više savremenih kurseva iz ove oblasti i time je atraktivniji za mlade i konkurentniji na tržištu. Takođe, digitalne veštine stečene tokom pandemije su dovele do nastavka korišćenja digitalnih platformi kao što je MTeams u organizaciji nastave, distribuciji nastavnih materijala i komunikaciji sa studentima, što je olakšalo i ubrzalo komunikaciju u nastavnom procesu.

³⁴ Anita Burgund Isakov, Violeta Marković, Sanja Polić Penavić, „Refleksije studenata socijalne politike i socijalnog rada u periodu vanrednog stanja izazvanog pandemijom Covid-19 u Srbiji”, op. cit., str. 163–184.

³⁵ Platforma je razvijena u saradnji između Odeljenja za socijalnu politiku i socijalni rad UB–FPN i UNICEF-a u okviru projekta „Jačanje kapaciteta zaposlenih u sistemu socijalne zaštite”.

Na prvoj godini OAS je po prvi put uveden obavezan predmet Uvod u socijalni rad i socijalnu politiku. Dva obavezna predmeta menjaju naziv: predmet Socijalna patologija u Društvene devijacije, i predmet Doktrine socijalne politike u Teorije i perspektive socijalne politike, u ovoj akreditaciji menja naziv i izvodi se u prvoj godini, a ne u četvrtoj kao u prethodnoj akreditaciji. Uvodi se novi Izborni blok 1, sa dva nekadašnja obavezna predmeta: Politička ideologija i Savremena politička ekonomija³⁶.

I na drugoj godini se uvode novi izborni predmeti: Vulnerabilne grupe i antidiskriminatorne politike i prakse, Socijalni rad sa decom i mladima sa problemima u ponašanju, Autoritarni režimi i Teorija kulture, i formira još jedan izborni blok. Razvojna psihologija i Sociologija postaju izborni predmeti, umesto prethodno obaveznih predmeta. Predmet Rehabilitacija i socijalna medicina menja naziv u Rehabilitacija i javno zdravlje i izvodi se na drugoj, umesto prethodno na trećoj godini. Predmet Etika socijalnog rada se izučava na drugoj, umesto na četvrtoj godini. Izborni blok 2 daje predmete: Razvojna psihologija, Međunarodni odnosi, Vulnerabilne grupe i antidiskriminatorne politike i prakse i Politička ekonomija. Izborni blok 3 obuhvata predmete: Javne politike, Ekonomski sistem Srbije, Rehabilitacija i javno zdravlje i Sociologija. Izborni blok 4 nudi predmete: Socijalni rad sa decom i mladima sa problemima u ponašanju, Autoritarni režimi, Politička sociologija i Teorija kulture.

Na trećoj godini OAS uvode se novi izborni predmeti: Socioterapija i psihosocijalne intervencije, Inkluzija osoba sa invaliditetom, Teorija igara, Porodična politika i savremena porodica, Savremena politička teorija, Lokalna samouprava i Međunarodne organizacije. Politički sistem Evropske unije postaje izborni predmet, umesto prethodno obaveznog. Predmet Metodologija politikoloških istraživanja sa statistikom menja naziv u Metodologija političkih nauka i sluša se u trećoj godini, umesto prethodno u drugoj godini. Izborni blok 5 obuhvata predmete Porodična politika i savremena porodica, Komunikacijske veštine i Teorija igara. Izborni blok 6 nudi predmete: Politikologija religije, Socioterapija i psihosocijalne intervencije, Socijalna i politička ekologija, Socijalni rad i bolesti zavisnosti i Savremena politička teorija, dok Izborni blok 7 daje predmete: Međunarodne organizacije, Lokalna samouprava, Politički sistem Evropske unije, Inkluzija osoba sa invaliditetom i Studije roda.

Na četvrtoj godini OAS uvode se novi izborni predmeti koji su matični na drugim studijskim programima: Kvantitativni metodi u političkim naukama, Političko komuniciranje, Javno mnjenje i Odnosi s javnošću. Predmeti

³⁶ Premet Psihologija ličnosti je prvobitno uvršćen među izborne predmete u Izbornom bloku 1, ali je 2023. godine donesena odluka da se ovaj predmet više ne izvodi kao zaseban, te da se njegov sadržaj uključi u obavezan predmet *Uvod u psihologiju*.

Zastupanje u socijalnom radu i Socijalni rad sa starima postaju od izbornih obavezni, a Politička sociologija savremenog društva postaje od obaveznog – izborni predmet. Kultura ljudskih prava menja naziv u Kultura i politika ljudskih prava. Izborni blok 8 obuhvata predmete: Sistemski pristup u socijalnom radu, Politička sociologija savremenog društva, Kvantitativni metodi u političkim naukama i Političko komuniciranje. Izborni blok 9 nudi predmete: Kultura i politika ljudskih prava, Zaštita dece u migracijama, Javno mnjenje i Odnosi s javnošću³⁷.

O okviru MAS uvode se značajne promene radi usklađivanja nastavnog programa sa razvojem nauke i struke i potrebama stručnjaka u praksi. Dolazi do diferencijacije modula u okviru MAS Socijalna politika, tako da se realizuju tri programa: MAS Socijalni rad, MAS Socijalna politika, modul Socijalna zaštita i MAS Socijalna politika, modul Kreiranje i analiza socijalne politike. Uvodi se veliki broj novih predmeta Takođe, od ove akreditacije terenska praksa postaje obavezni predmet za sve navedene MAS, pod nazivom Stručna praksa, i organizuje se kao obavezna spervizirana aktivnost studenata. Studije su i dalje jednogodišnje i dvosemestralne. Završni studijsko-istraživački rad (istraživanje, izrada i odbrana) je i dalje obavezan.

Master program Socijalni rad u novoj akreditaciji inoviran je uvođenjem novih izbornih predmeta: Socijalne službe i socijalne usluge, Metodologija istraživanja u socijalnoj politici i socijalnom radu, Napredne statističke metode u političkim istraživanjima, Analize socijalne politike, Strateško i projektno planiranje u socijalnoj politici i Antidiskriminacija, diverzitet i multikulturalni socijalni rad³⁸. Izborni predmet Antisocijalno ponašanje menja naziv u Antisocijalno ponašanje: učinioci i žrtve. Obavezni predmeti ostaju isti.

Master program Socijalna politika, modul Socijalna zaštita je novi program, nastao je „iz potreba prakse i usavršavanja iz oblasti socijalne zaštite”³⁹. Namenjen je studentima koji su završili fakultete iz oblasti društveno humanističkih nauka, koji mogu imati status stručnih radnika ili saradnika u sistemu socijalne zaštite. Pored pripreme i izrade završnog rada i stručne prakse, obavezni predmeti su: Sistem socijalne zaštite u Republici Srbiji, Rodno zasnovana diskriminacija i nasilje, Antidiskriminaciju, diverzitet i multikul-

³⁷ Fakultet političkih nauka, Studije socijalne politike i socijalnog rada, akreditacija 2022, Dostupno preko: <https://www.fpn.bg.ac.rs/studije-sp-sr-2022> (pristupljeno 01.marta 2024).

³⁸ Fakultet političkih nauka, Socijalni rad, akreditacija 2022. Dostupno preko: <https://www.fpn.bg.ac.rs/master-studije-socijalnog-rada> (pristupljeno 24. aprila 2024).

³⁹ Fakultet političkih nauka, Socijalna politika, modul: Socijalna zaštita, akreditacija 2022. Dostupno preko: <https://www.fpn.bg.ac.rs/socijalna-zastita> (pristupljeno 24.04.2024).

turalni socijalni rad, Stručna praksa, i Završni rad (istraživanje, izrada i odbrana). Izborni predmeti nude širok dijapazon znanja koji omogućavaju studentima da „kreiraju sopstveno usavršavanje“⁴⁰. Studenti zainteresovani socijalni rad mogu birati među predmetima: Socijalna zaštite starijih osoba, Antisocijalno ponašanje: učinioci i žrtve, kao i između predmeta Uvod u medijaciju, Supervizija u socijalnom radu i Deontološke perspektive u sistemu socijalne zaštite. Studenti koji su više uključeni u socijalnu politiku mogu da pohađaju izborne predmete: Analiza socijalnih politika, Javne usluge i lokalni ekonomski razvoj, Demografski procesi i socijalna politika i Odlučivanje u javnom sektoru. Oni koje zanimaju istraživanja i projektno i strateško planiranje mogu birati predmete: Menadžment u socijalnom radu, Odnosi s javnošću u socijalnoj zaštiti, Napredne statističke metode u političkim istraživanjima⁴¹.

Master akademske studije Socijalne politike, modul Kreiranje i analiza socijalne politike je novi program koji uvodi brojne inovacije u odnosu na MAS Socijalna politika. Studijski program „pruža mogućnost kandidatima da dalje razvijaju svoja znanja i njihovu kritičku primenu u raznovrsnim oblastima socijalne politike – penzija, zdravstva, socijalne zaštite, tržišta rada, zaštite porodica, migracija itd“⁴². Uvode se novi predmeti koji pokrivaju različite uže naučne oblasti: Teoriju i metodologiju socijalnog rada, Područja prime ne socijalnog rada i Socijalnu politiku. Obavezni predmeti, pored pripreme i izrade završnog rada i stručne prakse, jesu: Analize socijalne politike, Pristupi i efekti socijalne politike, Strateško i projektno planiranje u socijalnoj politici, Socijalne službe i socijalne usluge. Izborni predmeti organizovani su kroz dva izborna bloka. U prvom semestru se biraju dva od pet predmeta: Migraciona politika, Politike rodne ravnopravnosti, Demografski procesi i socijalna politika, Sistem socijalne zaštite u Republici Srbiji, i Položaj i zaštita manjina. U drugom semestru se bira jedan od tri predmeta: Antidiskriminacija, diverzitet i multikulturalni socijalni rad, Nova javna uprava i Globalizacija i socijalna politika.

Akreditacija iz 2022 nosi novine i u DAS Socijalne politike i socijalnog rada⁴³. Dok prva godina nosi ista dva obavezna predmeta, ona sada obuhvata samo tri izborna bloka, dok je broj izbornih predmeta znatno povećan.

⁴⁰ Isto.

⁴¹ Predmet Metodologija istraživanja u socijalnoj politici i socijalnom radu je prvobitno predviđen na oba modula MAS Socijalna politika, ali je zatim donesena odluka da se on više ne izvodi.

⁴² Fakultet političkih nauka, Socijalna politika, modul: Kreiranje i analiza socijalne politike, akreditacija 2022. Dostupno preko: <https://www.fpn.bg.ac.rs/master-studije-socijalne-politike> (pristupljeno 01.marta 2024).

⁴³ Fakultet političkih nauka, Doktorske studije socijalne politike i socijalnog rada, akreditacija 2022. Dostupno preko: <https://www.fpn.bg.ac.rs/doktorske-studije-socijalne-politike-i-socijalnog-rada> (pristupljeno 31. aprila 2024).

Tematski izborni blok 1 podrazumeva izbor dva od četiri predmeta: Metodski kompleksi socijalnog rada, Komparativna analiza socijalnih modela, Razvoj i ponašanje u socijalnom okruženju i novi predmet – Migracije i država blagostanja. Više se ne izvodi predmet Obrazovna, zdravstvena i politika socijalne zaštite. U Tematskom izbornom bloku 2 se bira jedan od čak 36 predmeta, koji obuhvataju i četiri predmeta iz prethodnog izbornog bloka. Tematsko – istraživački blok ponovo sadrži predmet Kvantitativni i kvalitativni pristupi u socijalnim istraživanjima, uz još osam predmeta (dakle dva predmeta više u odnosu na prethodnu akreditaciju), od kojih se bira jedan. Druga godina obuhvata praktično iste obavezne predmete kao u prethodnoj akreditaciji, sa dodatkom mogućnošću da se umesto Otvorenog doktorskog seminara predstavi relevantan rad (iz oblasti iz koje se priprema doktorat), prikazan na naučnoj konferenciji. Treća godina ostaje nepromenjena.

ZAKLJUČAK

Prikaz reformi programa za socijalnu politiku i socijalni rad Univerziteta u Beogradu – Fakulteta političkih nauka na svim nivoima studija pokazuje da on razvijao ka povećanju fundusa znanja i veština i raznovrsnosti programa. Savremeni program omogućava da studenti steknu kompetencije potrebne za profesionalnu delatnost, ali i da u skladu sa svojim ambicijama, potrebama, interesovanjima, nivoom znanja i karijernim ciljevima kreiraju za sebe odgovarajući program kroz bogat izbor izbornih predmeta. Ove studije UB–FPN na ovaj način postaju još atraktivnije i konkurentnije na tržištu visokoškolskog obrazovanja. Time se obezbeđuje da društvo ima visokoobrazovane stručnjake sa specijalizovanim znanjima koji mogu dati dalji doprinos u razvoju društva i profesije.

BIBLIOGRAFIJA

1. *Bolonjska deklaracija. Evropska zona visokog obrazovanja*. Zajedničko saopštenje evropskih ministara obrazovanja sa sastanka u Bolonji 19. juna 1999. Dostupno preko: <http://bolonjska.50webs.com/Bologna%20declaration.pdf> (pristupljeno 31. aprila 2024).
2. Anita Burgund Isakov, Violeta Marković, Sanja Polić Penavić, „Refleksije studenata socijalne politike i socijalnog rada u periodu vanrednog stanja izazvanog pandemijom Kovid-19 u Srbiji”, *Godišnjak Fakulteta političkih nauka*, Vol. 17, br. 30, str. 163–184.
3. Ana Čekerevac, Mira Lakićević, Nevenka Žegarac, Natalija Perišić, „Odeljenje za socijalnu politiku i socijalni rad” u: Milan Jovanović (ur.), *Fakultet političkih nauka 1968–2018*, Fakultet političkih nauka, Beograd, 2018, str. 145–152.

4. Fakultet političkih nauka, Studije socijalne politike i socijalnog rada po programu iz 2009. godine. Dostupno preko: <https://www.fpn.bg.ac.rs/studije-socijalne-politike-i-socijalnog-rada-2009> (pristupljeno 01. marta 2024).
5. Fakultet političkih nauka, Studije socijalne politike i socijalnog rada, akreditacija 2015. Dostupno preko: <https://www.fpn.bg.ac.rs/studije-socijalne-politike-i-socijalnog-rada-2015> (pristupljeno 01. marta 2024).
6. Fakultet političkih nauka, Studije socijalnog rada, akreditacija 2015. Dostupno preko: <https://www.fpn.bg.ac.rs/wp-content/uploads/Studije-socijalnog-rada-akreditacija-2015..pdf> (pristupljeno 24. aprila 2024).
7. Fakultet političkih nauka, Studije socijalne politike, akreditacija 2015. Dostupno preko: <https://www.fpn.bg.ac.rs/wp-content/uploads/Studije-socijalne-politike-akreditacija-2015..pdf> (pristupljeno 24. aprila 2024).
8. Fakultet političkih nauka, Studije socijalne politike i socijalnog rada, akreditacija 2022. Dostupno preko: <https://www.fpn.bg.ac.rs/studije-sp-sr-2022> (pristupljeno 01. marta 2024).
9. Fakultet političkih nauka, Socijalni rad, Akreditacija 2022. Dostupno preko: <https://www.fpn.bg.ac.rs/master-studije-socijalnog-rada> (pristupljeno 24. aprila 2024).
10. Fakultet političkih nauka, Socijalna politika, modul: Kreiranje i analiza socijalne politike, akreditacija 2022. Dostupno preko: <https://www.fpn.bg.ac.rs/master-studije-socijalne-politike> (pristupljeno 01. marta 2024).
11. Fakultet političkih nauka, Socijalna politika, modul: Socijalna zaštita, akreditacija 2022. Dostupno preko: <https://www.fpn.bg.ac.rs/master-studije-socijalnog-rada> (pristupljeno 24. aprila 2024).
12. Fakultet političkih nauka, Doktorske studije socijalne politike i socijalnog rada, akreditacija 2015. Dostupno preko: <https://www.fpn.bg.ac.rs/doktorske-studije-socijalne-politike-i-socijalnog-rada-15> (pristupljeno 31. aprila 2024).
13. Fakultet političkih nauka, Doktorske studije socijalne politike i socijalnog rada, akreditacija 2022. Dostupno preko: <https://www.fpn.bg.ac.rs/doktorske-studije-socijalne-politike-i-socijalnog-radaa> (pristupljeno 31. aprila 2024).
14. Fakulteti: edukacija. Vrste i nivoi studija. Dostupno preko: <https://fakulteti.edu-kacija.rs/vrste-i-nivoi-studija> (pristupljeno 31. aprila 2024).
15. International Association of Schools of Social Work and International Federation of Social Workers. *Global Standards for Social Work Education and Training*. ASSW and IFSW, 2004. Dostupno preko: http://cdn.ifsw.org/assets/ifsw_65044-3.pdf (pristupljeno 12. marta 2014).
16. International Federation of Social Workers (IFSW), Global definition of social work. International Federation of Social Workers, 2014. Available from: <https://www.ifsw.org/what-is-social-work/global-definition-of-social-work/> (Accessed 23 May 2004).
17. Kristijan Popović, Tanja Glišić i Draženko Jorgić, „Percepcije studenata o vrijednostima i ograničenjima nastave na daljinu tokom pandemije Covid 19”, *Research in Pedagogy*, Vol. 13, br. 1, str. 119–130.

18. Katarina Steljić, Kristina Nikolić, Tamara Perić, Marko Todorović, Irena Todorovski, Jelena Knežević, Tamara Savić, Aleksandar Bogićević, Igor Mirosavljević, Ivana Dunjić, *Studiranje u vreme epidemije virusa korona. Stavovi studenata Republike Srbije o obrazovanju u doba epidemije COVID-19*, Centar za međunarodnu javnu politiku, Beograd, Novembar 2020, str. 1–17.
19. Nevenka Žegarac (ur.) *Standardi za obrazovanje socijalnih radnika u Srbiji. Razvoj kompetencija za kvalitetnu profesionalnu praksu*, Univerzitet u Beogradu – Fakultet političkih nauka, Beograd, 2016, str. 154.
20. Republika Srbija, Komisija za akreditaciju i proveru kvaliteta, *Uverenje o akreditaciji studijskog programa diplomskih akademskih studija socijalnog rada Fakulteta političkih nauka Univerziteta u Beogradu*, 25.11.2010.
21. Republika Srbija, Komisija za akreditaciju i proveru kvaliteta, *Uverenje o akreditaciji studijskog programa diplomskih akademskih studija socijalne politike Fakulteta političkih nauka Univerziteta u Beogradu*, 25.11.2010.
22. Republika Srbija, Komisija za akreditaciju i proveru kvaliteta, *Uverenje o akreditaciji studijskog programa Master akademske studije socijalnog rada Fakulteta političkih nauka Univerziteta u Beogradu*, 20.02.2015.
23. Republika Srbija, Komisija za akreditaciju i proveru kvaliteta, *Uverenje o akreditaciji studijskog programa doktorske studije politikologije – socijalne politike i socijalnog rada Fakulteta političkih nauka Univerziteta u Beogradu*, 25.04.2009.
24. Republika Srbija, Komisija za akreditaciju i proveru kvaliteta, *Uverenje o akreditaciji studijskog programa Master akademske studije socijalnog rada Univerziteta u Beogradu – Fakulteta političkih nauka*, 20.02.2015.
25. Republika Srbija, Komisija za akreditaciju i proveru kvaliteta, *Uverenje o akreditaciji studijskog programa Master akademske studije socijalne politike Univerziteta u Beogradu – Fakulteta političkih nauka*, 20.02.2015.

Jasna Hrnčić

University of Belgrade – Faculty of Political Science

Miona Gajić

University of Belgrade – Faculty of Political Science

Tamara Stojanović

University of Belgrade – Faculty of Political Science

DEVELOPMENT OF THE HIGHER EDUCATION
PROGRAM FOR SOCIAL POLICY AND SOCIAL
WORK AT THE UNIVERSITY OF BELGRADE
– FACULTY OF POLITICAL SCIENCE

Abstract

This academic year, the University of Belgrade – Faculty of Political Sciences is celebrating half a century of higher education in social policy and social work, which was introduced as a four-year program in the 1973/74 academic year with the establishment of the Department of Social Work and Social Policy. This paper presents the development processes of the social policy and social work study program at this Faculty. The program established in 1973/74 has undergone several reforms. A radical reform of the program began in the 2006–07 academic year as a result of alignment with the educational system reforms in higher education across Europe initiated by the Bologna Declaration of 1999. New program accreditations followed in 2009, 2015, and 2022. The current program is modern and dynamic, in line with the latest scientific knowledge and trends in higher education.

Keywords:

social policy and social work studies, program reforms, Bologna Declaration, program accreditation.

Miroslav Brkić*

Univerzitet u Beogradu – Fakultet političkih nauka

Socijalni rad i digitalna revolucija**

Apstrakt

Socijalni rad kao profesija nastao je početkom 20. veka. Dugo je bio pod uticajem medicinskih nauka. Razlozi problema i nezadovoljenih potreba pronalazili su se u disfunkcijama i dezorganizacijama koje svoje primarno poreklo imaju u sferi ličnog, a ne sredinskog. Sa pojavom ekološko sistemskih teorija, sredinom 60-ih godina prošlog veka, čovek počinje holistički da se posmatra, kao jedinstvo bio-psiho-socijalnih faktora. Na njegov život, a samim tim i potrebe, utiču brojne transakcije, koje se dešavaju između njega i uže ili šire sredine. Vremenom, razvijaju se i drugi pristupi, poput konstruktivizma, koji ukazuje na značaj razumevanja i interpretacije u tumačenju stvarnosti.

Međutim, bez obzira koji teorijski pravac je bio primaran, socijalni rad je karakterisao neposredan, „licem u lice” kontakt sa korisnikom. Sa razvojem digitalne revolucije postavlja se pitanje da li će ova kao jedna od glavnih odlika socijalnog rada nestati ili se modifikovati. Na koji način će uticati na socijalni rad, da li samo na formu ili i na sadržaje?

U ovom radu se prikazuje razvoj socijalnog rada kroz istoriju, njegovih vrednosti, bazičnih principa i svrhe. Posebna pažnja se posvećuje mogućem uticaju digitalne revolucije na forme, pristupe i, u krajnjoj instanci, na ciljeve socijalnog rada.

Ključne reči:

socijalni rad, digitalna revolucija, pomažuća praksa, virtuelno okruženje

* miroslav.brkic@fpm.bg.ac.rs

** Rad je podržan sredstvima Ministarstva nauke, tehnološkog razvoja i inovacija Republike Srbije na osnovu Ugovora o realizaciji i finansiranju naučnoistraživačkog rada NIO u 2024. godini, broj: 451-03-66/2024-03 od 26.01.2024. godine.

UVOD

Prvi kursevi za obrazovanje socijalnih radnika javljaju se u Velikoj Britaniji i Holandiji 1896.godine.¹ U Sjedinjenim Američkim Državama, kao rezultat filantropskih programa, 1898. godine uspostavlja se prvi jednogodišnji obrazovni tečaj iz socijalnog rada u okviru Njujorške letnje škole za primenjenu filantropiju (New York Summer School For Applied Philanthropy).² Prvi univerzitetski kurs za obrazovanje socijalnih radnika zasnovan je 1907. godine na Univerzitetu u Čikagu.³ Nakon prvog svetskog rada, broj škola za socijalni rad ubrzano raste, da bi ih 20-tih godina prošlog veka u Evropi bilo oko 100.⁴

Od tih vremena, pa do današnjih dana, socijalni rad se bazira na neposrednom kontaktu sa korisnikom. Kroz primenu različitih formi intervjuja, procenjuju se potrebe korisnika, resursi, ograničenja, u težnji da se primenom različitih mera i intervencija ublaže ili otklone problemi. Stoga i ne čudi što je Pinker socijalni rad sa pojedincem nazivao „jedinim direktnim metodom“, dok su drugi pomoćni ili indirektni.⁵ Ono što ga je oduvek krasilo, bez obzira da li su korisnici pojedinci, grupe ili zajednice, su susreti u realnom, opipljivom vremenu, koje ima i „miris i ukus“. Socijalni radnik nije samo razgovarao, već je i posmatrao, osećao emocije, slušao neizgovoreno. Najvažniji vrednosni principi na kojima ova profesija počiva su: partnerstvo, osnaživanje, aktivna participacija, najbolji interes korisnika. Oni se realizuju u sadejstvu, komplementarnim, ali istovremeno i različitim ulogama socijalnih radnika i korisnika.

Poslednjih dvadesetak godina, čovečanstvo doživljava promene, nezabeležene u ljudskoj istoriji. Bez „pametnih telefona“, društvenih mreža i brojnih aplikacija zadovoljenje svakodnevnih potreba postaje nemoguće. Odsustvo istih je dobrovoljni izbor u samoizolaciju. Sasvim je jasno da će roboti zameniti ljude u mnogim profesijama, što će sa jedne strane olakšati život, a sa druge, ostaviti više slobodnog vremena, koje treba kvalitetno struktuirati. U neprostornim zajednicama, koje su nekada postojale u svojim tradicionalnim oblicima (političke partije, sindikati i sl.), ljudi provode sve više vre-

¹ Marina Ajduković, „Obrazovanje socijalnih radnika u Hrvatskoj i svijetu“, *Revija socijalna politika*, god. I, br. 4, 1994, str. 339–346.

² Miroslav Brkić, *Zastupanje u socijalnom radu*, Fakultet političkih nauka, Beograd, 2010, str. 12.

³ Gary Lloyd, „Social work education“. In: *Encyclopedia of Social Work (18th ed.)*, Washington, D.C.: National Association of Social Workers, 1998, p. 695.

⁴ Marina Ajduković, Isto, str. 340.

⁵ Robert Pinker, *Socijalna teorija i socijalna politika*, Savez društava socijalnih radnika Socijalističke republike Hrvatske, Zagreb, 1974, str. 68.

mena. Život, sastavljen od rada, druženja, poslovnih sastanaka, predavanja, kupovine, počinje da se dominantno odvija u virtuelnom prostoru. Tinder, Bumble, Hinge, samo su neke od brojnih aplikacija za upoznavanje. Bez obzira na različitosti, u smislu ko, kada i kako može da ih koristi, suština je ista. Klikom ili povlačenjem ekrana započinje komunikacija, koja treba da pomogne u prevazilaženju usamljenosti, pronalasku srodne duše ili zadovoljenju seksualnih potreba. Savremeni čovek komunicira kao nikada do sada, a sve je usamljeniji.

Digitalna revolucija, uslovljava i druge probleme. Nasilje, pre svih psihičko, postalo je deo svakodnevice. Kocka, psihoaktivne supstance, postale su svima dostupne. Na internetu se sve može kupiti. Potrebno je samo da znate gde da tražite i da eventualno, bez bilo kakve provere, potvrdite da ste stariji od 18 godina.

Kakav sve ovo uticaj ima na socijalni rad? Da li će se sastanci sa socijalnim radnikom zakazivati putem aplikacija? Hoće li se zadržati neposredni kontakt „licem u lice”? Kako će izgledati socijalni rad u budućnosti? Da li su promene već započele, stupa li na scenu neki novi, savremeni socijalni rad, čije domete je u ovom trenutku teško i zamisliti?

Na neka od ovih pitanja, biće učinjen pokušaj da se ponude potencijalni odgovori. Da bi smo razumeli vrednosti i suštinu socijalnog rada, procenili da li su i one podložne promenama, potrebno je vratiti se u prošlost.

SOCIJALNI RAD PRE DIGITALNE REVOLUCIJE

Ideje i vrednosti socijalnog rada sadržane u pružanju pomoći i podrške ljudima sa problemima, postoje odvajkada. Zasnovane su na osećanjima solidarnosti, humanizma, altruizma, koje su imanentne čoveku. Vremenom, ove ideje i vrednosti pretočene su u profesiju, koja postoji preko 100 godina.

Razvoj profesije socijalnog radnika

Već je istaknuto da se socijalni rad razvijao iz filantropskih pokreta. U tome su prednjačile Sjedinjene Američke Države, društvo koje se ubrzano širilo zahvaljujući do tada nezapamćenim migracijama. Dolazili su ljudi iz celog sveta, mahom Evrope. Retki od njih su bili materijalno obezbeđeni. Uglavnom su pripadali siromašnoj populaciji, koja u „novom svetu”, traži šansu za boljim životom. Preko noći su nastajale nove naseobine, čiji stanovništvo su većinski činili neobrazovani, bez znanja engleskog jezika, posla i osnovnih sredstava za život. Trebalo im je pomoći i podržati ih da se integrišu u društvo. U tom periodu, socijalni rad kao profesija ne postoji, niti socijalna zaštita kao organizovani društveni sistem. „Friendly visitors” („ljubazni posetioci”) bio je jedan od prvih filantropskih programa. Realizovale su ga misionarke i volonterke iz srednje klase, koje su posećivale stanovnike iz siromašnih zajednica i pruža-

le im različite vidove materijalne i edukativno-prosvetiteljske pomoći i podrške.⁶ Negde u isto vreme, nastaju tzv. „naseobinske kuće” (settlement houses), kao oblici volonterskih centara za socijalni rad u područjima naseljenim siromašnim, imigrantima i drugim socijalno ugroženim grupama⁷. Osnivaju ih aktivistkinje kao što su Džejn Adams (Jane Adams), Elen Gets Star (Ellen Gates Starr), Doroti Dix (Doroty Dix), koje su ulagale vlastita finansijska sredstva za pružanje pomoći i podrške marginalizovanim društvenim grupama. Kroz programe naseobinskih kuća podsticala se integracija siromašnih u društvo, putem:

- urbanizaciji naselja i rekonstrukciji stanova u siromašnim zajednicama;
- pomoći u naturi i novcu;
- edukativnim sadržajima iz zdravstvenog prosvetovanja, upravljanja porodičnim budžetu, učenja jezika, sticanje radnih veština i sl.⁸

Pored navedenih volonterskih programa, koreni socijalnog rada datiraju i iz iskustva kućnih poseta bolesnicima, počev od sredine XIX veka. Stoga i ne čudi da je ubrzo nakon zasnivanja prvih programa za obrazovanje socijalnih radnika, dr. Ričard Tabot (Richard Tabot) 1905. godine oformio službu socijalnog rada u Masačusetskoj opštoj bolnici (Massachusetts General Hospital). Veza za zdravstvenim sistemom, prisutna je od najranijih vremena, te je tako Bostonska škola za socijalni rad 1912. godine uvela specijalizaciju za rad u zdravstvu.⁹

Socijalni rad je nastao iz praktičnih potreba. Otuda i ne čudi što su se teorijski i metodološki pristupi razvijali nešto kasnije, kao posledica iskustava onih koji su ga direktno primenjivali.

Metodološki pristupi u socijalnom radu

Najstariji metodološki pristup je *socijalni rad sa pojedincem*, što je i razumljivo imajući u vidu početne ideje. Vezuje se za Meri Elen Ričmond i njena dela „Socijalna dijagnoza” iz 1917. godine, odnosno *’Šta je socijalni rad na slučaja?’* iz 1922. godine.¹⁰ Socijalni rad sa pojedincem (case work) definiše se kao

⁶ Miroslav Brkić, *Zastupanje u socijalnom radu*, nav. delo, str. 11.

⁷ Milosav Milosavljević, „Tradicionalna istraživanja u socijalnom radu”, *Socijalna politika*, god. 48, br. 1/2013, str. 9–32.

⁸ Miroslav Brkić, *Zastupanje u socijalnom radu*, nav. delo, str. 13.

⁹ Milosav Milosavljević, *Tradicionalna istraživanja u socijalnom radu*, nav. delo, str. 10.

¹⁰ Petra Vidović, Lucija Vejmelka, „Korisnost i uloga virtuelnog okruženja u pomažućoj praksi”, *Hrvatska revija za rehabilitacijska istraživanja*, 2018, Vol. 54, br. 1, str. 138–148.

postupak koji razvija ličnost u pravcu prilagođavanja socijalnoj sredini i kao postupak izvođenja raznih zahteva za pojedine ljude uz njihovu saradnju, a da se pri tom istovremeno postigne poboljšanje i njih i društva u kome žive.¹¹ Iako se ukazuje na poboljšanje društva i demokratije, na čemu je posebno insistirala Džejn Adams (Jane Adams) suština je u prilagođavanju pojedinca zahtevima sredine. Uticaj pozitivističkih i funkcionalističkih ideja, zasnovanih na dominaciji društva u odnosu na pojedinca, empirizmu i posmatranja društvenih pojava sa stanovišta korisnosti, u značajnoj meri je oblikovao, tadašnje poimanje socijalnog rada.

Kao što bolest ima svoj uzrok u sferi fiziološkog ili psihološkog, na sličan način su se tumačile i neželjene društvene pojave. U biti, reč je o linearnom pristupu, zasnovanom na lancu uzroka i posledica, predvidivih u ishodima i dešavanjima u određenom vremenskom intervalu.¹² Ljudi i okolina posmatraju nezavisno i izolovano jedni od drugih, odnosi su jednosmerni, zasnovani na principima akcija – reakcija. U prvom planu je pojedinac – korisnik, koji ne funkcioniše u skladu sa očekivanim društvenim ulogama i koga iz tog razloga treba lečiti, odnosno resocijalizovati. Njegova "bolest" uzrokovana je disfunkcijama i dezorganizacijama koje primarno poreklo imaju u sferi ličnog, a ne sredinskog.¹³

U miljeu baziranom na linearnom pristupu i uticaju medicine i psihologije, razvio se *socijalni rad sa grupom* kao drugi metodološki pristup u socijalnom radu. Pristup i razumevanje ljudskih potreba i problema ostalo je nepromenjeno, pri čemu su principi grupne dinamike viđeni kao načini da se pomogne osobi. Stoga i ne čudi što se u većini definicija tumači kao „produžetak” socijalnog rada sa pojedincem, odnosno kao „metodološki pristup u socijalnom radu, koji ima za cilj pomaganje pojedincima da povećaju svoje socijalno funkcionisanje kroz svrsishodna grupna iskustva, kako bi lakše rešavali svoje lične, grupne i probleme zajednice”.¹⁴ Prirodno, zasnivao se na različitim terapijskim pristupima, nastalim u okviru psihologije i psihijatrije. Terminologija preuzeta iz medicine (anamneza, dijagnoza, terapija, rehabilitacija, prognoza, tretman i sl.) nije bila samo izraz nerazvijenosti kategorijal-

¹¹ Milosav Milosavljević, Jagoda Petrović, *Uvod u socijalni rad*, Fakultet političkih nauka, Banja Luka, 2017, str. 139.

¹² Milosav Milosavljević, Miroslav Brkić, *Socijalni rad u zajednici*, Republički zavod za socijalnu zaštitu, Beograd, 2010, str. 66.

¹³ Milosav Milosavljević, Miroslav Brkić, *Ibid*, str. 63.

¹⁴ Dušan Petrović, Tomislav Sedmak, *Metode grupnog socijalnog rada*, Naučno istraživački centar za socijalni rad i socijalnu politiku fakulteta političkih nauka, Beograd, 1997, str. 63.

no-pojmovnog aparata, nego i pokazatelj ciljeva i sadržaja socijalnog rada u tom periodu.¹⁵

Sa početkom 60-ih godina sve su učestalija pitanja o korisnosti preslikavanja medicinskih modela u socijalni rad. Pažnju sve više zaokupljaju faktori sredine, procesi međusobnog povezivanja i recipročnih uticaja između čoveka i njegovog socijalnog i životnog okruženja. Korisnici socijalnog rada sve se ređe posmatraju kao izolovane jedinice, već kao deo sistema, u kojem različite i mnogobrojne transakcije, interakcije, relacije, utiču na kvalitet života, potreba i problema. Faktori sredine imaju sve značajniju ulogu u tumačenju ljudskih potreba i problema. U kontekstu ovih učenja, nastaju transakcioni pristupi koji ukazuju da postoji stalan tok psiholoških, fizioloških i sredinskih procesa i događaja, koji utiču i preoblikuju jedni druge u kontinuiranom toku vremena. Ishodi nisu unapred determinisani onim što se ranije dešavalo, uzrok ponekad može biti posledica i obrnuto što je uslovljeno cirkularnošću povratnih procesa.¹⁶

Uporedo sa ovih shvatanjima razvija se *socijalni rad u zajednici*, kao treći metodološki pristup. Iako njegovi začeci datiraju u dvadesetim i tridesetim godinama prošlog veka, puna primena započinje u sedamdesetim i osamdesetim, sa razvojem ekološko sistemskih teorija. Za razliku od prethodnih metodoloških pristupa, uvodi set novih ili do tog momenta nedovoljno prepoznatih uloga socijalnih radnika. S obzirom da po svom primarnom sadržaju nije primarno usmeren ka direktnom radu sa pojedincem, već na organizovanju, razvijanju, povezivanju i podsticanju na akciju primarnih i sekundarnih mreža oko korisnika, socijalni rad u zajednici ističe uloge koje su po svom karakteru menadžerske: procena resursa na svim nivoima, određivanje prioriteta, planiranje, koordinacija, informisanje, vođenje, usmeravanje, posredovanje, monitoring i evaluaciju.¹⁷ U počecima, primat je bio na tradicionalnim tumačenjima, u kojima se zajednica poistovećuje se fizičkim prostorom (geografskom lokacijom) u okviru koje ljudi zadovoljavaju najveći deo svojih svakodnevni potreba. Vremenom, na značaju sve više dobijaju *neprostore zajednice* (nonplace community). Geografski prostor više ne predstavlja suštinski element, već zajednice koje se opisuju terminima „zajednice mišljenja, interesa, ili identifikacije”¹⁸. Nastaju kao produkti zajedničkih interesa, potreba i ciljeva,

¹⁵ Milosav Milosavljević Miroslav, Brkić, *Socijalni rad u zajednici*, Republički zavod za socijalnu zaštitu. Beograd, 2010, str. 65.

¹⁶ Allen Pincus, Anne Minahan, *Social Work Practice: Model and Method*, Itasca, IL: Peacock, pp. 142–144.

¹⁷ Miroslav Brkić, *Menadžment u socijalnom radu*, Fakultet političkih nauka, Beograd, 2021, str. 47.

¹⁸ Milosav Milosavljević, Miroslav Brkić, *Socijalni rad u zajednici*, Republički zavod za socijalnu zaštitu. Beograd, 2010, str. 38.

pripadnika pojedinih društvenih grupa. Postoje zahvaljujući razvijenim osećanjima pripadništva i identifikacije sa ciljevima zajednice, odnosno grupe kojoj se pripada. Mogu se veoma razlikovati po veličini i karakteristikama, od onih zasnovanih na etničkoj i religijskoj pripadnosti, do zajednica osoba obolelih od određenih bolesti, lečenih zavisnika, pripadnika neke profesije ili jednostavno ljudi istih interesovanja. Njihov ubrzani razvoj je direktna posledica digitalne revolucije. Sve se dešava u virtuelnom prostoru, koji ne zahteva fizičko prisustvo u smislu kontakta „licem u lice”. Možete sedeti u svojoj kući i neposredno komunicirati sa drugima ljudima, bez obzira u kojim su vremenskim zonama i kilometrima udaljeni. Njihovu dodatnu ekspanziju ubrzala je pandemija COVID-19. S obzirom da je fizička bliskost bila značajno redukovana, ljudi su obavljali posao od kuće, organizovali sastanke, predavanja u školama i fakultetima, kupovali neophodne namirnice. Pandemija je okončana, ali su neprostorne zajednice još više postale deo svakodnevice.

SOCIJALNI RAD U DIGITALNOJ REVOLUCIJI

Prelazak s mehaničke i analogne na digitalne elektroničke uređaje za prikupljanje, čuvanje, prenos i obradu podataka označava početkom digitalne revolucije. Započela je u drugoj polovini 20. veka uvođenjem digitalnih računara, koji su se vremenom razvili i postali dostupni širokim slojevima stanovništva. U početku, internet je koristio mali broj istraživača i naučnika. Tokom 90-ih godina dolazi do velike komercijalizacije i ekspanzije. Internet je omogućio to tada nezamisliv prenos različitih informacija, što je dovelo do široke primene u svim oblastima ljudskog života, od poslovne do privatne. Život čoveka učino je jednostavnijim, smanjio je nepotreban utrošak vremena i energije. Ipak, kao što se to obično dešava, pored pozitivnih, vremenom su postali vidljivi i negativni efekti. Kraut i saradnici su još 1998. godine ukazali na tzv. internet paradoks pojavu¹⁹. Smatraju da internet ne podstiče društvenost, već da je, naprotiv, smanjuje. Drugim rečima, umesto da izlazi, zabavlja se, ostvaruje neposredne interakcije sa drugima, čovek se zatvara u svoj lični prostor i „druži se” preko virtualnih, odnosno društvenih mreža. Broj tzv. prijatelja se povećava, kao i intenzitet relacija, pri čemu je njihov sadržaj površan i sve više se svodi na kratke poruke i različite emotikone koji treba da odražavaju emocionalno stanje.²⁰ Sve je manje interakcija „licem u lice”, a sve više posredo-

¹⁹ Robert Kraut, Michael Patterson, Vicki Lundmark, Sara Kiesler “Internet paradox: A Social Technology That Reduces Social Involvement and Psychological Well-Being”? *American Psychologist*, 53 (9), pp. 1017–1031.

²⁰ Milosav Milosavljević, Miroslav Brkić, Dragana Štekel, *Društvene devijacije*, Fakultet političkih nauka, Beograd, 2020, str. 173.

vanih interakcija. Zavisnosti od informaciono-komunikacionih tehnologija jedna je od najprisutnijih bolesti ove vrste sa tendencijom daljeg širenja. Ipak i pored svega navedenog, moderne tehnologije su našle svoju primenu u tzv. „pomažućim profesijama“.

Mišna (Mishna) i saradnici ističu da su savremene tehnologije dovele do transformativnih promena u područjima psihologije, socijalnog rada i ostalih pomažućih delatnosti.²¹ Isti autori pomažuću praksu u virtuelnom okruženju definišu kao „elektronički posredovanu aktivnost koja se koristi kako bi se stručno i etično dostavile različite usluge korisnicima“.²² Inače, prve poznate plaćene online usluge u oblasti savetovanja i terapije uveo je Dr. David Sommers 1995. godine. Radio je sa osobama širom sveta, koristeći imejl sa enkripcijom, čet i videokonferenciju u realnom vremenu.²³ Uvođenje tehnologije u pomažuću praksu omogućilo je mobilnost koja je ranije bila teško zamisliva.²⁴

Pomažuća praksa u virtuelnom okruženju

Danas je uobičajeno da ljudi rešenje za svoje probleme traže na internetu. To je dovelo do velikog broja savetodavnih i informativnih onlajn usluga, koje koriste osobe sa problemima vezanim za mentalno zdravlje, zavisnošću, porodičnim, problemima sa decom, u partnerskim odnosima, nejasnoćama oko ostvarivanja određenih prava, usluga i slično.

U najširem smislu, pružanje usluge terapijskog savetovanja za različite poteškoće putem interneta označava se terminima sajber (cyber), internet ili e-terapija²⁵.

Sve veći broj praktičara iz oblasti psihologije i socijalnog rada nude usluge *onlajn savetovanja*, sa ili bez kamera, u zavisnosti od pristupa ili želja korisnika. Za razliku od upotrebe imejla, ovaj pristup omogućava neposredan odgovor, bez čekanja da se poruka napiše. Takođe, mnogo je lakše otkloniti nejasnoće i dileme koje može da izazove pisani tekst. Video-savetovanje je

²¹ Faye Mishna, Marion Bogo, Jennifer Root, Jami-Leigh Sawyer, Mona Khoury-Kassabri, "It just crept in: The Digital Age and Implications for Social Work Practice", *Clinical Social Work Journal*, Vol. 40, Iss. 3, pp. 277–286.

²² Faye Mishna, et al, Ibid, p. 279.

²³ Petra Vidović, Lucija Vejmek, „Korisnost i uloga virtuelnog okruženja u pomažućoj praksi“, *Hrvatska revija za rehabilitacijska istraživanja*, 2018, Vol. 54, br. 1, str. 138–148.

²⁴ Frederic Reamer, "Social work in a digital age: ethical and risk management challenges", *Social Work*, 2013, 58(2), pp. 163–172.

²⁵ Frederic Reamer, Ibid, p. 166.

pogodniji supstitut za odnos „licem u lice”, jer omogućava neposredan uvid u verbalnu i neverbalnu komunikaciju. Sa druge strane, isključuje anonimnost, što može biti prepreka za jedan broj korisnika, koji na tome insistiraju.

Pojedini stručnjaci pružaju usluge savetovanja isključivo preko telefona ili mobilnih uređaja, čak i korisnicima koje nikada nisu videli. Anonimnost kao osnovna karakteristika ove vrste savetovanja, istovremeno je nedostatak i prednost. S jedne strane, nepoznati su i primaoci i pošiljaoci poruka i nemoć je pratiti neverbalnu komunikaciju, koja ponekad više govori od verbalne. Sa druge strane, anonimnost pruža korisniku osećaj kontrole, pa i bezbednosti. Uz činjenicu da je ovaj oblik savetovanja jeftiniji od onoga „licem u lice”, pojedini autori navode da su to ključni razlozi zašto se pojedinci koji nikada ne bi zatražili usluge savetovanja ipak odluče potražiti pomoć.²⁶

Društvene mreže postale su deo svakodnevice, posebno kada je reč o mlađoj populaciji. Stoga i ne čudi što su sve prisutnije u oblasti savetovanje, pomoći i podrške ljudima sa različitim vrstama problema. Tako je na društvenoj mreži Fejsbuk (Facebook) omogućena prijava komentara koji ukazuju na rizik od samoubistva, na osnovu kojih administratori upućuje konkretnu osobu u krizi na čet sa terapeutom.²⁷

Virtuelna stvarnost sve je prisutnija u ljudskom životu, te tako i u oblasti pomažuće prakse, posebno što predstavlja supstitut odnosu „licem u lice”. Integriše računarsku grafiku u stvarnom vremenu, zvukove i osećaje, oblikujući svet sa kojim se može komunicirati.²⁸ Zahvaljujući tome, stvara se osećaj realne prisutnosti u određenom prostoru i vremenu. Novi oblik ove stvarnosti, koji se aktuelno razvija je tzv. „meta-univerzum”. Sastoji se od virtuelnih svetova, nalik stvarnom životu, u koje se može ući, umesto da se samo posmatraju posredstvom ekrana. U ovim zajednicama se mogu kupovati kuće, graditi naselja, voziti automobili, igrati različite igrice, uz osećaj realnosti. Mogu se osetiti dodiri, udarci, padanje kiše i različite druge senzacije. Primera radi, savetodavno terapijske seanse, mogu se „odvijati” na nekom grčkom ostrvu i da se istovremeno doživljava šum vetra, miris mora, okolina i arhitektura, karakteristična za ovo podneblje. Obezbeđuju potpunu anonimnost, jer umesto stvarnog ja, čovek u ove svetove, ukoliko želi, ulazi preko avatara, kojeg sam kreira. Za očekivati je da će se život čoveka, odnosno njegovog avatara, u ne tako dalekoj budućnosti, u značajnoj meri odvijati u ovim svetovima.

Prema mišljenju pojedinih autora, virtuelna stvarnost pokazala se efikasnom u lečenju različitih vrsta fobija (strah od letenja, od visina, paukova),

²⁶ Petra Vidović, Lucija Vejmelka, nav. delo, str. 140.

²⁷ Frederic Reamer, Ibid, p. 169.

²⁸ Lynsey Gregg, Nicholas Tarrier, „Virtual reality in mental health: a review of the literature”, *Social Psychiatry and psychiatric epidemiology*, 2007, 42(5), pp. 343–354.

lečenju PTSP-a i ADHD-a kod dece, alkoholizma ili poremećaja u ishrani.²⁹ Takođe, daje dobre rezultate u proceni i rehabilitaciji korisnika koji boluju od demencije, shizofrenije i osoba koje su imali moždani udar.³⁰ Pojedini autori ističu veoma pozitivne efekte u lečenju poremećaja raspoloženja.³¹ Po pravilu, odvija se u strogo kontrolisanim uslovima, najčešće u radnom prostoru terapeuta. To omogućava kontrolu procesa i osećaj bezbednosti, s obzirom da se tehnologije može isključiti u bilo kom trenutku. Iz tih razloga, korišćenje virtualne stvarnosti se od strane pojedinih autora percipira kao sigurnija od "in vivo" terapije.³²

Onlajn igre, takođe pokazuju vrlo dobre rezultate u terapijskom lečenju, posebno sa mladima i osobama koje imaju mentalne poteškoće. Igra doprinosi povećanom oslobađanju dopamina, što povećava koncentraciju, budnost i podstiče dobro raspoloženje. Rezultati pokazuju pozitivne kognitivne i bihevioralne promene, šest nedelja nakon korišćenja edukativnih igara, kod dece koja ispoljavaju nasilno ponašanje³³. Primena atraktivnih i interesovanjima prilagođenih aktivnosti, kao i stvaranje uslova koji su relevantni za lečenje određenih poteškoća, ističu se kao glavne prednosti ovog pristupa³⁴.

Pojedini praktičari kao oblik informativno savetodavnog rada koriste *tekstualne poruke*. Istraživanje u kojem je ispitivan uticaj tekstualnih poruka, koje su sadržavale neke od metoda kognitivno-bihevioralnih tehnika, na osećaj depresivnosti kod mladih, pokazalo je zadovoljavajuće rezultate. Naime, ispitanicima su slate dve tekstualne poruke dnevno tokom devet nedelja, koje su uključivale poruke ohrabrenja i podrške, kao i informisanje o stranicama interneta koje im mogu biti od koristi. Rezultati su pokazali da je kod većeg

²⁹ Andrea Gaggioli, Giuseppe Riva, Dorian Peters, Rafael Calvo, „Positive technology, computing, and design: Shaping a future in which technology promotes psychological well-being”, In Myounghoon Jeon (Ed.), *Emotions and affect in human factors and human-computer interaction*, Academic Press, Cambridge, Massachusetts, pp. 477–502.

³⁰ Lynsey Gregg, Nicholas Tarrier, Ibid, p. 351.

³¹ Azy Barak, John Grohol, „Current and future trends in Internet supported mental health interventions”, *Journal of Technology in Human Services*, 2011, 29(3), pp. 155–196.

³² Azy Barak, John Grohol, Ibid, pp. 170–172.

³³ Jon Hobbs, Zheng Yan, „Cracking the walnut: Using a computer game to impact cognition, emotion, and behavior of highly aggressive fifth grade students”, *Computers in Human Behavior*, 2008, 24(2), pp. 421–438.

³⁴ Masato Kato, „Video games in health care: Closing the gap”, *Review of General Psychology*, 2010, 14(2), pp. 133–148.

dela došlo do značajnog smanjenja negativnih misli i generalno poboljšanja raspoloženja.³⁵

Pored informatičke tehnologije u socijalnom radu i drugim pomažućim profesijama, sve češće su u upotrebi roboti. Mogu podsećati na obaveze, čitati e-knjige, pružiti kognitivnu stimulaciju poput različitih pitalica, uspostavljati video pozive s prijateljima i porodicom, uključivati i isključivati uređaje u kući, pratiti osnovne zdravstvene parametre kao što je krvni pritisak i sl. Novije generacije, čak i iniciraju razgovor na osnovu unetih podataka ili upamćenih činjenica. Najčešće se koriste kao vid kognitivne stimulacije za starije osobe i sredstvo za prevazilaženje usamljenosti. Za očekivati je da će se u budućnosti neuporedivo masovnije koristiti za pružanje nege i različitih vidova podrške.

Nesumnjivo je da korišćenje informacionih tehnologija i robota, u socijalnom radu i drugima pomažućim profesijama ima niz prednosti. Istovremeno, prisutne su i kritike koje ukazuju na dehumanizaciju profesije i otuđenje od njene suštine.

Izazovi pomažuće prakse u virtuelnom okruženju

Brojne su prednosti onlajn-savetovanja u odnosu na tradicionalno. To posebno odnosi na mlađu populaciju, koja značajan deo vremena provodi u virtuelnom okruženju. Pre svega, štedi vreme, energiju, u krajnjoj instanci i novac. Pružanje usluga nije vezano za teritorijalnu bliskost. Može se boraviti u vlastitoj kući i koristiti usluge renomiranih stručnjaka širom sveta. Zato je korisna u situacijama kada usluge savetovanja nisu dostupne ili posete korisniku nisu moguće.³⁶

Onlajn intervencije lakše omogućavaju multidisciplinarni pristup. Dovoljno je da se u isto vreme svi povežu na mrežu, čime se u potpunosti otklanjaju materijalni i nematerijalni troškovi (putovanje, utrošak energije, vremena i sl.). Kako navodi Remer (Reamer), lajv onlajn čet je primer onoga što IT stručnjaci nazivaju sinhronizovanom komunikacijom, odnosno događaju koji se dešava u stvarnom vremenu.³⁷ Putem video savetovanje moguće je ostvariti i neverbalnu komunikaciju, čime se prevladava jedno od poten-

³⁵ Robyn Whittaker, Karolina Stasiak, Heather McDowell, Iain Doherty, Matthew Shepherd, Shireen Chua, "MEMO: an mHealth intervention to prevent the onset of depression in adolescents: a double-blind, randomised, placebo-controlled trial", *Child Psychol Psychiatry*, 2017, 58(9), pp. 1014–1022.

³⁶ Saundra Ciccarelli, Noland White, *Psychology: An exploration*, New Jersey, Prentice Hall, 2012.

³⁷ Frederic Reamer, "Social work in a digital age: ethical and risk management challenges", *Social Work*, 2013, 58(2), pp. 163–172.

cijalnih ograničenja. Ipak, mnogi autori ističu da je mogućnost anonimnosti jedna od značajnih prednosti onlajn savetovanja.³⁸ Istraživanje Kauera i saradnika potvrđuju ove stavove.³⁹ Ispitanici koji su koristili usluge onlajn savetovanja izjavili su da su zadovoljni, te da bi ih rado preporučili. Kao glavnu prednost ističu anonimnost, čime se smanjuje rizik od stigmatizacije, za razliku od odnosa „licem u lice”.⁴⁰ Lakše povezivanje osoba koje imaju slične interese, te pripadnost određenoj grupi, što je karakteristika neprostornih zajednica, mnogi korisnici ističu kao prednosti pružanja psiho-socijalnih usluga u virtuelnom okruženju.⁴¹

Ipak, i pored dobrih strana, nesumnjivo su prisutni izazovi i ograničenja u korišćenju ovih pristupa. Istraživanja pokazuju da postoje osobe koje iskazuju nepoverenje prema takvom načinu pružanja usluga, te da se osećaju sigurnije kada se odvijaju „licem u lice”.⁴² Pojedini autori, ukazuju da se na ovaj način socijalni rad dehumanizuje, gubi se njegova suština, zasnovana na direktnom i neposrednom kontaktu.⁴³ Sa druge strane, postoje i autori koji iskazuju suprotno mišljenje. Tako Remer (Reamer) smatra da neformalan kontakt na društvenim mrežama humanizira odnos, te čini stručnjake dostupnijima.⁴⁴

Jedan od prisutnih rizika pružanja usluga u virtuelnom okruženju, odnosi se na osiguranje poverljivosti i privatnosti korisnika. Zato je zahtev da se internet stranice ili aplikacije, na odgovarajući način zaštite. U suprotnom, postoji realna opasnost od kršenja etičkog kodeksa. Ovo nije ni malo jednostavan zadatak, ako se ima u vidu da postoje osobe koje su u stanju da probiju i najsavremenije zaštite. Informacione tehnologije omogućavaju deljenje sadržaja između miliona ljudi u kratkom vremenskom intervalu, što ih čini posebno rizičnim. Ukoliko privatni podaci „procure”, šteta je najčešće nepopravljiva. S tim u vezi je i neophodnost čuvanje dokumentacije u sigurnosnim datotekama, koje su na odgovarajući način šifrovane. Ako se ovi zahtevi ne ispunе, „papirnata tehnologija” može obezbeđivati veći nivo zaštite.

³⁸ Janaki Santhiveeran, „Compliance of social work e-therapy websites to the NASW Code of Ethics”, *Social Work Health Care*, 2009, 48(1), pp. 1–13.

³⁹ Sylvia Kauer, Cheryl Mangan, Lena Sanci, „Do Online Mental Health Services Improve Help-Seeking for Young People? A Systematic Review”, *Journal of Medical Internet Reserch*, 2014, 16(3).

⁴⁰ Sylvia Kauer, *Ibidem*.

⁴¹ Frederic Reamer, *Ibidem*.

⁴² Sylvia Kauer, *Ibidem*.

⁴³ Janaki Santhiveeran, *Ibidem*.

⁴⁴ Frederic Reamer, *Ibidem*.

Poseban izazov, istovremeno i rizik, odnosi se na kompetentnost onih koji pružaju usluge. Internet stranice može postaviti svako, pa čak i lažirati podatke. Stoga je neophodno uspostaviti transparentan sistem licenciranja, definisati uslove ko, kako i na koji način može pružati usluge u virtuelnom prostoru. U tom kontekstu kontrolni mehanizmi dobijaju još više na značaju. Potrebno je svakodnevno pratiti i reagovati u situacijama kada se pojave neovlašćeni i nestručni pružaoci usluga. To je izuzetno zahtevan zadatak u realnom, a posebno u virtuelnom okruženju, gde se svakodnevno pojavljuju novi „svetovi”, aplikacije i internet stranice. Obezbeđivanje bezbednosti i profesionalnih usluga jedan je od najvećih izazova, od kojih će u velikoj meri zavisiti razvoj onlajn intervencija u virtuelnom okruženju.

Bez obzira što se usluge pružaju u virtuelnom okruženju, neophodno je obezbediti primenu bazičnih principa prisutnih u pomažućim profesijama. Transparentnost i potpuna informisanost su jedan od njih. Stručnjaci su u obavezi da korisnike upoznaju sa metodama pružanja usluga putem tehnologija, prednostima i manama ovih pristupa. Takođe, neophodno je da se od korisnika dobije pristanak za pružanje usluge, uz obezbeđivanje zahteva da je sposoban da shvati značenje davanja pristanka.⁴⁵ Problemi mogu nastati u situacijama kada se insistira na anonimnosti, te stručnjak nema stvarni uvid u uzrast korisnika ili druge okolnosti.

Održavanje profesionalnih granica još jedan je od osnovnih principa. Može biti ugrožen kada se usluge pružaju posredstvom društvenih mreža. Tako korisnik može poslati zahtev za prijateljstvo. Ukoliko se prihvati, postoji rizik da se naruši profesionalni odnos, te da jedni o drugima saznaju privatne informacije, koje mogu dovesti do neželjenih transfera, odnosno kontratransfera.⁴⁶ Sa druge strane, ako se zahtev odbije, korisnik se može osećati odbačenim, što opet može dovesti do negativnih posledica. Ovi problemi se mogu prevladati preciznim ugovorima ili korišćenjem odvojenih društvenih mreža, jedne isključivo u profesionalne, a, druge u privatne svrhe.⁴⁷

Na kraju, može doći do prekida veza, te samim tim i savetodavno terapijskog tretmana, što je nezamislivo kod klasičnih pristupa. Sa razvojem optičkih i drugih kablova, rizici od ovakvih situacija se smanjuju. Ipak, one su i dalje moguće, a na stručnjaku je da obezbedi uslove da se proces nastavi u najkraćem vremenu.

⁴⁵ Frederic Reamer, *Ibidem*

⁴⁶ Saundra Ciccarelli, Noland White, *Psychology: An exploration*, New Jersey, Prentice Hall, 2012.

⁴⁷ Petra Vidović, Lucija Vejmek, „Korisnost i uloga virtuelnog okruženja u pomažućoj praksi”, *Hrvatska revija za rehabilitacijska istraživanja*, 2018, Vol. 54, br. 1, str. 142.

ZAKLJUČAK

Digitalna i sa njom povezana robotička revolucija uslovljavaju promene u svim oblastima ljudskog života. Tog uticaja nije pošteđena nijedna profesija. Delatnost socijalnog rada, posebno ona koja se odnosi na savetodavno terapijske aktivnosti sve češće se realizuje u okviru virtuelnog prostora. Ovaj pristup omogućava brojne pogodnosti: smanjuje nepotreban utrošak vremena, novca i energije, usluge čini dostupnijim, prijemčiviji je pojedinim grupama stanovništva, posebno mladima. Istovremeno, otvara određene etičke probleme, koji se pre svega odnose na sigurnost, zaštitu privatnosti, garancije kompetentnosti stručnjaka, efikasnost kontrolnih mehanizama.

Nesumnjivo je da će se forme socijalnog rada menjati, što je vidljivo i u sadašnje vreme. Mnoge aktivnosti će se odvijati u virtuelnom prostoru, putem različitih aplikacija i programa. Ciljevi sadržani u pružanju pomoći i podrške ljudima u prevazilaženju problema i zadovoljavanju potreba ostaće nepromenjeni. Istina, za očekivati je da će se problemi i potrebe čoveka budućnosti u određenom smislu razlikovati. Neke će možde nestati ili se redukovati, dok će one vezane za otuđenost, manjak kvalitetnih interakcija i zavisnost od savremenih tehnoloških uređaja biti sve izraženije.

Principi na kojima se zasniva socijalni rad uvek će postojati, nezavisno od formi preko kojih će se realizovati. Razlog je što oni svoja izvorista imaju u ljudskim interakcijama i karakteristikama čoveka kao humanog, bića koje misli, stvara, oseća, preuzima odgovornost.

Uočljive su tendencije da se direktan socijalni rad, baziran na neposrednom kontaktu „licem u lice” postepeno redukuje i menja drugim oblicima koji omogućuju reprodukciju video i audio zapisa u realnom vremenu. Ove promene pravdaju se razlozima veće efikasnosti, prilagođenosti ubrzanom životu savremenog čoveka, istine da se sve veći broj aktivnosti odigrava u virtuelnom prostoru, bez direktnog kontakta. To su nesumnjive činjenice. Ipak, postavlja se pitanje da li bilo koji meta univerzum može da zameni onaj „miris i ukus”, koji se doživljava u neposrednom kontaktu sa čovekom? Odgovor je negativan. Koliko god se digitalna i robotička revolucija razvijala, uvek će biti trenutaka, situacija, potreba, da se ljudi pogledaju u oči, da se oseti fizičko prisustvo i „in vivo” razmena emocija. Stoga će se u socijalnom radu i drugim pomažućim profesijama, u većoj ili manjoj meri, još dugo zadržati direktan, neposredan, „licem u lice” kontakt između stručnjaka i korisnika.

BIBLIOGRAFIJA

1. Ajduković Marina, „Obrazovanje socijalnih radnika u Hrvatskoj i svijetu”, *Revija socijalna politika*, Vol. I, br. 4, 1994, str. 339–346.
2. Barak Azy, and Grohol John, „Current and future trends in Internet supported mental health interventions” *Journal of Technology in Human Services*, 2011, Vol. 29, No. 3, pp. 155–196.
3. Brkić Miroslav, *Menadžment u socijalnom radu*, Fakultet političkih nauka, Beograd, 2021.
4. Brkić Miroslav, *Zastupanje u socijalnom radu*, Fakultet političkih nauka, Beograd, 2010.
5. Ciccarelli Sandra, and White Noland, *Psychology: An exploration*, Prentice Hall, New Jersey, 2012.
6. Gaggioli Andrea, Riva Giuseppe, Peters Dorian, and Calvo Rafael, “Positive technology, computing, and design: Shaping a future in which technology promotes psychological well-being”, in: Myounghoon Jeon (ed.), *Emotions and affect in human factors and human-computer interaction*, Academic Press, Cambridge, Massachusetts, pp. 477–502.
7. Gregg Lynsey, and Tarrier Nicholas, “Virtual reality in mental health: a review of the literature”, *Social Psychiatry and psychiatric epidemiology*, 2007, Vol. 42. No. 5, pp. 343–354.
8. Hobbs Jon, and Yan Zheng, “Cracking the walnut: Using a computer game to impact cognition, emotion, and behavior of highly aggressive fifth grade students”, *Computers in Human Behavior*, 2008, Vol. 24, No. 2, pp. 421–438.
9. Kato Masato, “Video games in health care: Closing the gap”, *Review of General Psychology*, 2010, Vol. 14, No. 2, pp. 133–148.
10. Kauer Sylvia, Mangan Cheryl, and Sanci Lena, “Do online mental health services improve help-seeking for young people? A systematic review”, *Journal of Medical Internet Research*, 2014, Vol. 16, No. 3.
11. Kraut Robert, Patterson Michael, Lundmark Vicki, and Kiesler Sara, “Internet paradox: a social technology that reduces social involvement and psychological well-being”? *American Psychologist*, Vol. 53, No. 9, pp. 1017–1031.
12. Lloyd Gary, “Social work education”. In: *Encyclopedia of Social Work* (18th ed.), National Association of Social Workers, Washington, D.C., 1998.
13. Milosavljević Milosav, „Tradicionalna istraživanja u socijalnom radu”, *Socijalna politika*, Vol. 48, br. 1/2013, str. 9–32.
14. Milosavljević Milosav i Brkić Miroslav, *Socijalni rad u zajednici*, Republički zavod za socijalnu zaštitu, Beograd, 2010.
15. Milosavljević Milosav, Brkić Miroslav i Štekel Dragana, *Društvene devijacije*, Fakultet političkih nauka, Beograd, 2020.

16. Milosavljević Milosav i Petrović Jagoda, *Uvod u socijalni rad*, Fakultet političkih nauka, Banja Luka, 2017.
17. Mishna Faye, Bogo Marion, Root Jennifer, Leigh-Sawyer Jami, and Khoury-Kassabri Mona, "It just crept in: the digital age and implications for social work practice", *Clinical Social Work Journal*, Vol. 40, Iss. 3, pp. 277–286.
18. Petrović Dušan i Sedmak Tomislav, *Metode grupnog socijalnog rada*, Naučno istraživački centar za socijalni rad i socijalnu politiku fakulteta političkih nauka, Beograd, 1997.
19. Pincus Allen, and Minahan Anne, *Social Work Practice: Model and Method*, Itasca, IL: Peacock, pp. 142–144.
20. Pinker Robert, *Socijalna teorija i socijalna politika*, Savez društava socijalnih radnika Socijalističke republike Hrvatske, Zagreb, 1974.
21. Reamer Frederic, „Social work in a digital age: ethical and risk management challenges”, *Social Work*, 2013, Vol. 58, No. 2, pp. 163–172.
22. Santhiveeran Janaki, "Compliance of social work e-therapy websites to the NASW Code of Ethics", *Social Work Health Care*, 2009, Vol. 48, No. 1, pp. 1–13.
23. Vidović Petra, and Vejmelka Lucija, „Korisnost i uloga virtuelnog okruženja u pojačavajućoj praksi", *Hrvatska revija za rehabilitacijska istraživanja*, 2018, Vol. 54, br. 1, str. 138–148.
24. Whittaker Robyn, and Stasiak Karolina, McDowell Heather, Doherty Iain, Shepherd Matthew, Chua Shireen, "MEMO: an mHealth intervention to prevent the onset of depression in adolescents: a double-blind, randomised, placebo-controlled trial", *Child Psychol Psychiatry*, 2017, Vol. 58, No. 9, pp. 1014–1022.

Miroslav Brkić

University of Belgrade – Faculty of Political Science

SOCIAL WORK AND THE DIGITAL REVOLUTION

Abstract

Social work as a profession was created at the beginning of the 20th century. It has long been influenced by the medical sciences. The reasons for problems and unsatisfied needs were found in dysfunctions and disorganizations that have their primary origin in the sphere of the personal, not the social.

With the emergence of ecological system theories, in the mid-60s of the last century, persons begin to be viewed holistically, as a unity of bio-psycho-social factors. Person's life, and therefore needs, are affected by numerous transactions that take place between person and their narrower or wider

environment. Over time, other approaches have been developed, such as constructivism, which points to the importance of understanding and interpreting reality.

However, regardless of which theoretical direction was primary, social work was characterized by immediate, "face-to-face" contact with the user. With the development of the digital revolution, the question arises whether this, as one of the main characteristics of social work, will disappear or will be modified. In what way will it affect social work, just its form or its content? This paper presents the development of social work through history, its values, basic principles, and purposes. Special attention is paid to the possible impact of the digital revolution on forms, approaches and, ultimately, on the goals of social work.

Keywords:

social work, digital revolution, helping practice, virtual environment.

Tomislav Sedmak*

Profesor Univerziteta u Beogradu u penziji

Susret dva ljudska bića u socijalnom radu

Apstrakt

Rad polazi od postavke da je osnova ostvarivanja profesije socijalnog radnika susret dva ljudska bića. Promišlja se proces izbora profesije pomagača. Preispituje se odnos između profesionalnosti, topline i empatija i razmatraju granice empatije. Dalje se istražuje odnos između autentičnosti i podređenosti onom drugom u susretu, i proces pripreme za uspostavljanje neposrednog i uzajamnog odnosa sa drugim. Razmatra se proces introjekcije drugog u celovitost sopstvenog delovanja. Diskutuje se spoj nastajanja i postojanja u susretu sa drugim. Zatim se sagledava značenje i značaj voljenja sebe u profesiji pomagača. Diskutuje se uticaj istočne misli u naše poimanje sebe i aspekata svoga „ja”. Rad završava ličnim osvrtom autora na 60 godina rada kao pomagača na „usluži” klijentu.

Ključne reči:

pomagači, susret, izbor profesije, priprema za susret, autentičnost, introjekcija, nastajanje i postojanje, voljenje sebe

UVOD

Osnova ostvarivanja profesije socijalnog radnika je susret dva ljudska bića. Pristup tom susretu predstavlja privid ponavljanja svih mogućih prethodnih susreta socijalnog radnika koji se prepliću kroz celokupno ostvarenje i dotadašnji

razvoj čoveka (žene, muškarca).^{1,2,3,4,5,6,7} Uz sve pretpostavke o neophodnosti ličnog i profesionalnog razvoja neizbežno se prepliće i pretpostavka ličnog izbora i ličnog učešća u stvaranju spoja čoveka i svih zahtevanih pravila profesije socijalnog radnika^{8,9,10,11}. Korisno je lično sagledati do kog stepena je došlo do preplitanja posebnosti ličnosti socijalnog radnika sa izabranom profesijom, uključujući i sva neophodna znanja za obavljanje ove profesije i posebnosti pojedinačne ličnosti¹².

IZBOR PROFESIJE

Sam izbor profesije u godinama adolescencije predstavlja moguće korisno preplitanje sopstvene posebnosti i latentnih mogućnosti do stepena osmišljenosti izbora, koji postavlja zahteve i očekivanja u daljem životu i u profesionalnoj karijeri, kao neizbežna osnova i ličnog uključenja i egzistencijalne osnove za ostvarenje sopstvenog života.

-
- ¹ Tomislav Sedmak, „Prvi intervju” u: Dušan Kecmencvić (ur.), *Psihijatrija*, Medicinska knjiga, Beograd, 1989, str. 624–641.
 - ² Tomislav Sedmak, „Psihoterspeut – samospoznaja i voljenje sebe” u: Branko Ćorić (ur.), *Ljubav i psihijatrija*. „Ljudi govore”, Univerzitet u Beogradu, Fakultet za specijalnu edukaciju i rehabilitaciju, Beograd, 2007, str. 143–206.
 - ³ Marko Munjiza, *Uvod u kliničku psihopatologiju*, Elit medica, Beograd, 2007.
 - ⁴ Tomislav Sedmak, „Smisao lečenja bolesnih zavisnika” u: Ivica Mladenović (ur.), *Klinika za bolesti zavisnosti Instituta za mentalno zdravlje*, Institut za mentalno zdravlje, Beograd, 2023, str. 157–183.
 - ⁵ Pol Riker, *Sopstvo kao drugi*, Filozofska biblioteka, Beograd, 2004.
 - ⁶ Duncan Barford, „Narcissism – The Therapist’s Friend”, *Therapy Today*, Vol 32, No. 10, pp. 26–29.
 - ⁷ David Brandon, *Zen in the Art of Helping*, Arkana, Penguin Book, London, 1990.
 - ⁸ Sarah Banks, *Ethics and Values in Social Work*, Palgrave, New York, 2001.
 - ⁹ Ivan Videnović, *Pojedinac i porodica*, Univerzitet u Beogradu, Fakultet političkih nauka, Beograd, 1996.
 - ¹⁰ Milenko D. Stanković i Svetomir Bojanin, *Moral i mentalno zdravlje: Kriza psihijatrijske misli danas*, Književna zadruga, Banja Luka, 2005.
 - ¹¹ Jessie Emilion, Mel Halacre & Carolyn Lee, „The Big Conversation”, *Therapy Today*, Vol, 33. No. 10, pp. 22–26.
 - ¹² Tomislav Sedmak, „Terapeut – terapijsko sredstvo”, u: Branko Ćorić, (ur.), *Subjektivna realnost, virtuelnost i psihijatrija*, „Ljudi govore”, Čovek i psiha, Beograd, 2020, str. 307–419.

Često se govori da je potrebno, skoro neophodno želeći bavljenje izabranom profesijom, bez obzira na stepen posrednog ili neposrednog suočavanja sa suštinom, praksom, pa i teorijom izabrane profesije. Ako se već govori o „želji“, onda je neophodno istovremeno povezati ispunjenje želje sa pretpostavljenom činjenicom da to „ispunjenje želje“ traje sledećih mnogo godina svakodnevnog rada, sve do sticanja prava na penziju.

Želja spada u oblast emocija, poseduje detinjasta obeležja bez dovoljno podataka i bez sagledavanja profesije u celini. Želja ne nosi sa sobom dovoljno ličnog samoodređenja niti preuzimanje odgovornosti za lično učešće u izvršavanju raznovrsnih zadataka u profesiji. Bolja priprema i „na duge staze“ mnogo je povoljniji izbor koji se oslanja na „hoću“, jer se uz ovakav izbor uključuje i komponenta lične odgovornosti^{13, 14, 15, 16}. Često se idealizuje, prikazuje idealizovana slika pojedinačnog učesnika u „pomažućim profesijama“, uključujući i socijalni rad. Očekuje se vrsta plemenitog delovanja samog sebe/same sebe, pružanje pomoći, činjenje za drugoga. Pristup „pomagati drugome“, činiti „dobra dela“ „biti human“, pa i „plemenit“ nosi u sebi izvesnu poruku unapred određenog očekivanja od samog sebe, ali i od onog „drugog“ kome se ta pomoć ukazuje. Međutim, u osnovi ovakvog očekivanja, pa i pristupa, krije se i vrsta precenjivanja samog sebe/same sebe i oslanjanje na svoje osobine, koje onaj kome pomažem, nema. Ostvaruje se vrsta prikrivene dominacije i prikriveno precenjivanje sebe^{17, 18, 19, 20}.

Ja sam govorio: ja mogu da pomognem drugome samo onoliko koliko on sam može da pomogne, onoliko koliko određuje ustanova u kojoj sam radio, onoliko koliko socijalna struktura i dopušta i obezbeđuje, pa i koliko zakon

¹³ Jovan Babić, „Želeti i hteti“, u: Branko Ćorić, (ur.), *Sistem vrednosti i psihijatrija*, „Ljudi govore“, Univerzitet u Beogradu, Fakultet za specijalnu edukaciju i rehabilitaciju, Beograd, 2010, str. 13–16.

¹⁴ Vladeta Jerotić, „Hrišćanski pristup sistemu vrednosti u psihijatriji“ u: Branko Ćorić, (ur.), *Sistem vrednosti i psihijatrija*, „Ljudi govore“, Univerzitet u Beogradu, Fakultet za specijalnu edukaciju i rehabilitaciju, Beograd, 2010, str. 17–20.

¹⁵ Petar Jevremović, „Budućnost psihoterapije i pitanje vrednosti“, u: Branko Ćorić, (ur.), *Sistem vrednosti i psihijatrija*, „Ljudi govore“, Univerzitet u Beogradu, Fakultet za specijalnu edukaciju i rehabilitaciju, Beograd, 2010, str. 149–154.

¹⁶ Vladeta Jerotić, *Hrišćanstvo i njegove preteče*, Gutenbergova galaksija, Beograd, 2004.

¹⁷ Alexander Lowen, *Narcissism*, A Touchstone Book, New York, 1985.

¹⁸ Ekart Tol, *Nova zemlja*, Čarobna knjiga, Beograd, 2007.

¹⁹ Džordan Piterson, *12 pravila za život*, Harmonija knjige, Beograd, 2018.

²⁰ Marija Đorđević, „Egoizam nije vrlina, ali je za život bitan“, *Politika–kultura*, 29.11.2023. str. 10.

određuje i dozvoljava, uz uslov da radim najbolje što mogu, primenjujući sva prethodno stečena znanja i uključenje svih mojih dostupnih ličnih sposobnosti za ostvarenje ciljeva profesije. Međutim, pomažuće profesije su istovremeno i „uslužne delatnosti”. Proizlazi da je neophodno istovremeno i procenjivati očekivanja „onog drugog”, ali uz istovremeno usklađivanje sa svim prethodnim usmerenjima i ograničenjima.

Nikada mi nije prijala etiketa „dobrog čoveka”. Socijalno značenje ove etikete, po mojoj proceni je „ispunjavanje očekivanja drugoga”. Ako imam bilo kakva očekivanja, onda su to očekivanja od mene samoga i istovremeno usklađeno sa profesijom kojom se bavim. Istovremeno su u pomažućim profesijama i podobnost ličnosti za izabranu profesiju i dogradnja „repertoara” ličnosti za prilagođenost profesiji. Ovde se nameće pitanje do kog stepena u pomažućim profesijama nastaje preplitanje osnovne, primarne strukture ličnosti, neophodnosti prikladnog oblikovanja sopstvene ličnosti u profesiju i neophodne zahteve za prilagođavanje zadacima i etici profesije.

Vraćam se na početak moga odnosa prema profesiji. Nisam znao šta znači biti neuropsihijatar, a još manje psihoterapeut. Ali bio sam veoma radoznao, gladan informacija i znanja, posebno o čoveku. Hteo sam da „upoznajem čoveka”, kroz „ko sam ja”, i „ko je onaj drugi”, kad sam već po usmerenju oca izabrao medicinu između dva izbora – drugi je bio „tehnika”.

PROFESIONALNOST, TOPLINA I EMPATIJA

Jasno je da profesija zahteva određena pravila, ne samo formalnog ponašanja, već i osmišljeni stepen uključenja sopstvenih delova ličnosti²¹. Nameće se pitanje profesionalnosti i pitanje voljenja svoga posla. Profesionalnost nosi u sebi opasnost isključivanja primarnih emotivnih uključivanja u obavljanje pomažuće profesije i neophodne topline, koja se smatra neizbežnim elementom ponašanja i doživljavanja izvršioca u pomažućoj profesiji. Pored ove osnovne osobine, dograđuju se još empatija i autentičnost.

Toplina je lična doživljenost sebe u sopstvenom življenju i delovanju, koja proizlazi iz primarnog introjektovanja majke u telo deteta. Postaje osnova samopouzdanja i pozitivnog doživljavanja nagona samoodržanja sa pretakanjem u voljenje samog/same sebe. Toplina je ispunjenost samim sobom i u skladu sa pomaganjem drugome.

Empatija je sposobnost doživljavanja emocija onog drugog u samom sebi. Opasnost od naglašene empatije, od emotivnog poistovećenja sa onim drugim je u ugroženosti granica sopstvenog samoodređenja i gubitak neo-

²¹ K. Parades, „Razumeti profesije. Doprinos sociologije”, u: Katrin Halpern i Žan-Klod Ruano-Borbalan (ur.), *Identitet – pojedinac, grupa, društvo*, Clio, Beograd, 2009.

phodne profesionalne objektivnosti. Empatija mora biti pod kontrolom ličnog samoodređenja, i mora se koristiti samo kao dijagnostička osnova u proceni stanja drugoga. Posebno, kada se radi o tugovanju i strahovanju kod drugoga, neophodno je doživljenost ovih stanja klijenta preobratiti ili u korisno emotivno delovanje na klijenta, ili steći veštinu odbacivanja ovog stepena poistovećenja pa i podređivanja sebe nepovoljnom stanju drugoga. Nema nika-kve koristi od zajedničkog plakanja ili paničenja sa onim drugim, već je to dokaz i lične i profesionalne nezrelosti.

PRIPREMA ZA SUSRET

Za autentičnost u pomažućim profesijama je neophodno ostvariti dopune radi razumevanja celovitog odigravanja između onog drugog i samog „pomagača”, uz potpuno razumevanje podređenosti onom drugom²². Svaki stepen autentičnosti pa i „originalnosti” moraju biti u potpunosti usklađeni sa onim što je onaj drugi iskazao, ponudio, verbalizovao, uz neprekidno održavanje usmerenosti prema osnovnim socijalnim vrednostima. Pošto se, u stvari radi o potpunom uklapanju svega što će „pomagač” proizvesti, ono mora biti u skladu sa saznatim, procenjenim i obrađenim i ponuđeno onom drugom na najbolji mogući način da on „prihvati, čuje, razume i udene u svoj sistem mišljenja i doživljavanja”. Znači, radi se o prilagođenoj autentičnosti, koja nikada ne bi bila ostvarena unutar ličnosti samog pomagača. Jer, proizlazi da je to vrsta sekundarne autentičnosti, izgrađene na sadržaju drugoga. Ali je istovremeno autentična obrada kroz sve slojeve ličnosti „pomagača” i obrađeno prema mogućnostima drugoga. Suština autentičnosti pomagača je u tome da ostvari što povoljniji nivo bliskosti i saradnje sa drugim. Kroz ovako oblikovanu autentičnost pomagača ostvaruje se najpovoljnije stanje uzajamnog razumevanja i ostvarenje uzajamnog poverenja i radne alijanse.

Sve navedeno treba shvatiti kao osnovnu pripremljenost pomagača za uspostavljanje neposrednog i uzajamnog odnosa sa drugim, da bi se postigao što potpuniji susret i što neposrednije učešće dva ljudska bića u susretu, koji i od prvog viđenja služi pomagaču da procenjuje i prikuplja podatke koji su potrebni za dalji rad.^{23,24}

²² Theodor Adorno, *The Jargon of Authenticity*, Routledge, London, 2007.

²³ Jasna Veljković, *Primena psihoterapijskih modaliteta u socijalnom radu*, Univerzitet u Beogradu, Fakultet političkih nauka, Beograd, 2022.

²⁴ Jeffrey H. Corpuel, „Countertransference: A Foundation of Psychotherapy”, u: William O'Donohue & Steven R. Graybar (ur.), *Contemporary Psychotherapy*, Sage Publications, London, 2009, pp. 195–225.

Ali, suštinski, priprema za susret mora da počne i pre prvog viđenja.²⁵ Priprema za prvo viđenje mora početi pre viđenja time što pomagač ostvaruje svesnost samog sebe uz paradoksalni obrt. Neophodno je odbaciti i isključiti iz aktuelne svesti sve što ometa potpuniju otvorenost psihe za primanje i preuzimanje novih podataka. Pomagač ne čeka da dobije podatke već je neophodno da ih skuplja i pre prvog viđenja. Moguća su dva pristupa pripremi. Ili pregledati dostupnu dokumentaciju, ili „isprazniti” sve za prijem i preuzimanje podataka o drugome. Dokumentacija i nađeni podaci mogu delovati tako da pomagač stekne pretpostavku i predstavu o drugome na osnovu podataka koje je neko drugi prikupio i ne moraju odgovarati onome kako bi on sam sredio podatke na osnovu sopstvenog prikupljanja, procenjivanja i osmišljavanja.

SUSRET

Ipak, čak i u uslovima prethodne obaveštenosti, pomagač u „pravom” prvom susretu dva ljudska bića pristupa zadatku koji nikada do sada nije radio niti ispunjavao. U prvom pristupu susretu neophodno je biti pripremljen da je to prvi put, i da se nikada ranije nije desilo tako nešto. To je vrsta beskonačne otvorenosti i radoznalosti šta donose sledeći trenuci od prvog viđenja²⁶. Ko je onaj drugi, kako ga ja vidim, kako ga ja doživljavam, koliko i kako se ja sam menjam i koga to primam u sopstveno doživljavanje? Kako se on prikazuje, kako se smešta u mene i kako ga ja raspoređujem kroz svesno i nesvesno mozaično dograđivanje unutar granica viđenog sve do doživljavanja drugoga u sebi? Najsloženija komponenta u introjekciji i ostvarenju susreta dva ljudska bića može biti, i često jeste, ubedljiva razlika između drugoga i pomagača na svim nivoima prikazanosti. Površni opažajni utisak mora prevazići ili što više prevideti spoljašnje razlike, pa čak i razlike u verbalnom prikazu sebe, da bi se u susretu došlo do živog, ogoljenog čoveka, koji je i na tom nivou odnosa drugačiji od pomagača. U introjekciji u susretu se traga za istim, jednakim da bi se došlo do korisne procene razlika, koje su i osnova za uspostavljanje odnosa od prvog trenutka sudara. Tražiti čoveka u drugome, naći ljudsko biće i u drugome koji je drugačiji od mene. I ta razlika je vrsta primarne promene spremnosti da pomagač odredi samog sebe, proceni onog drugog i odredi sopstveno učešće u svome pristupu ljudskom biću. Na tom nivou introjekcije ostvaruje se vrsta bestelesnosti sebe i opažanja drugoga do nagoniskog određenja kroz održavanje vrste, kroz osmišljeni napor da pomagač smanji razliku, da poveća nalaženje sličnoga što doprinosi ubedenju pripadanja istoj biološkoj vrsti.

²⁵ Danijel Goleman, *Fokusiranost*, Geopoetika, Beograd, 2015.

²⁶ Svetomir Bojanin, *Voleti, ali kako*, KONRAS, Beograd, 2013.

Proces introjekcije dopušta čak i izvesnu sposobnost privremenog odustajanja o samog sebe, uz kratkotrajno poistovećenje sa introjektom, čak i u uslovima rodne razlike, u traganju za čovekom, za onim što jeste zajedničko i što je osnova za bilo koji uloženi napor pa i uspeh u nuđenju dozirane pomoći^{27,28,29,30}. Polazi se od onoga šta je nedovoljno i nepovoljno u drugome/ drugoj, i šta je moguće učiniti za drugoga da bi se smanjila početna razlika između dva ljudska bića.

Ostvarena obrada introjekta po svim osnovama profesionalnosti koja se gradi na ljudskoj sposobosti introjekcije, obezbeđuje projekciju, psihičku tehniku ispoljavanja i iskazivanja posle ostvarene obrade podataka o drugome. Oslanjajući se na utvrđeno, pomagač koristi i dodatne procenjene i pretpostavljene podatke. Osnova za delovanje počinje od procene šta uopšte drugi može da razume, da prihvati, da ostvari i da integriše u samog/samu sebe. Koji stepen ponude drugi može da dogradi u samog/samu sebe i da tu dogradnju prihvati kao novi dopunjeni deo sebe. Projekcija pomagača je u osnovi isprepletena sa autentičnošću do ubedljivog uključenja svih elemenata pomagača u ispoljeno ponašanje, posebno uključujući emotivnu iskrenost, doživljenost i ubedljivost.

Na ovom nivou delovanja, autentičnost dobija dodatno obeležje, a to je uživljenost u izabranu profesiju, ispoljena spremnost da se celovitost sopstvenog delovanja obeleži sopstvenom posebnosti, da se postigne lični stil i način ostvarivanja sopstvene profesionalnosti^{31,32}. Uz celovito ponašanje prema drugome, neposredno se ubacuje i doživljenost samog sebe i emotivna nadgradnja i stepen i način prikazivanja, svi neverbalni elementi u celovitom delovanju sebe u okvirima postojećeg sistema vrednosti. Uz uslov da ja radim, delujem i proizvodim sve najbolje što mogu u tom trenutku, na osnovu korišćenja celovitog iskustva iz sopstvene prošlosti.

U procesu učenja, nesvesno i/ili prisvesno, ostvaruje se vrsta preuzimanja posebnosti ponašanja u susretu sa sopstvenim edukatorom, kao put prema

²⁷ Tomislav Sedmak, „Individualnost-autentičnost u psihijatriji i psihoterapiji”, u: Branko Ćorić, (ur.), *Psihijatrija i psihoterapija između humanosti, neutralnosti i profesionalnosti, Ljudi govore*, Univerzitet u Beogradu, Fakultet za specijalnu edukaciju i rehabilitaciju, Beograd, 2012, str. 187–223.

²⁸ Tomislav Sedmak, „Praznina – moja i njihova”, u: Branko (ur.), *Damatični i neurotični danas, „Ljudi govore”*, Društvo psihoanalitičkih psihoterapeuta. Beograd, 2014, str. 83–123.

²⁹ Branko Ćorić (ur.), *Introjekcija i projekcija, „Ljudi govore”*, Čovek i psiha, Beograd, 2023.

³⁰ Julijana Nikolić-Popović i Snežana Manojlović, *Paranoidni svet*, Prosveta, Niš, 2004.

³¹ Susan Blackmore, *Consciousness*, Hodder & Stoughton, London, 2003.

³² Đanđorđo Paskvaloto, *Estetika praznine*, Clio, Beograd, 2001.

dobro naučenoj ulozi. Ali suština zadovoljenja samog sebe jeste doživljenost sebe u ulozi „profesionalca”, uz oblikovanje sopstvenih osobenosti u postavljene zadatke u pomaganju drugome. Lično učešće u susretu se postupno ostvaruje kroz introjektivnu i projekativnu identifikaciju, kroz ostvarenje zajedničkih komponenata svesnosti i doživljenosti, koje obogaćuju i onog drugog i pomagača, odbacujući nepovoljne, a prenoseći povoljne odrednice u drugoga. Ako se ponekad susret dva ljudska bića, a posebno ponašanje pomagača povezuje sa umetnošću, onda bi se moglo govoriti o tome da je ovaj susret određen ili se može porediti sa „performansom”^{33,34,35}. U ovako shvaćenom „performansu”, suštinski sadržaj određuje onaj drugi, a pomagač postaje režiser. Tekst piše drugi, a ja oblikujem stvarnost, u čijim okvirima drugi dobija profesionalnu dopunu, usmerenje, pomoć i usmerenje prema povoljnijoj stvarnosti za njega samoga.

NASTAJANJE I POSTOJANJE

Složenost celokupnog profesionalnog delovanja je u tome što se odigrava na nepoznatom broju svesnih, nesvesnih i prisvesnih nivoa, uz značajni moj pokušaj da povećam „horizontalni” nivo sopstvene svesnosti sopstvenog delovanja, koje je posvećeno, osnovano i usmereno prema klijentu, koji i motiviše i „kreira” moje trenutno i tekuće delovanje. U ovom procesu odigrava se nerazrešiv spoj, pa i „sukob” između nastajanja i postojanja. Teoretičari kažu da je čovek biće u nastajanju. Ja sam nezadovoljan tom formulacijom, jer je za mene nepotpuna. Ako neprekidno nastajem, onda je pitanje za mene: Da li i kako postojim? Neuhvatljiv sam i nedoživljen, neodređen i neuhvatljiv samom sebi. Zato ja ostvarujem sopstvenu strukturu: ja sam biće u nastajanju i postojanju. Nastajanje jeste neprekidni proces protoka u vremenu, i uvek je prvi put, poslednji put i nikad više. Istovremeno, sve što je prvi put, jedinstveno je, nikada ranije dogođeno, nikada ranije doživljeno. Pošto je stvaranje mene samog po prvi put, to je više povezano sa brojnim varijablama ili komponentama, koje treba organizovati u mozaičku celinu usklađenosti dostupnih delova. Što je to postavljeni zadatak, što je trenutna situacija više zahtevna, što više uključujem samog sebe na sva tri nivoa svesnosti i istovremeno u sva tri osnovna sistema određenja čoveka: mišljenje, osećanje i delovanje, to je ubedljivije obogaćenje moje sopstvene autentičnosti i doživljenosti. Veština doživljenosti sebe je u neprekidnom naporu samospoznaje, proširenja

³³ Marina Abramović, *Prolazim kroz zidove*, Samizdat B92, Beograd, 2016.

³⁴ Nikola Pešić, *Okultno u umetnosti Marine Abramović*, Neopress, Beograd, 2017.

³⁵ Ženet Fišer i Marina Abramović, *Susret psihoanalitičarke i Marine Abramović*, Geopoetika, Beograd, 2019.

„horizontalne” svesti i kreiranja samog sebe. Što je teže, zahtevnije, to se zasniva na više nesvesnih, prisvesnih i svesnih elemenata moje prethodnosti i moje sadašnjosti u odnosu sa klijentom. Što je klijent „teži”, ja sam i kreativniji i doživljeniji, i više organizovan u samom odnosu sa klijentom, sa njegovim introjehtom u meni i samo mojom projekcijom u njega.

Proizlazi da se moj doživljaj, ali i uvid u moje delovanje oslanjaju na privid zaustavljanja protoka svesti i postojanja u vremenu. Odigrava se ukrštanje neposrednog delovanja i „pamćenja” koje istovremeno prelazi u prošlost. Moje postojanje zahteva i održivost događanja i moga delovanja u okvirima postojeće stvarnosti, koja istovremeno i podstiče i određuje granice mogućeg moga delovanja u „objektivnoj” stvarnosti i u neposrednom oblikovanju terapijskog i interpersonalnog odnosa. Ja sam u „službi” prisutnog klijenta.

VOLETI SEBE

Vraćam se na primenu topline, koja se prepliće sa osnovnim poverenjem, sa osećanjem bezbednosti u prostoru i vremenu, u terapijskom odnosu, i prelazi u „radost življenja”, u postojanju u trenutku i u nastajanju u protoku vremena. Dodatni termin može biti voljenje sebe, svoga života, tela i uživanje. Uz potrebu za stalnim sticanjem znanja i upoznavanje novoga, uz neprekidnu radoznalost nastajanjem obogaćujem sebe uz neprekidno prikupljanje, sređivanje i osmišljavanje pridošlih podataka. Ta vrsta „otuđenja” se ostvaruje u dva smera: jedan smer je smeštaj u sopstveni prostor, a drugi je pretakanje, udevanje u objektivnu stvarnost i terapijski prostor. Radoznalost je „glad” za novim podacima. Zato ja sebe predstavljam, u prvom susretu sa klijentom: „Ja i moje telo (pa čak i trenutni prostor) smo Tomislav Sedmak”. Telo je „objektivno uporište”, i pazim ga i volim ga i uživam u svesnom doživljavanju tela. Meni prostor daje uhvatljivu podršku mome telu i mome „ja”. Neophodno je da se osećam lagodno, sigurno, opušteno, zadovoljno u svome prostoru. Što je više taj prostor „moj”, što sam ga više oblikovao, po svome „ukusu”, to je i taj prostor „moj”, i ja u njemu utemeljeniji, spremniji za doživljavanje i dogradnju samog sebe. Ali, istovremeno i za opuštanje, smirenje, vraćanje sebi.

Svaki doživljaj bilo koje delatnosti je istovremeno i vrsta „otuđenja” od sebe. Čudno zvuči, ali ja tako doživljavam sebe. Ja i moje telo smo utemeljenje, a delovanje je već vrsta prevazilaženja sopstvenih granica i istovremeno odvajanje od mene samoga. Delovanje je van mene i usmereno u polje, u prostor, prema objektivnoj stvarnosti ili prema drugom, prema čoveku u izabranoj profesiji. Tako ta usmerenost delovanja prestaje da bude ja, izlazi iz granice ja, i nastavlja svoju sudbinu van mene samoga. Zato ja nikada ne kažem: ja volim posao koji radim. Ja kažem: ja volim sebe dok radim. Sebe, svoje telo i svoje ja, koje upravo obogaćujem i stvaram dok radim. Ovakav pristup u doživljenost obezbeđuje mi produženje uživanja u sebi i u svom telu i u dogradnji

moga „ja”, koje nastaje mojim proizvođenjem, i posebno u svome postojanju, kao vrstu igranja sa vremenom.

Volim sebe u postojanju, u zaustavljenom svesnom doživljavanju sebe, i volim se u nastajanju, stvaranju dograđenog sebe, oblikujući se kroz stvaralački trenutak u protoku vremena. Volim celovitost doživljenog sebe i stvaranje novog sebe. I to se odvija kroz neposrednost u odnosu dva ljudska bića i doprinosu sopstvenim delovanjem, koji je osmišljen izabranom profesijom.

Međutim, voljenje je emotivno i nosi u sebi opasnost gubljenja razumnog objektivnog procenjivanja i situacije i sopstvenog uključenja³⁶. Onoliko koliko nije odgovaralo da dobijem etiketu „dobrog čoveka”, toliko mi je odgovarala etiketa „odgovornog čoveka i razumnog čoveka”. Za ostvarivanje ova dva atributa neophodno je usmeriti se prema samospoznaji. Ko sam ja, koje su moje sposobnosti, kako i koliko sam razvio svoje sposobnosti. Razumnost bi bila stečeno znanje i iskustvo, sređenost prikupljenih podataka, određenje sebe prema samom sebi i sopstvenoj stvarnosti u kojoj se nalazim; spoznaja i sticanje uvida u složenost i uzajamnost odnosa među elementima koji strukturišu stvarnost; svesna svesnost sopstvenih sposobnosti. Odgovornost je razvijati sopstvene sposobnosti, i izbor delovanja u skladu sa procenom svojih sposobnosti uz odgovornost prema preuzetim obavezama, zadacima, pa i mogućim povoljnim rezultatima sopstvenog delovanja. Tako se odigrava sistem odgovornosti prema samom sebi u razvoju i delovanju, odgovornost prema izabranoj profesiji i odgovornost prema samom klijentu.

Odgovornost prema sebi se prepliće sa sopstvenim određenjem prema opštim socijalnim i moralnim vrednostima koje uslovljavaju moju socijalnu prilagođenost i ličnu i socijalnu zrelost, određenje sebe prema sebi i prema drugima i u sopstvenom življenju i u obavljanju profesionalnih zadataka.

Spoj sopstvenih sposobnosti i prihvaćenost socijalnih i moralnih vrednosti, ostvaruju doživljenost samopoštovanja. Samopoštovanje je razumno procenjivanje sopstvene značajnosti u ličnom i socijalnom delovanju, ostvarenju sebe i doprinosu sopstvenim delovanjem u izvršenju egzistencijalnih usmerenja, uključujući i izabranu profesiju. Samopoštovanje ne treba shvatiti kao statičnu odrednicu, već se neprekidno mora potvrđivati kroz svako novo delovanje, uz dobru procenu značajnosti onoga što biram da bi delovao. Samopoštovanje traži, pa i zahteva stalno potvrđivanje sopstvene spremnosti za činjenje na putu kojim idem kroz svoj život. Meni više odgovaraju neposredni zadaci koje preuzimam, nego postavljanje ciljeva. Kada se prihvati zadatak, suština je u mome ulaganju napora da uradim najbolje što mogu. To je početak puta kroz sopstveno delovanje uz prihvatanja svih mnogućih složenosti koje se na tom putu pojavljuju. Pitao sam vozača autobusa u Banja Luci: kada ćemo stići u Beograd. On mi je odgovorio: kazaću ti kada stignem.

³⁶ Renata Salecl, *(Per)verzije ljubavi i mržnje*, Psihopolis, Novi Sad, 2014.

Neizvesnost u odnosu na moguća događanja ili opreznost i spremnost za bilo kakve pretpostavljene i neočekivane teškoće zahtevaju stalno uključnje i delovanje i stalnu opreznost. Svaka izjava u smislu „nisam to očekivao u pomažućim strukama” ukazuje na nedovoljnost pripremljenosti za složenost odnosa prema dinamici mogućih događanja u pomažućim profesijama. Spremnost za utvrđivanje bilo kakvog signala, i spremnost za praćenje i delovanje u skladu sa opštom procenom takoreći u svakom trenutku je osnova pomažućih profesija. Moramo biti spremni na „najgore” čak i bez obzira na postojeću situaciju, a ulagati organizovani napor da činim najbolje što mogu. Ne postoji „laki slučaj”, niti se sme proricati „lako ću ja to... to je lak slučaj...”, svaka situacija zahteva potpuno uključnje i odmerenost investiranja samog sebe i svih dostupnih sredstava da bi se obezbedio povoljan proces kroz radnu alijansu. Međutim, zadatak čoveka koji je prihvatio pomažuću profesiju je i odgovornost prema sebi, kako sam da opstane, kako da profesiju koja postavlja značajne zahteve za lično uključnje obavlja na najbolji mogući način, a da ne ugrozi sebe. Da ne ispadne žrtva odabrane profesije. I po načinu samoodržanja i po samouključenju u profesiju, i ove struke služe obogaćenju čoveka, a ne njegovom oštećenju³⁷. Pomagač ne sme da postane žrtva, jer žrtvovanje podrazumeva i samooštećenje, uključujući mogućnost „sagorelosti”, zbog preteranog i samooštećujućeg delovanja u profesiji, prelazeći granice sopstvene održivosti. Profesija mora da ojačava, da bogati i da doprinese i samopoštovanju i voljenju sebe, kao i svoga delovanja. Pojava sagorelosti je pokazatelj nedovoljnog samopoznavanja, nedovoljne pripremljenosti i pogrešnog izbora, ali i nedovoljno povoljne edukacije. Obezbeđenje samog sebe u pomažućoj profesiji često se suočava sa pitanjem „egocentričnosti”.

Egocentričnost je osnova za odgovornost prema sebi, za sopstveni opstanak, ali i za napredak i za obogaćenje i ispunjenost sopstvenim delovanjem. To nije sebičnost, a još manje je gramzivost. Sebični ne daju nikome, gramzivi otimaju od drugoga. U pomažućoj profesiji, ja dajem drugome ono što imam u višku, ono što u stvari predstavlja dogradnju kroz neposredno delovanje, te u stvari time postizem obogaćenje samog sebe. Kroz delovanje spoznajem da mogu i novo, i dodatno i drugačije, u skladu sa ulaganjem napora, učenja i delovanja. Sa svakim novim klijentom ja obogaćujem sebe i povećavam spremnost za dalji rad. Voleći sebe dok radim, ja u osnovi sopstvene doživljenosti, volim i klijenta, koji mi omogućava da volim sebe. Introjekcijom i projekcijom ostvarujem emotivnu razmenu i moje emocije prema njemu su istovremeno i moja spremnost i sposobnost da ga prihvatim kao ljudsko biće, koje je i slično meni, i drugima, i posebno. A cilj je da bude što sličnije samom/samoj sebi uz moje delovanje, i uz to i sličniji drugima, prilagođeniji u ličnom i socijalnom delovanju.

³⁷ Adam Phillips, *Going Sane*, Hamish Hamilton, London, 2005.

Ja se zaista držim treće božje zapovesti: „Ljubi bližnjeg svoga kao sebe samoga”. Ali prvo, ja moram da postojim i da se „ljubim”, da održavam odgovornost za samog sebe, postojim i da budem spreman za susret sa drugim ljudskim bićem uz sve preduslove odgovornosti prema izabranoj profesiji i u okvirima „objektivne” i socijalne stvarnosti. Uz održavanje jasnih granica sebe prema drugome, pomažuća profesija uključuje i komponente davanja, staranja, poštovanja i znanja (From).

U procesu učenja, nesvesno i/ili prisvesno, ostvaruje se vrsta preuzimanja posebnosti ponašanja u susretu sa sopstvenim edukatorom, kao put prema dobro naučenoj ulozi. Ali suština zadovoljenja samog sebe jeste doživljenost sebe u ulozi „profesionalca”, uz oblikovanje sopstvenih osobenosti u postavljene zadatke u pomaganju drugome. Lično učešće u susretu se postupno ostvaruje kroz introjektivnu i projekativnu identifikaciju, kroz ostvarenje zajedničkih komponentata svesnosti i doživljenosti, koje obogaćuju i onog drugog i pomagača, odbacujući nepovoljne, a prenoseći povoljne odrednice u drugoga. Ako se ponekad susret dva ljudska bića, a posebno ponašanje pomagača povezuje sa umetnošću, onda bi se moglo govoriti o tome da je ovaj susret određen ili se može porediti sa „performansom”^{38, 39, 40}. U ovako shvaćenom „performansu”, suštinski sadržaj određuje onaj drugi, a pomagač postaje režiser. Tekst piše drugi, a ja oblikujem stvarnost, u čijim okvirima drugi dobija profesionalnu dopunu, usmerenje, pomoć i usmerenje prema povoljnijoj stvarnosti za njega samoga.

Pomažuća profesija je veoma zahtevna. Neophodno je što više odustati od samog/same sebe, da bi se upotpunio introjekt onog drugoga. Obavezno je održavati uporedljivost introjekta drugoga, pretpostavku kako oblikovati uzvraćenu podršku drugome, kako u tom uzvraćanju iskazati samog sebe kroz autentično delovanje sopstvene celovitosti. Ali svega toga se treba i osloboditi, vratiti se samom/samoj sebi, svome životu, svojoj stvarnosti, svojim bliskima. Polazeći od trojstva primarne motivacije za delovanje: otklanjanje neprijatnosti, stvaranje prijatnosti i uživanje u delovanju, neophodno je sopstvenim iskustvom obezbediti četvrtu komponentu u ovom sistemu osmišljavanja sebe. Ta četvrta komponenta je uživanje u nedelovanju. Tom veštinom pomagač se uspešno oslobađa onog drugog: otklanja ga iz sopstvene svesti. U svakodnevnom radu, ova naučena sposobnost, ova samozaštita sebe je od primarnog značaja. U tekućem radu neophodno je sa jednog klijenta preći, posle veoma kratke pauze, na početnu obradu i susret sa sledećim, drugim. Iskustvo, i veština, i samozaštita, i spremnost za pomažuću profesiju olakšavaju

³⁸ Marina Abramović, *Prolazim kroz zidove*, Samizdat B92, Beograd, 2016.

³⁹ Nikola Pešić, *Okultno u umetnosti Marine Abramović*, Neopress, Beograd, 2017.

⁴⁰ Ženet Fišer i Marina Abramović, *Susret psihoanalitičarke i Marine Abramović*, Geopoetika, Beograd, 2019.

subjektivno doživljavanje pomagača. Ali i on sam mora da se „brani”, mora da se čuva, od sagorelosti, mora da nauči da „izbacuje” prethodnog klijenta, da bi bio potpuno posvećen drugome.

ODNOS ZAPADA I ISTOKA

Nameće se pitanje praznine, pitanje odnosa i idejnih usmerenja Zapada i Istoka.^{41,42,43}

Uopšteno, Zapad zahteva neprekidno takmičenje, pobede, vidljive materijalizovane i socijalizovane uspehe i ličnu značajnost u socijalnoj sredini, uz neprekidnu trku sa vremenom. Istok dopušta samoodređenje na osnovama sopstvenih sposobnosti, uravnoteženje u samom/samoj sebi. Zapad zahteva ispunjenost i prepunjenost sebe u vremenu i prema ciljevima. Istok dopušta uspostavljanje unutrašnje smirenosti i osećanje praznine kao posvećenosti samom/samoj sebi. Ja sam pokušao da ostvarim ravnotežu u samom sebi, u svome životu u celini, uz posebno očuvanu sposobnost održavanja sebe u delatnostima profesije, uz pomaganje drugima, ali i uz očuvanje, i obogaćenje samog sebe. Naučio sam da odmeravam svoje delovanje do granica sopstvenih mogućnosti uz uživanje u samom sebi i u svome delovanju. Ali, istovremeno i da uspešno otklanjam onoga drugog iz sopstvene svesti, da ostvarim suprotnost u delovanju. Da ne delujem, da mirujem, da budem psihički ispražnjen, sve do čiste telesnosti u mirovanju. Učenje je bilo povezano sa mojom spremnošću da u psihijatriji radim sa najtežim pacijentima, gde je rizik nepovoljnog toka najubedljiviji, i gde je veoma teško „izdržati” i obraditi proces održavanja introjektivne i projekтивne identifikacije. Dođem kući i ne mogu da spavam, brinem, šta će biti, šta sam i da li sam pogrešio. I onda, u pomoć mi dolazi kineska poslovice: „Ko misli na sutra nesrećan je već danas”. Čak i ona blaga verzija sličnoga: o tome ću misliti sutra. Dogradnja je bila u preuzimanju znanja ili verovanja da sutra ne postoji: ko je bio u sutra, ja nisam nikada bio u sutra. A posebno sam učio i doživljavao sebe u sada, šireći „horizontalnu” svest i doživljaj postojanja. I sve to da bih mogao da spavam, da pripadam sebi, da živim sebe sa samim sobom u sada. Sposobnost „biti sam” nosi u sebi vrstu prava na samog sebe i na vrstu lične slobode, do praznine u sebi, koja me odmara čuva i priprema za nove napore davanja drugima. Uz očuvanu sposobnost biti sa drugim.

⁴¹ Daisetsu Teitaro Suzuki & Erich Fromm, *Zen budizam i psihoanaliza*, Nolit, Beograd, 1973.

⁴² Sunru Suzuki, *Nije uvek tako*, Stylos, Novi Sad, 2006.

⁴³ Mark Epstein, *Thoughts without a Thinker*, Duckworth, London, 1996.

Zapad poslednjih decenija preko svojih idejnih voditelja pokušava da prenese izvesne aspekte istočnjačkog učenja i zapadnjacima, da bi bolje mirnije i zadovoljnije živeli, da smanje trku za materijalnim dobrima i za jurenjem sreće slave i bogatstva.

Primer je prevedena knjiga „Zašto meditiram“, Golemana i Rinpočea^{44, 45}. Zapadnjak pokušava da uz pomoć svoga „učitelja“ prenese neke veštine Istoka da bi lagodnije živeli, da bi bolje poznavali sebe, da bi mogli da izaberu na putu prema lakše prihvatljivom istočnom tumačenju čoveka i celovitosti prirode. U knjizi se navode i prilagodljiva poimanja dinamskog određenja čoveka i njegovog „ja“. Preplitanjem zapadnog i istočnog pristupa čoveku, došlo se i do postavke o „raznovrsnosti“ „ja“. Tumači se mogućnost postojanja i delovanja različitih „ja“, u kojima se ispoljavaju posebnosti određenja sadržine „ja“ i istovremeno oblik doživljavanja i delovanja. Navedeni su sledeći „ja“: čisto Ja, opredmećeno Ja, zahtevno Ja i socijalno Ja.

Suština ovih „ja“ je određenje sebe, u ličnom određenju i prema drugima. Čisto Ja je zdrav način da se povežemo sa osećanjem sopstva i promenljivim iskustvima, u harmoniji smo sa prirodnom realnošću. Opredmećeno Ja je zahtevno ja, ukazuje na izdvajanje sebe od drugih, na putu prema sve većoj usamljenosti. Ključni znak samozadovoljavajućeg Ja je sebična potraga za srećom samo za sebe.

Društveno Ja je sopstveno razumevanje odnosa sa ljudima i kako nas drugi vide i doživljavaju.

Društveno Ja izražava čisto Ja, ili opredmećeno i zahtevno Ja. Kada iza njega stoji čisto Ja, društveno Ja je veoma korisno ako znamo kako da se igramo s njim.

Moje razumevanje ovih tumačenja različitih Ja, jeste, u stvari, da je to pokušaj zapadnjaka da ostvare izvesno povezivanje istočnjačkog tumačenja i određenja praznine i „čistog“ Ja. Produbljivanje istočnjačkog tumačenja i verovatno doživljavanja praznine prevazilazi čisto Ja daljim udubljivanjem u doživljavanje sebe. Istovremeno, moje određenje prema sopstvenom putu prema čistom Ja, pa i prema praznini, kao oslobađanju sebe od drugih u meni i „odmaranje“ od bilo kakvog delovanja, pa i postojanja mekih psihičkih sadržaja. Praznina, za mene je vrsta suprotnosti bilo kakvog delovanja, uz produženo doživljavanje svoga tela, u koje se i vraćam, kao osnovi sopstvenog postojanja.

Oslanjajući se na ovakva tumačenja „ja“, rekao bih da treba uvesti posebno stanje i osobenost Ja za sve učesnike u pomažućim profesijama. Ostvarivanje projekтивно-introjekтивne identifikacije i svesnost introjekta

⁴⁴ Danijel Goleman i Coknji Rinpoče, *Zašto meditiram*, Harmonija knjige, Beograd, 2022.

⁴⁵ Ronald David Laing, *Podeljeno ja – Politike doživljavanja*, Nolit, Beograd, 1977.

klijentu, koji očekuje pomoć, jeste vidljiva spremnost za odustajanje od bilo kakvog bavljenja sobom. Introjekt drugoga traži što potpunije ostvarenje u pomagaču uz što potpunije određenje pomagača prema projektovanju neophodnih korektivnih sadržaja u drugoga. Privremeno odustajanje od služenja samom sebi, od doživljavanja sebe preobraća se u pomažućoj profesiji u stvaranje „uslužnog” Ja. Sve svoje sposobnosti strukturisem prema potrebama introjekta i klijenta, i preraspoređeno i prilagođeno potrebama i ciljevima i zadacima profesije, dajem drugome. Time se u potpunosti poništava mogućnost da Ja pomažućeg profesionalca bude opredmećeno ili zahtevno Ja. Konačno, kada završim sopstvene profesionalne zadatke onda se vraćam u Ja i sopstvenoj praznini da bih se rasteretio, da bih postigao čisto Ja uz sopstvenu dogradnju radosti življenja i sopstvenog delovanja i u okvirima socijalnog Ja. Ovim putem socijalno Ja postaje korisno „ako znamo kako da se igramo s njim...”. To kažu Goleman i Rinpoče, a to kažem i ja živeći i delujući i doživljavajući se u svome životu.

I NA KRAJU...

Moje življenje sopstvenog života i izabrane profesije su ugrađeni u moje introjektovane primarne objekte i celokupni proces stvaranja sopstvenog Ja, moje celovitosti uz usmerenje prema drugome koji očekuje da mu pomognem koristeći sve svoje sposobnosti u tom susretu sa drugim ljudskim bićem. Uz uslov da autentičnim davanjem sebe i celovitim delovanjem ispunjavam zadatke i ciljeve profesije i obogaćujem i sopstveno življenje i sopstvenu ličnost. Takav je moj put kroz profesiju koju sam izabrao pre 60 godina i još uvek sam pomaž i na „usluzi” klijentu.

BIBLIOGRAFIJA

1. Marina Abramović, *Prolazim kroz zidove*, Samizdat B92, Beograd, 2016.
2. Theodor Adorno, *The Jargon of Authenticity*, Routledge, London, 2007.
3. Jovan Babić, „Želeti i hteti”, u: Branko Ćorić, (ur.), *Sistem vrednosti i psihijatrija*, „Ljudi govore”, Univerzitet u Beogradu, Fakultet za specijalnu edukaciju i rehabilitaciju, Beograd, 2010, str. 13–16.
4. Sarah Banks, *Ethics and Values in Social Work*, Palgrave, New York, 2001.
5. Ducan Barford, „Narcissism – The Therapist’s Friend”, *Therapy Today*, Vol 32, No. 10, pp. 26–29.
6. Susan Blackmore, *Consciousness*, Hodder & Stoughton, London, 2003.
7. Bojanin Svetomir, *Voleti, ali kako*, KONRAS, Beograd, 2013.

8. David Brandon, *Zen in the Art of Helping*, Arkana, Penguin Book, London, 1990.
9. Branko Ćorić (ur.), *Introjekcija i projekcija*, „Ljudi govore”, Čovek i psiha, Beograd, 2023.
10. Jeffrey H. Corpuel, “Countertransference: A Foundation of Psychotherapy”, in: William O’Donohue & Steven R. Graybar (ur.), *Contemporary Psychotherapy*, Sage Publications, London, 2009, pp. 195–225.
11. Marija Đorđević, „Egoizam nije vrlina, ali je za život bitan”, *Politika-kultura*, 29.11.2023, str. 10.
12. Epstein Mark, *Thoughts without a Thinker*, Duckworth, London, 1996.
13. Ženet Fišer i Marina Abramović, *Susret psihoanalitičarke i Marine Abramović*, Geopoetika, Beograd, 2019.
14. Danijel Goleman i Coknji Rinpoče, *Zašto meditiram*, Harmonija knjige, Beograd, 2022.
15. Danijel Goleman, *Fokusiranost*, Geopoetika, Beograd, 2015.
16. Jerotić Vladeta, „Hrišćanski pristup sistemu vrednosti u psihijatriji” u: Branko Ćorić, (ur.), *Sistem vrednosti i psihijatrija*, „Ljudi govore”, Univerzitet u Beogradu, Fakultet za specijalnu edukaciju i rehabilitaciju, Beograd, 2010, str. 17–20.
17. Jerotić Vladeta, *Hrišćanstvo i njegove preteče*, Gutenbergova galaksija, Beograd, 2004.
18. Jessie Emilion, Mel Halacre & Carolyn Lee, “The Big Conversation”, *Therapy Today*, Vol, 33. No. 10, pp. 22–26.
19. Petar Jevremović, „Budućnost psihoterapije i pitanje vrednosti”, u: Branko Ćorić, (ur.), *Sistem vrednosti i psihijatrija*, „Ljudi govore”, Univerzitet u Beogradu, Fakultet za specijalnu edukaciju i rehabilitaciju, Beograd, 2010, str. 149–154.
20. Ronald David Laing, *Podeljeno ja – Politike doživljavanja*, Nolit, Beograd, 1977.
21. Alexander Lowen, *Narcissism*, A Touchstone Book, New York, 1985.
22. Marko Munjiza, *Uvod u kliničku psihopatologiju*, Elit medica, Beograd, 2007.
23. Julijana Nikolić-Popović i Snežana Manojlović, *Paranoidni svet*, Prosveta, Niš, 2004.
24. K. Parades, „Razumeti profesije. Doprinos sociologije”, u: Katrin Halpern i Žan-Klod Ruano-Borbalan (ur.), *Identitet – pojedinac, grupa, društvo*, Clio, Beograd, 2009.
25. Đandordo Paskvaloto, *Estetika praznine*, Clio, Beograd, 2001.
26. Nikola Pešić, *Okultno u umetnosti Marine Abramović*, Neopress, Beograd, 2017.
27. Phillips Adam, *Going Sane*, Hamish Hamilton, London, 2005.
28. Džordan Piterson, *12 pravila za život*, Harmonija knjige, Beograd, 2018.
29. Riker Pol, *Sopstvo kao drugi*, Filozofska biblioteka, Beograd, 2004.
30. Salecl Renata, *(Per)verzije ljubavi i mržnje*, Psihopolis, Novi Sad, 2014.

31. Tomislav Sedmak, „Smisao lečenja bolesnih zavisnika” u: Ivica Mladenović (ur.), *Klinika za bolesti zavisnosti Instituta za mentalno zaravlje*, Institut za mentalno zdravlje, Beograd, 2023, str. 157–183.
32. Sedmak Tomislav, „Individualnost-autentičnost u psihijatriji i psihoterapiji”, u: Branko Ćorić, (ur.), *Psihijatrija i psihoterapija između humanosti, neutralnosti i profesionalnosti*, „Ljudi govore”, Univerzitet u Beogradu, Fakultet za specijalnu edukaciju i rehabilitaciju, Beograd, 2012, str. 187–223.
33. Tomislav Sedmak, „Praznina – moja i njihova”, u: Branko (ur.), *Damatični i neurotični danas*, „Ljudi govore”, Društvo psihoanalitičkih psihoterapeuta, Beograd, 2014, str. 83–123.
34. Tomislav Sedmak, „Prvi intervju”, u: Dušan Kecmanović (ur.), *Psihijatrija*, Medicinska knjiga, Beograd, 1989, str. 624–641.
35. Tomislav Sedmak, „Psihoterapeut – samospoznaja i voljenje sebe”, u: Branko Ćorić (ur.), *Ljubav i psihijatrija*, „Ljudi govore”, Univerzitet u Beogradu, Fakultet za specijalnu edukaciju i rehabilitaciju, Beograd, 2007, str. 143–206.
36. Tomislav Sedmak, „Terapeut – terapijsko sredstvo”, u: Branko Ćorić (ur.), *Subjektivna realnost, virtuelnost i psihijatrija*, „Ljudi govore”, Čovek i psiha, Beograd, 2020, str. 307–419.
37. Milenko D. Stanković i Svetomir Bojanin, *Moral i mentalno zdravlje: Kriza psihijatrijske misli danas*, Književna zadruga, Banja Luka, 2005.
38. Daisetsu Teitaro Suzuki & Erich Fromm, *Zen budizam i psihoanaliza*, Nolit, Beograd, 1973.
39. Sunru Suzuki, *Nije uvek tako*, Stylos, Novi Sad, 2006.
40. Ekart Tol, *Nova zemlja*, Čarobna knjiga, Beograd, 2007.
41. Jasna Veljković, *Primena psihoterapijskih modaliteta u socijalnom radu*, Univerzitet u Beogradu, Fakultet političkih nauka, Beograd, 2022.
42. Ivan Vidanović, *Pojedinac i porodica*, Univerzitet u Beogradu, Fakultet političkih nauka, Beograd, 1996.

Tomislav Sedmak

Retired Professor, University of Belgrade

THE ENCOUNTER BETWEEN TWO HUMAN BEINGS IN SOCIAL WORK

Abstract

The paper starts from the premise that the foundation of the social work profession is the encounter between two human beings. It reflects on the process of choosing the helping profession. The relationship between professionalism, warmth, and empathy is examined, as well as the boundaries of empathy. Further, the relationship between authenticity and subordination to the other in the encounter is explored, along with the process of preparing for establishing a direct and mutual relationship with the other. The process of introjecting the other into the wholeness of one's own actions is considered. The integration of becoming and being in the encounter with the other is discussed. The meaning and importance of self-love in the helping profession are then examined. The influence of Eastern thought on our understanding of self and aspects of our "I" is discussed. The paper concludes with a personal reflection by the author on 60 years of working as a helper "at the service" of the client.

Keywords:

helpers, encounter, career choice, preparation for the encounter, authenticity, introjection, becoming and being, self-love.

Suzana Mihajlović*

Univerzitet u Beogradu – Fakultet političkih nauka

Nataša Milošević**

Univerzitet u Novom Sadu – Filozofski fakultet

Upravljanje humanitarnom krizom u Evropskoj uniji i socijalna politika – podrška izbeglicama u eri rusko-ukrajinskog sukoba***

Apstrakt

Izbeglička kriza, koja je otpočela ratnim sukobima između Ruske Federacije i Ukrajine februara 2022. godine, jedna je u nizu humanitarnih kriza koje su pogodile područje Evrope u poslednjih nekoliko godina, sa posledicom izazivanja socijalne nesigurnosti velikog broja ljudi širom Evrope.

Države članice Evropske unije trebalo je da se u kratkom roku prilagode novonastalim okolnostima. Ključno istraživačko pitanje rada jeste: koje su specifičnosti aktuelne izbegličke krize za nacionalne socijalne politike i na koji način su ključne države destinacije odgovorile na krizu, sa posebnim fokusom na mere i ishode na tržištu rada. Predmet rada jesu programi integra-

* suzana.mihajlovic@fpn.bg.ac.rs

** natasa.milosevic@ff.uns.ac.rs

*** Rad je nastao pod okriljem naučnog projekta „Politički identitet Srbije u regionalnom i globalnom kontekstu”, koji finansira Ministarstvo nauke, tehnološkog razvoja i inovacija Republike Srbije (broj projekta: 179076).

cije izbeglica iz Ukrajine u EU, pri čemu se u radu koristi institucionalni pristup, metod analize sadržaja i komparativni metod.

Upravljanje aktuelnom krizom, pod okriljem EU, značajno je unapređeno u odnosu na model upravljanja migracionom krizom iz 2015. godine. Sa druge strane, u posmatranim državama destinacije najveći izazovi su zabeleženi u prilagođavanju programa aktivne politike na tržištu rada specifičnostima poslednje krize, koji bi trebalo da omoguće dugoročniju socijalno-ekonomsku integraciju izbeglica.

Ključne reči:

migraciona kriza, upravljanje krizom, Evropska unija, Ukrajina, tržište rada

UVOD

Vojna agresija Ruske Federacije na teritoriju Ukrajine februara 2022. godine, predstavlja kuluminaciju decenijskog sukoba ovih država, pri čemu se političke, socijalne i ekonomske implikacije invazije, ne zadržavaju u okvirima državnih granica strana u sukobu. Naprotiv, rusko-ukrajinski sukob, značajno je uticao kako na geopolitički pejzaž Evrope, kroz povišenu napetost u međunarodnim odnosima, posebno na relaciji Rusije sa EU, tako i na potrebu mobilisanja resursa evropskih država u odnosu na obezbeđivanje humanitarne podrške stanovništvu unutar ratne zone i raseljenima iz Ukrajine. Kako bi se uspostavio početni okvir za efikasno upravljanje krizom na nivou regiona, Francuska je kao tada predsedavajuća država EU, inicirala aktiviranje Integrisanog političkog odgovora na krizu (IPCR), koji je prethodno bio prvi put aktiviran tokom izbegličke krize 2015. godine¹. Aktiviranje ovog instrumenta uspostavilo je platformu za koordinisano postupanje država članica u odnosu na kompleksnost reperkusija rusko-ukrajinskog sukoba, kroz razmenu informacija, praćenje situacije i usvajanje zajedničkih političkih odluka. Takođe, tokom februara 2022. godine ministri unutrašnjih poslova država članica postigli su dogovor o aktiviranju Mehanizama civilne zaštite² kao instrumenta Integrisanog političkog odgovora na krizu, kako bi se podigli resursi država članica za pružanje humanitarne pomoći.

¹ EURAKTIV. *EU aktivirala mehanizam za krizne situacije, 2022*. Dostupno: <https://dnevnievropskiservis.rs/8-eu-prioriteti/137-vesti/17105-eu-aktivirala-mehanizam-za-krizne-situacije-ipcr>. (Pristupljeno 28.02.2024).

² Isto.

Od početka invazije „u Ukrajini je 17,5 miliona ljudi zahtevalo humanitarnu pomoć, uključujući i 6,3 miliona ljudi interno raseljenih”³. Iz Ukrajine je izbeglo preko 8 miliona ljudi, što predstavlja najveći talas izbeglica na području Evrope od Drugog svetskog rata⁴. Rusko-ukrajinski sukob posledično je doveo do značajnih humanitarnih izazova kako u odnosu na pomoć u zadovoljavanju osnovnih životnih potreba stanovništva unutar Ukrajine i rešavanje problema bezbednosnog rizika, naročito žena i devojčica tako i u odnosu na model podrške raseljenima iz Ukrajine. Navedene okolnosti, inicirale su da se po prvi put od usvajanja 2001. godine, aktivira Direktiva 2001/55/EZ⁵ o minimalnim standardima za dodelu privremene zaštite. U okviru istraživanja inicijative RECH, pored makroekonomskih uslova na tržištu rada, nekoliko dodatnih faktora dominantno opredeljuju odluku o izboru zemlje odredišta „porodica ii prijatelji u mestu dolaska (39%), blizina Ukrajine (31%) i saveti dobijeni u prihvatnim centrima (17%)”⁶. Raseljeni iz Ukrajine, u najvećem procentu su prebegli u susedne države, tako da su u okviru Evropske unije, od oko 4,3 miliona korisnika privremene zaštite, Nemačka, Poljska i Češka postale glavne države destinacije za preko 50%⁷.

Na početku rusko-ukrajinskog sukoba, najveći deo međunarodne zajednice pretpostavljao je da konflikt nema tendenciju da potraje duži vremenski period, zbog čega je i doneta odluka da Direktiva 55/2001/EZ o privremenoj zaštiti bude na snazi do marta 2024. godine. Takođe, pretpostavljalo se i da će diplomatski pritisci i sankcije EU i SAD-a prema Rusiji, sniziti potencijal ove države za nastavak vojne agresije na Ukrajinu. Međutim, uprkos svim preduzetim merama, politička realnost govori u prilog dalje eskalacije sukoba, zbog čega se mogućnost povratka izbeglica u Ukrajinu, čini manje verovatnom opcijom. Prema istraživanju UNHCR-a u toku 2022. godine, na uzorku od 4,871 ispitanika, preko 65% izbeglica iz Ukrajine, planiralo je u narednom periodu

³ UNHCR. *Ukraine situation – Regional refugee response plan*, UNHCR, Geneva, 2023, p. 10.

⁴ Nicolo Bird and Neree Noumon. *Do Europe Could Do Even More to Support Ukrainian Refugee: Greater integration into economies and labor markets would benefit Europe and refugees*. Available: <https://www.imf.org/en/Blogs/Articles/2022/12/15/europe-could-do-even-more-to-support-ukrainian-refugees>. (Accessed March 01, 2024).

⁵ Direktiva 2001/55/EZ o minimalnim standardima za dodelu privremene zaštite. Dostupno na: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/HR/ALL/?uri=celex:32001L0055>. (Pristupljeno 26.02.2024).

⁶ Nicolò Bird and David Amaglobeli, *Policies to Address the Refugee Crisis in Europe Related to Russia's Invasion of Ukraine*, International Monetary Fund, 2022.

⁷ *Infografic – Refugges from Ukraine*. Available: <https://www.consilium.europa.eu/en/infographics/ukraine-refugees-eu/>. (Accessed March 01, 2024).

da ostane u državi domaćinu⁸. S obzirom na navedene tendencije, nakon urgentnog odgovora na humanitarne potrebe raseljenih iz Ukrajine, sve više se u fokusu političkog delovanja država članica EU, razmatra i pitanje njihove integracije u srednjoročnoj perspektivi. Stoga se analiza u ovom radu zasniva na ispunjenju tri cilja koji prate strukturu rada: analiza upravljanja krizom na regionalnom i nacionalnom nivou u oblasti migracione politike; mapiranje specifičnih problema i potreba izbegličke populacije i odgovora na njih u okviru nacionalnih sistema socijalne sigurnosti; analiza i poređenje politika podrške integraciji na tržište rada izbeglicama u tri ključne države destinacije unutar EU (Nemačkoj, Českoj i Poljskoj).

UPRAVLJANJE MIGRACIONOM KRIZOM U EVROPSKOJ UNIJI: MEHANIZMI I INSTRUMENTI ZAŠTITE IZBEGLICA IZ UKRAJINE

Hronologija razvoja mehanizama i instrumenata zaštite izbeglica pod okriljem EU, odvijala se pod uticajem nekoliko masovnih priliva izbeglica u poslednje tri decenije. Izbeglička kriza zbog ratnih sukoba na prostoru Savezne Federativne Republike Jugoslavije devedesetih godina predstavljala je značajan impuls za uspostavljanje zajedničkog okvira u upravljanju masovnim migracijama pod okriljem EU. U Ugovoru iz Amsterdama, 1997. godine pitanje migracija i azila, integrisano je u prvi stub saradnje država članica u okviru koga se odluke donose na nivou Evropske unije. Na sastanku Evropskog saveća 1999. godine, usvojen je Zajednički evropski sistem azila (ZESA), koji obuhvata set obavezujućih pravila zasnovanih na primeni Ženevske konvencije o statusu izbeglica iz 1951 godine i Protokola iz 1967. godine⁹. Potom je Lisabonskim sporazumom, koji je stupio na snagu 2009. godine istaknuto da se „imigraciona politika uređuje načelom solidarnosti i pravednom raspodelom odgovornosti država članica”. Politička nestabilnost i nasilje u arapskim zemljama, u okviru događa koji se uobičajno označava terminom *Arpsko proleće*, tokom 2010. godine, potom građanski sukob u Siriji, pokrenuli su masovni transkontinentalni migracioni tok ka Evropi. Kuluminacija ovih događaja na prostoru Bliskog Istoka i Afrike, posledično je izazvala migrantsku krizu 2015. godine na prostoru Evrope. Tokom 2016. godine u okviru EU-28, primljeno

⁸ UNHCR, *Lives on hold: Profiles and intentions of refugees from Ukraine*, UNHCR Regional Bureau for Europe, 2022.

⁹ European Union Agency for Asylum (EUAA), *EU Asylum Legislation and Policy*. Available: <https://euaa.europa.eu/sr/node/13947>. (Accessed March 03, 2024).

je preko 1, 2 miliona zahteva za azil¹⁰, što je predstavljalo najveći priliv izbeglica u Evropi, od završetka Drugog svetskog rata. Međutim, disproporcija u odnosu na opterećenost nacionalnih sistema azila između država članica, divergentni tonovi evropskih političara u odnosu na prijem izbeglica, odsustvo jasne koordinacije u upravljanju migracijama, doveli su u pitanje kapacitete EU da kao supranacionalna organizacija uspostavi integrisani odgovor na krizu. Opšta je ocena da je upravljanje migrantskom krizom pod okriljem EU tokom 2015. godine karakterisala oštra kolizija između humanitarnog i sekurativnog pristupa. Navedene okolnosti, inicirale su potrebu za pokretanjem diskusije o potrebi revizije mehanizama i instrumenata EU u upravljanju migracijskim krizama. Sa aspekta zaštite prava izbegličke populacije, najviše kritika je usmereno u odnosu na koncept sigurne treće zemlje, u upravljanju migracijama. Nedržavni akteri navode, da na ovaj način EU eksternalizuje problem migracija i integracije izbeglica, te da su takve tendencije prepoznate nakon Sporazuma EU i Turske 2016. godine. Predložena revizija Zajedničkog evropskog sistema azila 2020. godine, obuhvatila je devet novih pravnih instrumenata i usvajanje Pakta o migraciji i azilu, u cilju uspostavljanja efikasnog i humanog upravljanja migracijama pod okriljem EU.¹¹ Međutim i ovaj paket reforme ZESA, pokrenuo je diskusiju u odnosu na nivo restriktivnosti u ostvarivanju prava na azil kao i modelu raspodele odgovornosti između država članica. Mađarska i Poljska izrazile su neslaganje sa uvođenjem principa obaveznosti u prihvatu izbeglica u državama članicama. Iako migracije predstavljaju sferu u okviru koje je bar na normativnom nivou postignut znatan nivo komunitarnosti i dalje je naglašen dizezitet između država članica, u nivou primene usvojenih standarda o pravima izbeglica.

Kao odgovor na ukrajinsku krizu Evropska unija je u periodu od 2022. do 2024. godine, aktivirala nekoliko ekonomskih, političkih i pravnih instrumenata u cilju obezbeđivanja humanitarne i vojne pomoći, civilne zaštite i privremene zaštite raseljenih¹².

Pravni instrumenti

Kao odgovor na masovan priliv izbeglica sa prostora bivše Jugoslavije, u okviru ZESA usvojena je Direktiva 2001/55/EZ o minimalnim standardima za

¹⁰ Eurostat. Available:https://ec.europa.eu/eurostat/statisticsexplained/index.php?title=Asylum_statistics&oldid=558844. (Accessed March 03, 2024).

¹¹ EASO, *Izveštaj EASO o azilu za 2021. godinu: Godišnji izveštaj o azilu u Evropskoj uniji*, Evropska kancelarija za podršku tražiocima azila, 2021.

¹² Evropsko vijeće – Vijeće EU, *Odgovor EU-a na agresivni rat Rusije protiv Ukrajine*. Dostupno na: <https://www.consilium.europa.eu/hr/policies/eu-response-ukraine-invasion/>. (Pristupljeno 27. 02.2024).

dodelu privremene zaštite. Međutim, ova direktiva je prvi put aktivirana 04. marta 2022. godine, usvajanjem Odluke Saveta 2022/382 o masovnom prilivu raseljenih iz Ukrajine, usled ruske vojne intervencije¹³. Kao oblik kolektivne zaštite, privremena zaštita, se primenjuje u okolnostima masovnog priliva izbeglica, kada se pretpostavlja da sistem azila ne može zbog imigracionog pritiska da obezbedi efikasan nivo zaštite izbeglih.¹⁴ U okviru direktive, „raseljena osoba znači državljanja treće države ili osobu bez državljanstva koje su bile primorane da napuste svoju zemlju ili regiju porekla”.¹⁵ Pravo na korišćenje privremene zaštite, ne isključuje mogućnost podnošenja zahteva za azil u državi članici EU.¹⁶ Direktiva 2001/55/EZ, je pravni dokument za države članice odnosu na osiguranje minimalnih standarda u pristupu korisnika boravišnoj dozvoli, socijalnim i zdravstvenim uslugama, obrazovanju kao i tržištu rada¹⁷. Primena Direktive 2001/55/EC, iz perspektive države odredišta, može omogućiti efikasno upravljanje masovnim prilivom raseljenih iz Ukrajine, međutim iz perspektive korisnika ona može zanemariti individualne razloge, koji zahtevaju dugoročnu stabilnost i sigurnost boravka.¹⁸ Iako se privremenom zaštitom, korisnicima u okviru EU garantuje pristup osnovnim zdravstvenim, socijalnim uslugama i pristup tržištu rada, ovaj vid zaštite se ipak svodi na osiguranje minimalnih standarda.

¹³ Eurostate, *Temporary protection for persons fleeing Ukraine – monthly statistics*. Available: https://ec.europa.eu/eurostat/statisticsexplained/index.php?title=Temporary_protection_for_persons_fleeing_Ukraine_-_monthly_statistics. (Accessed March 04, 2024).

¹⁴ Direktiva 2001/55/EZ o minimalnim standardima za dodelu privremene zaštite, čl. 2, stav 1. Dostupno na: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/HR/ALL/?uri=celex:32001L0055>. (Pristupljeno 26.02.2024).

¹⁵ Direktiva 2001/55/EZ o minimalnim standardima za dodelu privremene zaštite, čl. 2, stav 2.

¹⁶ Direktiva 2001/55/EZ o minimalnim standardima za dodelu privremene zaštite, čl. 2, stav 2.

¹⁷ Direktiva 2001/55/EZ o minimalnim standardima za dodelu privremene zaštite, čl. 12 I čl.13.

¹⁸ Jessica Schultz, *Collective protection as a short-term solution: European responses to the protection needs of refugees from the war in Ukraine*, 2022. Available: <https://eumigrationlawblog.eu/collective-protection-as-a-short-term-solution-european-responses-to-the-protection-needs-of-refugees-from-the-war-in-u>. (Accessed February 23, 2024).

Politički instrumenti

Neposredno nakon početka ruske invazije na Ukrajinu, krajem februara 2022. godine, aktiviran je Integrirani politički odgovor na krizu (IPCR). Ovaj politički instrument, iniciran je kao potreba za uspostavljanjem koordinisanog političkog odgovora EU, na krize izazvane terorističkim napadima u SAD-a i Evropi, početkom novog milenijuma.¹⁹ Tokom 2018. godine usvojena je Odluka Saveta EU o implementaciji IPCR, u kojoj je u članu 1. definisano da „IPCR omogućava koordinaciju i odgovor Unije u vezi sa krizama sa dalekosežnim posledicama ili političkim značenjem, bez obzira na to da li je nastala u Uniji ili izvan nje”.²⁰ U zavisnosti od procene složenosti situacije ovaj aranžman može biti aktiviran kroz tri operativna modela: monitoring situacije (razmena informacija, uspostavljanje kontaktnih tačaka 24/7), model mrežne platforme za razmenu informacija i analitičkih izveštaja i kroz model pune aktivacije koji obuhvata sve prethodne aktivnosti i pripremu predloga aktivnosti EU.²¹ IPCR je u u odnosu na ukrajinsku i migrantsku krizu, zbog kompleksnosti okolnosti, aktiviran u modelu pune aktivacije.

U cilju efikasnijeg odgovora na vanredne situacije kroz saradnju država članica i trećih država, tokom 2001. godine EU je uspostavila Mehanizme civilne zaštite. Ovaj instrument deluje preko Koordinacionog centra za reagovanje u vanrednim situacijama koji vrši dvadesetčetvoročasovni monitoring na globalnom nivou, u cilju identifikacije i brzog reagovanja na vanredne situacije i ekološke katastrofe.²² Države članice EU, uključujući i Severnu Makedoniju, Srbiju, Island i Tursku su kroz Mehanizme civilne zaštite, od početka vojne intervencije, obezbedile su pomoć Ukrajini u snabdevanju medicinskom opremom i lekovima, agregatima za proizvodnju električne energije,

¹⁹ Evropsko vijeće – Vijeće EU, *Kako Vijeće koordinira odgovor EU-a na krize*. Available: <https://www.consilium.europa.eu/hr/policies/ipcr-response-to-crises/#why> (Accessed March 02, 2024).

²⁰ “Council Implementing Decision (EU) 2018/1993 of 11 December 2018 on the EU Integrated Political Crisis Response Arrangements”, *Official Journal of the European Union*, L 320/28, Article no. 1. Available: https://eur-lex.europa.eu/eli/dec_impl/2018/1993/oj (Accessed: March 03, 2024).

²¹ Evropsko vijeće – Vijeće EU, *Infografika – Kako funkcioniše IPCR za odgovor na krizu*. Dostupno na: <https://www.consilium.europa.eu/hr/infographics/ipcr-mechanism/>. (Pristupljeno 04.03.2024).

²² European Commission, *EU Civil Protection Mechanism*. Available: https://civil-protection-humanitarian-aid.ec.europa.eu/what/civil-protection/eu-civil-protection-mechanism_en. (Accessed December 15, 2023).

vozilima i predmetima za opremanje skloništa.²³ Ukupna pomoći Ukrajini u okviru Mehanizama civilne zaštite iznosi oko 796 miliona evra.²⁴ Takođe, kroz ovaj instrument EU pruža podršku vladama država koje su obezbedile privremeni prihvrat raseljenima iz Ukrajine.

U toku marta 2022. godine EU je usvojila Plan od 10 tačaka za jaču evropsku koordinaciju u prihvatu ljudi koji beže od rata u Ukrajini. U okviru plana fokus je na bio usmeren na, uspostavljene privremene platforma za efikasniju registraciju korisnika privremene zaštite, smernicama za zadovoljavanje stambenih i drugih potreba izbeglica, bezbednosti dece kao i prevenciji trgovine ljudima²⁵.

Iako su Mehanizmi civilne zaštite kao i Integrirani politički odgovor na krizu bili aktivirani i tokom prethodnih humanitarnih kriza, uključujući i migrantsku krizu od 2015. godine, opšta je ocena da su ovi mehanizmi u situaciji ukrajinske krize efikasnije implementirani. Kritički stav većine evropskih kreatora politike prema ruskoj vojnoj intervenciji u Ukrajini, moguće da je doprineo boljoj koordinaciji i efikasnijem političkom odgovoru na krizu.

Finansijski instrumenti

U kontekstu ukrajinske krize alokacija finansijskih instrumenata pomoći EU, usmerena je na humanitarnu pomoć, civilnu zaštitu, podršku obnovi Ukrajine ali i vojnu pomoć, u ukupnom iznosu od oko 138 milijardi evra.²⁶ Od početka krize, pa do kraja 2023. Godine, za pomoć civilima u Ukrajini obezbeđena je pomoć u iznosu od oko 850 miliona evra, dok je 6,1 milijarda evra izdvojeno za Evropski instrument za očuvanje mira, kako bi se povećao nivo borbene gotovosti ukrajinskih vojnih snaga.²⁷ Oktobra 2022. godine EU je u cilju pružanja podrške državama članicama u odgovoru na posledice ukrajinske krize, omogućila korišćenje, odnosno prenamenu 17 milijardi evra iz

²³ Evropsko vijeće – Vijeće EU, *Solidarnost EU-a s Ukrajinom*. Available: <https://www.consilium.europa.eu/hr/policies/eu-response-ukraine-invasion/eu-solidarity-ukraine/#humanitarian>. (Accessed February 14, 2024).

²⁴ Isto.

²⁵ European Commission, "The 10-Point Plan For stronger European coordination on welcoming people fleeing the war from Ukraine". Available: https://home-affairs.ec.europa.eu/10-point-plan-stronger-european-coordination-welcoming-people-fleeing-war-ukraine_en. (March 03, 2024).

²⁶ Evropsko vijeće – Vijeće EU, *Solidarnost EU-a s Ukrajinom*. Dostupno preko: <https://www.consilium.europa.eu/hr/policies/eu-response-ukraine-invasion/eu-solidarity-ukraine/#humanitarian>. (Pristupljeno 14. februara 2024).

²⁷ Isto.

fondova kohezije politike i iz sredstava namenjenih oporavku nakon Kovid pandemije.²⁸ Iako je nesporno da je EU izdvojila značajna finansijska sredstva u cilju humanitarne i civilne zaštite za stanovništvo Ukrajine, procenjuje se da je ukupna vojna pomoć oko 23 milijarde evra, što ukazuje na trend dalje militarizacije ratnog područja.

PROGRAMI PODRŠKE IZBEGLICAMA IZ UKRAJINE U EVROPSKOJ UNIJI: SPECIFIČNE OKOLNOSTI I IZAZOVI ZA NACIONALNE SOCIJALNE POLITIKE

U okolnostima socijalno-ekonomskih posledica krize izazvanih pandemijom Kovid-19, raseljavanja stanovništva sa prostora Ukrajine usled vojne intervencije Rusije, hitno i održivo reagovanje evropske zajednice postavljeno je visoko na političku agendu Evropske unije. Na nivou supranacionalnog odgovora EU na poslednju migracionu krizu, zabeležene su određene promene upravljanja krizom koje su imale za cilj efikasniji pristup socijalnim pravima izbegličkoj populaciji iz Ukrajine. Efikasniji pristup socijalnim pravima odnosio se na pristup programima koji su već zastupljeni na supranacionalnom i nacionalnom nivou socijalne politike, kao i na pristup novouspostavljenim naknadama, uslugama i humanitarnoj pomoći, naročito usmerenih ka ublažavanju humanitarne krize proistekle iz rusko-ukrajinskog sukoba.

Kao pretpostavka efikasnog pristupa pravima za izbeglice iz Ukrajine, Evropska unija je izuzetno brzo od početka ratnih sukoba aktivirala gorepomenuti mehanizam zaštite na osnovu Direktive 2001/55/EZ o minimalnim standardima za dodelu privremene zaštite. Primena ove direktive je omogućila efikasno sticanje pravnog statusa izbeglicama koje dolaze sa teritorije Ukrajine, koji im je najpre omogućio slobodu kretanja u većini država članica. Ovo je potom imalo reperkusije na mogućnost korišćenja drugih prava: seta prava koja proizlaze iz statusa osobe pod privremenom zaštitom (dozvolu boravka za vreme trajanja privremene zaštite, pravo na rad, pravo na zdravstvenu zaštitu, pravo na osnovnoškolsko i srednjoškolsko obrazovanje, spajanje porodice i drugo), prava iz nacionalnih sistema socijalne sigurnosti u širem smislu, kao i direktan pristup nacionalnim sistemima socijalne zaštite.

Drugi element modelovanja upravljanja odgovorom na krizu, povezan sa efikasnijim korišćenjem socijalnih prava, jeste uvođenje višestepene zaštite izbelica iz Ukrajine, dodavanjem regionalnog aspekta reagovanja na krizu. UNHCR je u saradnji sa državama članicama EU, kao i ostalim relevantnim partnerima (agencijama Ujedinjenih nacija, nevladinim organizacijama koje

²⁸ Isto.

deluju na međunarodnom i nacionalnom nivou, predstavnicima akademije, organizacijama zasnovanim na veri i drugima), lansirao Plan reagovanja na izbeglištvo povezan sa situacijom u Ukrajini (*Regional Refugee Response Plan (RRP) for the Ukraine refugee situation*). Plan je donet već početkom otpočinjanja krize, sa namerom da se na efikasan način obezbedi sva dostupna urgentna humanitarna pomoć izbeglicama iz Ukrajine. Vlade deset država članica i država kandidata za članstvo u EU u regionu od posebnog značaja za reagovanje na krizu (Bugarska, Češka, Estonija, Mađarska, Letonija, Litvanija, Moldavija, Poljska, Rumunija i Slovačka), preduzimale su humanitarne aktivnosti u 2022. godini, dok potonji planovi regovanja za svaku narednu godinu prepoznaju potrebu da se nacionalne politike fokusiraju više na pitanja socijalnog uključivanja, naročito u tržište rada, kao i na razvoj targetirane podrške posebno ranjivim kategorijama izbeglica. U partnerstvu sa lokalnim organizacijama, strategije informisanja izbeglica o pravima na svim nivoima zaštite podrazumevale su vođenje kampanja, *outreach* aktivnosti i sprovođenje *one-stop-shop*-ova. Pored obezbeđivanja informacija o svim dostupnim pravima, partneri su koordinisali napore za usmeravanje naknada, u funkciji podrške prihodu izbeglicama, putem uspostavljanja nacionalnih Radnih grupa za novčane transfere (*Cash Working Groups*) u saradnji sa nacionalnim ministarstvima za socijalnu zaštitu, dok su razvijani novi targetirani programi finansijske podrške u formi jednokratnih pomoći u uslovima zimskih vremenskih uslova (strategije vinterizacije), unapređenje uslova u kolektivnim centrima i programi podrške stanovanju uopšte.²⁹

Međutim, uočena je primetna razlika u efikasnosti postupanja EU i primenjenim instrumentima podrške u upravljanju humanitarnom krizom izazvanom agresijom na Ukrajinu, u odnosu na odgovor EU na migrantsku krizu tokom 2015. godine. U tom smislu, moguće je navesti nekoliko pretpostavki, od toga da EU primenjuje duple standarde u zavisnosti od država (regiona) porekla izbeglica do toga da su prethodne humanitarne krize predstavljale priliku za razvoj efikasnijih mehanizama i instrumenata u upravljanju migracijama i humanitarnim krizama. Iako ove pretpostavke podležu diskusiji i iznošenju različitih argumenata, istraživanja upućuju na različite percepcije javnosti o izbeglicama iz Ukrajine u poređenju sa izbeglicama iz prethodne migracijske krize, u Nemačkoj, Poljskoj, Francuskoj, Italiji i Mađarskoj.³⁰

²⁹ UNHCR, *2022 Final report: Regional refugee response plan for the Ukraine situation*, UNHCR, Geneva, 2023; UNHCR, *Ukraine situation: Regional refugee response plan*, UNHCR, Geneva, 2023; UNCHR, *Ukraine situation: Regional refugee response plan 2023 Mid-Year Report*, UNHCR, Geneva, 2023.

³⁰ Alexandru Moise, James Dennison and Hanspeter Kriesi, "European attitudes to refugees after the Russian invasion of Ukraine", *West European Politics*, Vol. 47, No. 2, pp. 356–381.

Pozitivniji stav prema ukrajinskim izbeglicima u navedenim državama članicama mogao bi se protumačiti kao efekat doživljaja, kulturološke bliskosti, neposredne uključenosti evropske zajednice u rusko-ukrajinski sukob i nepolarizovanog stava evropskih političkih elita u odnosu na oštru kritiku vojne intervencije. Međutim, sa druge strane, приметna je proporcija između postepenog opadanja spremnosti da se izbeglice iz Ukrajine prihvate i porasta troškova zbrinjavanja izbeglica, sa jedne strane, i rasta cena energenata zbog sankcija Rusije, sa druge strane.³¹ Navedene tendencije, mogu ukazati na, potencijalna ograničenja u obezbeđivanju dugoročne podrške ukrajinskim izbeglicima, ukoliko se rat i u narednom periodu nastavi.

Efikasno reagovanje na supranacionalnom planu umnogome je olakšalo odgovor na krizu na nivou država članica. Ključna specifičnost ukrajinske krize u reagovanju na nacionalnom nivou, sa implikacijama za izmenu supranacionalne politike EU ka posvećenijoj podršci institucionalnim šemama u novim regionima, je bila promena ključnih država destinacije u odnosu na prethodne migracione krize. Za razliku od prethodnih kriza, ključne države destinacije više nisu zapadno i severno-evropske države u kojima postoji prethodno razvijen sistem podrške javnog, civilnog i neformalnog sektora socijalnom uključivanju izbeglica, već države Istočne Evrope. Ova promena postavila je u fokus slabu razvijenost programa u ovim državama i izražene modalitete u odnosu na uobičajene države destinacije, posebno uzimajući u obzir potrebu za adekvatnim iznosima naknada i programima koji pospešuju učešće na tržištu rada. U oblasti socijalne zaštite i finansijske inkluzije izbeglica programi podrške su značajno varirali od 61 evra u Mađarskoj i 68 evra u Slovačkoj do 360 evra u Nemačkoj i 500 evra u Švajcarskoj po odrasloj osobi, što je slučaj i sa javnom potrošnjom na programe aktivne politike tržišta rada gde je udeo na ove troškove komparativno niži u državama istočne Evrope u odnosu na ostale delove Evropske unije.³²

Pored promene u pogledu očekivanih država destinacije, specifičnosti poslednje izbegličke krize su i u profilu izbegličke populacije ka kojoj je potrebno usmeriti odgovarajuće programe podrške iz oblasti socijalne politike. Istraživanja međunarodnih aktera, pre svega UNHCR-a, pružila su značajne uvide u potrebe i namere izbegličke populacije, što je motivisalo države članice EU da podršku izbeglicama postave u perspektivu dugoročnijih politika integracije. Nalazi sprovedenog istraživanja tokom 2022. godine u 43 države Evrope pokazali su da većina izbelica (79%) ima nameru da ostane duže od tri meseca u državi domaćinu, pri čemu je glavni razlog tome nemogućnost

³¹ *Ibidem.*

³² Nicolò Bird and David Amaglobeli, *Policies to Address the Refugee Crisis in Europe Related to Russia's Invasion of Ukraine*, IMF Note 2022/003, International Monetary Fund, Washington, 2022, p. 5.

da pristupe osnovnim uslugama i da ostvare adekvatne uslove života u svojoj državi. Sa druge strane, mapirani izazovi su isključenost sa tržišta rada jer ih je 68% bilo ekonomski neaktivno, što je uticalo na to da u 47% domaćinstava socijalna pomoć bude osnovni izvor prihoda.³³ Istraživanja demografskog profila izbeglica ukazuju na dominantno učešće populacije ispod 40 godina, odnosno da 86% izbegličke populacije čine žene i deca, kao i da je najmanje polovina žena završila najmanje tercijarni nivo obrazovanja.³⁴ U odnosu na polnu i starosnu strukturu, najveći broj korisnika privremene zaštite su žene (oko 46%) i deca (33,2%), što zahteva implementiranje odgovarajućih nacionalnih programa podrške. Takođe, kontinuirano stabilan priliv raseljenih iz Ukrajine u EU i nakon dve godine od početka agresije, upućuje na potrebu za prevazilaženjem pristupa u pružanju podrške ovoj populaciji zasnovanom na principu trenutne i privremene pomoći. Povezano sa tim, strateški pristup oblikovanju programa podrške za izbegličku populaciju u ovoj migracionoj krizi podrazumevao je nekoliko implikacija za pravce delovanja u oblasti socijalne politike: podršku u okviru minimalnih programa podrške prihodu radi smanjenja finansijskog siromaštva i deprivacije; fokus na aktivnim politikama tržišta rada i priznavanju kvalifikacija za visokoobrazovane u radnoj dobi; uključivanje u programe podrške porodici u institucionalnom i smislu novčanih transfera; razvoj programa socijalnog uključivanja na lokalnom nivou, s obzirom očekivani duži boravak u državama destinacije.

PROGRAMI PODRŠKE UKLJUČIVANJU NA TRŽIŠTE RADA IZBEGLICAMA IZ UKRAJINE U KLJUČNIM DRŽAVAMA DESTINACIJE

U toku 2022. godine od ukupno 4 331 345 priznatih prava na privremenu zaštitu, skoro tri petine od ukupnog broja korisnika prava lociran je u tri države članice Evropske unije. Iste države su primile najveći broj izbeglica iz Ukrajine i tokom 2023. godine, te je od 2 822 025 priznatih prava na privremenu zaštitu, 1 567 905 izbeglica je potražilo zaštitu u Nemačkoj, 795 205 u Poljskoj i 458 915 u Češkoj.³⁵ Najveći udeo korisnika privremene zaštite u odnosu na ukupan broj stanovnika zabeležen je u Češkoj, gde iznosi 35 korisnika na

³³ UNHCR, *Lives on hold: intentions and perspectives of refugees from Ukraine*, op. cit.

³⁴ UNHCR, *Ukraine situation regional refugee response plan*, op. cit., p. 10.

³⁵ Eurostat, *Number of decision of temporary protection*. Available: https://ec.europa.eu/eurostat/statisticsexplained/index.php?title=Temporary_protection_for_persons_fleeing_Ukraine_-_monthly_statistics#Where_in_the_EU_. (Accessed March 04, 2024).

1000 stanovnika, što je znatno više u odnosu na prosek EU od 9,6 korisnika na 1000 stanovnika u toku 2023 godine.³⁶ Nemačka i dalje beleži najveći porast apsolutnog broja korisnika u okviru EU u toku 2024. godine, za 18 905 korisnika u poređenju sa decembrom 2023. godine, potom sledi Češka gde je broj korisnika povećan za 2,2%.³⁷

S obzirom na to da su navedene države bile pod povećanim pritiskom priliva izbeglica iz Ukrajine, od početka krize su prilagođavale programe podrške, što se naročito odnosilo na programe u okviru politike integracije na tržište rada, uzimajući u obzir percipirane okolnosti: profil izbeglica i namerе za ostankom. Za razliku od poljskog i češkog iskustva gde se podrška integraciji na tržište rada zasnivala na posebnim zakonima koji su se odnosili na izbeglice iz Ukrajine, Nemačka je već sredinom 2022. godine omogućila da sve radnosposobne izbeglice iz Ukrajine koje imaju prijavljeno boravište u Nemačkoj koriste prava iz porezom finansiranih programa za tražioce posla koji se odnose na domicilno stanovništvo u okviru Kodeksa socijalnih prava (*Code of Social Law II (Sozialgesetzbuch II)*). Na osnovu ove odluke, bio je dostupan veći iznos beneficija i otvorena je mogućnost da pristupe u potpunosti svim programima u cilju integracije na tržište rada, naročito programima učenja jezika koji su obavezujući kako bi se primile novčane naknade i usluge. Ovakva praksa je bila značajno različita u odnosu na ranije migracione krize. Ključnu ulogu u procesu celokupne integracije preuzeli su Centri za zapošljavanje, koji sprovode obavezne programe za korisnike naknada po osnovu nezaposlenosti, uporedo sa dodatnim pravima i uslugama koje nemaju korisnici beneficija za tražioce azila prema zakonu koji reguliše ovu oblast (Tabela 1).

³⁶ Eurostat, *Where in the EU did people fleeing Ukraine go?*. Available: https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php?title=Temporary_protection_for_persons_fleeing_Ukraine__monthly_statistics#Where_in_the_EU. (Accessed March 04, 2024).

³⁷ *Ibidem*.

*Tabela 1. Pregled programa socijalne zaštite za tražioce azila i one kojima je odobren bilo koji oblik zaštite u Nemačkoj*³⁸

	Beneficija za građane (Citizen's Benefit)	Socijalna pomoć	Beneficija za tražioce azila
<i>Pravni okvir</i>	Socijalni zakonik, Knjiga II (redovni sistem socijalne zaštite)	Socijalni zakonik, Knjiga XII (redovni sistem socijalne zaštite)	Zakon o beneficijama tražiocima azila
<i>Administriranje i isplata</i>	Centri za zapošljavanje	Služba za socijalnu zaštitu	Služba za socijalnu zaštitu (uobičajeno) i agencije za zapošljavanje
<i>Kriterijumi podobnosti</i>	Boravišna dozvola	Boravišna dozvola	Pravo privremenog boravka radi sprovođenja postupka azila
	Prihodi i imovina nedovoljni da se pokriju neopходni životni troškovi	Prihodi i imovina nedovoljni da se pokriju neopходni životni troškovi	Prihodi i imovina nedovoljni da se pokriju neopходni životni troškovi
	Radna sposobnost i ≥ 15 godina starosti i < godina od onih za redovnu penziju	Bez sposobnosti za rad	-
	<i>Vrsta i veličina beneficije (veličina zavisi od starosti i sastava domaćinstva)</i>	- Beneficije za obezbeđivanje sredstava za život (318–502 evra) - Naknade za smeštaj i grejanje - Aktivacija i APTR - Usluge podrške u okviru usluga socijalne zaštite - Jednokratne beneficije (npr. početno opremanje smeštaja);	- Beneficije za neopходne potrebe (161–228 evra) - Beneficije za neopходne lične potrebe (117–182 evra) - Aktivacija i integracija tržišta rada su dostupni samo u ograničenoj meri
<i>Dodatne beneficije koje administriiraju drugi organi</i>	- Kursevi integracije - Dečiji dodatak (250 evra po detetu) - Roditeljski dodatak (≥ 300 evra maksimalno)	- Kursevi integracije - Dečiji dodatak (250 evra po detetu) - Roditeljski dodatak (≥ 300 evra maksimalno)	Integracioni kursevi samo u ograničenom obimu
<i>Zdravstveno osiguranje</i>	Zakonsko zdravstveno osiguranje	Zakonsko zdravstveno osiguranje	Ograničena medicinska nega, tj. samo neopходni medicinski ili stomatološki tretman

³⁸ Maddalena Honorati, Mauro Testaverde and Elisa Totino, *Labor market integration of refugees in Germany: new lessons after the Ukrainian crisis*, International Bank for Reconstruction and Development / The World Bank, Washington, 2024. pp. 8–9

Zapravo, kao jednu od ključnih karakteristika integracione politike Nemačke poslednjih godina, autori navode nastajanje "dvoklasnog sistema integracije" u odnosu na namere izbeglica da ostanu. Zakonodavne izmene su sprovedene u pravcu pooštavanja kriterijuma podobnosti za pristup naknadama i uslugama, kao i ograničavanje pristupa tržištu rada za one iz sigurnih trećih zemalja sa jedne strane, dok se sa druge strane razvijaju integracioni kursevi jezika i druge usluge aktivne politike zapošljavanja, kao i ublažavanje zabrane angažovanja na privremenim poslovima za one za koje se percipira da imaju dugoročniju perspektivu ostanka.³⁹ U skladu sa tim, savezni program "Socijalno uključivanje na tržište rada", koji je započet 2015. godine sa ciljem da omogući efikasnije uključivanje onih primalaca naknada koji su udaljeni od tržišta rada, dodatno se proširuje sredinom 2023. godine za drugu kategoriju izbeglica. Sa druge strane, prioritet Nemačke politike integracije ostaje brzina uključivanja na tržište rada, te od početka 2024. godine nadležno feralno ministarstvo započinje program *Job-Turbo* koji traziciju ka tržištu rada ubrzava time što se kursevi stručnog jezika i stručnog usavršavanja nakon početne faze nastavljaju kod poslodavca, uz skraćeno radno vreme.

U Poljskoj je u martu 2022. godine donet Zakon o pomoći ukrajinskim državljanima, prema kome su predviđene posebne mere podrške i privilegovano pravo na ekonomsku integraciju,⁴⁰ dok se dobijanjem ovog statusa otvara mogućnost i za prava koja mogu koristiti državljani Poljske,⁴¹ pri čemu je osnovano posebno ministarstvo za socijalno uključivanje izbeglica iz Ukrajine. Specifičnost politike integracije ukrajinskih izbeglica u Poljskoj je u tome što su u ključnim oblastima koje se tiču uključivanja na tržište rada, pitanja uređivanja prava iz radnog odnosa u okviru sistema socijalnog osiguranja i priznavanje kvalifikacija, već bila prethodno uređena bilateralnim spo-

³⁹ *Ibidem.*

⁴⁰ Zakon predviđa da izbeglice iz Ukrajine mogu pod ustim uslovima kao građani Poljske postati preduzetnici i zapošljavati se u javnoj upravi, biti angažovani na poslovima nastavnika u akademiji, osoblja u medicinoj oblasti ili pružalaca usluga u oblasti mentalnog zdravlja, dok se za angažman u medicini ne zahteva poznavanje poljskog jezika u najranijim fazama (European Labour Authority, *Overview of national measures regarding employment and social security of displaced persons coming from Ukraine, Country Fiche – Poland*, <https://www.ela.europa.eu/sites/default/files/2022-09/pl-country-fiche-ela-national-measures-ukraine.pdf>. (Accessed February 15, 2024)).

⁴¹ Pokretanje privatnog biznisa, zapošljavanje, priznavanje medicinskih diploma, besplatan pristup obrazovanju i zdravstvu, jednokratna pomoć, ušesće u programu 500+ naknada za maloletnu decu, pristup novčanim naknadama iz programa socijalne zaštite, besplatan pristup većini sredstava javnog prevoza (The World Bank, *Economic Empowerment of Forcibly Displaced Persons from Ukraine*, The World Bank, Washington, 2023).

razumima između dve države.⁴² Ocenjeno je da su izbeglice iz Ukrajine postale "posebna pravna kategorija" u odnosu na druge izbegličke grupe što je imalo za ishod adekvatna sistemski rešenja i realizaciju na lokalnom nivou, a da je tome doprinelo nekoliko razloga: društveni legitimitet pomoći jer su populaciju činile pretežno žene i deca, nije pokrenut diskurs o sekjuritizaciji kao u ranijim krizama, već godinama unazad najveća grupa migranata u Poljskoj su uglavnom radni migranti iz Ukrajine.⁴³ I u Českoj je donet poseban zakonodavni okvir koji se odnosio samo na izbegličku populaciju iz Ukrajine, u široj javnosti poznatiji kao *Lex Ukraine*, koji sadrži zakone u oblastima pravnog statusa i privremene zaštite, zdravlja, obrazovanja, zapošljavanja i socijalnog osiguranja. Predviđeno je da Služba za zapošljavanje u najvećem delu bude glavni institucionalni akter u obezbeđivanju prava i pružanju mera integracije.

Stopa zaposlenosti izbeglica iz Ukrajine, komparativno posmatrano sa drugim državama u Evropi, najviša je u Poljskoj i 2023. godine je iznosila 65%, dok podaci pokazuju da je ova stopa u Nemačkoj samo 18%.⁴⁴ Autori nalaze razlog ovim povoljnijim ishodima, bez obzira na dobro osmišljene integracione politike u Nemačkoj, u tome što između Ukrajine i Poljske već duže vreme postoji saradnja usled očekivanja nadolazećeg sukoba između Ukrajine i Rusije, dok su percipirani razlozi i sledeći: spremnost izbeglica iz Ukrajine da prihvate slabije plaćene poslove sa nepotpunim radnim vremenom kako bi uporedo zadržali socijalne beneficije, sa jedne strane, i popunjavanje "demografske praznine" radnosposobnog poljskog stanovništva na tržištu rada koje je ekonomski migriralo u Zapadnu Evropu nakon prijema Pojske u EU 2004. godine, sa druge strane.⁴⁵ Uprkos tome, zabeleženi su pozitivni pomaci, uzimajući u obzir stopu zaposlenosti i kvalitet zaposlenja za izbeglice iz Ukrajine u odnosu na druge izbegličke populacije u Nemačkoj, čemu govore u prilog podaci o tome da je 83% ovih izbeglica angažovano na poslovima

⁴² Bilateralni sporazum između Republike Poljske i Ukrajine o socijalnom osiguranju, sklopljen u Kijevu dana 18. maja 2012. godine i Bilateralni sporazum između Vlade Republike Poljske i Kabineta ministara Ukrajine o međusobnom akademskom priznavanju dokumenata o obrazovanju i ekvivalenciji diploma, sačinjen u Varšavi 11. aprila 2005.

⁴³ Katarzyna Andrejuc, Rapid Evolution of Refugee Policy in Poland: Russian Invasion of Ukraine as a Focusing Event. *Journal of Immigrant & Refugee Studies*, September 15, 2023, pp. 1–14.

⁴⁴ OECD, *International Migration Outlook 2023*, OECD Publishing, Paris, 2023.

⁴⁵ Evelina Kamysnykova, Ukrainian forced migrants' integration in European labour market: German vs Polish case. *Three Seas Economic Journal*, Vol. 5, Issue 1, pp. 74–80.

belih okovratnika, 8% plavih okovratnika i 8% je samozaposleno.⁴⁶ Uporedno posmatrano sa izbegličkim populacijama iz drugih značajnih država porekla u Nemačkoj, izbeglice iz Ukrajine su ostvarile bolje ishode na tržištu rada u odnosu na brzinu uključivanja na tržište rada u prvoj godini i angažovanje na poslovima gde se zahteva viši nivo kvalifikacija.⁴⁷

Međutim, ishodi na tržištu rada za izbeglice iz Ukrajine bliski su onima iz ranijih izbegličkih kriza, potvrđujući tezu o rizicima pojave visokokvalifikovanog prekarijata u uslovima prisilnih migracija. Uprkos tome što je veliki procenat izbeglica iz Ukrajine uspeo da se do kraja 2023. godine zaposli, jezičke barijere su doprinele tome da 56% izbeglica bude angažovano na poslu koji je ispod njihovog nivoa kvalifikacija, te gotovo isti udeo – 57% živi ispod linije siromaštva.⁴⁸ Situacija je slična i u Poljskoj gde 46% izbeglica iz Ukrajine radi na poslovima za koje je potreban niži stepen kvalifikacija od onih koje poseduju.⁴⁹ Podaci vezani za sektore zaposlenja u Poljskoj govore u prilog tome da se izbeglice iz Ukrajine najčešće zapošljavaju u oblasti hotelijerstva, ugostiteljstva, proizvodnje i trgovine,⁵⁰ dok su u Češkoj angažovani kao građevinski radnici i pomoćni radnici u proizvodnji i transportu.⁵¹ Istraživanje prepreka za uključivanje na tržište rada u Češkoj i Poljskoj je jasno ukazalo na dva dominantna izazova – brigu o maloj deci bez partnera i jezičke barijere, pri čemu je jezička barijera manji faktor uticaja u Nemačkoj usled obaveznosti učešća u ovim programima.⁵² Stopa zaposlenja u 2022. godini onih koji su imali poznavanje poljskog jezika je bila 80%, dok su oni koji se nisu služili ovom jezikom samo u 50% bili radno angažovani.⁵³ Sa druge strane, izazovi povezani sa

⁴⁶ Herbert Brücker et al, *Ukrainian Refugees in Germany: Evidence From a Large Representative Survey*, *Comparative Population Studies*, Vol. 48, pp. 395–424.

⁴⁷ Maddalena Honorati, Mauro Testaverde and Elisa Totino, *Lab market integration of refugees in Germany: new lessons after the Ukrainian crisis*, op. cit.

⁴⁸ UNHCR, *Ukraine Situation: Regional Refugee Response Plan for the Ukraine Situation – Final Report 2023*, op. cit.

⁴⁹ Radosław Zyzik et al, *Refugees from Ukraine in the Polish labour market: opportunities and obstacles*, Polish Economic Institute, Warsaw, 2023.

⁵⁰ Anatoliy Zymnin et al, *Refugees from Ukraine – professional activation in Poland and Germany*, Available from: https://ewl.com.pl/wp-content/uploads/2022/09/EWL_RAPORT_POLSKA_NIEMCY_POL_FINAL.pdf. (Accessed February 7, 2024).

⁵¹ Ludek Jirka, Mateusz Kamionka and Lucie Macková, *High-Skilled Precarity: The Situation of Ukrainian Refugees in the Czech Republic and Poland*, *Sociological Studies*, Vol. 23, Issue 2, pp. 51–61.

⁵² *Ibidem*.

⁵³ Radosław Zyzik et al, *Refugees from Ukraine in the Polish labour market: opportunities and obstacles*, op. cit.

obezbeđivanjem širokog paketa usluga izbeglicama iz Ukrajine u Nemačkoj vezani su za to da je i dalje na snazi od 2016. godine pristup "ključa za raspršivanje migranata", koji uzima u obzir samo određene elemente pogodnosti za lokalna tržišta rada (provera prioriteta na tržištu rada i drugo).⁵⁴ U aktelnoj migracionoj krizi, nakon omogućavanja pristupa socijalnim pravima podjednako kao i građanima Nemačke, posebno treba uzeti u obzir mogućnosti lokalnih pružalaca socijalnih usluga da odgovore na povećani pritisak za usluga integracije lokalnih službi za zapošljavanje, kao i mogućnost da usluge integracije mogu da budu skromnije u zavisnosti od pokrajine boravka.

ZAKLJUČNA RAZMATRANJA

Primenjeni mehanizmi, instrumenti, programi i mere podrške izbeglicama iz Ukrajine, pod okriljem Evropske unije, do sada su pokazali pozitivan pomak u odnosu na model upravljanja izbegličkom krizom iz 2015. godine. Primena mehanizama kolektivne zaštite u obavezujućem pravnom obliku za države članice, kao i uspostavljanje mehanizama *soft* politike predstavljalo je ključan korak u uspostavljanju konstruktivnog dijaloga aktera uključenih u proces upravljanja migracijama i zaštitu izbeglica.

Sa jedne strane, Evropska unija, države članice i države kandidati Evropske unije, kao i partnerske organizacije i agencije transnacionalnih aktera, primenili su efikasniji pristup u reagovanju na poslednju migrantsku krizu izazvanu rusko-ukrajinskim sukobom. Najpre, pristup socijalnim pravima je bio efikasniji, što je ostvareno obezbeđivanjem pravnog statusa aktiviranjem mehanizma zaštite na osnovu Direktive 2001/55/EZ o minimalnim standardima za dodelu privremene zaštite. Ovo je imalo pozitivan uticaj, kako posmatrano sa perspektive korisnika jer korisnici zaštite nisu bili u obavezi da dodatno dokazuju svoj status, tako i iz perspektive država prijema pošto njihovi nacionalni programi u datom momentu nisu bili izloženi dodatnom administrativnom pritisku za omogućavanje pristupa socijalnim pravima. Drugo, zabeležena je stalna modifikacija i prilagođavanje programskih aktivnosti EU promenljivim okolnostima, kao i prepoznavanje ključnih regiona i aktera od značaja. Treće, razvijena je saradnja između različitih vladinih i nevladinih aktera u funkcionalni ekosistem pružanja podrške izbeglicama.

Sa druge strane, države članice EU na nivou nacionalnog kreiranja socijalne politike od početka krize nisu razvile dovoljno jasnu viziju socijalnog blagostanja za izbeglice, odnosno nacionalne pristupe u formulisanju dugoročnih rešenja za održanje socijalne sigurnosti izbeglicama iz Ukrajine. Posebne

⁵⁴ Suzana Mihajlović Babić i Nataša Milošević, Socijalno isključivanje državljana trećih zemalja sa evropskih tržišta rada, *Socijalna politika*, Vol. 54, broj 3, str. 83–101.

primedbe se odnose na socijalno uključivanje na tržište rada, u okviru kojeg, uprkos angažmanu nevladinih organizacija, i dalje postoje strukturne barijere za pristup izbeglicama pristojnom radnom mestu, odnosno radnom mestu koji odgovara stečenim kvalifikacijama u državi porekla i koje obezbeđuje adekvatan nivo zarade za život iznad linije siromaštva i socijalnog isključivanja. Takođe, programi podrške socijalnom blagostanju značajno variraju, a najniži su u regionima bližim sukobu gde postoji potreba za podrškom za najveći broj izbeglica iz Ukrajine. U trima ključnim posmatranim državama destinacije (Nemačkoj, Češkoj i Poljskoj), izbeglička populacija iz Ukrajine je pod naročitom insitucionalnom zaštitom, donošenjem nacionalno-specifičnih dodatnih propisa izuzetno je olakšan pristup lokalnim tržištima rada, te su pogodnosti ekonomske integracije proširene u odnosu na EU zakonodavni okvir. Međutim, ishodi nisu zadovoljavajući po pitanju toga da socijalno blagostanje može biti ugroženo angažovanjem u prekarnim uslovima rada, što ukazuje na to da je pitanje socijalne integracije ostalo dominantno fokusirano kao pitanje efikasne integracije u tržište rada, kao u prethodnoj migrant-skoj krizi.

BIBLIOGRAFIJA

1. Andrejuk Katarzyna, Rapid Evolution of Refugee Policy in Poland: Russian Invasion of Ukraine as a Focusing Event, *Journal of Immigrant & Refugee Studies*, September 15, 2023, 1–14.
2. Bird Nicolò and David Amaglobeli, *Policies to Address the Refugee Crisis in Europe Related to Russia's Invasion of Ukraine*, IMF Note 2022/003, International Monetary Fund, Washington, 2022.
3. Brücker Herbert et al, Ukrainian Refugees in Germany: Evidence From a Large Representative Survey, *Comparative Population Studies*, Vol. 48, pp. 395–424.
4. Direktiva 2001/55/EZ o minimalnim standardima za dodelu privremene zaštite. Dostupno preko: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/HR/ALL/?uri=celex:32001L0055>. (Pristupljeno 26.02.2024).
5. EASO, *Izveštaj EASO o azilu za 2021. godinu: Godišnji izveštaj o azilu u Evropskoj uniji*, Evropska kancelarija za podršku tražiocima azila, 2021.
6. EURAKTIV, *EU aktivirala mehanizam za krizne situacije*, 2022. Dostupno: <https://dnevnievropskiservis.rs/8-eu-prioriteti/137-vesti/17105-eu-aktivirala-mehanizam-za-krizne-situacije-ipcr>. (Pristupljeno 28.02.2024).
7. European Council Council of the European Union, *Infographic – Refugees from Ukraine*. Available: <https://www.consilium.europa.eu/en/infographics/ukraine-refugees-eu/>. (Accessed March 01, 2024).

8. European Commision, *EU Civil Protection Mechanism*. Available: https://civil-protection-humanitarian-aid.ec.europa.eu/what/civil-protection/eu-civil-protection-mechanism_en. (Accessed December 15, 2023).
9. European Commision, "The 10-Point Plan For stronger European coordination on welcoming people fleeing the war from Ukraine". Available: https://home-affairs.ec.europa.eu/10-point-plan-stronger-european-coordination-welcoming-people-fleeing-war-ukraine_en. (Accessed March 03, 2024).
10. European Labour Authority, *Overview of national measures regarding employment and social security of displaced persons coming from Ukraine, Country Fiche – Poland*, <https://www.ela.europa.eu/sites/default/files/2022-09/pl-country-fiche-ela-national-measures-ukraine.pdf>. (Accessed February 15, 2024).
11. European Union Agency for Asylum (EUAA), *EU Asylum Legislation and Policy*. Available: <https://euaa.europa.eu/sr/node/13947>. (Accessed March 03, 2024).
12. European Union, "Council Implementing Decision (EU) 2018/1993 of 11 December 2018 on the EU Integrated Political Crisis Response Arrangements", *Official Journal of the European Union*, L 320/28, Article no. 1. Available: https://eur-lex.europa.eu/eli/dec_impl/2018/1993/oj. (Accessed March 03, 2024).
13. Eurostat, File: *Number of decision of temporary protection*. Available: https://ec.europa.eu/eurostat/statisticsexplained/index.php?title=Temporary_protection_for_persons_fleeing_Ukraine_-_monthly_statistics#Where_in_the_EU_. (Accessed March 04, 2024).
14. Eurostat, *Temporary protection for persons fleeing Ukraine – monthly statistics*. Available: https://ec.europa.eu/eurostat/statisticsexplained/index.php?title=Temporary_protection_for_persons_fleeing_Ukraine_-_monthly_statistics. (Accessed March 04, 2024).
15. Eurostat, *Where in the EU did people fleeing Ukraine go?*. Available: https://ec.europa.eu/eurostat/statisticsexplained/index.php?title=Temporary_protection_for_persons_fleeing_Ukraine__monthly_statistics#Where_in_the_EU_. (Accessed March 04, 2024).
16. Eurostat, *Who are the people fleeing Ukraine and receiving temporary protection?*. Available: https://ec.europa.eu/eurostat/statisticsexplained/index.php?title=Temporary_protection_for_persons_fleeing_Ukraine__monthly_statistics#Where_in_the_EU_. (Accessed March 04, 2024).
17. Evropsko vijeće – Vijeće EU, *Infografika – Kako funkcionira IPCR za odgovor na krizu*. Dostupno preko: <https://www.consilium.europa.eu/hr/infographics/ipcr-mechanism/>. (Pristupljeno 04.03.2024.).
18. Evropsko vijeće – Vijeće EU, *Kako Vijeće koordinira odgovor EU-a na krize*. Available: <https://www.consilium.europa.eu/hr/policies/ipcr-response-to-crises/#why>. (Accessed March 02, 2024).
19. Evropsko vijeće – Vijeće EU, *Odgovor EU-a na agresivni rat Rusije protiv Ukrajine*. Dostupno preko: <https://www.consilium.europa.eu/hr/policies/eu-response-ukraine-invasion/>. (Pristupljeno 27. 02.2024.).

20. Evropsko vijeće – Vijeće EU, *Solidarnost EU-a s Ukrajinom*. Available: <https://www.consilium.europa.eu/hr/policies/eu-response-ukraine-invasion/eu-solidarity-ukraine/#humanitarian>. (Accessed February 14, 2024).
21. Honorati Maddalena, Testaverde Mauro and Elisa Totino, *Labor market integration of refugees in Germany: new lessons after the Ukrainian crisis*, International Bank for Reconstruction and Development / The World Bank, Washington, 2024.
22. Jessica Schultz, *Collective protection as a short-term solution: European responses to the protection needs of refugees from the war in Ukraine, 2022*. Available: <https://eumigrationlawblog.eu/collective-protection-as-a-short-term-solution-european-responses-to-the-protection-needs-of-refugees-from-the-war-in-u>. (Accessed: February 23, 2024).
23. Jirka Ludek, Kamionka Mateusz and Lucie Macková, High-Skilled Precarity: The Situation of Ukrainian Refugees in the Czech Republic and Poland, *Sociological Studios*, Vol. 23, Issue 2, pp. 51–61.
24. Kamyshnykova Evelina, Ukrainian forced migrants' integration in European labour market: German vs Polish case. *Three Seas Economic Journal*, Vol. 5, Issue 1, pp. 74–80.
25. Mihajlović Babić Suzana i Nataša Milošević, Socijalno isključivanje državljana trećih zemalja sa evropskih tržišta rada, *Socijalna politika*, Vol. 54, broj 3, str. 83–101.
26. Moise Alexandru, Dennison James and Hanspeter Kriesi, "European attitudes to refugees after the Russian invasion of Ukraine", *West European Politics*, Vol. 47, No. 2, pp. 356–381.
27. Nicolo Bird and Neree Noumon. *Do Europe Could Do Even More to Support Ukrainian Refugee: Greater integration into economies and labor markets would benefit Europe and refugees*. Available: <https://www.imf.org/en/Blogs/Articles/2022/12/15/europe-could-do-even-more-to-support-ukrainian-refugees>. (Accessed March 01, 2024).
28. OECD, *International Migration Outlook 2023*, OECD Publishing, Paris, 2023.
29. The World Bank, *Economic Empowerment of Forcibly Displaced Persons from Ukraine*, The World Bank, Washington, 2023.
30. UNHCR, *2022 Final report: Regional refugee response plan for the Ukraine situation*, UNHCR, Geneva, 2023.
31. UNHCR, *Lives on hold: Profiles and intentions of refugees from Ukraine*, UNHCR Regional Bureau for Europe, 2022.
32. UNCHR, *Ukraine situation: Regional refugee response plan 2023 Mid-Year Report*, UNHCR, Geneva, 2023.
33. UNHCR, *Ukraine situation: Regional refugee response plan*, UNHCR, Geneva, 2023.
34. Zymnin Anatoliiy et al, *Refugees from Ukraine –professional activation in Poland and Germany*, Available from: https://ewl.com.pl/wp-content/uploads/2022/09/EWL_RAPORT_POLSKA_NIEMCY_POL_FINAL.pdf. (Accessed February 7, 2024).
35. Zyzik Radosław et al, *Refugees from Ukraine in the Polish labour market: opportunities and obstacles*, Polish Economic Institute, Warsaw, 2023.

Suzana Mihajlović

University of Belgrade – Faculty of Political Science

Nataša Milošević

University of Novi Sad – Faculty of Philosophy

HUMANITARIAN CRISIS MANAGEMENT
IN THE EUROPEAN UNION AND SOCIAL
POLICY – SUPPORT FOR REFUGEES IN THE
ERA OF THE RUSSIAN-UKRAINIAN
CONFLICT

Abstract

The refugee crisis, which began with the war conflicts between the Russian Federation and Ukraine in February 2022, is one of a series of humanitarian crises that have affected the area of Europe in the last few years, with the consequence of causing social insecurity for many people across Europe. The member states of the European Union had to adapt to the new circumstances in a short period of time. The key research question of the paper is: what the specifics of the current refugee crisis for national social policies are and how did key destination countries respond to the crisis, with a special focus on labor market policy measures and outcomes. The paper analyses the integration programs of refugees from Ukraine, using the institutional approach, content analysis and comparative method.

The management of the current crisis, under the auspices of the EU, has been significantly improved compared to the migration crisis management model from 2015. On the other hand, in the observed countries of destination, the biggest challenges were recorded in adapting the active labour market policies to the specifics of the last crisis, which should enable a longer-term social and economic integration of refugees.

Keywords:

migration crisis, crisis management, European Union, Ukraine, labor market.

Violeta Đorđević*

Institut za srpsku kulturu Priština – Leposavić

Tamara Stojanović**

Univerzitet u Beogradu – Fakultet političkih nauka

Dvostruki standardi zaštite prisilnih migranata u zemljama Evropske unije: primer Mađarske i Poljske***

Apstrakt

Cilj ovog rada**** je analiza migracionih politika država Evropske unije (EU) tokom perioda od 2015. do 2023. godine, uz fokus na dvostruke standarde zaštite migranata. Rad je usmeren na utvrđivanje potencijalnih razlika u programima dostupnim migrantima iz zemalja Bliskog istoka i Severne Afrike (MENA – Middle East and North Africa) i iz Ukrajine, te kako se te razlike ogledaju u politikama zaštite migranata. Kroz komparativnu analizu programa, političkih odluka i medijske reprezentacije u državama EU, sa fokusom na Mađarsku i Poljsku, zaključujemo da su migranti MENA zemalja često suočeni sa ograničenim pravima, dok su migrantima iz Ukrajine dostupni povoljniji uslovi. Razlozi za ove razlike u tretmanu uključuju sigurnosne brige, predrasude i politički uticaj u zemljama prihvata. Rezultati ovog

* violeta.djordjevic.96@gmail.com

** tamara.stojanovic.vr@gmail.com

*** Rad je napisan u okviru naučnoistraživačkog rada NIO po Ugovoru sklopljenim sa Ministarstvom nauke, tehnološkog razvoja i inovacija Republike Srbije pod brojem: 451-03-66/2024-03 od 26.01.2024. godine.

**** Rad je finansijski podržan Planom naučnoistraživačkog rada Univerziteta u Beogradu – Fakulteta političkih nauka, koji finansira Ministarstvo nauke, tehnološkog razvoja i inovacija Republike Srbije.

istraživanja pokazuju da primena takvih standarda stvara izazove u vezi sa poštovanjem temeljnih vrednosti jednakosti, solidarnosti i tolerancije, često dovodeći u pitanje doslednost evropskih politika.

Ključne reči:

prisilne migracije, socijalna politika, integracija, rat, kriza, javni diskurs

UVOD

Protekle dve decenije 21. veka obeležene su višestrukim krizama na teritoriji Evrope, uključujući dve ekonomske, pandemijsku i dve migrantske krize. Navedene globalne promene i izazovi duboko su uzdrmali temelje evropske vrednosti solidarnosti, uslovljavajući pojavu drugačijih odgovora na dve migrantske krize. Usled toga nameće se potreba za razmatranjem formalnih i neformalnih oblika solidarnosti, kao jedne od temeljnih vrednosti socijalne politike i socijalnog rada. Širina teme zahteva usko definisanje fokusa rada na uporedno posmatranje dve migrantske krize koje su zahvatile Evropu 2015. i 2022. godine, kako bi se identifikovali dvostruki standardi zaštite i tretmana dve grupe migranata. Prva kriza poznata je pod nazivom Evropska migrantska kriza koja je kulminirala tokom 2015. godine, kada je oko milion migranata iz MENA zemalja došlo na teritoriju Evrope. Ovaj broj lica raseljenih ratom i sukobima najveći je u zapadnoj i centralnoj Evropi još od 1990-ih, kada je nekoliko sukoba uslovalo raspad bivše Jugoslavije¹. Druga migrantska kriza ogleda se u višemilionskom prilivu migranta od početka rata između Ruske Federacije i Ukrajine u februaru 2022. godine. Broj migranata iz Ukrajine porastao je sa 27.300, koliko ih je bilo 2021. godine, na 5.936.700 početkom 2024. godine, što predstavlja najbrži rast broja migranata još od Drugog svetskog rata². Stavovi javnosti prema evropskim migrantskim grupama i grupama migranata koji nisu iz Evrope mogu se razlikovati zbog različitog kulturnog i etničkog porekla, kao i načina na koji mediji percipiraju ove grupe. Takve razlike često uslovljavaju pojavu drugačijih pristupa u tretmanu i zaštiti ovih grupa migranata. Različiti pristupi nisu opravdani, posebno sa stanovišta ljudskih prava, s obzirom na to da su članice EU potpisnice Ženevske konvencije iz 1951. godine koja između ostalog proklamuje i da odredbe ove konvencije koja je pre-

¹ UNHCR, *A million refugees and migrants flee to Europe in 2015*. Available from: <https://www.unhcr.org/news/news-releases/million-refugees-and-migrants-flee-europe-2015> (Accessed January 4, 2023).

² UNHCR, *Ukraine Refugee Situation*. Available from: <https://data.unhcr.org/en/situations/ukraine> (Accessed January 2023).

vashodno namenjena zaštiti izbeglica i migranata treba da budu primenjene bez diskriminacije prema rasi, veri ili zemlji porekla.³

U radu će biti predstavljeni tok, kakarakteristike i razlozi prisilnih migracija kroz prikaz različitih teorijskih objašnjenja, a zatim i odgovor EU na dve migrantske krize. Ovaj odgovor istražiće se kroz analizu već postojećih, kao i novih evropskih programa tokom krize 2015. i 2022. godine. Dodatno, biće istraženo postupanje Mađarske i Poljske kao država članica EU u kojima se može uočiti postojanje duplih standarda u tretmanu migranata iz MENA zemalja i iz Ukrajine. Ove dve države izabrane su jer mogu predstavljati zanimljive primere načina na koji radikalno-desinačarske vlade kreiraju antimigrantske politike i retoriku. Primenom metoda komparativne analize i studije slučaja, autorke će na osnovu prikupljenih podataka nastojati da odgovore na pitanje zašto na nivou pojedinih zemalja EU postoje dvostruki standardi zaštite migranata iako im je zaštita garantovana međunarodnim pravnim aktima bez obzira na rasu, veru ili zemlju porekla?

TEORIJSKI OKVIR

Prisilne migracije se najjednostavnije definišu kao one u kojima "postoji element prinude, uključujući pretnju po život, bilo da su izazvane prirodnim ili ljudskim faktorom"⁴. Najčešći uzrok prisilnih migracija su rat i sukobi, ali do prisilnih migracija može doći i zbog prirodnih katastrofa, klimatskih promena, diskriminacije, progona i ekonomskih faktora⁵. Postavlja se pitanje do kog trenutka je reč o prisilnim migracijama, te kada one postaju dobrovoljne? Zbog ovog pitanja teorije o prisilnim migracijama počinju da se razvijaju relativno kasno, kao i zbog toga što su ove migracije u početku bile određene kao jednokratni i privremeni događaji. Tokom 1970-ih godina prošlog veka teoretičari koji su pisali o prisilnim migracijama polazili su od pretpostavke da migranti imaju makar minimalnu mogućnost izbora kada su u pitanju migracije⁶. Kastl, Krovli i Lohna (Castles, Crawley and Loughna) navode da postoje

³ UN General Assembly, "Convention Relating to the Status of Refugees", *United Nations Treaty Series*, vol. 189, 28 July 1951, čl. 3.

⁴ IOM, *Glossary on Migration (second edition)*, Geneva: International Organization for Migration, 2011. Available from: https://publications.iom.int/system/files/pdf/iml25_1.pdf (Accessed November 5, 2023), p. 39.

⁵ IOM, *World Migration Report 2020*, Geneva: International Organization for Migration, 2020. Available from: https://publications.iom.int/system/files/pdf/wmr_2020.pdf (Accessed August 14, 2023), p. 2.

⁶ Anthony Richmond, "Reactive Migration: Sociological Perspectives On Refugee Movements", *Journal of Refugee Studies*, Vol. 6, No. 1, 1993, pp. 7–24; Albert Otto

dokazi da neki, iako ne svi, čak i oni koji beže od nasilja ili progona i potrebna im je zaštita imaju određenu kontrolu nad tim gde idu i kako putuju⁷. U ovom radu polazište je da iako određene odluke vezane za migraciju mogu biti slobodna volja prisilnih migranata, u biti biranje između ostanka u državi i spašavanja sopstvenog i života najbližih i nije neka mogućnost. Izbor može biti ograničen na državu odredišta prisilnih migranata, ali i taj izbor uslovljen je drugim faktorima kao što su finansijske mogućnosti, lična i porodična rezilijentnost, poznavanje jezika i sl., te generalizacija nije moguća.

Pioniri teorija o prisilnim migracijama su Egon Kunz i Albert Hiršman (Hirschman). O prisilnim migracijama Kunz govori kao o strategiji preživljavanja za ljude koji žive u siromašnim zemljama i suočavaju se sa lošim uslovima života. On je ustanovio razliku između akutnih i anticipatornih izbeglica. Osnovnom odlikom akutnog izbeglištva smatrao je beg, koji je masovan, a motivisan je stizanjem u bezbednost, dok je anticipatornim izbeglištvom smatrao napuštanje države pre nastupanja situacije u kojoj je jedina moguća opcija beg i pripremljen dolazak u državu nastanjivanja⁸. Albert Hiršman je izlaz (tj. emigraciju), glas (protest) i vernost odredio kao uzajamno isključujuće alternative reakcija građana na nezadovoljavajuću državu. Ukazivao je na to da je emigracija odgovor na suočavanje građana sa nasiljem, nesigurnošću ili progonom⁹.

Zolberg naglašava ulogu države u prisilnim migracijama. On tvrdi da država može da igra ključnu ulogu u izazivanju ili sprečavanju migracija, na primer, putem politika migracije, zakona o azilu i politika koje se odnose na nasilje u društvu. Zolberg tvrdi da je potrebno uzeti u obzir ekonomske, socijalne i političke faktore kako bi se razumela pozadina prisilnih migracija i kako bi se mogla doneti efektivna politička rešenja za ove probleme¹⁰. Naglašavao je „proizvođenja” migranata kao posledice stvaranja novih država, i to iz dva razloga. Prvi je njihov čest nastanak povezan sa ratovima i nasiljem, a drugi je

Hirschman, *Exit, voice, and loyalty: Responses to decline in firms, organizations, and states*, MA: Harvard University Press, Cambridge, 1970.

⁷ Heaven Crawley, Stephen Castles and Sean Loughna, *States of Conflict: Causes and Patterns of Forced Migration to the EU and Policy Responses*, Institute of Public Policy Research, London, 2003, p. 29.

⁸ Egon Francis Kunz, “The Refugee in Flight: Kinetic Models and forms of Displacement”, *International Migration Review*, Vol. 7, No. 2, pp. 125–146.

⁹ Albert Otto Hirschman, *Exit, voice, and loyalty: Responses to decline in firms, organizations, and states*, op. cit.

¹⁰ Aristide Zolberg, “The formation of new states as a refugee-generating process”, *The Annals of the American Academy of Political and Social Science*, Vol. 467, No. 1, pp. 24–38.

isključivanje onih koji nemaju poželjnu etničku pripadnost. De Genova (De Genova) tvrdi da se ilegalizacija migracije koristi kao instrument kontrole nad migracijom i kao sredstvo za povećanje eksploatacije migranata. De Genova kao i Zolberg u izvesnom smislu državu vidi kao ključnog aktera u pružanju zaštite migrantima. Međutim, on pored uloge države, analizira i načine na koje društvo odbacuje ilegalne migrante, a jedan od načina je kroz dehumanizaciju, čime se opravdava njihova isključenost i nezakonitost. Takođe, ističe da ilegalnost migracije može dovesti do marginalizacije i isključenosti migranata iz društvenog i političkog života, što ih dalje dovodi u nepovoljan položaj¹¹.

Široko korišćen teorijski okvir u naučnim radovima od kog ćemo poći u analizi potencijalnih dvostrukih standarda u zaštiti prisilnih migranata, jeste teorija međugrupne pretnje¹² koja se između ostalog koristi i za objašnjenje antimigrantskih osećanja u evropskim državama¹³. Ova teorija sugerise da četiri osnovne vrste pretnji mogu dovesti do predrasuda, a to su: 1) realne pretnje na materijalnom, ekonomskom i političkom nivou, 2) simboličke pretnje, 3) negativni stereotipi i 4) međugrupna anksioznost¹⁴. Realne pretnje predstavljaju opasnost za dobrobit unutar grupe, uključujući pretnje fizičkoj bezbednosti ili zdravlju, pretnje ekonomskoj i političkoj moći, kao i pretnje postojanju grupe¹⁵. Simboličke pretnje zasnovane su na percipiranim grupnim razlikama u vrednostima, normama i verovanjima, u ovim percepcijama polazi se od mišljenja da druge grupe često imaju različite poglede na

¹¹ Nicholas De Genova "Migrant 'illegality' and deportability in everyday life", *Annual Reviews of Anthropology* 2002/31, pp. 419–447.

¹² Stephan Walter, Oscar Ybarra, Kimberly and Rios Morrison, "Intergroup threat theory", in: Todd Nelson (ed.), *Handbook of prejudice, stereotyping, and discrimination*, Taylor and Francis, New York, 2009, pp. 43–59.

¹³ Karina Velasco-González, Maykel Verkuyten, Jeroen Weesie and Edwin Poppe, "Prejudice towards Muslims in the Netherlands: Testing integrated threat theory", *British Journal of Social Psychology*, Vol. 47, No. 4, pp. 667–685.

¹⁴ Stephan Walter and Stephan Cookie White, "Cognition and affect in stereotyping: Parallel interactive networks", in: Diane Mackie and David Hamilton (eds.), *Affect, cognition, and stereotyping: Interactive processes in group perception*, Academic Press, Orlando, 1993, pp. 111–136; Bori Simonovits, "The Public Perception of the Migration Crisis from the Hungarian Point of View: Evidence from the Field" in: Birgit Glorius, Jeroen Doomernik (Eds.), *Geographies of Asylum in Europe and the Role of European Localities*, Springer, Switzerland AG, 2020, pp. 155–176.

¹⁵ Bori Simonovits, "The Public Perception of the Migration Crisis from the Hungarian Point of View: Evidence from the Field", op. cit., p. 158.

svet od dominantnih grupa.¹⁶ Negativni stereotipi su očekivanja o tome kako će se član van grupe ponašati, često povezana sa osećanjem pretnje ili straha. Međugrupna anksioznost je osećaj da je osoba ugrožena tokom interakcije sa članovima van grupe¹⁷. U analizi slučajeva Mađarske i Poljske, važno je napomenuti da se na nivou percepcije mogu razumeti ne samo simboličke, već i realne pretnje. Koncept realne pretnje je usko povezan sa idejom šovinizma blagostanja, pošto oba koncepta procenjuju percipiranu konkurenciju oskudnih resursa (kao što su pozicije na tržištu rada i socijalne usluge), a percepcija većine je da su ti resursi ugroženi od strane migranata. Andersen i Bjørklund (Bjørklund) prvi put su upotrebili termin „šovinizam blagostanja” 1990. godine i opisuju ga kao ideju da socijalne usluge treba da budu dostupne samo „našima” (državljanima)¹⁸. Mnoga istraživanja pokazuju da se migranti muslimanske vere u Evropi doživljavaju kao realna i simbolička pretnja dominantnim zapadnim kulturama¹⁹, dok to nije slučaj sa migrantima hrišćanske vere²⁰. Ovo je posebno naglašeno u državama u kojima su na vlasti radikalne desničarske stranke, kakav je slučaj sa Mađarskom i Poljskom. Dve studije eksperimentalnog dizajna testirale su kako ekonomska, humanitarna i verska zabrinutost utiču na stavove građana prema tražiocima azila u SAD i nekim državama Evrope²¹. Rezultati dobijeni i u SAD i Evropi ukazuju na to da građani preferiraju migrante višeg socijalnog statusa i višeg nivoa obrazovanja. Nasuprot tome, tražioce azila vide kao ljude koji ne planiraju da rade, koji su neovlašćeno ušli u njihovu zemlju ili ne govore njihov jezik. Kada govorimo

¹⁶ Stephan Walter and Stephan Cookie White, “Cognition and affect in stereotyping: Parallel interactive networks”, op. cit.

¹⁷ Bori Simonovits, “The Public Perception of the Migration Crisis from the Hungarian Point of View: Evidence from the Field”, op. cit., p. 158.

¹⁸ Jørgen Goul Andersen, and Tor Bjørklund, “Structural Change and New Cleavages: The Progress Parties in Denmark and Norway”. *Acta Sociologica*, Vol. 33, No. 3 (1990), p. 212.

¹⁹ Aharon Bizman, Yoel Yinon, “Intergroup and interpersonal threats as determinants of prejudice: The moderating role of in-group identification”, *Basic and Applied Social Psychology*, Vol. 23, No. 3, pp. 191–196; Karina Velasco-González, Maykel Verkuyten, Jeroen Weesie, Edwin Poppe, “Prejudice towards Muslims in the Netherlands: Testing integrated threat theory”, op. cit.

²⁰ Bori Simonovits, “The Public Perception of the Migration Crisis from the Hungarian Point of View: Evidence from the Field”, op. cit., p. 159.

²¹ Jens Hainmueller and Daniel Hopkins, “The hidden American immigration consensus: A conjoint analysis of attitudes toward immigrants”, *American Journal of Political Science*, Vol. 59, No. 3, pp. 529–548; Kirk Bansak, Jens Hainmueller and Dominik Hangartner, “How economic, humanitarian, and religious concerns shape European attitudes toward asylum seekers”, *Science*, Vol. 354, pp. 217–222.

o religiji, postoji visok nivo netrpeljivosti prema onima koji su muslimanske vere.²² Iako su napred navedene studije sprovedene tokom 2015. i 2016. godine, nove migrantske krize još jednom potvrđuju njihove rezultate. Strah od različitosti i želja za prividom homogenosti nije napustila prostor Evrope iako na deklarativnom nivou EU prihvata, poštuje i štiti različitosti.

POLITIČKI I JAVNI DISKURS U ODNOSU NA PRISILNE MIGRACIJE

Mediji igraju ključnu ulogu u oblikovanju javnog mnjenja o različitim temama, uključujući i migracije. Njihov uticaj može biti značajan jer većina ljudi dobija informacije o svetu oko sebe putem medija. Pored toga, mediji mogu uticati na cikluse donošenja politika²³ kao i stvaranje narativa za ili protiv određene situacije²⁴. Dobar primer dvostrukih standarda medija je razlika u medijskom oblikovanju dve migrantske krize. Tokom 2015. godine migrantska kriza je u medijima bila uglavnom negativno disponirana, dok je tokom 2022. i 2023. godine primetna pozitivnija slika u medijima o migrantima, ali onima koji dolaze iz Ukrajine, kao i mobilizacija građana i političke akcije u korist dobrodošlice ukrajinskim migrantima²⁵. Politička i medijska reprezentacija migranata tokom 2015. godine bi se mogla oceniti kao antimigrantska jer su evropske države pokazivale visok stepen animoziteta prema njima, u tome se posebno izdvajaju dve države članice EU, a to su Mađarska i Poljska. U ovom periodu na čelu ovih država bili su lideri desničarskih populističkih političkih stranaka.

²² *Ibidem*.

²³ Jakob-Moritz Eberl, Christine Meltzer, Tobias Heidenreich, Beatrice Herrero, Nora Theorin, Fabienne Lind, Rosa Berganza, Hajo Boomgaarden, Christian Schemer and Jesper Strömbäck, "The European media discourse on immigration and its effects: a literature review", *Annals of the International Communication Association*, Vol. 42, No. 3, pp. 207–223.

²⁴ Myria Georgiou and Rafal Zaborowski, *Media coverage of the 'refugee crisis': A cross European perspective. Council of Europe Report: DG1(2017)03*. Available from: <https://edoc.coe.int/en/refugees/7367-media-coverage-of-the-refugee-crisis-a-cross-europeanperspective.html> (Accessed October 7, 2023)

²⁵ Rachael Reilly and Michael Flynn, *The Ukraine Crisis: Double Standards, Has Europe's Response to Refugees Changed? Global Detention Project*. Available from: <https://www.globaldetentionproject.org/the-ukraine-crisis-double-standards-has-europes-responseto-refugees-changed> (Accessed October 7, 2023).

Mađarska – politički i javni diskurs

Sa početkom migrantske krize 2015. godine odnos Mađarske prema migrantima bio je posve kontroverzan, kao i mere koje je preduzimala kako bi se "zaštitila" od priliva velikog broja migranata (postavljanje zaštitne ograde na granici sa Srbijom, mobilisanje vojnih i policijskih snaga i sl). Javni i politički diskurs nije bio ništa manje polemičan, ilustrovano primerom, premijer Mađarke Viktor Orbán (Orbán) u to vreme naziva sirijske migrante "otrovom i muslimanskim okupatorima"²⁶. Svoj odnos prema migrantima menja od samog početka ukrajinske krize i navodi na nije potrebno biti "nuklearni fizičar da bi se videla razlika između masovnog dolaska iz muslimanskih regiona u nadi da će imati bolji život u Evropi i pomoći ukrajinskim migrantima koji su došli u Mađarsku zbog rata"²⁷. On u svojoj izjavi od 3. marta 2022. godine najavljuje i da će Mađarska „pokušati da ponudi priliku svima da sami stvaraju sredstva za život”, dodajući da je „ovo zemlja zasnovana na radu i ovde pomažemo svima da se zaposle”²⁸. Dodatno, tokom migrantske krize 2015. godine, zvanična komunikacija mađarske vlade namerno se uzdržala od upotrebe reči „tražioci azila” i „izbeglice”, te je radije koristila termine „ilegalni migranti” i „ekonomski migranti” kako bi se uokvirio javni diskurs²⁹.

Tokom 2017. godine Mađarska vlada vodila je bilbord kampanju protiv proimigrantskog stava Džordža Soroša (George Soros). Ova kampanja sa Soroševim nasmejanim licem na bilbordima i rečima „Ne dozvolite da se Soroš poslednji smeje” rezultirala je sporadičnim incidentima i antimigrantskim grafitima širom zemlje³⁰. Jedno od glavnih pitanja u kampanji za mađarske parlamentarne izbore 2018. godine bilo je moguća opasnost od masovnih migracija koje utiču na Evropu³¹. Za bolje razumevanje mađarskog konteksta i načina na koji je vlada korišćenjem teme migracija uspešno radila na

²⁶ Emily Schultheis, "Viktor Orbán: Hungary doesn't want 'Muslim invaders'", *Politico*, January 8, 2018. Available from: <https://www.politico.eu/article/viktor-orban-hungary-doesnt-want-muslim-invaders/> (Accessed October 8, 2023).

²⁷ Rachael Reilly and Michael Flynn, *A Tale of Two Refugee Crises*, Inter Press Service, Available from: <https://www.ipsnews.net/2022/03/tale-two-refugee-crises/> (Accessed January 8, 2024).

²⁸ Anna Kyriazi, *Ukrainian refugees in Hungary: Government measures and discourse in the first year of the war* Available from: <https://ssrn.com/abstract=4313945> (Accessed January 18, 2024), p. 14.

²⁹ Bori Simonovits, "The Public Perception of the Migration Crisis from the Hungarian Point of View: Evidence from the Field", op. cit., p. 157.

³⁰ *Ibidem*, p. 157.

³¹ *Ibidem*.

političkoj kampanji i popularnosti, važno je napomenuti koncept "moralnog paničnog dugmeta" (Moral Panic Button) koji se u ovoj državi koristio kao sredstvo manipulacije za postizanje političkih ciljeva³². Koncept moralnog paničnog dugmeta se odnosi na proces izazivanja društvene zabrinutosti oko nekog pitanja, obično kroz rad „moralnih preduzetnika“ (ljudi koji iniciraju paniku koji kreiraju jasnu poruku i postavljaju dnevni red) i masovnih medija³³. Primena ovog koncepta u Mađarskoj protekla je relativno glatko s obzirom na to da je u ovoj državi zabeležen visok stepen ksenofobije³⁴. Povećanju nivoa ksenofobije u Mađarskoj doprineo je teroristički napad u Francuskoj tokom 2015. godine koji je iskorišćen kako bi se izazvala moralna panika u kontekstu migranata, a koju je premijer Orban iskoristio kako bi pored solidarnosti sa žrtvama iskazao zabrinutost za "život evropskog čoveka"³⁵. Prema Gero i Sik Mađarska je kroz medijsku kampanju, nacionalne konsultacije (referendume i anketiranje javnog mnjenja uz korišćenje sugestivnih pitanja i sl) i akcijama povezanim sa glasanjem uspešno koristila moralno panično dugme što je za krajnji rezultat imalo negativan odnos građana Mađarske prema migrantima³⁶.

Poljska – politički i javni diskurs

U Poljskoj promena javnog diskursa prema migrantima od pozitivnog ka negativnom imala je dramatičan uticaj na javno mnjenje budući da je broj ljudi koji se protive prihvatanju migranata porastao sa 21% u maju 2015. na 61% u aprilu 2016. godine³⁷. Promena u stavovima javnosti podstakla je delovanje

³² Márton Gero and Endre Sik, "The Moral Panic Button Construction and consequences" in: Elzbieta Gozdzia, Izabella Main and Brigitte Suter (eds), *Europe and the Refugee Response: A Crisis of Values?*, Routledge, New York, 2020, pp. 39–40.

³³ Bori Simonovits, "The Public Perception of the Migration Crisis from the Hungarian Point of View: Evidence from the Field", op. cit., p. 158.

³⁴ Márton Gero and Endre Sik, *The Moral Panic Button Construction and consequences*, op. cit.

³⁵ Népszava, *Orbán Viktor's full statement about the terror attack in Paris*. Available from: https://nepszava.hu/1044829_orban-viktor-teljes-nyilatkozata-a-parizsi-menyletrol (Accessed February 1, 2024).

³⁶ *Ibidem*.

³⁷ Witold Klaus, Miklós Lévy, Irena Rzeplińska, and Miroslav Scheinost "Refugees and asylum seekers in Central-European Countries – reality, politics and the creation of fear in societies" in: Helmut Kury and Sławomir Redo (eds.), *Refugees and Migrants in Law and Policy Challenges and Opportunities for Global Civic Education*. Springer, Cham, 2018, p. 465.

vlade – političari desničarsko radikalnog bloka su se predstavljali kao izvršioci volje naroda. Vladine inicijative, praćene govorima njenih predstavnika i njima podređenih javnih medija, odigrale su moćnu ulogu u oblikovanju javnog mnjenja. U anketi iz juna 2017. godine 19% Poljaka je povezivalo reč „migranti” sa teroristima, još 14% ih je povezivalo sa „islamistima”, a 15% mislilo je da je to sinonim za ekonomske migrante. Generalno, polovina ispitanika je izrazila negativan stav prema migrantima, dok su pozitivna osećanja zabeležena kod 15% anketirane grupe³⁸. Javna debata oko priliva migranata posle takozvane migrantske krize doprinela je rastućem strahu od terorizma među Poljacima. Dok je 2010. godine svaki treći ispitanik prepoznao postojanje stvarne terorističke pretnje u Poljskoj, 2016. godine ovaj broj se udvostručio³⁹.

O promeni diskursa i dvostrukim standardima prema migrantima različitog porekla svedoči i izjava Keli Kobiela (Kelly Kobiella), novinarki NBC News koja je iz Poljske izveštavala o migrantskoj krizi, ona je u udarnom terminu izjavila: „Da budemo jasni, ovo nisu migranti iz Sirije. Ovo su hrišćani i belci i veoma su slični ljudima koji žive u Poljskoj”⁴⁰. Ovakvo iznošenje ličnih stavova može biti potencijalno opasno, jer kako je i ranije navedeno mediji u velikoj meri utiču na stvaranje slike o određenoj temi i situaciji. Ukazivanje na sličnosti između Poljaka i Ukrajinaca i istovremeno skretanje pažnje na različitosti Sirijaca od njih nije opravdanje za selektivno primenjivanje međunarodnih Konvencija i prava dostupnih migrantima.

Nakon izbijanja rusko-ukrajinskog rata u februaru 2022. godine, poljske vlasti morale su da usvoje novi narativ u kome su jasno naznačeni poreklo migranata i kulturne razlike. Migranti iz MENA zemalja i dalje se prikazuju kao pretnja – kulturno, socijalno i ekonomski, dok se Ukrajinci tretiraju kao „gosti koji se štite”⁴¹. Jacek Skiba, zamenik ministra unutrašnjih poslova, zadužen za pitanja migracija u 2015. godini, izneo je migracionu politiku vlade sledećim rečima: „Udaljavamo se od ideološkog pristupa. Po našem mišljenju ideološki pristup, zasnovan na viziji multikulturalne i široke apsorpcije migracija, je pogrešan.” Za vladu je „faktor bezbednosti izuzetno važan, što je posebno

³⁸ Witold Klaus, “Between closing borders to refugees and welcoming Ukrainian workers: Polish migration law at the crossroads”. in: Elżbieta Goździak, Izabella Main, Brigitte Suter (eds.), *Europe and the Refugee Response*, Routledge, New York, p. 80.

³⁹ *Ibidem*, p. 80.

⁴⁰ ARAB NEWS [@arabnews], “Christians” and “white.” that is how NBC news reporter compared the difference between refugees. [Video]. Youtube. Available from: <https://www.youtube.com/watch?v=gFG2ZadDF9s> (Accessed January 15, 2023).

⁴¹ Agnieszka Nitszke, “Poland’s Response to the Migration Crisis on the Polish-Belarusian Border in the Light of European Union Law”, *Polskie Studia Politologiczne*, Vol. 79, p. 191.

jasno s obzirom na nedavno zatvaranje granica za migrante i dobrodošlicu ukrajinskim radnicima".⁴²

POLITIKE I PROGRAMI

Dvostruki standardi zaštite migranata u EU postaju očigledni kada se uporede politički odgovori na migrantske krize iz 2015. i 2022. godine. Nakon izbijanja migrantske krize u Ukrajini, EU je usvojila Odluku Saveta o implementaciji (EU) 2022/382, kojom se Ukrajincima koji beže od rata garantuje pravo na privremenu zaštitu. Ovo je bio prvi put da je Direktiva o privremenoj zaštiti⁴³ bila aktivirana kao odgovor na dolazak velikog broja migranata iz ratom zahvaćenih područja. Sa druge strane, u slučaju migrantske krize 2015. godine nije primenjena napred navedena Direktiva, niti su pojedine zemlje EU otvorile granice kako bi pružile zaštitu migrantima⁴⁴. Umesto toga, EU je 2016. godine zaključila sporazum sa Turskom radi zaustavljanja dolazaka migranata iz MENA zemalja, čime je demonstrirala dvostruke standarde zaštite. Takvi dupli standardi ilustrovani su primerima Mađarske i Poljske koje su tokom migrantske krize 2015. godine odbile da prihvate odluke EU o relokaciji i raspoređivanju migranata, dok su u kontekstu migracija iz Ukrajine postale ključna područja prihvata, pružajući privremenu zaštitu ukrajinskim migrantima.

Mađarska – politike prijema i integracije

Mađarska je na početku migrantske krize 2015. godine zauzela antimigrantski stav, te je Kancelarija za imigraciju i državljanstvo procenila da je od 161.000 ljudi iz MENA zemalja čak dve trećine u zemlju ušlo iregularno⁴⁵. Vlada Mađarske je 15. septembra 2015. proglasila „kriznu situaciju uzrokovanu

⁴² Witold Klaus, "Between closing borders to refugees and welcoming Ukrainian workers: Polish migration law at the crossroads", op. cit., p. 79.

⁴³ "Council Directive on minimum standards for giving temporary protection in the event of a mass influx of displaced persons and on measures promoting a balance of efforts between Member States in receiving such persons and bearing the consequences thereof" *Official Journal of the European Communities*, 2001/55/EC of 20 July 2001.

⁴⁴ ASILE, "Reasons for the Activation of the Temporary Protection Directive in 2022: A Tale of Double Standards". Available from: <https://www.asileproject.eu/reasons-for-the-activation-of-the-temporary-protection-directive-in-2022-a-tale-of-double-standards/> (Accessed January 19, 2023).

⁴⁵ Amnesty International Publications, "Fenced out: Hungary's violations of the rights of refugees and migrants". Available from: <https://www.amnesty.org/en/>

masovnom imigracijom", a istog dana završena je izgradnja ograde na granici sa Srbijom i izmene Krivičnog zakonika i Zakona o azilu⁴⁶. Takve odluke rezultirale su smanjenim brojem ulazaka migranata u Mađarsku, te je tokom 2016. registrovano 29,432 zahteva za azil, dok je na kraju 2020. godine podneto svega 117 zahteva. Mađarska je u potpunosti povukla odredbe o integraciji, kao što su mesečna novčana naknada i beneficije za upis u školu, čime su praktično ukinute politike integracije. Od tog datuma, samo nevladine organizacije (NVO) i verske dobrotvorne organizacije imaju pravo da pruže konkretnu pomoć u procesu integracije migranata⁴⁷. Vodeće organizacije za ljudska prava upozoravaju da je ovaj proces doveo do značajnih negativnih promena u integracijskim mogućnostima prisilnih migranata, i što je najvažnije, do ozbiljnih rizika od beskućništva⁴⁸. Situacija u kojoj NVO preuzimaju ključnu ulogu u zaštiti i integraciji, lišava migrante sigurnosti ostavljajući njihovu dobrobit civilnom sektoru i njegovim ograničenim sredstvima.

Nakon izbijanja rata između Rusije i Ukrajine u februaru 2022. godine došlo je do velikog porasta graničnih prelaza iz Ukrajine ka Mađarskoj u vrlo ranoj fazi rata⁴⁹. Migrantima koji su uspeali da stignu do mađarske granice omogućeno je da uđu bez ikakvih identifikacionih dokumenata i da podnesu zahtev za privremenu zaštitu i boravak⁵⁰. Mađarska je prvobitno smatrala da je pružanje privremene zaštite ukrajinskim migrantima protivno Direktivi EU o privremenoj zaštiti, ali je kasnije ipak odlučila da ukrajinskim migrantima ponudi privremenu zaštitu⁵¹.

wp-content/uploads/2021/05/EUR2726142015ENGLISH.pdf (Accessed January 13, 2023), p. 4.

⁴⁶ *Ibidem*, p. 5.

⁴⁷ Bori Simonovits, "The Public Perception of the Migration Crisis from the Hungarian Point of View: Evidence from the Field", op. cit., p. 155.

⁴⁸ Hungarian Helsinki Committee, *Two years after: What's left of refugee protection in Hungary? Information note by the Hungarian Helsinki Committee*. Available from: https://helsinki.hu/wp-content/uploads/Two-years-after_2017.pdf. (Accessed January 23, 2024), p. 10.

⁴⁹ Anna Kyriazi, "Ukrainian refugees in Hungary: Government measures and discourse in the first year of the war", op. cit., p. 3.

⁵⁰ UNCHR, *Hungary: Ukraine Situation Inter-Agency Operational Update – 10 May 2022*. Available from: <https://data.unhcr.org/fr/documents/details/92769> (Accessed January 9, 2024).

⁵¹ Vaski Tamás, *Hungary Also Joins EU Refugee Protection Scheme. Hungary Today*. Available from: <https://hungarytoday.hu/hungary-also-joins-refugee-protection-scheme/> (Accessed January 20, 2024).

Mađarska vlada je osnovala humanitarni savet sa zadatkom da koordinira operaciju pomoći vladinih agencija i dobrotvornih organizacija za pomoć migrantima iz Ukrajine, koju je predvodio Gergelj Guljaš (Gergely Gulyás), šef kabineta premijera. Državni program humanitarne pomoći "Mađarska pomaže" takođe je mobilisan. Tadašnji mađarski predsednik Janoš Ader (János Áder) pokrenuo je donatorsku kampanju „Dobro je biti dobar!“. Uspostavljena je 24-časovna telefonska linija i e-mail za pružanje podrške ukrajinskim migrantima⁵². Vlada, opštinske vlasti i NVO partneri su se brzo mobilisali u cilju obezbeđivanja privremenog ili dugoročnog smeštaja za migrante. NVO napominju da su neki objekti koje su odredile vlasti prikladni samo za kraće boravke jer nedostaju neke osnovne usluge kao što usluge obroka, medicinska nega, higijenski proizvodi i internet konekcija, a bilo je izveštaja i o gužvi i ograničenoj privatnosti⁵³. Dodatno, vlada je u kasnijoj fazi priliva migranata iz Ukrajine preuzela potpunu kontrolu nad službama za prihvatanje⁵⁴.

Mađarska vlada je donela niz uredbi kako bi postavila normativni okvir za smeštaj, zapošljavanje i socijalnu pomoć za lica koja ispunjavaju uslove za privremenu zaštitu u Mađarskoj. Vlada je proširila zdravstvenu zaštitu na ukrajinske migrante, te zdravstveni radnici u bolnicama, klinikama, kao i sa mobilnim timovima pružaju usluge migrantima⁵⁵. Oni koji se prijave za privremenu zaštitu u Mađarskoj imaju pravo na mesečnu naknadu za izdržavanje ekvivalentnu mesečnoj nadoknadi koja zamenjuje zaposlenje. Za porodice sa decom, mesečni dodatak je proporcionalan mađarskom porodičnom dodatku⁵⁶. Državne škole su pozvane da upisuju decu migrante školskog uzrasta u osnovno i srednje obrazovanje. Paralelno sa ovim naporima, vladine inicijative od samog početka bile su usmerene na pružanje podrške poslodavcima koji zapošljavaju ukrajinske migrante, osiguravajući im dugoročno smeštajno rešenje i olakšavajući im pristup transportu.⁵⁷

⁵² Anna Kyriazi, "Ukrainian refugees in Hungary: Government measures and discourse in the first year of the war", op. cit., p. 13.

⁵³ UNCHR, *Hungary: UNHCR Ukraine Refugee Situation Operational Update – 26 September 2022*. Available from: <https://data.unhcr.org/en/documents/details/95796> (Accessed January 18, 2024).

⁵⁴ *Ibidem*.

⁵⁵ *Ibidem*.

⁵⁶ Hungarian Helsinki Committee, *War in Ukraine Protection Situation in Hungary*. Available from: https://helsinki.hu/en/wp-content/uploads/sites/2/2022/03/War-in-Ukraine_1603update.pdf. (Accessed January 21, 2024), p. 4.

⁵⁷ Anna Kyriazi, "Ukrainian refugees in Hungary: Government measures and discourse in the first year of the war", op. cit., p. 14.

Poljska – politike prijema i integracije

Poljska nije imala značajno iskustvo u upravljanju migracionom politikom, a njeni pravni i institucionalni temelji u vezi sa migrantima postavljeni su u procesu pripreme za pristupanje EU⁵⁸. Nedostatak dublje integrisanosti pitanja migracija u programima političkih partija i slabost migracione politike postavili su temelje za ono što se dogodilo u Poljskoj 2015. godine i bili su indirektna posledica tzv. migrantske krize. Posledice su indirektno jer praktično nijedan migrant sa Bliskog istoka nikada nije stigao u Poljsku, ali je „pretnja“ njihovog ulaska u zemlju postala ključni element parlamentarnih izbora 2015. godine i deo plana i programa gotovo svih političkih stranaka⁵⁹. Vlada premijerke Eve Kopač (Ewa Kopacz) je prepoznajući razmere krize i delujući u skladu sa EU solidarnosti, u julu 2015. godine obećala da će prihvatiti 2.000 migranata u okviru pomenute šeme relokacije, dok je u septembru 2015. već pristala na više od 5.000 migranata. Istovremeno, treba istaći da vlada nije bila za rešavanje krize putem sistema prinudnog preseljenja, već je Kopač u svojim izjavama istakla potrebu za solidarnošću zajednice⁶⁰. Nekoliko nedelja kasnije Poljska je počela sa preispitivanjem svoje odluke prilikom čega je promenila stav u odnosu na prihvatanje migranata. Takva dešavanja bila su povezana sa promenom vlasti u državi. Na predsedničkim izborima 2015. godine pobedio je kandidat stranke Pravo i pravda, Andžej Duda (Andrzej Duda), a potom su usledili parlamentarni izbori na kojima je pobedila populistička desnica. Od tada se migraciona kriza u javnom i političkom diskursu predstavlja kao pretnja kulturnom identitetu i ekonomskoj bezbednosti⁶¹.

Poljska vlada smatrala je da talas migranata iz MENA zemalja nije poljski problem i da država neće poštovati klauzulu solidarnosti iz Ugovora o funkcionisanju EU⁶². Novoizabrana vlada nije prihvatila odluke o relokaciji migranata i tražila je podršku za sopstvene ideje i među Višegradskom grupom⁶³. Uprkos izjavama premijerke Kopač, vlada Beate Šidlo (Beata Szydło) dovela

⁵⁸ Alicja Zyguła, „Poland in the face of the 2015 migration crisis”, *Rocznik Instytutu Europy Środkowo-Wschodniej*, Vol. 20, No. 2, p. 160.

⁵⁹ Witold Klaus, „Between closing borders to refugees and welcoming Ukrainian workers: Polish migration law at the crossroads”, op. cit., p. 79.

⁶⁰ Alicja Zyguła, „Poland in the face of the 2015 migration crisis”, op. cit., p. 162.

⁶¹ Agnieszka Nitszke, „Poland’s Response to the Migration Crisis on the Polish-Belarusian Border in the Light of European Union Law”, op. cit., p. 180.

⁶² Conference of the Representatives of the Governments of the Member States, „Consolidated version of the Treaty on the Functioning of the European Union”, *European Union*, 2008/C 115/01, 13 December 2007, čl. 80.

⁶³ Višegradsku grupu čine Mađarska, Poljska, Slovačka i Češka.

je u pitanje ranije odluke i pomenuti plan obaveznog preseljenja. Mađarske i slovačke vlasti se takođe nisu složile sa predloženom alokacijom i podnele su žalbu Evropskom sudu pravde⁶⁴. Nova postavka političkih snaga u poljskom parlamentu politizovala je pitanje imigracije, koje je ubrzo postalo predmet predizborne kampanje. U oktobru 2016. godine vlada je otkazala „Poljsku migracionu politiku – status kvo i plan akcije”⁶⁵, a nova verzija nikada nije pripremljena. Stav vlade premijerke Šidlo oblikovala su bezbednosna pitanja, koja su postajala sve važnija sa priličnom migranata u Evropu. Francuska je postala poprište serije terorističkih napada 2015. godine, kada su, u seriji koordinisanih napada, teroristi Islamske države ubili 130 ljudi na više lokacija⁶⁶. Stav poljskih vlasti koji je bio u suprotnosti sa idejom EU o rešenju migrantske krize legitimisan je 2016. godine u Rezoluciji o imigracionoj politici Poljske, koja je iznela protivljenje strategiji EU za relokaciju migranata⁶⁷.

Od početka rusko-ukrajinskog rata preko 7,5 miliona ukrajinskih migranata došlo je u Poljsku, koja je primila više od 1,5 miliona ukrajinskih migranata⁶⁸, dok je 957.176 njih dobilo status privremene zaštite⁶⁹. Državljanima Ukrajine kojima je dodeljen status privremene zaštite u Poljskoj imaju niz prava i pristup beneficijama, uključujući pravo na rad bez dodatne dozvole, pristup zdravstvenoj zaštiti bez obaveze plaćanja zdravstvenog osiguranja, pravo na porodične naknade i pravo na socijalnu pomoć koja se isplaćuje pod istim uslovima kao i poljskim državljanima⁷⁰. UNHCR je podržao napore poljske vlade kroz multisektorski odgovor koji se fokusira na usluge zaštite, novčanu pomoć, zalihe za hitne slučajeve i prijem. Pokrenut je program novčane pomoći, u okviru kog je preko 100.000 migranata iz Ukrajine dobilo finansijsku podršku od UNHCR-a kako bi mogli da zadovolje svoje osnovne potrebe, kao

⁶⁴ Alicja Zyguła, „Poland in the face of the 2015 migration crisis”, op. cit., p. 162.

⁶⁵ Witold Klaus, „Between closing borders to refugees and welcoming Ukrainian workers: Polish migration law at the crossroads”, op. cit., p. 79.

⁶⁶ Alicja Zyguła, „Poland in the face of the 2015 migration crisis”, op. cit., p. 162.

⁶⁷ „Resolution of the Sejm of the Republic of Poland on Poland’s immigration policy”, *Monitor Polski*, item 370, April 13, 2016.

⁶⁸ European Investment Bank, *The needs of refugees*. Available from: <https://www.eib.org/en/stories/ukrainian-poland-infrastructure-refugees> (Accessed January 23, 2024).

⁶⁹ ACAPS, *Poland – Loss of temporary protection status and social benefits for Ukrainian refugees*. Available from: https://www.acaps.org/fileadmin/Data_Product/Main_media/20231114_ACAPS_Thematic_report_Loss_of_temporary_protection_status_and_social_benefits_for_Ukrainian_refugees_in_Pol.pdf (Accessed January 24, 2024), p. 1.

⁷⁰ *Ibidem*, p. 4.

što su plaćanje stanarine ili kupovina hrane i lekova. Novac se obezbeđuje na period od tri meseca, služeći kao prelazni mehanizam zaštite u hitnim slučajevima, sve dok ukrajinski migranti ne budu mogli da se samostalno izdržavaju ili ne budu uključeni u vladine sisteme socijalne zaštite.⁷¹

ZAKLJUČAK

U ovom istraživanju primenjena je komparativna analiza dve migrantske krize koje su zadesile Evropu 2015. i 2022. godine, sa posebnim osvrtom na Mađarsku i Poljsku. Analiza se bavi tokom migracija, uzrocima koji su ih pokretali, kao i odgovorima EU na ove kompleksne izazove. Obe krize dovele su do problema u funkcionisanju EU usled nedostatka jednoglasnosti u rešavanju pitanja migracija. U političkoj areni, vlade država članica pokušale su da odgovore na izazove migracija na različite načine, često selektivno štiteći prava najranjivijih grupa. Takve varijacije inicirale su pojavu duplih standarda u tretmanu migranata iz geografski različitih regiona, istovremeno naglašavajući nedostatak koherentnog solidarnog odgovora na nivou EU.

Tokom i nakon 2015. i 2022. godine, EU je bila suočena sa izazovima povezanim sa migracijom i od nje se očekivalo da migrantima iz ratom zahvaćenih područja pruži pomoć i podršku zasnovanu na principu solidarnosti. Slikovit primer Mađarske i Poljske prikazan u ovom radu ukazuje na prisustvo dvostrukih standarda u tretmanu migranata. Ovi primeri otkrivaju tendenciju da se iste kategorije migranata tretiraju različito u zavisnosti od zemlje porekla. Ovo se manifestuje kroz upotrebu različite terminologije u medijima, pri čemu se migranti sa teritorije Ukrajine često oslovljavaju "belcima, hrišćanima i našima", dok se oni koji dolaze iz MENA zemalja često nazivaju "teroristima, islamistima i drugima". Ovakva terminološka razlika implicira različite nivoe prihvatanja i podrške migrantima koji su iz istih ili sličnih razloga morali da napuste svoje domove. Jasno je da stereotipi i predrasude postoje i da se održavaju kako na nivou visokih funkcionera i donosioca odluka tako i na nivou izveštavača, novinara i na kraju građana.

Uočena je i generalizacija koja sugerise da migranti iz različitih regiona koriste migrantske talase na različite načine, te da migranti iz MENA zemalja predstavljaju potencijalnu pretnju po bezbednost evropskog stanovništva. Takva vrsta uopštavanja u suprotnosti je sa izveštajima koji često pridaju veći značaj potrebama ukrajinskih migranata. Poljska i Mađarska su primile veliki broj ukrajinskih migranata i preuzele finansijski teret migrantske krize, dok

⁷¹ UNHCR, *UNHCR expands operations in Poland to reach refugees from Ukraine amid rising vulnerabilities*. Available from: <https://www.unhcr.org/news/briefing-notes/unhcr-expands-operations-poland-reach-refugees-ukraine-amid-rising> (Accessed January 21, 2024).

su odbile odluke EU o raspoređivanju migranata iz MENA zemalja u skladu sa unapred utvrđenim kvotama. Postavlja se pitanje da li su programi i reprezentacija migranata u medijima rezultat stvarnih razlika ili su one rezultat korišćenja političkih mehanizama koji za cilj imaju sticanje popularnosti koja konačno treba da obezbedi pribavljanje i/ili ostanak na vlasti? Čini se da je odgovor uvek u želji za moći, a retko u stvarnoj spremnosti da se ljudima osigura bezbednost onda kada su prinuđeni da napuste svoje domove. Selekciona implementacija odredbi Ženveske konvencije i odluka EU u izvesnom smislu pokazuju neadekvatnu primenu široko prihvaćenih vrednosti, u prvom redu solidarnosti. Istraživanje ukazuje na potrebu za reformama u migracionim politikama kako bi se obezbedila pravičnija, konzistentnija i nediskriminatorna praksa u radu sa migranatima, nezavisno od njihove religijske ili etničke pripadnosti. EU i njene države članice treba da se fokusiraju na razvoj praktičnih i efikasnih rešenja za pružanje pomoći migrantima iz svih regiona, kako bi se sprečile buduće krize i pojava dvostrukih standarda.

BIBLIOGRAFIJA

1. ACAPS, "Poland – Loss of temporary protection status and social benefits for Ukrainian refugees" Available from: https://www.acaps.org/fileadmin/Data_Product/Main_media/20231114_ACAPS_Thematic_report_Loss_of_temporary_protection_status_and_social_benefits_for_Ukrainian_refugees_in_Pol.pdf (Accessed January 24, 2024).
2. Alicja Zyguła, "Poland in the face of the 2015 migration crisis", *Rocznik Instytutu Europy Środkowo-Wschodniej*, Vol. 20, No. 2, pp. 155–166.
3. Amnesty International Publications, "Fenced out: Hungary's violations of the rights of refugees and migrants". Available from: <https://www.amnesty.org/en/wp-content/uploads/2021/05/EUR2726142015ENGLISH.pdf> (Accessed January 13, 2023).
4. ARAB NEWS [@arabnews], "Christians" and "white" that is how NBC news reporter compared the difference between refugees. [Video]. Youtube. Available from: <https://www.youtube.com/watch?v=gFG2ZadDF9s> (Accessed January 15, 2023).
5. ASILE, "Reasons for the Activation of the Temporary Protection Directive in 2022: A Tale of Double Standards". Available from: <https://www.asileproject.eu/reasons-for-the-activation-of-the-temporary-protection-directive-in-2022-a-tale-of-double-standards/> (Accessed January 19, 2023).
6. Bansak Kirk, Hainmueller Jens and Hangartner Dominik, "How economic, humanitarian, and religious concerns shape European attitudes toward asylum seekers", *Science*, Vol. 354, pp. 217–222.
7. Bizman Aharon, Yinon Yoel, "Intergroup and interpersonal threats as determinants of prejudice: The moderating role of in-group identification", *Basic and Applied Social Psychology*, Vol. 23, No. 3, pp. 191–196.

8. "Council Directive on minimum standards for giving temporary protection in the event of a mass influx of displaced persons and on measures promoting a balance of efforts between Member States in receiving such persons and bearing the consequences thereof" *Official Journal of the European Communities*, 2001/55/EC of 20 July 2001.
9. Conference of the Representatives of the Governments of the Member States, "Consolidated version of the Treaty on the Functioning of the European Union", *European Union*, 2008/C 115/01, 13 December 2007, čl. 80.
10. Crawley Heaven, Castles Stephen and Loughna Sean, *States of Conflict: Causes and Patterns of Forced Migration to the EU and Policy Responses*, Institute of Public Policy Research, London, 2003.
11. De Genova Nicholas, "Migrant 'illegality' and deportability in everyday life", *Annual Reviews of Anthropology*, 2002/31, pp. 419–447.
12. Eberl Jakob-Moritz, Meltzer Christine, Heidenreich Tobias, Herrero Beatrice, Theorin Nora, Lind Fabienne, Berganza Rosa, Boomgaarden Hajo, Schemer Christian and Strömbäck Jesper, "The European media discourse on immigration and its effects: a literature review", *Annals of the International Communication Association*, Vol. 42, No. 3, pp. 207–223.
13. European Investment Bank, "The needs of refugees". Available from: <https://www.eib.org/en/stories/ukrainian-poland-infrastructure-refugees> (Accessed January 23, 2024).
14. Feischmidt Margit and Ildikó Zakariás, "Politics of care and compassion: Civic help for refugees and its political implications in Hungary—A mixed-methods approach", in: Margit Feischmidt, Ludger Pries, and Celine Cantat (eds.), *Refugee protection and civil society in Europe*, Palgrave, Cham, 2019, pp. 59–99.
15. Georgiou Myria and Zaborowski Rafal, *Media coverage of the 'refugee crisis': A cross-European perspective. Council of Europe Report: DG1(2017)03*. Available from: <https://edoc.coe.int/en/refugees/7367-media-coverage-of-the-refugee-crisis-a-cross-europeanperspective.html> (Accessed October 7, 2023).
16. Gero Márton and Sik Endre, "The Moral Panic Button Construction and consequences", in: Elzbieta Gozdzia, Izabella Main and Brigitte Suter (eds), *Europe and the Refugee Response: A Crisis of Values?*, Routledge, New York, 2020, pp. 38–54.
17. Goul Andersen Jørgen and Bjørklund Tor, "Structural Change and New Cleavages: The Progress Parties in Denmark and Norway", *Acta Sociologica*, Vol. 33, No. 3 (1990), pp. 195–217.
18. Hainmueller Jens and Hopkins Daniel, "The hidden American immigration consensus: A conjoint analysis of attitudes toward immigrants", *American Journal of Political Science*, Vol. 59, No. 3, pp. 529–548.
19. Hirschman Albert Otto, *Exit, voice, and loyalty: Responses to decline in firms, organizations, and states*, MA: Harvard University Press, Cambridge, 1970.
20. Hungarian Helsinki Committee, *Two years after: What's left of refugee protection in Hungary? Information note by the Hungarian Helsinki Committee*. Available from:

- https://helsinki.hu/wp-content/uploads/Two-years-after_2017.pdf. (Accessed January 23, 2024).
21. Hungarian Helsinki Committee, *War in Ukraine Protection Situation in Hungary*. Available from: https://helsinki.hu/en/wp-content/uploads/sites/2/2022/03/War-in-Ukraine_1603update.pdf. (Accessed January 21, 2024).
 22. IOM, *Glossary on Migration (second edition)*, Geneva: International Organization for Migration, 2011. Available from: https://publications.iom.int/system/files/pdf/iml25_1.pdf (Accessed November 5, 2023), p. 39.
 23. IOM, *World Migration Report 2020*, Geneva: International Organization for Migration, 2020, Available from: https://publications.iom.int/system/files/pdf/wmr_2020.pdf (Accessed August 14, 2023), p. 2.
 24. Klaus Witold, "Between closing borders to refugees and welcoming Ukrainian workers: Polish migration law at the crossroads". in: Elżbieta Goździak, Izabella Main and Brigitte Suter (Eds.), *Europe and the Refugee Response*, Routledge, New York, pp. 74–90.
 25. Klaus Witold, Lévy Miklós, Rzeplińska Irena and Scheinost Miroslav, "Refugees and asylum seekers in Central-European Countries – reality, politics and the creation of fear in societies", in: Helmut Kury and Sławomir Redo (Eds.), *Refugees and Migrants in Law and Policy Challenges and Opportunities for Global Civic Education*, Springer, Cham, 2018, pp. 457–494.
 26. Kunz Egon Fransis, "The Refugee in Flight: Kinetic Models and forms of Displacement", *International Migration Review*, Vol. 7, No. 2, pp. 125–146.
 27. Kyriazi Anna, "Ukrainian refugees in Hungary: Government measures and discourse in the first year of the war". Available from: <https://ssrn.com/abstract=4313945> (Accessed January 18, 2024).
 28. Népszava, Orbán Viktor's full statement about the terror attack in Paris. Available from: https://nepszava.hu/1044829_orban-viktor-teljes-nyilatkozata-a-parizi-si-merenyletrol (Accessed February 1, 2024).
 29. Nitszke Agnieszka, "Poland's Response to the Migration Crisis on the Polish-Belarusian Border in the Light of European Union Law", *Polskie Studia Politologiczne*, Vol. 79, pp. 179–193.
 30. Raičević Nebojša, „Izgradnja zajedničkog evropskog sistema azila i njegovo prilagođavanje masovnom prilivu migranata", *Zbornik radova Pravnog fakulteta u Nišu*, Vol. 71 (2015), str. 13–32.
 31. Rédl Boglárka, Nagy Sarkadi Márton and Zubor Zsolt, "Ukrainian refugees in Hungary: Volunteers are doing the government's work". Available from: <https://vsquare.org.ukrainian-refugees-in-hungary-volunteers-are-doing-the-governments-work/> (Accessed January 19, 2024).
 32. Reilly Rachael and Flynn Michael, *The Ukraine Crisis: Double Standards, Has Europe's Response to Refugees Changed? Global Detention Project*. Available from: <https://www.globaldetentionproject.org/the-ukraine-crisis-double-standards-has-europes-responseto-refugees-changed> (Accessed October 7, 2023).

33. Reilly Rachael and Flynn Michael, "A Tale of Two Refugee Crises", Inter Press Service. Available from: <https://www.ipsnews.net/2022/03/tale-two-refugee-crises/> (Accessed January 8, 2023).
34. "Resolution of the Sejm of the Republic of Poland on Poland's immigration policy", *Monitor Polski*, item 370, April 13, 2016.
35. Richmond Anthony, "Reactive Migration: Sociological Perspectives On Refugee Movements", *Journal of Refugee Studies*, Vol. 6, No. 1, 1993, pp. 7–24.
36. Schultheis Emily, "Viktor Orbán: Hungary doesn't want 'Muslim invaders'", *Politico*, January 8, 2018, Available from: <https://www.politico.eu/article/viktor-orban-hungary-doesnt-want-muslim-invaders/> (Accessed October 8, 2023).
37. Simonovits Bori, "The Public Perception of the Migration Crisis from the Hungarian Point of View: Evidence from the Field" in: Birgit Glorius, Jeroen Doornik (eds.), *Geographies of Asylum in Europe and the Role of European Localities*, Springer, Switzerland AG, 2020, pp. 155–176.
38. Tamás Vaski, "Hungary Also Joins EU Refugee Protection Scheme. Hungary Today". Available from: <https://hungarytoday.hu/hungary-also-joins-refugee-protection-scheme/> (Accessed January 20, 2024).
39. UN General Assembly, "Convention Relating to the Status of Refugees", *United Nations Treaty Series*, Vol. 189, July 28, 1951.
40. UNCHR, "Hungary: UNHCR Ukraine Refugee Situation Operational Update – 26 September 2022". Available from: <https://data.unhcr.org/en/documents/details/95796> (Accessed January 18, 2024).
41. UNCHR, "Hungary: Ukraine Situation Inter-Agency Operational Update – 10 May 2022". Available from: <https://data.unhcr.org/fr/documents/details/92769> (Accessed January 9, 2024).
42. UNHCR, "UNHCR expands operations in Poland to reach refugees from Ukraine amid rising vulnerabilities". Available from: <https://www.unhcr.org/news/briefing-notes/unhcr-expands-operations-poland-reach-refugees-ukraine-amid-rising> (Accessed January 21, 2024).
43. UNHCR. *A million refugees and migrants flee to Europe in 2015*. Available from: <https://www.unhcr.org/news/news-releases/million-refugees-and-migrants-flee-europe-2015> (Accessed January 4, 2023).
44. UNHCR. *Ukraine Refugee Situation*. Available from: <https://data.unhcr.org/en/situations/ukraine> (Accessed January 4, 2023).
45. Velasco-González Karina, Verkuyten Maykel, Weesie Jeroen, Poppe Edwin, "Prejudice towards Muslims in the Netherlands: Testing integrated threat theory", *British Journal of Social Psychology*, Vol. 47, No. 4, pp. 667–685.
46. Walter Stephan, Cookie White Stephan, "Cognition and affect in stereotyping: Parallel interactive networks", in: Diane M. Mackie, David L. Hamilton (Eds.), *Affect, cognition, and stereotyping: Interactive processes in group perception*, Academic Press, Orlando, 1993, pp. 111–136.

47. Walter Stephan, Ybarra Oscar and Rios Morrison Kimberly, "Intergroup threat theory", in: Todd Nelson (Ed.), *Handbook of prejudice, stereotyping, and discrimination*, Taylor and Francis, New York, 2009, pp. 43–59.
48. Zolberg Aristide, "The formation of new states as a refugee-generating process", *The Annals of the American Academy of Political and Social Science*, Vol. 467, No. 1, pp. 24–38.

Violeta Đorđević

Institute for Serbian Culture Priština – Leposavić

Tamara Stojanović

University of Belgrade – Faculty of Political Science

DOUBLE STANDARDS IN THE PROTECTION OF FORCED MIGRANTS IN EUROPEAN UNION COUNTRIES

Abstract

This paper aims to analyze the migration policies of European Union (EU) countries during the period from 2015 to 2023, focusing on double standards in the protection of migrants. The study seeks to identify potential differences in the programs available to migrants from the Middle East and North Africa (MENA) countries and those from Ukraine, and how these differences are reflected in migration protection policies. Through a comparative analysis of programs, political decisions, and media representation in EU countries, focusing on Hungary and Poland, we conclude that migrants from MENA countries often face limited rights. In contrast, migrants from Ukraine have access to more favorable conditions. Reasons for these treatment disparities include security concerns, prejudices, and political influence in host countries. This research shows that implementing such standards poses challenges to upholding fundamental values of equality, solidarity, and tolerance, often calling into question the consistency of European policies.

Keywords:

forced migration, social policy, integration, war, crisis, public discourse.

Jagoda Petrović*

Univerzitet u Banjoj Luci – Fakultet političkih nauka

Marko Ružičić

Master socijalnog rada

Socijalne potrebe raseljenih osoba i povratnika u Bosni i Hercegovini**

Apstrakt

U Bosni i Hercegovini je registrovano 96.305 raseljenih osoba i preko milion povratnika, što je posljedica ratnih migracija (1992–1995), kada je oko 2,2 miliona stanovnika napustilo svoje domove. Mapiranje socioekonomskih potreba raseljenih i povratnika bilo je predmet istraživanja, koje je provedeno 2023. godine. Primijenjena je metoda anketnog ispitivanja na uzorku od 1.004 ispitanika, metoda fokus grupnog intervjua sa 30 predstavnika nadležnih institucija i metoda intervjua sa 10 predstavnika relevantnih udruženja. Rezultati istraživanja su: svako domaćinstvo ima barem jednog ugroženog člana; stambeno zbrinjavanje treba 98% raseljenih porodica; zaposlenje traži 41,3% povratnika i 23,9% raseljenih; brigu za starije članove očekuje 30,4% raseljenih porodica i 17,4% povratnika; oko 50% ispitanika nema pristup socijalnoj podršci. Slabosti sistema socijalne zaštite su: neujednačen pristup i rigorozni kriterijumi za ostvarenje socijalnih prava; selekcija korisnika prema statusu, umjesto prema potrebama; nedovoljna novčana izdvajanja za socijalnu zaštitu; kadrovska nepopunjenost u centrima za socijalni rad.

Ključne reči:

migracije, raseljene osobe, povratnici, socijalni rad, socijalna zaštita

* jagoda.petrovic@fpn.unibl.org

** Ministarstvo za ljudska prava i izbjeglice BiH, *Izveštaj o realizaciji Revidirane strategije Bosne i Hercegovine za provođenje Aneksa VII Dejtonskog mirovnog sporazuma za 2019. godinu*. Dostupno preko <http://www.mhrr.gov.ba/izbjeglice/default.aspx?id=6&langTag=bs-BA.pdf> (Pristupljeno 14.12.2023), str. 1.

UVOD

Prošlo je skoro 30 godina od završetka rata u Bosni i Hercegovini (1992–1995), a njegove posljedice su i danas prisutne. Pored ratnih migracija stanovništva, društvo je opterećeno problemima siromaštva, nezaposlenosti i socijalne isključenosti.

Kada je u pitanju siromaštvo, „UN istraživanja pokazuju da svaki šesti stanovnik BiH živi od 3-5 KM dnevno (90–150 KM mjesečno), tj. 17 % stanovništva je u ekstremnom siromaštvu daleko ispod apsolutne linije siromaštva, a da je 700.00 stanovništva na ivici siromaštva.”¹

Siromaštvom su naročito pogođene nezaposlene i raseljene osobe, porodice poginulih u ratu, osobe sa invaliditetom, demobilisani borci, korisnici socijalne zaštite. Međutim, siromaštvo obuhvata i mnoge zaposlene osobe čija primanja nisu dovoljna za „bijeg iz siromaštva”.

Nedostatak materijalnih resursa nije jedino obilježje siromaštva, nego i oskudna participacija u društvenom životu. Svaki drugi stanovnik Bosne i Hercegovine je socijalno isključen u barem jednom od područja koji odražavaju životni standard, zdravlje, obrazovanje, učestvovanje u društvu i pristup uslugama. Socijalna isključenost ima povratno dejstvo, odnosno uzrokuje siromaštvo određenih grupa ljudi, umanjuje njihove produktivne kapacitete, a time i dinamiku smanjivanja stope siromaštva u društvu.

Zbog teške socioekonomske situacije u Bosni i Hercegovini i dalje je aktuelan problem preostalih potreba i socijalne integracije raseljenih osoba i povratnika. U vezi s tim, otvara se i pitanje učinka socijalnog rada unutar sistema socijalne zaštite, koji funkcionišu na nivou dvaju entiteta, Brčko distrikta i 10 kantona.

MIGRACIJE KAO POSLJEDICA RATA U BOSNI I HERCEGOVINI (1992–1995)

Prema procjenama Svjetske banke, Bosna i Hercegovina nalazi se „na drugom mjestu u Evropi – iza Albanije – po obimu emigracije u odnosu na ukupan broj stanovnika, sa 1.471.594 emigranata, što čini 38,9 % ukupne populacije BiH”.²

¹ Žarko Papić, *Siromaštvo i radničko siromaštvo u BiH*, Forum lijeve inicijative, Sarajevo, 2017, str. 6.

² Isma Stanić i Mirza Emirhafizović, „Predgovor” u: Mirza Emirhafizović, Emina Ćosić, Amer Osmić, Valida Repovac-Pašić (urs.), *Migracije iz Bosne i Hercegovine*, Ministarstvo za ljudska prava i izbjeglice BiH i Fakultet političkih nauka Univerziteta u Sarajevu, Sarajevo, 2013, str. 7.

Novija istorija migracija u ovoj tradicionalno iseljeničkoj zemlji počinje u posljednjoj dekadi 20. vijeka raspadom Jugoslavije i ratom u Bosni i Hercegovini u periodu od 1992. do 1995. godine. Iseljenički egzodus i unutardržavne migracije stanovništva prouzrokovale su drastične demografske promjene.

Prema rezultatima popisa stanovništva, u osvit rata 1991. godine, u Bosni i Hercegovini je živjelo 4.377.033 stanovnika, a prvi poslijeratni popis iz 2013. je pokazao da je taj broj smanjen za 845.874, te da u BiH živi 3.531.159 ljudi.³ Na smanjenje broja stanovnika uticala su ratna stradanja i migracije stanovništva. Prema procjenama Demografske službe Tužilaštva u Hagu, skoro 105 hiljada ljudi je izgubilo život što znači da je, u odnosu na ukupan broj stanovnika iz 1991, stradalo 2,4% ljudi⁴. Drugi važan faktor smanjenja broja stanovnika bile su prisilne migracije. „Nasilno pomeranje stanovništva u Bosni i Hercegovini okarakterisano je kao najveća demografska katastrofa u Evropi, nakon Drugog svetskog rata”⁵. Tokom ratnih sukoba i neposredno nakon toga, u Bosni i Hercegovini je sa svojih ognjišta pokrenuto oko 2,2 miliona ljudi, što je preko 50% ukupnog stanovništva. Oko 1,2 miliona ljudi potražilo je izbjegličku zaštitu u više od stotinu zemalja širom svijeta, a oko milion ljudi se raselilo unutar Bosne i Hercegovine.⁶

Unutardržavne migracija treba posmatrati kroz proces raseljavanja stanovništva iz jednog dijela zemlje u drugi, te kroz proces povratka izbjeglica i raseljenih osoba u predratne domove.

Raseljavanje stanovništva unutar Bosne i Hercegovine dešavalo se prema područjima u kojima je nastanjena većina ljudi iste nacionalne pripadnosti. Prvi službeni popis raseljenih osoba na području Bosne i Hercegovine, izvršen je krajem 2000. godine, kada je evidentirano 556.214 raseljenih osoba. Nakon pet godina, tačnije 2005, proveden je proces reregistracije raseljenih osoba, u namjeri da se uredi statusna pitanja i identifikuju njihove potrebe.⁷ Pokazalo se da je broj raseljenih sveden na jednu trećinu u odnosu na popis iz 2000. godine. Prema posljednjim zvaničnim podacima, u Bosni i Hercegovini je

³ „Popis stanovništva, domaćinstava i stanova u BiH, 2013”, *Službeni glasnik BiH*, br. 60, Sarajevo, 2016, str. 25.

⁴ Dženana Halimović, *U BiH tokom rata stradalo 105.000 ljudi*, Slobodna Evropa. Dostupno preko https://www.slobodnaevropa.org/a/haski_sud_icty_demograf-ski_podaci_zlocini_balkan_bih/3543031.html (Pristupljeno 21. januara 2024).

⁵ Jagoda Petrović, *Ničiji ljudi*, Socijalna misao, Beograd, 2008, str. 82.

⁶ Ministarstvo za ljudska prava i izbjeglice BiH, *Revidirana Strategija Bosne i Hercegovine za implementaciju Aneksa VII Dejtonskog mirovnog sporazuma*, Sarajevo, 2008, str. 11.

⁷ Isto, str. 12.

registrovano 96.830 raseljenih osoba, odnosno 32.145 porodica, te je evidentirano 1.061.000 povratnika, od čega se 58% odnosi na povratak raseljenih osoba, a 42% na povratak izbjeglica.⁸

Osnovni uslov za ostvarivanje prava na povratak raseljenih osoba je povratak imovine i stanarskih prava, što je definisano Aneksom 7. Opšteg okvirnog sporazuma za mir u Bosni i Hercegovini, prema kom „sve izbjeglice i raseljene osobe imaju pravo da se slobodno vrate u svoje domove i imaju pravo na povratak imovine, koja im je oduzeta za vrijeme neprijateljstava od 1991. godine i da dobiju kompenzaciju za svu imovinu koja im se ne može vratiti.”⁹

Proces povratka se odvijao u nekoliko faza.

Neposredno nakon rata glavne aktivnosti su bile usmjerene na otklanjanje svih okolnosti koje su izazivale opravdan strah povratnika za vlastitu bezbjednost. U drugoj fazi osnovni zadatak je bila implementacija imovinskih zakona i uvođenje izbjeglih i raseljenih porodica u posjed njihove predratne imovine. Međunarodne organizacije (UNHCR, OHR, OSCE i CRPC) kreirale su Plan za implementaciju imovinskih zakona – PLIP, a domaće vlasti su 1998. ustanovile odgovarajuće zakone. Tokom ovog procesa trebalo je pomiriti suprotstavljena prava dviju grupa stanovništva: pravo povratnika da se, kao vlasnici ili nosioci stanarskog prava, vrate u svoje kuće/stanove i pravo raseljenih osoba da im se obezbijedi smještaj, pošto je njihova imovina nedostupna ili uništena. Raseljene porodice su deložirane i smještene u privremeni/alternativni smještaj u kome i danas mnogi žive. U drugoj polovini 2005. godine okončana je implementacija imovinskih zakona, čime je završena najteža faza – povratak stambenih jedinica predratnim vlasnicima. Treća faza povratka, koja je i danas aktuelna, jeste proces obnove devastiranih objekata i obezbeđenje optimalnih uslova za reintegraciju povratnika u sferi zapošljavanja, obrazovanja, zdravstvene i socijalne zaštite.

Vidovi podrške i način rješavanja problema raseljenih i povratnika razrađeni su u relevantnim međunarodnim i domaćim dokumentima, te odredbama domaćeg zakonodavstva. Međunarodni osnov za ostvarenje statusnih i drugih prava izbjeglica su dva dokumenta UN-a: Konvencija o statusu izbjeglica iz 1951. godine i Protokol o statusu izbjeglica iz 1967. godine.

Pošto u ovim dokumentima nisu razrađena prava raseljenih osoba, treba imati u vidu dokument „Vodeći principi internog raseljenja”, koji je usvojen 1998. godine na 53. sjednici UN-a. Princip 29. nalaže sljedeće: „Nadležni organi imaju dužnost i odgovornost da pomognu povratnicima i/ili preseljenim

⁸ Ministarstvo za ljudska prava i izbjeglice BiH, *Izveštaj o realizaciji Revidirane strategije Bosne i Hercegovine za provedbu Aneksa VII Dejtonskog mirovnog sporazuma za 2017. godinu*, Sarajevo, 2018, str. 1.

⁹ Ministarstvo za ljudska prava i izbjeglice BiH, *Aneks VII Opšteg okvirnog sporazuma za mir u BiH*, Sarajevo, 2010, str. 1.

interno raseljenim licima da povrate, koliko je moguće, njihovu pokretnu i nepokretnu imovinu koju su ostavili za sobom ili koja im je oduzeta nakon što su raseljeni. Kada povrat te pokretne i nepokretne imovine nije moguć, nadležni organi su dužni da obezbijede ili da pomognu tim licima da dobiju odgovarajuću odštetu ili neki drugi vid pravične naknade”.¹⁰

Pravni okvir zaštite izbjeglica, raseljenih lica i povratnika u Bosni i Hercegovini počiva na Aneksu 7. Dejtonskog mirovnog sporazuma, na osnovu koga je donesen državni Zakon o izbjeglicama iz BiH i raseljenim osobama u BiH, te relevantni entitetski zakoni.

Sa stanovišta konačnog rješavanja problema raseljenih osoba i povratnika, bitna je činjenica da je 2023. godine Bosna i Hercegovina dobila status kandidata za ulazak u Evropsku Uniju. U tu svrhu vlastima u Bosni i Hercegovini adresirano je 14 prioriternih zadataka, među kojima tačka 13. predviđa „unapređenje zaštite i inkluzije raseljenih lica i izbjeglica u cilju zatvaranja Aneksa VII Dejtonskog mirovnog sporazuma”.¹¹

Realizacija konkretnih aktivnosti u ovoj oblasti razrađena je unutar četiri strateška cilja: „završetak procesa povratka izbjeglica iz BiH i raseljenih osoba u BiH; realizacija povrata imovine i stanarskih prava; završetak procesa rekonstrukcije stambenih jedinica za potrebe povratka; obezbjeđenje uslova održivog povratka i procesa reintegrisanja u BiH.”¹² S obzirom na zvanične podatke o broju raseljenih i povratnika, može se reći da je i danas aktuelna konstatacija izrečena prije skoro dvije decenije: „Realna situacija raseljenih i povratničkih porodica prevazilazi njihove sposobnosti da se same konsoliduju i integrišu u lokalnu zajednicu. Zato su im neophodni različiti vidovi socijalne podrške.”¹³ Očigledno, socijalna integracija raseljenih i povratnika i dalje predstavlja značajan problem za lokalne zajednice u Bosni i Hercegovini.

METODOLOŠKI PRISTUP

Ključno pitanje, značajno za konačnu (re)integraciju raseljenih osoba i povratnika u Bosni i Hercegovini, odnosi se na njihove socijalne potrebe i probleme. Odgovor na ovo pitanje potražen je u istraživanju, koje je provedeno

¹⁰ Ministarstvo za ljudska prava i izbjeglice BiH i UNHCR BiH, „Vodeći principi internog raseljenja”, Sarajevo, 2008, str. 41.

¹¹ „Proces integracije BiH u EU: 14 prioriteta iz Mišljenja Evropske komisije 2 godine poslije”, *Transparency International Bosna i Hercegovina*, Sarajevo, 2023, str. 17.

¹² Ministarstvo za ljudska prava i izbjeglice BiH, *Revidirana Strategija Bosne i Hercegovine za implementaciju Aneksa VII Dejtonskog mirovnog sporazuma*, Sarajevo, 2008, str. 3.

¹³ Jagoda Petrović, *Ničiji ljudi*, nav. delo, str. 6.

od januara do oktobra 2023. godine. Predmet istraživanja bio je mapiranje socijanih potreba raseljenih osoba i povratnika u Bosni i Hercegovini.

Naučni cilj istraživanja bila je naučna deskripcija koja „ne podrazumeva puko opisivanje pojave koja je predmet istraživanja, nego i dovođenje u uzročno-posledične odnose analizu faktora, funkcija, obeležja i sve ostalo što je bitno za celovito, svestrano i objektivno sagledavanje predmeta istraživanja”¹⁴.

Polazna pretpostavka je bila da većina raseljenih osoba i povratnika ima izražene potrebe u domenu stambenog zbrinjavanja, zapošljavanja, obezbjeđenja izvora prihoda i psihosocijalne podrške.

Praktični/društveni cilj istraživanja bio je da se, na osnovu utvrđenih socijalnih potreba raseljenih osoba i povratnika, razmotre mogućnosti socijalnog rada unutar sistema socijalne zaštite, kako bi se ponudile preporuke za bolji učinak, te unapređenje i/ili transformaciju aktuelnih sociozaštitnih sistema u Bosni i Hercegovini.

Socijalne potrebe raseljenih osoba i povratnika istražene su iz triju perspektiva: korisnička perspektiva (raseljeni i povratnici), perspektiva nadležnih organa i institucija i perspektiva udruženja raseljenih osoba i povratnika. U empirijskom istraživanju primijenjena je metodološka triangulacija tako što je kvantitativna metoda anketnog ispitivanja kombinovana sa kvalitativnim metodama ispitivanja putem fokus grupnog intervjua i strukturiranog intervjua.

Anketno ispitivanje provedeno je na području 39 bosanskohercegovačkih opština. Polazni kriterijum za odabir opština bila je brojnost ciljne populacije u tim lokalnim zajednicama, što je uticalo i na entitetsku zastupljenost ispitanika (66% u Republici Srpskoj, 32% u Federaciji Bosne i Hercegovine i 2% u Brčko distriktu). Ukupan uzorak činilo je 1.004 ispitanika, od kojih 486 raseljenih i 518 povratnika. Anketirani nosioci domaćinstva su davali informacije za kompletno domaćinstvo/porodicu. Polnu strukturu ispitanika je činilo 58% pripadnika muškog pola i 42% pripadnika ženskog pola. S obzirom na starosnu dob, većina (75,8%) je imala preko 50 godina a 56,7% je u starosnoj dobi od preko 60 godina. Ovaj podatak pokazuje da su raseljene osobe i povratnici doživjeli duboku starost iščekujući trajna rješenja.

Metoda fokus grupnog intervjua primijenjena je u svhu pribavljana informacija o učinku institucija i organizacija, nadležnih za pitanja raseljenih i povratnika. U tu svrhu organizovane su četiri fokus grupe na kojima se okupilo ukupno 30 predstavnika institucija i ustanova koje djeluju na državnom, kantonalnom i lokalnom nivou, te nivou Brčko distrikta, uključujući i predstavnike centara za socijalni rad.

¹⁴ Mira Lakićević i Branislava Knežić, *Istraživanje u socijalnoj politici i socijalnom radu*, Čigoja štampa, Beograd, 2013, str. 58.

Metodom ispitivanja pomoću strukturiranog intervjua prikupljeni su podaci o učinku udruženja raseljenih osoba i povratnika. Uzorak je činilo 10 predstavnika udruženja, od kojih je šest udruženja posvećeno problematici raseljenih, a pet problematici povratnika.

KLJUČNI POKAZATELJI SOCIJALNIH POTREBA RASELJENIH OSOBA I POVRATNIKA U BOSNI I HERCEGOVINI

Prema rezultatima istraživanja, svako domaćinstvo raseljenih i povratnika ima barem jednog socijalno ugroženog člana. U ovom dijelu su prikazani rezultati istraživanja koji se odnose na stambeno zbrinjavanje, zapošljavanje, izvore prihoda, brigu o starijim osobama i pristup socijalnoj pomoći.

Stambeno zbrinjavanje

Korisnička perspektiva u vezi sa potrebom stambenog zbrinjavanja dobijena je na osnovu odgovora anketiranih nosilaca domaćinstava.

U odnosu na povratnike, potreba za stambenim zbrinjavanjem je višestruko izraženija kod raseljenih porodica, budući da većina živi u „privremenim” vidovima stanovanja: 44% u alternativnom smještaju¹⁵, 35% u objektima, čiji su vlasnici prijatelji i rodbina ili su iznajmljeni, 17% u objektima socijalnog stanovanja, te po 1% u kolektivnim centrima i drugim neadekvatnim tipovima stanovanja.

Povratnici su nastanjeni u svojim kućama i stanovima (98%), ili u drugom adekvatnom tipu stambene jedinice (1%), a samo 1% u nekoj neadekvatnoj stambenoj jedinici. Njih 73% ocjenjuje da je stanje tih stambenih jedinica odlično (58%) ili uslovno (15%). Ipak, 26% povratnika izjavljuje da im je imovina oštećena, a 1% da je uništena.

Kada je u pitanju slobodan izbor odredišta, većina povratnika (92,4%) želi trajno nastanjenje u prijeratnom prebivalištu. Manji procenat (6,8%) izjasnio se za integraciju u mjestu raseljenja, a neznan broj povratnika opredijelio se za integraciju u drugom mjestu u Bosni i Hercegovini ili novčanu naknadu za imovinu koja se ne može vratiti (po 0,4%). Nasuprot tome, većina raseljenih osoba želi da ostane u mjestu raseljenja (87,6%), samo 1,9% želi povratak u predratno prebivalište, a 11% želi novčanu naknadu za imovinu koja

¹⁵ Vidovi alternativnog smještaja su: stanovi drugih vlasnika, čiji najam plaćaju nadležne institucije, stanovi izgrađeni donatorskim ili budžetskim sredstvima i nepotraživani stanovi, tj. stanovi čiji se predratni vlasnici nisu javili radi ulaska u posjed svoje imovine.

im se ne može vratiti. Većina raseljenih, njih 80,9% izjavljuje da ne može da se vrati u predratno prebivalište zato što im je imovina devastirana.

Preko nadležnih institucija moguće je obezbijediti stambeno zbrinjavanje u mjestima raseljenja na tri načina: smještaj u objektima socijalnog stanovanja, otkup stanova alternativnog smještaja koji su izgrađeni donatorskim ili budžetskim sredstvima, te izgradnja vlastitih stambenih jedinica uz donatorsku pomoć ili korištenje novca dobijenog za nadoknadu porušene imovine.

Anketirane raseljene porodice iskazuju izvjestan otpor prema stambenom zbrinjavanju u objektima socijalnog stanovanja jer u tom slučaju mora da preuzmu plaćanje troškova stanarine i komunalnih usluga. Iako se radi o minimalnim iznosima, to opterećuje njihova skromna mjesečna primanja, što potvrđuju nagomilani dugovi onih koji već borave u objektima socijalnog stanovanja. Skoro sve raseljene porodice, koje žive u zgradama koje su izgradili međunarodni donatori ili državne vlasti, žele otkup stanova u kojima borave skoro tri decenije, ali po minimalnoj nadoknadi zbog teških socioekonomskih prilika u kojima žive. Manji broj smatra da je to nepravedno i da sredstva za otkup treba da obezbijede domaće institucije ili strani donatori. Ovakav stav je razumljiv, budući da je prije rata 99% ovih porodica živjelo u vlastitim kućama ili stanovima.

Iz perspektive nadležnih institucija konačna rješenja stambenog zbrinjavanja zavise od obezbjeđenja dodatnih finansijska sredstva. Sredstva neophodna za izgradnju stambenih objekata očekuju kroz donacije u okviru Regionalnog programa stambenog zbrinjavanja i kroz kreditna zaduženja putem Centralne evropske banke. Kada je u pitanju novčana nadoknada za uništenu predratnu imovinu, oko 6.500 ljudi je podnijelo zahtjev za nadoknadu imovine Ministarstvu za ljudska prava i izbjeglice Bosne i Hercegovine, ali do danas nijedan podnosilac zahtjeva nije dobio odgovor.

Perspektiva udruženja raseljenih i povratnika svodi se na stav da još uvijek postoji potreba za izgradnjom porušenih individualnih stambenih jedinica u svrhu povratka raseljenih porodica. U tu svrhu, udruženja su aktivna na terenu tako što prikupljaju informacije i iskazuju potrebe za stambenim zbrinjavanjem, te učestvuju u radnim grupama za odabir korisnika.

Zapošljavanje i izvori prihoda

Teška ekonomska situacija u Bosni i Hercegovini, nedostatak posla i druge nepovoljne okolnosti dovele su značajan broj stanovnika na rub egzistencije i mnoge natjerale na iseljavanje iz zemlje. Opšta situacija se odražava i na populaciju raseljenih i povratnika.

Korisnička perspektiva, dobijena anketnim ispitivanjem nosilaca domaćinstava raseljenih i povratnika, pokazala je da su u njihovim domaćinstvima skoro ravnomjerno zastupljeni penzioneri, zaposleni i nezaposleni članovi. Ipak, neznato prednjače nezaposleni članovi (37,8%), od kojih je

većina (22,6%) prijavljena na biro za zapošljavanje, što znači da očekuju institucionalno rješavanje problema zaposlenja. Od ukupnog broja radno sposobnih članova, njih 33,6% ima radni angažman, uključujući 5,1% samostalnih djelatnika u poljoprivredi ili drugim oblastima. Penzioneri su zastupljeni sa 28,6%.

Ukoliko se uporedi stanje zaposlenosti raseljenih osoba u odnosu na povratnike, uočavaju se izvjesne (logične) razlike. Među povratnicima ima više samostalnih poljoprivrednika (5,3%) u odnosu na 0,3% kod raseljenih. Razlog je to što povratnici na svojim imanjima mogu da obavljaju poljoprivrednu djelatnost, za razliku od raseljenih koji su pretežno smješteni u stanovima koji se vode kao alternativni smještaj. Zaposlenih je nešto više u populaciji raseljenih (29,2%) u odnosu na povratnike (22,4%). U populaciji raseljenih je i veći procenat penzionera (30,5%) u odnosu na populaciju povratnika (21,6%), budući da je većina raseljenih u poodmakloj starosnoj dobi.

Navedeni podaci se podudaraju sa podacima o izvorima sredstava za izdržavanje porodice. Rezultati istraživanja su pokazali da je za 33,4% raseljenih i povratničkih domaćinstva glavni izvor izdržavanja zaposlenost jednog ili više članova domaćinstva. Kod raseljenih takvih je 34,3%, a kod povratnika 32,%. Kod povratnika je znatno veći procenat onih koji žive od poljoprivredne djelatnosti (7,3%) ili samostalne djelatnosti u drugim oblastima (1,5%). Kod raseljenih su prihodi po ova dva osnova minorno zastupljeni (0,5% i 1%). Konačno, u skladu sa brojem penzionera u ukupnoj strukturi ispitanika, za 32,8% domaćinstava glavni izvor sredstava za izdržavanje su penzije (35% kod raseljenih i 31,1% kod povratnika). Za neke je glavni izvor izdržavanja socijalna pomoć (5,1% kod raseljenih i 2,9% kod povratnika), a manji procenat živi od prihoda ostvarenih od imovine (1,7% kod raseljenih i 0,5% kod povratnika).

Perspektiva nadležnih institucija, koje se bave isključivo pitanjima raseljenih i povratnika, zasniva se na stavu da su pitanja zapošljavanja isključivo povjerena službama za zapošljavanje. Zbog toga, unutar svojih nadležnosti, ne prepoznaju obavezu kreiranja programa zapošljavanja raseljenih osoba i povratnika, niti nude programe zapošljavanja, prilagođene potrebama raseljenih osoba i povratnika. Istina, neki od njih, kroz projekte održivog povratka, pružaju pomoć za pokretanje poljoprivrednih aktivnosti ili manjih samostalnih privrednih djelatnosti.

Perspektiva udruženja raseljenih i povratnika potvrđuje da postoje potrebe za poljoprivrednom mehanizacijom, plastenicima, stočnim fondom, sjetvenim materijalom i drugim sredstvima u cilju ekonomske održivosti povratnika. Zalažu se i za finansijske podsticaje radi pokretanja biznisa (samostalno zanatstvo, mala i srednja preduzeća), a neka udruženja su sarađivala sa biroima za zapošljavanje.

Briga o starijim osobama

Korisnička perspektiva pokazala je da raseljeni i povratnici prvenstveno ističu pogođenost dugotrajnom nezaposlenošću. Potrebu za (samo)zapošljavanjem je iskazalo 32,2% raseljenih i povratnika. Na drugom mjestu je potreba za pružanjem pomoći starijim osobama, koju je iskazalo 24,2% ispitanika, što korespondira sa starosnom strukturom raseljenih i povratnika. (56,7% je u starosnoj dobi od preko 60 godina).

Kada je u pitanju broj starijih osoba kojima je potrebna njega, takvih je skoro duplo više u porodicama raseljenih (30,4%) u odnosu na povratničke porodice (17,4%). Ovaj podatak ponovo ukazuje na dužinu boravka raseljenih osoba u privremenim vidovima stanovanja. Tu su doživjeli duboku starost iščekujući trajno stambeno rješenje. Mnogi su u međuvremenu preminuli, a preostalima je neophodna i tuđa njega i pomoć.

Težak život starijih osoba ilustruju neke od zabilješki anketara: „Osobu je potrebno smjestiti u dom za starija lica zbog neadekvatnog mentalnog stanja”; „Ovo je starije hronično bolesno lice kojem je potrebna pomoć”; U jednom vidu alternativnog smještaja starija osoba izjavljuje: „Ovdje niko nije došao, osim mrtvačkih kola”.

Iz perspektive institucija, koje se isključivo bave problematikom raseljenih i povratnika, briga o starijima je neophodna, ali je ona isključivo u nadležnosti ustanova socijalne zaštite. Istovremeno, predstavnici centara za socijalni rad ističu da starijima, koji žive u povratničkim i raseljeničkim porodicama, mogu pomoći samo ukoliko, poput ostalih građana, ispune sve kriterijume predviđene zakonima iz oblasti socijalne zaštite. Ne razmatraju pristupe koji su prilagođeni specifičnim potrebama raseljenih i povratnika.

Perspektiva udruženja raseljenih i povratnika podudara se sa korisničkom perspektivom o izraženim potrebama za pružanjem njege starijima. U tom pogledu, udruženja zagovaraju da se unutar sistema socijalne zaštite razviju specifični vidovi podrške starijim osobama.

(NE)MOGUĆNOSTI SOCIJALNOG RADA I SOCIJALNE ZAŠTITE U UNAPREĐENJU SOCIJALNOG POLOŽAJA RASELJENIH OSOBA I POV RATNIKA U BIH

Prema rezultatima istraživanja, porodice raseljenih i povratnika imaju veoma ograničen pristup socijalnoj pomoći i podršci. Na osnovu izjava nosilaca domaćinstava, od ukupnog broja raseljenih i povratnika samo 11,1% članova prima stalnu socijalnu naknadu. Ona uglavnom obuhvata nadoknadu po osnovu boračko-invalidske zaštite, a rjeđe po osnovu prava iz socijalne zaštite. Stalnu socijalnu nadoknadu dobija 14,2% raseljenih i 8,5%

povratnika, dok povremenu socijalnu pomoć dobija 4,9% raseljenih i 2,8% povratnika.

U obje kategorije korisnika najviše je onih koji izjavljuju da nemaju pristup socijalnoj podršci. Tako 52,1% raseljenih i 42,8% povratnika nema pristup stalnoj socijalnoj nadoknadi, a 58% raseljenih i 45,4% povratnika nema pristup povremenoj socijalnoj pomoći.

Naspram podatka da u prosjeku svako domaćinstvo ima barem jednog socioekonomski ugroženog člana, stoji podatak da oko 50% ispitanika nema pristup socijalnim prestacijama. Dakle, uprkos tome što mnogi članovi porodica raseljenih i povratnika realno imaju potrebu za nekom vrstom institucionalne podrške, ona izostaje. Ovakva situacija može se protumačiti time da se socijalna podrška dobija na osnovu statusa socijalno ugrožene osobe, a da bi se status ostvario treba ispuniti rigorozne (restriktivne) zakonske uslove za pristup pravima iz socijalne zaštite.

Ovo tumačenje potvrđuju i informacije dobijene u fokus grupnim razgovorima sa predstavnicima nadležnih institucija, koje mnogo više vremena i pažnje posvećuju obnovi objekata i infrastukture, dok su psihosocijalne potrebe ljudi u drugom planu.

Izuzetak su bile neke diskusije predstavnika centara za socijalni rad. Oni su potvrdili da nije izvršena reforma sistema socijalne zaštite prema *potrebama* korisnika i da se ne odvajaju dovoljna finansijska sredstva za ovakav pristup. Pošto je sistem socijalne zaštite i dalje koncipiran tako da uvažava status korisnika, a ne njihove specifične potrebe, mnogi ljudi, koji se susreću sa realnim egzistencijalnim potrebama i problemima, ostaju van sistema socijalne zaštite. Takođe, konstatovano je nije došlo do jačanja kapaciteta ustanova socijalne zaštite.

Centri za socijalni rad postupaju u skladu sa Zakonom o socijalnoj zaštiti i pružaju propisane vidove pomoći i usluga onima koji se nalaze u stanju socijalne potrebe. Zakonito postupanje ustanova socijalne zaštite nije upitno, ali su upitni kriterijumi za sticanje prava. Korisnici socijalne zaštite mogu biti samo najsiromašniji i najranjiviji članovi društva. Socijalnu zaštitu mogu ostvariti oni koji su nesposobni za rad, nemaju sredstava za život i srodnike koji su obavezni da ih izdržavaju i koji zbog posebnih okolnosti ne mogu da obezbijede sredstva za zadovoljavanje životnih potreba. Tek kada se steknu **svi** ovi uslovi mogu se ostvariti prava. Analiza kriterijuma „nemaju sredstva za život” pokazuje da na svim nivoima vlasti zakon propisuje rigorozan novčani census. Zbog toga mali broj ljudi može ostvariti socijalne naknade i zato je većina ispitanika izjavila da „nema pristup stalnoj socijalnoj naknadi”.

Kontinuiran problem jesu mala budžetska izdvajanja na svim nivoima vlasti u oblast socijalne zaštite. Prema riječima jednog od učesnika fokus grupnog razgovora, u Federaciji Bosne i Hercegovine iz budžeta se izdvaja tek 1,4% za socijalnu zaštitu, a u Republici Srpskoj iz opštinskih budžeta izdvaja se oko 1%.

Mnogi učesnici razgovora su istakli problem kadrovska nepopunjenost centara za socijalni rad i neobučenosti osoblja. Zbog toga socijalni radnici nisu dovoljno prisutni na terenu. Zanimljiva je opaska jednog od učesnika razgovora da su „socijalni radnici čate, a ne terenski radnici”.

Predstavnici nadležnih institucija se slažu da postoji neujednačen pristup u ostvarenju prava iz socijalne zaštite, što je posljedica postojanja 13 različitih sistema (dva entitetska, Brčko distrikt i 10 kantonalnih).

Predstavnici udruženja posvjedočili su da se mnogobrojne raseljene osobe i povratnici nalaze u stanju socijalne potrebe, da su suočeni sa ozbiljnim egzistencijalnim poteškoćama i često nepodnošljivim socijalnim položajem, kako u mjestima raseljenja, tako i nakon povratka u svoja prijeratna prebivališta. Njihova percepcija poklapa se korisničkom perspektivom, a u mnogome i sa percepcijom nadležnih institucija. Ipak, za razliku od institucionalnog viđenja, u udruženjima postoji svijest o psihosocijalnim potrebama korisnika. Zalažu se za pružanje psihološke podrške porodicama raseljenih i povratnika, mnogi su realizovali takve vrste projekata i preporučuju njihovu realizaciju ubuduće. Ovo je jedan od pokazatelja da su organizacije civilnog društva u istinskom kontaktu sa korisnicima i opredijeljeni za dalji napredak u procesu (re)integracije raseljenih i povratnika. Udruženja, „specijalizovana” za rješavanje problema raseljenih i povratnika, ostaje važan „kanal” uticaja na društvena dešavanja i poboljšanje uslova života raseljenih osoba i povratnika.

U zaključku ovog poglavlja može se konstatovati da ukupno stanje u ovoj oblasti nije značajno poboljšano unazad desetak godina. „Analiza, provedena na osnovu istraživanja socijalne isključenosti siromašnih skupina raseljenih i povratnika, pokazala je da većina zahtjeva ove populacije proizlazi iz krajnje životne nužde, a da tek svaki drugi zahtjev završava konkretnim vidovima pomoći. Pomoć se svodi na povrat i obnovu imovine za povratnike, te obezbjeđenje privremenog smještaja i humanitarne pomoći za raseljene porodice. Zanimareni su drugi vidovi podrške koji doprinose otklanjanju realnih životnih problema, poput nezaposlenosti, školovanja, prekvalifikacija ili osposobljavanja za samostalnu privrednu djelatnost”.¹⁶ Takođe, zanemarena je psihosocijalna podrška, čime se prenebregava sljedeće: „Opšte zapažanje u vezi sa vrstom psihosocijalnih problema jeste da su osobe iz RIP populacije, nakon ratnih trauma, konstantno izložene raznim vrstama poratnih stresnih dešavanja. Glavni stresori su: gubitak bližnjih, neriješena stambena pitanja, nezaposlenost, siromaštvo. Konstantno pritisnuti životnim nedaćama, ljudi iz ove populacije obraćaju se nadležnim ustanovama (najčešće CMZ i CSR), tražeći pomoć u rješavanju psihičkih tegoba koje su uzrokovane svakodnevnim

¹⁶ Jagoda Petrović, *Nemam, dakle ne postojim*, Fakultet političkih nauka, Banja Luka, 2013, str. 154.

životom. Najzastupljeniji psihički poremećaji su: anksioznost, neuroza, depresija ali i PTSP¹⁷.

Rješavanje problema raseljenih osoba i povratnika u BiH još uvijek veoma zavisi od međunarodne pomoći koja se usmjerava preko resornih ministarstava, dok je podrška ustanova socijalne zaštite minorna. „Sistem socijalne zaštite je na iskušenju. S jedne strane, raste broj građana koji nisu u mogućnosti da samostalno obezbjeđuju vitalne potrebe, a sa druge strane, sistem socijalne zaštite nema novac za zadovoljavanje osnovnih prava kao što su materijalno osiguranje, dječji dodaci, tuđa njega i pomoć. Novčane dotacije su minorne, a građani traže prava koja im garantuju minimalan životni standard”.¹⁸ Navedeni citat opisuje stanje od prije 10-tak godina, koje prema rezultatima istraživanja prikazanog u ovom članku, nije promijenjeno.

ZAKLJUČAK

Nemoć sistema socijalne zaštite je hronično stanje u Bosni i Hercegovini, a samim tim i u pogledu rješavanja problema raseljenih osoba i povratnika. Istovremeno, preostale potrebe i probleme ovih grupa stanovništva bi trebalo rješavati upravo unutar sistema socijalne zaštite. To iziskuje značajne promjene.

Na osnovu rezultati istraživanja, mogu se izdvojiti preporuke sistemskog karaktera:

- Uspostava sistema socijalne zaštite koji je zasnovan na potrebama, za razliku od trenutnog sistema zasnovanog na statusu;
- Povećanje finansijskih izdvajanja za potrebe socijalne zaštite;
- Jačanje kapaciteta centara za socijalni rad i drugih ustanova socijalne zaštite.

Promptne, izvodive preporuke se mogu svesti na nekoliko ključnih:

- Namjenska izdvajanja sredstva za specifične potrebe povratnika i raseljenih kroz tzv. proširena prava, koja su u nadležnosti lokalnih

¹⁷ Jagoda Petrović, „Psihosocijalna podrška prisilnim migrantkinjama – pregled dosadašnjeg rada i preporuke za dalje”, u: Selma Porobić (ur.), *Rodna studija prisilne migracije i psihosocijalnog dobrostanja u Bosni i Hercegovini*, Fondacija za osnaživanje žena Bosna i Hercegovina, Sarajevo, 2016, str. 117.

¹⁸ Jagoda Petrović, „(De)konstrukcija socijalnih mreža u kontekstu prisilnih migracija u BiH”, u: Duško Vejnović (ur.), *Rizici i bezbjednosne prijetnje*, Udruženje nastavnika i saradnika Univerziteta u Banjoj Luci, EDF Banja Luka, Udruženje Sport za sve Banja Luka, Fakultet za poslovni i industrijski menadžment, Univerzitet Union Beograd, Centar za bezbjednosna, sociološka i kriminološka istraživanja Crne Gore Defendologija Nikšić, Banja Luka, 2015, str. 237–238.

zajednica (npr. troškovi stipendiranja i/ili prevoza učenika, pomoć trudnicama, prevoz osoba sa invaliditetom);

- Identifikovanje najugroženijih socijalnih kategorija iz reda povratničke i raseljeničke populacije i rješavanje njihovih urgentnih potreba preko nadležnih centara za socijalni rad, u saradnji sa drugim subjektima lokalne zajednice, posebno mjesnim zajednicama i udruženjima raseljenih i povratnika;
- Organizovanje psihosocijalne podrške za raseljene i povratnike pri centrima za socijalni rad i angažovanje adekvatnih stručnjaka;
- Zapošljavanje socijalnih radnika u opštinama/gradovima sa većom koncentracijom raseljenih osoba i povratnika u cilju efikasnijeg terenskog rada;
- Angažovanje stručnog osoblja iz sistema socijalne zaštite za pripremu projekata koji se mogu finasirati iz pretpristupnih fondova EU, namijenjenih Bosni i Hercegovini, kao zemlji kandidatkinji za ulazak u EU.

Izlazna strategija za problematiku raseljenih osoba i povratnika u Bosni i Hercegovini temelji se na ideji da se preostale obaveze izmjestu u sistem/e socijalne zaštite. Institucije, namjenski konstituisane za rješavanje problema raseljenih i povratnika, funkcionišu preko 30 godina. Gro njihovih aktivnosti odnosi se na obnovu i izgradnju stambenih objekata, a psihosocijalna podrška izostaje. Istina, one nisu ni kapacitirane za pružanje ovakve podrške. Izvorno, ona je u domenu socijalne zaštite. Budući da su preostale potrebe raseljenih i povratnika mahom psihosocijalnog karaktera, ovakav reformski zaokret je logičan i svrsishodan.

BIBLIOGRAFIJA

1. Dženana Halimović, *U BiH tokom rata stradalo 105.000 ljudi*, Slobodna Evropa. Dostupno preko: https://www.slobodnaevropa.org/a/haski_sud_icty_demografiski_podaci_zlocini_balkan_bih/3543031.html (Pristupljeno 21. januara 2024.).
2. Mira Lakićević i Branislava Knežić, *Istraživanje u socijalnoj politici i socijalnom radu*. Čigoja štampa, Beograd, 2013.
3. Ministarstvo za ljudska prava i izbjeglice BiH i UNHCR BiH, *Vodeći principi internog raseljenja*, Sarajevo, 2008.
4. Ministarstvo za ljudska prava i izbjeglice BiH, *Revidirana Strategija Bosne i Hercegovine za implementaciju Aneksa VII Dejtonskog mirovnog sporazuma*, Sarajevo, 2008.
5. Ministarstvo za ljudska prava i izbjeglice BiH, *Aneks VII Opšteg okvirnog Sporazuma za mir u BiH*, Sarajevo, 2010.

6. Ministarstvo za ljudska prava i izbjeglice BiH, *Izveštaj o realizaciji Revidirane strategije Bosne i Hercegovine za provođenje Aneksa VII Dejtonskog mirovnog sporazuma za 2019*. Dostupno preko <http://www.mhrr.gov.ba/izbjeglice/default.aspx?id=6&langTag=bs-BA.pdf> (Pristupljeno 14.12.2023), str. 1.
7. Žarko Papić, *Siromaštvo i radničko siromaštvo u BiH*, Forum lijeve inicijative, Sarajevo, 2017.
8. Jagoda Petrović, „Psihosocijalna podrška prisilnim migrantkinjama – pregled dosadašnjeg rada i preporuke za dalje”, u: Selma Porobić (ur.), *Rodna studija prisilne migracije i psihosocijalnog dobrostanja u Bosni i Hercegovini*, Fondacija za osnaživanje žena Bosna i Hercegovina, Sarajevo, 2016, str. 99–135.
9. Jagoda Petrović, „(De)konstrukcija socijalnih mreža u kontekstu prisilnih migracija u BiH”, u: Duško Vejnović (ur.), *Rizici i bezbjednosne prijetnje*, Udruženje nastavnika i saradnika Univerziteta u Banjoj Luci, EDF Banja Luka, Udruženje Sport za sve Banja Luka, Fakultet za poslovni i industrijski menadžment, Univerzitet Union Beograd, Centar za bezbjednosna, sociološka i kriminološka istraživanja Crne Gore Defendologija Nikšić, Banja Luka, 2015, str. 231–239.
10. Jagoda Petrović, *Nemam, dakle ne postojim*, Fakultet političkih nauka, Banja Luka, 2013.
11. Jagoda Petrović, *Ničiji ljudi*, Socijalna misao, Beograd, 2008.
12. „Popis stanovništva, domaćinstava i stanova u BiH, 2013”, *Službeni glasnik BiH*, br. 60, Sarajevo, 2016.
13. „Proces integracije BiH u EU: 14 prioriteta iz Mišljenja Evropske komisije 2 godine poslije”, *Transparency Internationall Bosna i Hercegovina*, Sarajevo, 2023.
14. Isma Stanić i Mirza Emirhafizović, „Predgovor”, u: Mirza Emirhafizović, Emina Čosić, Amer Osmić, Valida Repovac-Pašić (ur.), *Migracije iz Bosne i Hercegovine*, Ministarstvo za ljudska prava i izbjeglice BiH i Fakultet političkih nauka Univerziteta u Sarajevu, Sarajevo, 2013.

Jagoda Petrović
University of Banja Luka – Fakultet političkih nauka

Marko Ružičić
Master social work

SOCIAL NEEDS OF DISPLACED PERSONS AND RETURNEES IN BOSNIA AND HERZEGOVINA

Abstract

There are registered 96,305 displaced persons and over a million returnees in Bosnia and Herzegovina, which is a consequence of war migrations (1992-1995) when about 2.2 million inhabitants left their homes (MLJPI, 2020). Mapping the socioeconomic needs of the displaced persons and returnees was the subject of research that was conducted in 2023. A survey method was applied to a sample of 1,004 respondents, a focus group interview method with 30 representatives of responsible institutions and an interview method with 10 representatives of relevant associations. The results of the research are: every household has at least one vulnerable member; 98% of displaced families need housing; 41.3% of returnees and 23.9% of displaced persons expect employment; care for elderly members is expected by 30.4% of displaced families and 17.4% of returnees; about 50% of respondents do not have access to social support. Weaknesses of the social welfare system are: unequal access and rigorous criteria for realizing social rights; selection of users according to status instead of according to needs; insufficient financial allocations for social welfare; lack of staff in social work centers.

Keywords:

migration, displaced persons, returnees, social work, social welfare.

Dijana Janković*

Fondacija ADRA

Maja Marković**

Fondacija ADRA

Miona Gajić***

Univerzitet u Beogradu – Fakultet političkih nauka

Ostvarivanje prava privremeno raseljenih lica iz Ukrajine u Republici Srbiji: izazovi i perspektive integracije****

Apstrakt

Konflikt u Ukrajini rezultirao je ogromnim brojem privremeno raseljenih lica širom Evrope, a Srbija je postala utočište za mnoge od njih. Prema uporednoj statistici UNHCR-a (2023), u periodu od februara 2022. do oktobra 2023. godine u Srbiji je boravilo oko 4.175 ljudi iz Ukrajine¹, a zabeleženo

* dijanajankovic92fpn@gmail.com

** majamarkovic411@gmail.com;

*** mionaa94@gmail.com

**** Rad je finansijski podržan Planom naučnoistraživačkog rada Univerziteta u Beogradu – Fakulteta političkih nauka, koji finansira Ministarstvo nauke, tehnološkog razvoja i inovacija Republike Srbije.

¹ UNHCR, Operational Data Portal: Ukraine Refugee Situation, 2024. Dostupno preko: <https://data.unhcr.org/en/situations/ukraine>. (Pristupljeno 14. februara 2024).

je da se veliki broj obratio za neki oblik zaštite. Cilj rada je analiza pravnog okvira i mehanizama zaštite privremeno raseljenih lica, uključujući pravo na privremenu zaštitu i pravo na azil, socijalnu zaštitu, zdravstvenu zaštitu, obrazovanje i zaposlenje. Primenjen je metod analize sadržaja. U radu se razmatraju izazovi i prepreke sa kojima se privremeno raseljena lica iz Ukrajine suočavaju pri ostvarivanju svojih prava, kao i dostupni resursi u procesu integracije, kako bi se bolje razumeo odgovor države i relevantnih institucija/organizacija koje pružaju podršku ovoj ranjivoj populaciji. Rezultati ukazuju da se značajan broj privremeno raseljenih lica iz Ukrajine u Srbiji suočava sa izazovima u ostvarivanju socijalne i zdravstvene zaštite, obrazovanja i zapošljavanja. U skladu sa identifikovanim preprekama i resursima u zajednici, poput programa podrške i pomoći državnih institucija i nevladinih organizacija, daju se preporuke za unapređenje postojećih politika i programa sa ciljem osiguranja adekvatnije zaštite i integracije ove grupe ljudi u srpsko društvo.

Ključne reči:

privremeno raseljena lica iz Ukrajine, prava, potrebe, izazovi, integracija

UVOD

U poslednjih nekoliko godina, sukobi i nestabilnosti (političke, ekonomske, globalne zdravstvene, ekološke i dr.) u različitim delovima sveta doveli su do velikih migracija i raseljavanja velikog broja ljudi. Jedan od najznačajnijih događaja u tom kontekstu jeste sukob u Ukrajini, koji je izbio 24. februara 2022. godine kada je Ruska Federacija pokrenula široku vojnu ofanzivu protiv Ukrajine. Ovaj sukob rezultirao je jednim od najvećih kriza raseljenja u Evropi od Drugog svetskog rata, sa 3,7 miliona interno raseljenih lica u Ukrajini, više od 6,4 miliona privremeno raseljenih lica iz Ukrajine na globalnom nivou, dok je 14,6 miliona u potrebi za nekom vrstom humanitarne pomoći.²

Republika Srbija, kao jedna od zemalja koja se susrela sa ozbiljnim izazovima u upravljanju migrantskim tokovima, postala je privremeni dom za mnoge ljude iz Ukrajine. Prema podacima UNHCR-a, u periodu od februara 2022. do decembra 2023. godine, u Srbiji je boravilo oko 4,105 ljudi iz Ukrajine, dok se 2 325 njih, obratilo za neki oblik zaštite.³ Ova situacija nameće pitanja koja se tiču ostvarivanju prava privremeno raseljenih lica iz Ukrajine u Republici Srbiji, posebno u kontekstu integracije u društvo. Privremena zaštita,

² Isto. Dostupno preko: <https://data.unhcr.org/en/situations/ukraine>. (Pristupljeno 14. februara 2024).

³ Isto. Dostupno preko: <https://data.unhcr.org/en/situations/ukraine>. (Pristupljeno 14. februara 2024).

kao ključni instrument međunarodne i nacionalne pravne regulative, igra značajnu ulogu u pružanju zaštite raseljenim licima iz različitih delova sveta.

Cilj ovog rada je analiza pravnog okvira i mehanizama zaštite privremeno raseljenih lica iz Ukrajine u Srbiji, sagledavajući potrebe i izazove sa kojima se suočavaju tokom procesa integracije.

Fokus je na pravnom okviru privremene zaštite pružene raseljenim licima iz Ukrajine sa osvrtnom na suštinske aspekte termina privremene zaštite, istražujući njegovu istoriju i evoluciju kao instituta pravne zaštite. U skladu sa tim, identifikovani su i prikazani ključni međunarodni instrumenti i nacionalno zakonodavstvo, kao i njihov uticaj na oblikovanje pristupa ovoj specifičnoj humanitarnoj situaciji. Kroz pregled relevantnih međunarodnih i nacionalnih pravnih instrumenata, ovaj rad nastoji da osvetli kompleksnu prirodu privremene zaštite i njenu primenu u kontekstu savremenih izbegličkih i migracionih tokova. Pored toga, mapirani su dostupni resursi u zajednici, programi podrške državnih institucija i nevladinih organizacija.

ODREĐENJE PRIVREMENE ZAŠTITE

Mere privremene zaštite su praktični instrumenti međunarodne zaštite, sastavljene od obaveza i praksi država da pruže zaštitu ljudima koji beže zbog humanitarne krize. Ove mere funkcionišu kao dopuna sistemima zaštite izbeglica, često popunjavajući praznine u tim sistemima i kapacitetima država. Pružanje privremene zaštite ima humanitarni, ne politički karakter, fokusirajući se na pružanje rešenja i ograničenje vremena zaštite. Posebno su korisne u situacijama sa velikim prilivom ljudi koji beže iz humanitarnih kriza, kao i kada postoji nesigurnost o uzrocima bekstva ili nepoznat karakter kretanja. Primena i obim privremene zaštite zavise od kategorija, grupa i specifičnih situacija, omogućavajući brz odgovor na aktuelne krize.⁴ Privremena zaštita je koristan međunarodni instrument čija svrha je da umanjí potencijalne propuste kako u međunarodnom izbegličkom pravu, tako i u zaštitnim režimima za izbeglice i migrante.⁵ Osnovno načelo privremene zaštite, uspostavljeno od strane Izvršnog odbora Evropske komisije, je da se pruži makar privremenu zaštitu ljudima koji traže utočište, uz poštovanje **nediskriminatornog principa** prema svim osobama, bez obzira na rasu, veru, političko mišljenje,

⁴ UNHCR, *Guidelines on Temporary Protection or Stay Arrangements*, 2014. Available: <https://www.unhcr.org/fr-fr/en/media/guidelines-temporary-protection-or-stay-arrangements>. (Pristupljeno 14. Februara 2024.), p. 1–3.

⁵ Goran Sandić, *Complementary forms of international protection in the Republic of Serbia*, Beogradski centar za ljudska prava, Beograd, 2019, str. 16.

nacionalnost, zemlju porekla ili fizički invaliditet.⁶ Relevantno načelo vezano za privremenu zaštitu je i **princip solidarnosti**, koji podrazumeva jednaku distribuciju tereta (finansijskog, ali i fizičkog prijema ljudi u zemlju) koji pada na države prijema u slučaju masovnih raseljavanja, ali i saradnju među državama zahvaćenim intenzivnim prilivom ljudi iz država porekla pogođenih određenom situacijom koja prouzrokuje migracije.⁷

Privremena zaštita proizlazi iz potrebe za zaštitom velike grupe ljudi u slučaju masovnog priliva u zemlju prijema i primenjuje se u slučajevima kada bi azilni sistem te države bio preopterećen i ne bi mogao da deluje na efikasan i operativan način, pružajući istovremeno neposrednu zaštitu onima koji su u potrebi. Iako nije precizno definisana međunarodnim pravnim instrumentima, UNHCR opisuje privremenu zaštitu kao "fleksibilne i pragmatične mere obezbeđivanja zaštite za veliki broj ljudi koji beže od kršenja ljudskih prava i oružanih sukoba u zemlji porekla, a koji bi inače opteretili azilni sistem države".⁸

Obaveza države za primenu sistema privremene zaštite proizlazi iz načela *non-refoulement*, koje je neizbežno kako u međunarodnom izbegličkom pravu, tako i u međunarodnom pravu ljudskih prava. Ovaj sistem pruža privremenu zaštitu osobama koje se u prvi mah mogu smatrati izbeglicama, ali ih okolnosti njihovog dolaska čine neadekvatnim za pravni tretman putem standardnog izbegličkog sistema.⁹ Princip *non refoulment*, definisan primarno članom 33 Konvencije o zaštiti izbeglica, takođe je inkorporiran u druge međunarodne dokumente, uključujući Konvenciju o ljudskim pravima (član 3), Međunarodni pakt o građanskim i političkim pravima (član 7) i Konvenciju protiv torture i drugih surovih, nehumanih ili ponižavajućih kazni ili postupaka. Tumačenje pravila ovih međunarodnih instrumenata, donosi njegovo pravo značenje: apsolutnost zabrane vraćanja osobe u zemlju porekla, bez obzira na njen status izbeglice ili ne, ukoliko joj prete ozbiljne opasnosti po

⁶ Conclusion No. 22 (XXXII) Protection of Asylum – Seekers in Situation of Large-Scale Influx, *United Nations General Assembly Document No. 12A (A/36/12/Add. 1)*, New York, 1981, para II-A-1.

⁷ Hanne Beirens et al., *Study on the Temporary Protection Directive, Final Report*, European Commission, 2016. Available: https://home-affairs.ec.europa.eu/system/files/2020-09/final_report_evaluation_tpd_en.pdf. (Februara 14, 2024), p. 7.

⁸ *Ibidem*, p. 4.

⁹ International Commission of Jurists, *Migration and International Human Rights Law, A Protectioners' Guide*, 2014. Available: <https://www.icj.org/wp-content/uploads/2014/10/Universal-MigrationHRLaw-PG-no-6-Publications-Practitioners-Guide-2014-eng.pdf>. (Accessed February 12, 2024), p. 77.

život, telesni ili psihički integritet. Ovo takođe podrazumeva apsolutnu obavezu države prijema da obezbedi odgovarajući oblik zaštite za tu osobu.¹⁰

Možemo zaključiti da privremena zaštita doprinosi efikasnijem upravljanju globalnim sistemom odgovora na humanitarne krize, kao i kompleksnim i mešovitim prekograničnim migracijama. Ova praksa se oslanja na multilateralnu saradnju i ravnomernu raspodelu tereta i odgovornosti među državama prijema.¹¹

Istorijat privremene zaštite i prva primena u slučaju sukoba u bivšoj Jugoslaviji

U vreme kada je doneta Konvencija o statusu izbeglica (1951. godine) i godina-ma koje su predstojale, ovaj mehanizam zaštite postao je i ostao kamen temeljac zaštite izbeglica. U narednim godinama, s obzirom na to da se Konvencija iz 1951. godine odnosila samo na događaje koji su se zbili pre 28. jula 1951. godine, usvojeni su dodatni međunarodni instrumenti koji su se prilagođavali novonastalim situacijama (dolazak novih izbeglica). Neki od tih su Protokol o statusu izbeglica (1967. godine), Konvencija koja reguliše specifične aspekte izbegličkih problema u Africi Organizacije afričkog jedinstva (1969. godine) i Kartaginska deklaracija (1984. godine). Ovim pravnim aktima, u trenucima njihovog donošenja, proširen je obim primene i to prostorno i situaciono, na način da su njima sada bile obuhvaćene šire teritorije i određene privremene situacije koje nisu bile obuhvaćene Konvencijom iz 1951. godine.

Praksa primene mera privremene zaštite, kao brzog odgovora na veliki priliv potencijalnih tražilaca azila i konkretno rešenje na izbegličke krize, ima dugu istoriju. Ovaj pristup je obezbeđivao trenutnu zaštitu i osnovna prava, u skladu sa principom *non refoulement*, kako je garantovano međunarodnim pravom. Jedan od prvih zabeleženih slučajeva davanja privremenog utočišta, može se uočiti 1936. godine kada su Francuska i Britanija omogućile sigurno mesto boravka ljudima koji su bežali od Španskog građanskog rata, a za vreme trajanja konflikta. Naredni primer odigrao se 1956. godine kada su Austrija i Jugoslavija pružile utočište licima koja su bežala o neuspešnog ustanka podignutog u Mađarskoj, za period od aproksimativno 9 meseci. Austrija je 1968. godine pružila sličan sistem zaštite licima koja su bežala od sovjetske invazije u Čehoslovačkoj. Kasniji primeri su se odigrali tokom perioda Hladnog rata i postkolonijalizacije kada je veliki broj lica iz Afrike i Azije bivao raseljen usled

¹⁰ Goran Sandić, *Complementary forms of international protection in the Republic of Serbia*, op. cit., p. 12.

¹¹ UNHCR, *Guidelines on Temporary Protection or Stay Arrangements*, op. cit., p. 2.

učestalih konflikata¹². Dakle, određeni začeci mehanizma zaštite su postojali, ali je implementiranje mera bilo ad hoc, i bilo je očigledno da je neophodno utelotvorenje u odgovarajućoj pravnoj formi.

Primena ove mere, u vidu u kojem postoji i primenjuje se danas, prvi put je izvršena u slučaju sukoba u bivšoj Jugoslaviji i velikog broja raseljenih lica naročito sa teritorije Bosne i Hercegovine i Kosova. To je učinjeno na insistiranje UNHCR-a koji je navodio da *'privremena zaštita nudi sredstva za obezbeđenje zaštite licima koja su uključena u migracije velikih razmera a koje bi, inače, preopretertile uspostavljene procedure utvrđivanja statusa izbeglica, uz stavljanje naglasaka na bezbedan povratak u zemlju porekla kao najpoželjnije rešenje za izbeglički problem'*¹³.

Izazvana post-jugoslovenskom izbegličkom krizom, koja je na kraju dovela do uvođenja instituta privremene zaštite, predstavljala je inovativan pristup u zaštiti izbeglica i odgovoru na veliki priliv ljudi kojima je potrebna zaštita. Tokom 1990-ih, mnoge zemlje Evropske unije su primenile nacionalne modele privremene zaštite kako bi obezbedile osnovna prava i zaštitu ljudima iz bivših jugoslovenskih republika koji nisu mogli da se vrate u svoju zemlju porekla¹⁴.

PРАВНА REGULATIVA

Izvršni odbor UNHCR-a ističe važnost pružanja tražiocima azila pristup teritoriji i barem privremenog utočišta tokom situacija masovnog priliva. Dodatno, ističe se da ove osobe ne smeju biti kažnjene niti podvrgnute nepovoljnom postupanju zbog toga što je njihovo prisustvo smatrano nezakonitim prema zakonima zemlje, osim ako su ograničenja kretanja neophodna u interesu javnog zdravlja i javnog poretka. Ovaj pravni koncept funkcioniše u oba pravca, u smislu da su i sama lica pod privremenom zaštitom odgovorna za poštovanje zakona i propisa zemlje u kojoj se nalaze. Sa druge strane, države prijema treba postepeno da povećavaju obim prava koje garantuju osobama

¹² Joanne Thornburn, "Transcending Boundaries: Temporary Protection and Burden – Sharing in Europe", *International Journal of Refugee Law*, Vol. 7 No. 3, pp. 463–466.

¹³ Karoline Kerber, "Temporary Protection in the European Union: A Chronology", *Georgetown Immigration Law J.* 35, 1999–2000, p. 14

¹⁴ Centar za zaštitu i pomoć tražiocima azila APC/CZA, BETA novinska agencija, Centar za istraživanje javnih politika, *Politika i praksa zaštite migranata i izbeglica u Srbiji u 2017. godini: Mehanizam privremene zaštite*, Beograd, 2017. Dostupno preko: www.azilsrbija.rs/wp-content/uploads/2019/04/Politika-i-praksa-za%C5%A1tite-migranata-i-izbeglica.pdf (Pristupljeno 12. februara 2024), str. 4.

koje koriste privremenu zaštitu, ukoliko ne postoji blagovremeno i adekvatno rešenje za njenu supstituciju¹⁵.

Pravno regulisanje instituta privremene zaštite u međunarodnom pravu

Početak devedesetih postalo je evidentno da je neophodno usaglasiti politike vezane za privremenu zaštitu, s obzirom na njeno diskreciono i nekonziistentno primenjivanje u državama prijema. Implementacija različitih režima privremene zaštite rezultirala je primetnom diskrepancijom u broju ljudi koji su stizali u različite zemlje. Savet Evrope je 1995. godine doneo Rezoluciju o raspodeli tereta u vezi sa prijemom i privremenim boravkom raseljenih lica, a 1996. godine doneo Odluku o postupku upozorenja i postupanju u slučaju vanrednih situacija za raspodelu tereta u vezi sa prijemom i privremenim boravkom raseljenih lica. Na osnovu odredbi Mastroškog ugovora (član K.3), Komisija EU je predstavila Zajedničku akciju o privremenoj zaštiti 1997. godine, a izmenjenu verziju 1998. godine. Međutim, nesuglasice među državama članicama odložile su raspravu o ovom instrumentu, što je rezultiralo njegovim neusvajanjem od strane Saveta EU.¹⁶

Donošenjem i stupanjem na snagu Ugovora iz Amsterdama¹⁷, koji je doprineo intenziviranju saradnje u oblasti migracija, u skladu sa ciljem uspostavljanja Zajedničkog evropskog sistema azila, koji je dogovoren na sastanku Evropskog saveta u Tampereu 1999. godine, doneto je niz uredbi i direktiva Saveta EU kojima su ustanovljena nova pravila koja se odnose na standarde i jaču saradnju među državama članicama. Među ovim merama nalazi se i Direktiva o privremenoj zaštiti iz 2001. godine, koja ima za cilj definisanje minimalnih standarda za pružanje privremene zaštite u situacijama masovnog priliva raseljenih lica i uspostavljanje ravnoteže u prijemu ovih lica među državama članicama.¹⁸ Direktiva utvrđuje postupke za pružanje neposredne i privremene zaštite u slučaju masovnog ili pretećeg masovnog priliva raseljenih osoba iz trećih zemalja koje se ne mogu vratiti u svoju zemlju porekla.

¹⁵ Katarina Kitanović i dr., *Godinu dana privremene zaštite u Republici Srbiji: Uporedna analiza i preporuke*, Beogradski centar za ljudska prava, Beograd, 2023, str. 4.

¹⁶ Hanne Beirens et al., *Study on the Temporary Protection Directive, Final Report*, op. cit., pp. 5–6.

¹⁷ European Union, *Treaty of Amsterdam Amending the Treaty on European Union, The Treaties Establishing the European Communities and Related Acts*, 1997. Available: <https://www.refworld.org/legal/agreements/eu/1997/en/97640> (Accessed February 14, 2024).

¹⁸ Katarina Kitanović i dr., *Godinu dana privremene zaštite u Republici Srbiji: Uporedna analiza i preporuke*, nav. delo, str. 4.

Ovaj postupak se aktivira posebno kada postoji rizik da sistem azila neće moći da obradi ovaj priliv bez negativnog uticaja na njegovu efikasnost, u interesu osoba u pitanju i drugih koje traže zaštitu.

Recipijenti ove zaštite su „raseljene osobe”, odnosno „državljeni trećih zemalja ili lica bez državljanstva koji su morali napustiti svoju zemlju ili region porekla ili su evakuisani, posebno u odgovoru na apel međunarodnih organizacija, a ne mogu se vratiti u bezbednim i dugoročnim uslovima zbog situacije koja vlada u toj zemlji”. Ova definicija obuhvata, između ostalog, osobe koje su pobile iz područja oružanih sukoba ili endemičnog nasilja, kao i osobe koje su ozbiljno ugrožene ili su bile žrtve sistematskih ili opštepoznatih kršenja njihovih ljudskih prava. Odluku o postojanju masovnog priliva donosi Savet EU većinskim glasanjem, uz predlog Evropske komisije.¹⁹

Države koje su obuhvaćene pravnim važenjem Direktive iz 2001. godine, obavezale su se da osobama koje uživaju privremenu zaštitu obezbede: pravo na podnošenje zahteva za azil, pravo na slobodno kretanje, pravo na zapošljavanje, samozapošljavanje i socijalnu sigurnost, kao i izdavanje dozvole za boravak i vize.²⁰ Međunarodno pravo ljudskih prava priznaje osnovna prava svih ljudi koja moraju biti zaštićena u svim situacijama i bez izuzetka. Ova osnovna prava uključuju pravo na život, slobodu od mučenja ili zlostavljanja, slobodu od ropstva i prisilnog rada, pravo na pošteno suđenje, slobodu mišljenja, uverenja i veroispovesti. Privremena zaštita ne sme biti korišćena od strane država kao način za izbegavanje ili umanjivanje zaštite koju pruža Konvencija o statusu izbeglica, čak i kada osoba ne ispunjava uslove za zaštitu prema međunarodnom izbegličkom pravu.²¹

U martu 2022. godine, Savet za pravosuđe i unutrašnje poslove jednoglasno je usvojio odluku o aktiviranju Direktive o privremenoj zaštiti, stvarajući time okvir za pružanje privremene zaštite za raseljena lica iz Ukrajine.²² Ova

¹⁹ Council of Europe, *Council Directive 2001/55/EC of 20 July 2001 on minimum standards for giving temporary protection in the event of a mass influx of displaced persons and on measures promoting a balance of efforts between Member States in receiving such persons and bearing the consequences thereof*, 2001. Available: <https://eur-lex.europa.eu/eli/dir/2001/55/oj>. (Accessed February 14, 2024).

²⁰ Hanne Beirens et al., *Study on the Temporary Protection Directive, Final Report*, op. cit., pp. 7–8.

²¹ Goran Sandić, *Complementary forms of international protection in the Republic of Serbia*, op. cit., p. 18.

²² Council of Europe, *Implementing decision 2022/382 – Existence of a mass influx of displaced persons from Ukraine within the meaning of Article 5 of Directive 2001/55/EC, and having the effect of introducing temporary protection*, 2022. Available: https://www.eumonitor.eu/9353000/1/j4nvk6yhcbpeywk_j9vvik7m1c3gyxp/vlr071hsrgyp. (Accessed February 12, 2024).

aktivacija i efikasna implementacija Direktive o privremenoj zaštiti omogućile su jasan pravni status privremeno raseljenih osoba iz Ukrajine, kao i sistematski pristup relevantnim pravima. Narednih godina, 2023. i 2024., zbog produžetka vanrednog stanja u Ukrajini, kao i broja raseljenih lica, Savet EU je donosio komplementarne odluke prvoj, odnosno, produžavao je privremenu zaštitu, te je sada privremena zaštita produžena do 04. marta 2024. godine²³.

Pravno regulisanje instituta privremene zaštite u nacionalnom pravu

Osnovni pravni izvor regulisanja privremene zaštite u Republici Srbiji je Zakon o azilu i privremenoj zaštiti, koji je stupio na snagu 2018. godine i kojim je, pored usaglašavanja sa ostalim izvorima međunarodnog prava (kao što su Konvencija o statusu izbeglica, Protokol o statusu izbeglica, Univerzalna deklaracija o ljudskim pravima, Evropska konvencija o zaštiti ljudskih prava i osnovnih sloboda, Konvencija protiv torture i drugih surovih, neljudskih ili ponižavajućih kazni i postupaka, Konvencija UN o pravima deteta), izvršeno i usaglašavanje sa Direktivom o minimalnim standardima za dodelu privremene zaštite u slučaju masovnog priliva raseljenih lica iz 2001. Potpisivanjem Sporazuma o stabilizaciji i pridruživanju, 2008. godine, Republika Srbija je preuzela obavezu usklađivanja svog zakonodavstva sa pravom Evropske unije (član 72).²⁴ Njegovo potpisivanje potvrđeno je zakonom donetim 2008. godine²⁵, dok je 2013. godine Sporazum ratifikovala Litvanija kao poslednja među zemljama članicama EU, te je isti stupio na snagu. S obzirom na to da pristupanje EU predstavlja strateški cilj Republike Srbije, napredak u procesu pregovora o članstvu uslovljen je stepenom usaglašenosti nacionalnih propisa sa zakonodavstvom EU.

Prema članu 74 Zakona o azilu i privremenoj zaštiti, privremena zaštita predstavlja zaštitu *'koja se odobrava u vanrednom postupku u slučaju masovnog priliva raseljenih lica koja se ne mogu vratiti u državu svog porekla ili uobičajenog*

²³ Council of Europe, *DECISION (EU) 2023/2409 extending temporary protection as introduced by Implementing Decision (EU) 2022/382*, 2023. Available: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:32023D2409>. (Accessed February 12, 2024).

²⁴ Evropska unija, *Sporazum o stabilizaciji i pridruživanju između evropskih zajednica i njihovih država članica, sa jedne strane, i Republike Srbije, sa druge strane*, 2008. Dostupno preko: https://www.mei.gov.rs/upload/documents/sporazumi_sa_eu/ssp_prevod_sa_anexima.pdf. (Pristupljeno 13. februara 2024).

²⁵ „Zakon o potvrđivanju sporazuma o stabilizaciji i pridruživanju između evropskih zajednica i njihovih država članica, sa jedne strane, i Republike Srbije, sa druge strane”, *Sl. glasnik Republike Srbije – Međunarodni ugovori*, br. 83, Beograd, 2008.

boravišta ako postoji rizik da zbog tog masovnog priliva nije moguće efikasno sprovesti svaki individualni postupak azila radi zaštite interesa raseljenih lica i drugih lica koja traže zaštitu'.²⁶

Odluku o odobravanju privremene zaštite donosi Vlada Republike Srbije, te je tako, povodom situacije sa raseljavanjem iz Ukrajine, 2022. godine Vlada usvojila Odluku o pružanju privremene zaštite u Republici Srbiji raseljenim licima koja dolaze iz Ukrajine, kojom se privremena zaštita odobrava na godinu dana.²⁷ Naredne godine, zbog kontinuiranog vanrednog stanja u Ukrajini, Vlada RS je novom Odlukom produžila trajanje privremene zaštite na još godinu dana, sa trajanjem do 18. marta 2024. godine²⁸, što prema članu 75 stavu 2 Zakona o azilu i privremenoj zaštiti predstavlja i najduže vreme na koje se privremena zaštita može odobriti u našoj zemlji.²⁹ Odlukom su obuhvaćena ne samo lica koja su državljani Ukrajine, već i članovi njihovih porodica koji su boravili u Ukrajini, zatim tražioci azila, lica bez državljanstva i strani državljani, kojima je u Ukrajini odobren azil ili ista nacionalna zaštita. Takođe se odobrava privremena zaštita stranim državljanima koji su u Ukrajini imali odobreno stalno nastanjenje ili privremeni boravak, ali i državljanima Ukrajine i članovima njihovih porodica koji su u vreme donošenja odluke zakonito boravili u Republici Srbiji, a kojima je isteklo pravo na boravak.

Zakonom o azilu i privremenoj zaštiti predviđena su prava i obaveze lica kojima je odobrena privremena zaštita, te je tako njima članom 76 garantovano pravo na³⁰:

- 1) boravak u periodu važenja privremene zaštite;
- 2) ispravu koja potvrđuje njegov status i pravo na boravak;
- 3) zdravstvenu zaštitu, u skladu sa propisima kojima je uređena zdravstvena zaštita stranaca;
- 4) pristup tržištu rada u periodu važenja privremene zaštite, u skladu sa propisima kojima se uređuje zapošljavanje stranaca;
- 5) besplatno osnovno i srednje obrazovanje u državnim školama;
- 6) pravnu pomoć pod uslovima propisanim za tražioca azila;

²⁶ „Zakon o azilu i privremenoj zaštiti”, *Službeni glasnik Republike Srbije*, br. 24, Beograd, 2018, str. 19.

²⁷ „Odluka o pružanju privremene zaštite u Republici Srbiji raseljenim licima koja dolaze iz Ukrajine”, *Službeni glasnik Republike Srbije*, br. 36, Beograd, 2022.

²⁸ „Odluka o dopuni Odluke o pružanju privremene zaštite u Republici Srbiji raseljenim licima koja dolaze iz Ukrajine”, *Službeni glasnik Republike Srbije*, br. 21, Beograd, 2023.

²⁹ Član 75 stav 1 i 2 Zakona o azilu i privremenoj zaštiti, str. 20.

³⁰ Član 76 stav 1 Zakona o azilu i privremenoj zaštiti, str. 20.

- 7) slobodu veroispovesti pod istim uslovima kao državljani Republike Srbije;
- 8) kolektivni smeštaj u objektima određenim za te namene;
- 9) odgovarajući smeštaj ako se radi o licu kojem su potrebne posebne prihvatne garancije³¹, što se posebno odnosi na: maloletna lica, maloletna lica bez pratnje, osobe sa invaliditetom, starija lica, trudnice, samohrane roditelje sa maloletnom decom, žrtve trgovine ljudima, teško bolesna lica, osobe sa duševnim poremećajima, kao i lica koja su bila mučena, silovana ili izložena drugim teškim oblicima psiho-loškog, fizičkog ili polnog nasilja.

Zakonom je još predviđena i mogućnost spajanja porodice i odobravanja privremene zaštite i članovima porodice licu kojem je odobrena privremena zaštita³².

Kada se poredi stanje prava privremeno raseljenih lica u našoj zemlji i prava koja su garantovana licima u zemljama Evropske unije, naročito po osnovu Direktive o privremenoj zaštiti, razlika postoji u tome što se članom 12 i članom 13 Direktive licima pod privremenom zaštitom u slučaju nepostojanja adekvatnog smeštaja, garantuje i davanje novčanih sredstava za pronalazak smeštaja, kao i u pogledu prava na novčanu socijalnu pomoć koja je u našem sistemu propisana samo za tražioce azila i lica kojima je azil odobren, dok za lica sa privremenom zaštitom nije predviđen ovaj oblik pomoći.

POJEDINAČNA PRAVA U ZAKONU O AZILU I PRIVREMENOJ ZAŠTITI: PRIMENA ODREDBI DRUGIH ZAKONA

1. Pravo na pristup tržištu rada

Zakon o azilu i privremenoj zaštiti povodom prava na pristup tržištu rada (zapošljavanje i samozapošljavanje) upućuje na shodnu primenu odredbi **Zakona o zapošljavanju stranaca**. Sve do izmena i dopuna Zakona o zapošljavanju stranaca, usvojenih tokom 2023. godine, a koje su stupile na snagu 1. februara 2024. godine, zakon je lica pod privremenom zaštitom prepoznavao kao posebnu kategoriju stranaca za koje se izdavala lična radna dozvola. Postupak se sprovodio pred nacionalnim službama za zapošljavanje nadležnim po mestu boravka lica pod privremenom zaštitom i plaćala se taksa u

³¹ Član 17 Zakona o azilu i privremenoj zaštiti, str. 4.

³² Član 76 stav 2 Zakona o azilu i privremenoj zaštiti, str. 20.

odgovarajućem iznosu, za koju je bilo omogućeno umanjeње prema članu 19. Zakona o administrativnim taksama. Od stupanja na snagu Zakona o izmenama i dopunama Zakona o zapošljavanju stranaca, prestale su da važe odredbe o ličnoj radnoj dozvoli, te se sada za lica pod privremenom zaštitom (kao i druge kategorije stranaca nabrojane u zakonu) izdaje jedinstvena dozvola koja obuhvata dozvolu za privremeni boravak i dozvolu za rad stranca u Republici Srbiji.³³ Ostaje da praksa pokaže na koji način će se postupak pristupa na tržište rada odvijati i da li je ovakvom odredbom postignut cilj olakšavanja zapošljavanja i samozapošljavanja stranaca u Republici Srbiji.

2. Pravo na zdravstvenu zaštitu

Zdravstvena zaštita i zdravstveno osiguranje u Srbiji predviđena je Zakonom o zdravstvenoj zaštiti³⁴ i Zakonom o zdravstvenom osiguranju³⁵. Iako Zakon o azilu i privremenoj zaštiti upućuje na shodnu primenu ova dva zakona (čijim odredbama su regulisana ova prava i u odnosu na kategoriju stranaca), lica pod privremenom zaštitom ni u jednom zakonu nisu prepoznata kao posebna kategorija stranaca. Iz ovog razloga, lica pod privremenom zaštitom koja nisu zaposlena ili uključivanje u sistem zdravstvenog osiguranja ne mogu ostvariti preko člana porodice koji je zdravstveno osiguran, na žalost, u praksi, nemaju mogućnost da se zdravstveno osiguraju niti da dobiju karticu zdravstvenog osiguranja. Članom 236 Zakona o zdravstvenoj zaštiti, takođe, lica pod privremenom zaštitom nisu obuhvaćena kategorijom stranaca koja ostvaruju pravo na zdravstvenu zaštitu na teritoriji Republike Srbije.³⁶

POTREBE PRIVREMENO RASELJENIH LICA I IZAZOVI SA KOJIMA SE SUOČAVAJU U ZEMLJAMA DOMAĆINIMA

Ključna tačka interakcije između humanitarne pomoći, pravne zaštite i integracije u novu sredinu, jesu potrebe. Kroz sagledavanje potreba privremeno raseljenih lica iz Ukrajine, otvaramo prostor za ključne elemente – od osnovnih životnih potreba do specifičnih zahteva koje proizilaze iz konteksta njihovog raseljenja. Zarad dubljeg razumevanja potreba i izazova sa kojima

³³ „Zakon o zapošljavanju stranaca”, *Službeni glasnik Republike Srbije*, br. 62, Beograd, 2023.

³⁴ „Zakon o zdravstvenoj zaštiti”, *Službeni glasnik Republike Srbije*, br. 92, Beograd, 2023.

³⁵ „Zakon o zdravstvenom osiguranju”, *Službeni glasnik Republike Srbije*, br. 92, Beograd, 2023.

³⁶ Član 236 Zakona o zdravstvenoj zaštiti, str. 73.

se suočavaju, neophodno je sistematično pristupiti analizi kako njihovih osnovnih potreba, tako i odgovora društva, zajednica, institucija i nevladinih organizacija.

Ulaskom u treću godinu sukoba, vojne operacije i dalje traju, posebno na istoku i jugu zemlje, dok ključna civilna infrastruktura i dalje biva meta, utičući na bezbednost i dostupnost javnih usluga. Prema podacima UNHCR-a, gotovo 80% privremeno raseljenih lica se nada povratku u Ukrajinu jednog dana, međutim, samo 14% planira povratak u bliskoj budućnosti. Kao ključne faktore koje su izdvojili prilikom odlučivanja u pogledu (ne)povratka u Ukrajinu i planova za blisku budućnost su: bezbednost, pristup uslugama u zajednici, smeštaj, izvor prihoda i dr.³⁷

Prema podacima Kancelarije UN za koordinaciju humanitarnih poslova (OCHA) sa početka 2023. godine, 40% ukupnog stanovništva Ukrajine je u potrebi za nekom vrstom humanitarne pomoći, pri čemu su žene i devojčice činile 56% ovog broja, deca 23%, a osobe sa invaliditetom 15%. Raseljavanje je i dalje ozbiljan problem, sa više od 19 miliona ljudi koji su direktno pogođeni, uključujući 5.4 miliona interno raseljenih osoba i 5.5 miliona povratnika.³⁸ Statistika ukazuje na veliki uticaj sukoba na živote građana sa dugoročnim posledicama.

Rat je značajno otežao ili onemogućio pristup ključnim uslugama, uključujući vodu, struju, grejanje, zdravstvenu zaštitu, obrazovanje i socijalnu zaštitu. Vulnerabilne grupe, uključujući stanovništvo u ratom pogođenim područjima, raseljene osobe, starije osobe, žene i deca, osobe u siromaštvu i dr., trpe najviše. Napadi na energetske sisteme dodatno su pogoršali uslove života, naročito tokom hladnih zimskih meseci. Ograničen pristup esencijalnim uslugama, doprinosi uslošnjanju dinamike kretanja ljudi i izlaže ih povećanim rizicima, što ima negativan uticaj na njihovo mentalno zdravlje i psihosocijalno blagostanje.

Od februara 2022. do februara 2024., uporedna statistika UNHCR-a³⁹ pružila je dublji uvid u profil, potrebe i rizike privremeno raseljenih lica iz Ukrajine u nizu zemalja, uključujući Estoniju, Litvaniju, Letoniju, Belorusiju,

³⁷ UNHCR, *Operational Data Portal: Ukraine Refugee Situation*, 2024. Available: <https://data.unhcr.org/en/dataviz/330?sv=54&geo=0>. (Accessed February 14, 2024).

³⁸ The World Bank, The Government of Ukraine, The European Union, The United Nations, *Ukraine: Third Rapid Damage and Needs Assessment (RDNA3), February 2022 – December 2023*. 2024. <https://reliefweb.int/report/ukraine/ukraine-third-rapid-damage-and-needs-assessment-rdna3-february-2022-december-2023> (Accessed February 16, 2024).

³⁹ Isto. Dostupno preko: <https://data.unhcr.org/en/dataviz/330?sv=54&geo=0>. (Accessed February 14, 2024).

Poljsku, Češku, Slovačku, Rumuniju, Moldaviju, Bugarsku i Mađarsku. Od 5,010 učesnika, Ukrajinci čine preko 99%, sa prosečnom starošću od 45 godina, a značajna rodna dimenzija ističe se sa 80% žena među učesnicima. Nalazi u vezi sa pravnim statusom pokazuju da 86% lica ima privremenu zaštitu. Problemi sa ličnom dokumentacijom prisutni su kod 33% domaćinstava, što može predstavljati prepreku pristupu pravima i uslugama.

Raseljavanje je destabilizovalo porodice i dovelo ih na vrhu liste prioriteta u planovima podrške. U prilog tome su i podaci o prosečnom broj članova domaćinstva od 2,5, kao i da 70% raseljenih porodica se suočava sa situacijom da je jedan član ostao u Ukrajini, a 66% porodica sa problemom ujedinjenja u zemlji u kojoj aktuelno žive. Prisutna je zabrinutost i u vezi sa razdvojenosti dece od oba svoja roditelja (6%), a koja su zbrinuta u okviru nekih domaćinstava u zemljama domaćinima. Evidentirana su i lica (33%) koja su se bar jednom vratila u Ukrajinu, a 12% njih nakon toga imalo je problema sa povratkom u zemlju domaćina. Takođe, 25% nije moglo posetiti Ukrajinu, uglavnom iz bezbednosnih razloga.

Kada je u pitanju hitna intervencija, 87% iskazalo je potrebu, naglašavajući važnost urgentne humanitarne pomoći. U vezi sa sagledavanjem prioriteta potreba, 36% privremeno raseljenih lica iz Ukrajine izdvajaju potrebu za materijalnom pomoći, što sugerise na trenutnu ekonomsku ranjivost i neophodnost pružanja resursa za osnovne životne potrebe. Osim toga, 31% ljudi ističe potrebu za zaposlenjem, dok 15% ispitanika radi, ali nema ugovor o zaposlenju, što dodatno ukazuje na izazove vezane za integraciju.

Ističu i potrebu za pristupom zdravstvenoj zaštiti i medicinskim uslugama (29%). Zdravstveni rizici su takođe evidentirani, pri čemu 28% domaćinstava ima člana sa ozbiljnim zdravstvenim stanjem, dok 9% ima člana sa nekim oblikom invaliditeta. Ishrana i smeštaj takođe su ključne oblasti, s obzirom na to da 25% privremeno raseljenih lica izražava potrebu za hranom, dok se isti procenat odnosi na hitnu potrebu za smeštajem. U vezi sa smeštajem, 53% iznajmljuje stan, 18% boravi kod rođaka, 8% se nalazi u kolektivnom smeštaju, dok 7% boravi kod drugih.

Rezultati pokazuju da 19% ističe želju za sticanjem novih veština i obrazovanjem uprkos teškoćama i situaciji u kojoj se nalaze. Kod domaćinstava sa decom školskog uzrasta, 22% ima bar jedno dete koje nije uključeno u obrazovni sistem, pri čemu kao razloge navode pohađanje online časova (71%), jezičke barijere (17%), i ostale razloge (10%).

Pravno savetovanje, briga o deci i psihosocijalna podrška čine manji deo prioriteta shodno nalazima, ali su i dalje značajni, posebno u kontekstu obezbeđivanja sigurnosti, zaštite i dobrobiti dece i porodica.

U vezi sa socijalnom zaštitom u državama domaćinima, 71% privremeno raseljenih lica aktivno koristi usluge i podršku, od čega 39% materijalnu pomoć, 30% grantove namenjene za vulnerabilne grupe stanovništva, 17% novčanu pomoć za smeštaj, 7% pomoć oko zaposlenja i 5% zdravstveno osiguranje. Međutim, 15% njih se susrelo sa barijerama u pristupu socijalnoj zaštiti,

pri čemu 49% ističe jezičke barijere, 46% nedostatak informacija, 17% dugo čekanje, 17% nedostatak dokumenata i 9% ostale prepreke.

Ono što izdvajaju kao vrlo značajno je i informisanje o pravima, dostupnim uslugama i podršci. Aktivno traže informacije o pitanjima koja se tiču finansija (39%), dok 25% traži informacije o zapošljavanju. Međutim, 33% ističe da nema priliku za zaposlenje, a 32% izdvaja jezičku barijeru kao otežavajuću okolnost u traženju posla, odabira i zadržavanja istog. Informacije koje se tiču zdravstvene zaštite i smeštaja, važno je za 24% i 15% lica. Značaj jasnih smernica o obrazovnim mogućnostima takođe se ističe (11%).

U Srbiji, trenutno nedostaju istraživanja i publikacije koje bi pružile dublji uvid u potrebe i izazove sa kojima se susreću privremeno raseljena lica iz Ukrajine, što otežava potkrepljene postojećih podataka, kao i razumevanje kompleksne situacije i ciljano usmeravanje humanitarne podrške i pomoći. Saznanja o potrebama i izazovima sa kojima se susreću privremeno raseljena lica iz Ukrajine u Srbiji proističu iz direktnog rada autorki ovog rada sa njima i pružanja podrške, kao i saradnje sa ostalim organizacijama i institucijama koje rade sa ovom ranjivom kategorijom. Iskustva u Srbiji ne razlikuju se mnogo od prethodno prikazanih u tekstu, a tiču se svakodnevnog života u drugim zemaljama. Osnovne životne potrebe, kao što su smeštaj, hrana i zdravstvena zaštita, ostaju prioriteti. Veći deo populacije suočava se sa ekonomskim izazovima, budući da značajan procenat traži zaposlenje, bez stalnih su prihoda, dodatno im otežava i nepoznavanje srpskog jezika. Pored toga, visina taksi za radne dozvole (ovo pitanje je u ovom delu olakšano izmenom i dopunom Zakona o zapošljavanju stranaca) priznavanje kvalifikacija, kao i prevodi diploma kod sudskog tumača, iziskuje izdvajanje ne tako zanemarljive sume. Visina taksi u vezi sa nostrifikacijom diploma i priznavanjem kvalifikacija je otežavajući faktor i u procesu uključivanja u obrazovni sistem. Nemogućnost zaposlenja za majke sa malim_om detetom_com, dodatno im otežava svakodnevni život, jer one ne mogu da traže posao zbog brige o detetu_ci, a nemaju dovoljno novca da pokriju troškove državnih ili privatnih vrtića. Nesigurni izvori prihoda utiču i na sigurnost smeštaja, jer mnogi od njih žive u iznajmljenim stanovima, često ne mogu da pronađu adekvatan smeštaj u odnosu na visinu zakupnine, kao i to da često menjaju smeštaj zbog nemogućnosti plaćanja istog jer im zakupodavac poveća zakupninu.

Razdvojenost od porodice produbljuje njihovu ranjivost zajedno sa nezvesnošću povratka u Ukrajinu, što ima duboke implikacije na njihovo psihičko blagostanje i proces prilagođavanja na novu sredinu. Ovo pitanje posebno pogađa mnoge žene, jer u Srbiji borave najviše žene sa decom čiji su muževi ostali u Ukrajini, usled mobilizacije zarad vojne službe. Jedan od potencijalnih rizika odnosi se na žene koje se nalaze same u zemlji i borave u iznajmljenim sobama/stanovima ili kod poznanika koje su upoznale putem društvenih mreža ili sa kojima su se upoznale još u mladosti. Naime, neretko se poznanik predstavi i kao „zaštitnik“, koji će rešiti sva pitanja koja se tiču sigurnog boravka žene u Srbiji. Međutim, događa se da te žene bivaju izlo-

žene manipulaciji, ekonomskoj zavisnosti, izolaciji, verbalnom, psihičkom i fizičkom nasilju, ucenama i sl. Otežavajući faktor u pružanju podrške u ovim slučajevima je dolaženje do informacija o njima, kao i nespremnost ili nedovoljna osnaženost žena da razgovaraju o svojim iskustvima i zatraže pomoć.

Ostvarivanje prava na zdravstvenu zaštitu predstavlja značajan izazov za privremeno raseljena lica. Srbija trenutno nema zaključen međunarodni sporazum sa Ukrajinom koji bi regulisao saradnju u oblasti zdravstvenog osiguranja. Prema takvom sporazumu, ugovorne strane bi snosile troškove korišćenja zdravstvene zaštite na teritoriji druge ugovorne strane za svoje osiguranike i članove njihovih porodica. Nedostatak informacija o pravima privremeno raseljenih lica, sa jedne strane, i finansijski izazovi u plaćanju doprinosa za obavezno zdravstveno osiguranje svakog meseca, sa druge strane, čine ostvarivanje prava na zdravstveno osiguranje izuzetno teškim. Ovo pravo su lica mogla ostvarivati kroz zaposlenje, privremeni boravak ili preko bračnog partnera, pod uslovom da je on u radnom odnosu i da ima ugovor koji podrazumeva uplatu doprinosa za zaposlenog i članove njegove porodice. Složena administrativna procedura dodatno otežava postizanje ovog cilja, utičući na odlučnost i motivaciju ljudi da ostvare ovo pravo. Ovo pitanje ima šire posledice na ostvarivanje prava na medicinske usluge i lekove. Lica bez zdravstvenog osiguranja imaju pravo samo na hitne medicinske intervencije, ali i to je uslovljeno postupanjem zaposlenih u Domovima zdravlja širom zemlje. Neujednačena praksa primećena je u različitim Domovima zdravlja, gde su u nekima omogućeni redovni lekarski pregledi, kontrolni lekarski pregledi i specijalistički lekarski pregledi, dok su drugi Domovi zdravlja bili zatvoreni čak i za hitne medicinske intervencije. Dodatni strah među ljudima uzrokovan je mogućnošću naplate pruženih usluga nakon pregleda, a često su i sami pacijenti bili nedovoljno informisani o obavezi plaćanja usluge pre korišćenja istih. Značajan primer iz prakse ilustruje situaciju u kojoj su pojedinci, uplaćujući doprinose unapred za višemesečni period, morali da čekaju tri meseca kako bi stekli status obaveznog osiguranika i dobili zdravstvenu karticu. Tokom tog perioda, posedovali su samo potvrdu koja im je omogućavala pristup hitnim medicinskim uslugama, iako su to pravo već imali garantovano svojim pravnim statusom. Dakle, pojedinci plaćali doprinose tri meseca za osiguranje, a imali isto pravo za hitne medicinske usluge kao i pre uplate doprinosa. Iz ovog slučaja, može se zaključiti da je sistem neefikasan, a problematika administrativnih procedura ukazuje na neusaglašenost zakona.

Analiza potreba i izazova ukazuje na nužnost celovitih i prilagođenih intervencija. Raznolike potrebe ovih ljudi zahtevaju koordinisane napore kako bi se pružila adekvatna podrška. Dublje razumevanje složenosti situacije pomaže identifikaciji ključnih tačaka intervencije, informiše razvoj politika i programa podrške te omogućava pravovremeno prilagođavanje na promenljive okolnosti.

ODGOVOR NA IZBEGLIČKU I HUMANITARNU KRIZU

Sistem podrške na međunarodnom nivou

Međunarodni sistem podrške za privremeno raseljena lica iz Ukrajine obuhvata niz organizacija koje pružaju različite vrste pomoći i podršku kako bi zadovoljile osnovne potrebe i izazove sa kojima se ova populacija suočava. Uzimajući u obzir karakteristike populacije i geografske lokacije, analizom potreba i procenom rizika, ustanovljeno je da preko 14,6 miliona ljudi, odnosno 40% ukrajinske populacije⁴⁰, u potrebi je za nekom vrstom humanitarne pomoći. Potrebe su posebno izražene u istočnim i južnim delovima zemlje, uključujući i okupirane teritorije. Stoga, u toku 2023. godine opseg delovanja humanitarnih organizacija je morao da se proširi, kako bi se obuhvatio veći broj ljudi, što je rezultiralo obezbeđivanjem pomoći i podrške za 11 miliona ljudi⁴¹.

Za neka pitanja i dalje nisu ponuđena održiva rešenja, i to u ključnim oblastima zdravstvene zaštite, obrazovanja, zaposlenja, stanovanja i dr. Shodno tome, humanitarne organizacije u 2024. godini planiraju da obuhvate 8,5 miliona ljudi sa najhitnijim potrebama, fokusirajući se na pružanje pravovremene i adekvatne pomoći, posebno interno raseljenim licima, ljudima pogođenim ratom i readmisantima.⁴² Neki od strateških ciljeva za 2024. godinu su:

- Pravovremeno i usmereno pružiti sveobuhvatnu podršku ljudima pogođenim ratom, garantujući njihovu bezbednost i poštovanje dostojanstva;
- Omogućiti izbeglicama efikasano regulisanje pravnog statusa, ostvarivanja prava i pristup sistemu zaštite u zemljama domaćinima;
- Osigurati pristup osnovnim uslugama za interno raseljene osobe, ljude pogođene ratom koji nisu raseljeni, i readmisante;
- Jačati pristup izbeglica specijalizovanoj podršci i pomoći osobama sa specifičnim potrebama;

⁴⁰ UNHCR, *Ukraine Emergency*, 2024. Available: <https://www.unrefugees.org/emergencies/ukraine/>. (Accessed February 14, 2024).

⁴¹ OCHA, UNHCR, *Ukraine: Summary of the Humanitarian Needs and Response Plan and the Regional Refugee Response Plan*, 2024. Available: <https://reliefweb.int/report/ukraine/ukraine-summary-humanitarian-needs-and-response-plan-and-regional-refugee-response-plan-january-2024>. (Accessed February 14, 2024).

⁴² Isto. Dostupno preko: <https://reliefweb.int/report/ukraine/ukraine-summary-humanitarian-needs-and-response-plan-and-regional-refugee-response-plan-january-2024>. (Accessed February 14, 2024), p. 5.

- Ojačati socijalno-ekonomsku inkluziju izbeglica u zemljama domaćinima i unaprediti njihovu rezilijentnost;
- Povećati socijalnu koheziju između izbeglica i zajednica zemalja domaćina⁴³.

Organizacija rada humanitarnih aktera u Ukrajini je i dalje izazovna, sa brojnim sigurnosnim, logističkim i ograničenjima koja se tiču doseganja do najranjivijih. Koordinacija međunarodnih i lokalnih aktera ključna je za pružanje održive podrške izbeglicama. U celosti, situacija zahteva dalje napore u cilju pružanja pomoći i izgradnje trajnih rešenja za pogođene zajednice.

Visoki komesarijat Ujedinjenih nacija za izbeglice (The UN Refugee Agency-UNHCR) predstavlja jednog od ključnih aktera u pružanju humanitarne pomoći i zaštite. UNHCR se fokusira na smeštaj, distribuciju osnovnih potreština, pravnu podršku, kao i pružanje informacija i delovanja u oblasti obrazovanja. Plan za 2024. godinu je da UNHCR pruža podršku vladama u odgovoru na humanitarne potrebe u Ukrajini i zemljama domaćinima.⁴⁴ U Ukrajini će se fokusirati na pružanju hitne humanitarne pomoći i podrške trajnim rešenjima. UNHCR će raditi u partnerstvu sa IOM-om i UNDP-om kako bi ostvarili ove ciljeve. U zemljama koje prihvate privremeno raseljena lica širom Evrope, UNHCR će zadržati koordinacionu ulogu u podršci vladama koje sprovode Regionalni plan reagovanja na izbegličku i migrantsku krizu u Evropi i podržati tranziciju ka efikasnom uključivanju izbeglica u nacionalne sisteme i usluge, i to jačanjem pristupa uslugama zaštite i podrške u vezi sa prijemom, registracijom i socio-ekonomskom inkluzijom. U obe oblasti, UNHCR će u saradnji sa preko 300 partnera u 11 zemalja, nastaviti intervencije usmerene na zaštitu, i to najviše u oblasti pružanja pravne pomoći i podržati aktivnosti usmerene na smeštaj, trajno stanovanje i socijalnu inkluziju izbeglica.⁴⁵ Direktna pomoć UNHCR-a i dalje će biti usklađena sa nivoom podrške koju pružaju nacionalni sistemi socijalne zaštite. U ovom nastojanju, pridružuje se i OCHA (Office for the Coordination of Humanitarian Affairs), Kancelarija Ujedinjenih nacija za koordinaciju humanitarnih poslova. OCHA

⁴³ *Ibidem*. Available: <https://reliefweb.int/report/ukraine/ukraine-summary-humanitarian-needs-and-response-plan-and-regional-refugee-response-plan-january-2024>. (Accessed February 14, 2024).

⁴⁴ *Ibidem*. Available: <https://reliefweb.int/report/ukraine/ukraine-summary-humanitarian-needs-and-response-plan-and-regional-refugee-response-plan-january-2024>. (Accessed February 14, 2024), p. 9.

⁴⁵ UNHCR, *Ukraine situation, 2024*. Available: <https://reporting.unhcr.org/operational/situations/ukraine-situation#:~:text=UNHCR%20will%20provide%20legal%20assistance,shelter%20and%20sustainable%20housing%20support>. (Accessed February 14, 2024), p. 7.

tokom 2024. godine ima zadatak koordinisanja međunarodnih humanitarnih odgovora na krizu u Ukrajini.⁴⁶ Njena uloga uključuje obezbeđivanje efikasne koordinacije između različitih humanitarnih organizacija, države, i drugih aktera kako bi se pružila pomoć i podrška najugroženijim osobama tokom humanitarne krize. Važna uloga OCHA-e je i u prikupljanju, analizi i deljenju informacija relevantnih za humanitarne odgovore. Značajnu ulogu u sistemu zaštite ima i Regionalni forum za koordinaciju izbeglica (Regional Refugee Coordination Forum – RCF). Zapravo, RCF predstavlja mehanizam koji će i tokom 2024. godine nastaviti sa okupljanjem različitih agencija, organizacija i radnih grupa koje rade na rešavanju pitanja privremeno raseljenih lica iz Ukrajine u određenom regionu.⁴⁷ Ova platforma omogućava koordinaciju između različitih aktera kako bi se efikasno upravljalo situacijom, delile informacije, izbeglo dupliranje poslova na regionalnom nivou i omogućila usklađenost u odgovoru na izbegličku krizu. U skladu sa navedenim, RCF ima ulogu u usmeravanju resursa, podršci u donošenju odluka i rešavanju izazova u vezi sa izbegličkom populacijom u datom geografskom području.

Međunarodna organizacija za migracije (IOM), takođe, ima značajnu ulogu u podršci privremeno raseljenima. U Ukrajini je u saradnji sa 70 implementacionih partnera i 11 kancelarija, dosegao do najranjivijih u 24 oblasti Ukrajine. Njihovi programi uključuju urgentno reagovanje, transport, distribuciju higijenskih i paketa hrane, obezbeđivanje smeštaja, kao i podršku reintegraciji i samostalnosti izbeglica. Kada su ova lica u pitanju, značajna je podrška u oblasti zdravstvene zaštite, obrazovanja, stanovanja, zaposlenja i dr. Shodno tome su i podaci koji pokazuju da je u Ukrajini 69 986 ljudi bilo obuhvaćeno nekim oblikom zaštite, dok u zemljama domaćinima 109 987. Zatim, 85 276 podrškom u oblasti zdravlja dok je broj obuhvata ljudi manji u drugim zemljama 34 127. Višenamensku novčanu pomoć je dobilo 284 041 ljudi u Ukrajini, dok u drugim zemljama znatno manji broj ljudi 16 819. Ovo su samo neki od nalaza koji prikazuju podršku koju je IOM pružao u periodu od 2022. do 2023. i obuhvat lica istom.⁴⁸ Plan za 2024. godinu je nastavak saradnje sa vladinim partnerima i relevantnim akterima na lokalnu u nastoja-

⁴⁶ OCHA, UNHCR, *Ukraine: Summary of the Humanitarian Needs and Response Plan and the Regional Refugee Response Plan*, 2024. Available: <https://reliefweb.int/report/ukraine/ukraine-summary-humanitarian-needs-and-response-plan-and-regional-refugee-response-plan-january-2024>. (Accessed February 14, 2024), p. 8.

⁴⁷ *Ibidem*. Available: <https://reliefweb.int/report/ukraine/ukraine-summary-humanitarian-needs-and-response-plan-and-regional-refugee-response-plan-january-2024>. (Accessed February 14, 2024), p. 9.

⁴⁸ IOM, *Ukraine Crisis 2022–2023: 1 year of response*, 2022–2023. Available: https://www.iom.int/sites/g/files/tmzbd1486/files/documents/2023-02/IOM_

njima da se pruži pravovremeni i sveobuhvatan odgovor na krizu, kroz postojeće programe, ali i kroz kreiranje novih kako bi pružanje usluga bilo kvalitetno.

Pored toga, organizacije poput UNICEF-a i Save the Children-a, njihov rad obuhvata različite aspekte podrške kako bi se osigurala dobrobit dece u situaciji konflikta, sa posebnim fokusom na pružanje podrške u obrazovanju, zdravstvenoj zaštiti, zaštiti od nasilja i eksploatacije, humanitarnoj pomoći u vidu hrane i potrepština za svakodnevni život, psiho-socijalna podrška deci koja su prošla kroz traumatična iskustva tokom konflikta. U prilog tome, govore i podaci Save the Children-a za 2022. godinu o pružanju podrške više od 15.884 dece iz Ukrajine⁴⁹. U saradnji sa partnerima, prilagođeni su prostori "Child Friendly Spaces" gde deca imaju mogućnost igranja i učenja. Takođe, obezbeđen je siguran i podržavajuć prostor za decu (Child Friendly Space Kits i Bunker Kits). Dodatno, sprovode obuke u oblasti zaštite dece, poput "Child Protection in Emergency (CPIE)" i "Child Protection Minimum Standards (CPMS)" za lokalne partnere, na taj način osiguravajući sigurnu podršku deci. U vezi sa novčanom pomoći, podržali su preko 62.000 ljudi tokom 2022. godine.⁵⁰ Ova vrsta podrške pruža ljudima izbor i predstavlja efikasan način pomoći porodicama da zadovolje svoje specifične potrebe koje nisu obuhvaćene postojećom podrškom. Kada je reč o mentalnom zdravlju i psihosocijalnoj podršci, stručnjaci iz organizacije "Save the Children" pružaju neophodnu podršku ugroženoj deci i njihovim porodicama. U oblasti zdravlja i ishrane, podržali su preko 44.042 porodica pružanjem pristupa medicinskoj nezi, esencijalnim medicinskim sredstvima i podrškom bolnicama.⁵¹ Fokusiraju se i na zdravlje majki i novorođenčadi, pružajući "Trauma Kits" za lečenje povreda. Distribuirali su preko 2.500 paketa hrane širom istočne Ukrajine kako bi obezbedili hranu deci i njihovim porodicama.⁵² Takođe, u saradnji sa drugim humanitarnim organizacijama,

Ukraine_Regional_Response-1_Year_Special_Report.pdf. (Accessed February 14, 2024), p. 8–9.

⁴⁹ Save the Children, *Life-Saving Work in Ukraine*. 2022. Available: <https://www.savethechildren.org/us/what-we-do/emergency-response/refugee-children-crisis/ukrainian-refugees#many>. (Accessed February 14, 2024), p. 4.

⁵⁰ *Ibidem*. Available: <https://www.savethechildren.org/us/what-we-do/emergency-response/refugee-children-crisis/ukrainian-refugees#many>. (Accessed February 14, 2024), p. 4.

⁵¹ *Ibidem*. Available: <https://www.savethechildren.org/us/what-we-do/emergency-response/refugee-children-crisis/ukrainian-refugees#many>. (Accessed February 14, 2024), p. 4.

⁵² *Ibidem*. Available: <https://www.savethechildren.org/us/what-we-do/emergency-response/refugee-children-crisis/ukrainian-refugees#many>. (Accessed February 14, 2024), p. 4.

UN agencijama i lokalnim akterima organizovane su akcije popravke sistema snabdevanja vodom, kako bi hiljade ljudi imali zadovoljavajuće sanitarne uslove i pristup ispravnoj pijaćoj vodi. Slično navedenom, UNICEF je omogućio pristup pijaćoj vodi za 3 miliona ljudi. Uslugama zdravstvene pristup je imalo 2,7 miliona dece i žena. Višenamenskom novčanom pomoći, podržano je 27.134 ljudi. U formalno i neformalno obrazovanje, uključeno je 933.211 dece. Preventivnim uslugama i aktivnostima u oblasti zaštite dece obuhvaćeno je 1,1 milion ljudi.⁵³

Crveni krst i druge nevladine organizacije (NVO) doprinose pružanju zdravstvene zaštite, psihosocijalne podrške, kao i distribuciji hrane i drugih stvari neophodnih za svakodnevno funkcionisanje. Ove organizacije često sarađuju sa lokalnim partnerima kako bi efikasno odgovorile na specifične potrebe ljudi.

U periodu od 2022. do 2023. godine, EU je izdvojila 850 miliona evra za humanitarnu pomoć radi pružanja podrške civilima pogođenim ratom u Ukrajini. Isto tako, članice EU su namenile 2,1 milijardu evra za humanitarnu pomoć Ukrajini. Pored finansijskih sredstava, podrška je podrazumevala i pomoć u obezbeđivanju hrane, vode, osnovnih kućnih potrepština, podršku u oblasti zdravlja i obrazovanja, kao i psihosocijalnu podršku. Prioritet tokom zimske sezone je bilo i obezbeđivanje skloništa.⁵⁴ Vest novijeg datuma je dogovor EU Saveta i EU Parlamenta oko mehanizma podrške za tekuću godinu postignut 6. februara 2024. godine. Naime, u periodu od 2024. do 2027. godine uspostaviće se Ukrajinski fond koji će imati za cilj pružanje finansijske podrške u iznosu od 50 milijardi evra Ukrajini. Namena ovih sredstava je za infrastrukturnu rekonstrukciju i sistemsku obnovu Ukrajine. Ovaj sporazum nije konačan, jer je pre samog pokretanja formalne procedure usvajanja, potrebno dobiti saglasnost Saveta i Parlamenta.⁵⁵

Međunarodni odgovor na izbegličku i humanitarnu krizu predstavlja sinhronizovan napor različitih organizacija i institucija. Važno je napomenuti da se međunarodni sistem podrške kontinuirano prilagođava promenama u skladu sa novonastalim potrebama i okolnostima privremeno raseljenih

⁵³ UNICEF, *Ukraine emergency response in neighbouring countries: Supporting children and families on the move across Europe*. 2022. Available: <https://www.unicef.org/eca/ukraine-emergency-response-neighbouring-countries>. (Accessed February 14, 2024).

⁵⁴ European Council, *EU solidarity with Ukraine, 2022-2023*. Available: <https://www.consilium.europa.eu/en/policies/eu-response-ukraine-invasion/eu-solidarity-ukraine/>. (Accessed February 14, 2024).

⁵⁵ European Council, *EU response to Russia's invasion of Ukraine*. <https://www.consilium.europa.eu/en/policies/eu-response-ukraine-invasion/>. (Accessed February 14, 2024).

lica. Koordinacija između različitih aktera i redovno ažuriranje strategija od suštinskog su značaja kako bi se obezbedila efikasna i adekvatna podrška tokom celog procesa trajanja krize.

Sistem podrške u Republici Srbiji

U skladu sa odredbama relevantnih međunarodnih pravnih instrumenata, uključujući konvencije, zakone, ugovore i protokole, Republika Srbija aktivno sarađuje sa međunarodnom zajednicom kroz pružanje logističke podrške i aktivno učešće u regionalnim inicijativama u vezi sa zaštitom privremeno raseljenih lica. Sistem humanitarne podrške temelji se na implementaciji raznolikih mera sa ciljem pružanja adekvatne i sveobuhvatne pomoći ovim licima. Dodatno, uspostavljena je saradnja sa relevantnim međunarodnim organizacijama, nevladinim organizacijama i lokalnim zajednicama kako bi se efikasno koordinisale aktivnosti i omogućio holistički pristup humanitar-
nom odgovoru.

Komesarijat za migracije i izbeglice je u skladu sa situacijom u Ukrajini, 4. marta 2022. godine, naložio svojim okružnim koordinatorima da pomno prate situaciju i ukoliko stupe u komunikaciju sa privremeno raseljenim licima iz Ukrajine, procene potrebe i informišu ih o postojećim resursima.⁵⁶ Mogućnost Komesarijata je pomoć u vidu obezbeđivanja smeštaja (kolektivni) i hrane u prihvatnim/azilnim centrima, zatim u obezbeđivanju odeće, obuće, zdravstvene nege, uključivanju dece u obrazovni sistem, kao i u pristupu ostalim pravima i uslugama, shodno potrebama. U implementaciji podrške privremeno raseljenim licima iz Ukrajine, ključnu ulogu odigrale su organizacije civilnog društva. Ovaj sistem podrške obuhvatio je širok spektar usluga, uključujući besplatnu pravnu pomoć, distribuciju higijenskih i paketa hrane, finansijsku podršku, pokrivanje troškova lekova, zdravstveno osiguranje i lekarske preglede, kao i asistenciju u procesima priznavanja kvalifikacija i dobijanja radnih dozvola. Pored toga, pružena je podrška u aktivnom traženju zaposlenja, uključivanje dece u obrazovni sistem, pokrivanje troškova smeštaja, organizacija vokacionih i jezičkih kurseva, posebno kurseva srpskog jezika, kao i različite radionice i dr. Pružanje podrške se uglavnom odvijalo na terenu, što je zahtevalo ozbiljan pristup planiranju logistike jer osim lica koja su smeštena u Azilnom centru Vranje, mnogi od njih su u privatnim smeštajima u mestima, u različitim krajevima zemlje. Posebna pažnja posvećena je pružanju dodatne podrške ženama, naročito onima koje se u riziku ili su izložene rodno zasnovanom nasilju i trgovini ljudima. Organizacije koje su

⁵⁶ The Government of The Republic of Serbia: In the service of citizens , *Instruction for providing assistance to refugees from Ukraine*, 2022. <https://www.srbija.gov.rs/vest/en/185833/instruction-for-providing-assistance-to-refugees-from-ukraine.php>. (Accessed February 14, 2024).

pored UN agencija aktivno doprinele pružanju podrške u skladu sa svojim delokrugom rada su: ADRA (The Adventist Development and Relief Agency), IRC (Interantional Rescue Committee), PIN (Psychosocial Innovation Network), ASTRA, DRC (Danish Refugee Council), ATINA, JRS (Jesuit Refugee Service), INDIGO, SIGMA, Beogradski centar za ljudska prava, IDEAS (Centar za istraživanje i razvoj društva) i druge.

Opisan sistem podrške deluje integrativno, kombinujući resurse i ekspertize različitih organizacija i relevantnih državnih institucija kako bi pružio sveobuhvatnu pomoć i olakšao proces integracije i prilagođavanja privremeno raseljenih lica iz Ukrajine.

ZAKLJUČAK

Privremeno raseljena lica iz Ukrajine se suočavaju sa raznovrsnim izazovima u ostvarivanju osnovnih prava i u zadovoljavanju egzistencijalnih potreba. Potrebe privremeno raseljenih lica su mnogobrojne i uključuju bezbednost, pristup uslugama, smeštaj, stalan izvor prihoda i zdravstvenu zaštitu i dr. Posebno su pogođene ranjive grupe: žene, deca, osobe sa invaliditetom i starije osobe. Situacija se usložnjava za interno raseljena lica i povratnike, zbog dugotrajnog sukoba u zemlji porekla, koji i dalje utiče na civilnu infrastrukturu, bezbednost i dostupnost osnovnih usluga. Iako većina raseljenih lica izražava nadu u povratak, podaci pokazuju da samo mali broj planira povratak u bliskoj budućnosti.

Pružanje privremene zaštite predstavlja značajan korak u obezbeđivanju pomoći i sigurnosti za raseljene osobe. Ipak, ključno je nastaviti sa poboljšanjem mehanizama i efikasnosti ovog instituta. Iako naš Zakon o azilu i privremenoj zaštiti uglavnom odgovara međunarodnim standardima za privremenu zaštitu, postoje pravne praznine i neefikasna rešenja koja mogu ograničiti punu realizaciju prava osoba pod privremenom zaštitom, te su potrebne izmene i dopunama zakona radi uklanjanja nedostataka. Potrebno je i dalje razvijanje međunarodne saradnje radi postizanja ravnoteže između tereta i odgovornosti država koje pružaju utočište, kao i kontinuirano prilagođavanje novim izazovima u oblasti migracija. Bolja koordinacija i usmerenije planiranje omogućili bi efikasniji odgovor na potrebe raseljenih lica. Neophodno je uključiti razmenu najboljih praksi i iskustava kako bi se postigao sveobuhvatan pristup problemu. Kontinuirano prilagođavanje novim izazovima u oblasti migracija zahteva brzu reakciju i inovativne strategije. Praćenje promena u potrebama raseljenih lica i prilagođavanje programa podrške su preduslov za obezbeđivanje pravovremene, efikasne i adekvatne pomoći.

Stoga preporučujemo:

1. da se uskladi nacionalno zakonodavstvo u onim odredbama koje se odnose na maksimalnu dužinu trajanja privremene zaštite, kako bi i u slučaju trajanja vanrednog stanja duže od dve godine bio osiguran pravno regulisani status lica zahvaćena humanitarnim krizama;
2. da se poboljša koordinacija između različitih humanitarnih organizacija, vlada i lokalnih aktera kako bi se efikasno upravljalo situacijom, delile informacije i izbeglo dupliranje poslova;
3. da se jača pristup osnovnim uslugama kao što su zdravstvena zaštita, obrazovanje, smeštaj i socijalna podrška kako bi se poboljšao kvalitet života privremeno raseljenih lica;
4. da se pruža podrška ekonomskoj inkluziji, olakšavajući pristup zaposlenju i obezbeđujući resurse za osnovne životne potrebe; i
5. da se razvijaju ciljani programi podrške ženama, deci, osobama sa invaliditetom i drugim ranjivim grupama kako bi se adekvatno adresirale njihove specifične potrebe.

BIBLIOGRAFIJA

1. Beirens, Hanne et al., *Study on the Temporary Protection Directive, Final Report*, European Commission, 2016, p. 165.
2. Centar za zaštitu i pomoć tražiocima azila APC/CZA, BETA novinska agencija, Centar za istraživanje javnih politika, *Politika i praksa zaštite migranata i izbeglica u Srbiji u 2017. godini: Mehanizam privremene zaštite*, Beograd, 2017.
3. Conclusion No. 22 (XXXII) Protection of Asylum – Seekers in Situation of Large-Scale Influx, *United Nations General Assembly Document No. 12A (A/36/12/Add. 1)*, New York, 1981, para II-A-1.
4. Council of Europe, *Council Directive 2001/55/EC of 20 July 2001 on minimum standards for giving temporary protection in the event of a mass influx of displaced persons and on measures promoting a balance of efforts between Member States in receiving such persons and bearing the consequences thereof*, 2001.
5. Council of Europe, *Implementing decision 2022/382 – Existence of a mass influx of displaced persons from Ukraine within the meaning of Article 5 of Directive 2001/55/EC, and having the effect of introducing temporary protection*, 2022.
6. Council of Europe, *DECISION (EU) 2023/2409 extending temporary protection as introduced by Implementing Decision (EU) 2022/382*, 2023.
7. European Council, *EU solidarity with Ukraine*, 2022-2023. <https://www.consilium.europa.eu/en/policies/eu-response-ukraine-invasion/eu-solidarity-ukraine/>
8. European Council, *EU response to Russia's invasion of Ukraine*. <https://www.consilium.europa.eu/en/policies/eu-response-ukraine-invasion/>. (Accessed February 14, 2024).

9. European Union, *Treaty of Amsterdam Amending the Treaty on European Union, The Treaties Establishing the European Communities and Related Acts*, 1997.
10. Evropska unija, *Sporazum o stabilizaciji i pridruživanju između evropskih zajednica i njihovih država članica, sa jedne strane, i Republike Srbije, sa druge strane*, 2008.
11. International Commission of Jurists, *Migration and International Human Rights Law, A Protectioners' Guide*, 2014, p. 364.
12. IOM, *Ukraine Crisis 2022-2023: 1 year of response*, 2022-2023. https://www.iom.int/sites/g/files/tmzbd1486/files/documents/202302/IOM_Ukraine_Regional_Response-1_Year_Special_Report.pdf. (Accessed February 14, 2024).
13. Kerber, Karoline, "Temporary Protection in the European Union: A Chronology", *Georgetown Immigration Law J.* 35, 1999–2000, p. 14.
14. Kitanović, Katarina i dr., *Godinu dana privremene zaštite u Republici Srbiji: Upporedna analiza i preporuke*, Beogradski centar za ljudska prava, Beograd, 2023, str. 35.
15. OCHA, UNHCR, *Ukraine: Summary of the Humanitarian Needs and Response Plan and the Regional Refugee Response Plan*, 2024. <https://reliefweb.int/report/ukraine/ukraine-summary-humanitarian-needs-and-response-plan-and-regional-refugee-response-plan-january-2024>. (Accessed February 14, 2024).
16. „Odluka o pružanju privremene zaštite u Republici Srbiji raseljenim licima koja dolaze iz Ukrajine”, *Službeni glasnik Republike Srbije*, br. 36/2022, Beograd, 2022.
17. „Odluka o dopuni Odluke o pružanju privremene zaštite u Republici Srbiji raseljenim licima koja dolaze iz Ukrajine”, *Službeni glasnik Republike Srbije*, br. 21/2023, Beograd, 2023.
18. Sandić, Goran, *Complementary forms of international protection in the Republic of Serbia*, Beogradski centar za ljudska prava, Beograd, 2019, str. 64.
19. Save the Children, *Life-Saving Work in Ukraine*. 2022. <https://www.savethechildren.org/us/what-we-do/emergency-response/refugee-children-crisis/ukrainian-refugees#many>. (Accessed February 14, 2024).
20. The Government of The Republic of Serbia: In the service of citizens, *Instruction for providing assistance to refugees from Ukraine*, 2022. <https://www.srbija.gov.rs/vest/en/185833/instruction-for-providing-assistance-to-refugees-from-ukraine.php>. (Accessed February 14, 2024).
21. The World Bank, The Government of Ukraine, The European Union, The United Nations, *Ukraine: Third Rapid Damage and Needs Assessment (RDNA3), February 2022 – December 2023*. 2024. <https://reliefweb.int/report/ukraine/ukraine-third-rapid-damage-and-needs-assessment-rdna3-february-2022-december-2023> (Accessed February 16, 2024).
22. Thorburn, Joanne, "Transcending Boundaries: Temporary Protection and Burden – Sharing in Europe", *International Journal of Refugee Law*, Vol. 7, No. 3, pp. 463–466;
23. UNHCR, *Operational Data Portal: Ukraine Refugee Situation*, 2024. <https://data.unhcr.org/en/situations/ukraine>. (Accessed February 14, 2024).

24. UNHCR, *Operational Data Portal: Ukraine Refugee Situation*, 2024. <https://data.unhcr.org/en/dataviz/330?sv=54&geo=0>. (Accessed February 14, 2024).
25. UNHCR, *Ukraine Emergency*, 2024. <https://www.unrefugees.org/emergencies/ukraine/>. (Accessed February 14, 2024).
26. UNHCR, *Ukraine situation*, 2024. <https://reporting.unhcr.org/operational/situations/ukraine-situation#:~:text=UNHCR%20will%20provide%20legal%20assistance,shelter%20and%20sustainable%20housing%20support>. (Accessed February 14, 2024).
27. UNHCR, *Guidelines on Temporary Protection or Stay Arrangements*, 2014.
28. UNICEF, *Ukraine emergency response in neighbouring countries: Supporting children and families on the move across Europe*. 2022. <https://www.unicef.org/eca/ukraine-emergency-response-neighbouring-countries>. (Accessed February 14, 2024).
29. „Zakon o azilu i privremenoj zaštiti”, *Službeni glasnik Republike Srbije*, br. 24/2018, Beograd, 2018.
30. „Zakon o potvrđivanju sporazuma o stabilizaciji i pridruživanju između evropskih zajednica i njihovih država članica, sa jedne strane, i Republike Srbije, sa druge strane”, *Sl. glasnik Republike Srbije – Međunarodni ugovori*, br. 83, Beograd, 2008.
31. Zakon o zapošljavanju stranaca”, *Službeni glasnik Republike Srbije*, br. 62/2023, Beograd, 2023.
32. „Zakon o zdravstvenom osiguranju”, *Službeni glasnik Republike Srbije*, br. 92, Beograd, 2023.
33. „Zakon o zdravstvenoj zaštiti”, *Službeni glasnik Republike Srbije*, br. 92, Beograd, 2023.

Dijana Janković
Fondation ADRA

Maja Marković
Fondation ADRA

Miona Gajić
University of Belgrade – *Faculty of Political Science*

REALIZATION OF THE RIGHTS OF TEMPORARILY DISPLACED PERSONS FROM UKRAINE IN THE REPUBLIC OF SERBIA: CHALLENGES AND PERSPECTIVES OF INTEGRATION

Abstract

The conflict in Ukraine has resulted in a vast number of temporarily displaced persons across Europe, with Serbia becoming a refuge for many of them. According to comparative statistics from UNHCR (2023), from February 2022 to October 2023, approximately 4,175 individuals from Ukraine resided in Serbia, with a significant number seeking various forms of protection. The aim of this paper is to analyze the legal framework and protection mechanisms for temporarily displaced persons, including the right to temporary protection and asylum, social protection, healthcare, education, and employment. The method of content analysis was applied. The paper discusses the challenges and obstacles faced by temporarily displaced persons from Ukraine in exercise their rights, as well as the available resources in the integration process, to better understand the response of the state and relevant institutions/organizations at provide support to this vulnerable population. The results indicate that a significant number of temporarily displaced persons from Ukraine in Serbia encounter challenges in accessing social and healthcare services, education, and employment. In line with identified obstacles and community resources, such as support programs and assistance from governmental institutions and non-governmental organizations, recommendations are provided for improving existing policies and programs to ensure better protection and integration of this group into Serbian society.

Keywords:

temporarily displaced persons from Ukraine, rights, needs, challenges, integration.

Božidar Denda*

Univerzitet Crne Gore – Fakultet političkih nauka, Podgorica

Političke i socijalne implikacije kosovske krize u svijetlu postmodernog društva rizika**

Apstrakt

Ovaj rad*** pokušava da približi pojedine aspekte nastanka i razvoja političkih i socijalnih implikacija kosovske krize kroz prizmu postmodernog društva rizika. Rad se takođe bavi interakcijom i isprepletanošću uticaja globalnih geopolitičkih procesa i lokalnih političkih i socijalnih činilaca koji kosovsku krizu čine veoma kompleksnom u političkoj, bezbjedonosnoj, ekonomskoj i socijalnoj ravni. „Zajednica” na Kosovu je ilustrativan primjer društava, koja se javljaju kao direktna i prva vidljiva posledica procesa globalizacije i modernizacije i ona predstavlja predmet analize. Za teorijsku osnovu uzet je koncept rizičnog društva Ulriha Beka (*Ulrich Beck*), biće primijenjena metoda analize sadržaja, komparativna i hermeneutička. Rezultati rada ukazuju na nedvosmisleno postojanje političkih i socijalnih implikacija kosovske krize, na bazi čega je potvrđena hipoteza da se društvo na Kosovu može posmatrati kao postmoderno društvo rizika, upravo onako kako ga je definisao Ulrich Bek.

Ključne riječi:

kosovska kriza, rizično društvo, globalizacija, političke i socijalne implikacije

* denda@t-com.me

** Rad je dio šireg istraživanja u sklopu priprema za izradu doktorske disertacije.

*** U skladu sa dogovorom o regionalnom predstavljanju i saradnji naziv *Kosovo* je bez prejudiciranja statusa i u skladu je sa Rezolucijom SB UN 1244 i savjetodavnim mišljenjem Međunarodnog suda pravde o Deklaraciji o nezavisnosti Kosova. Sva-ko drugačije navođenje u tekstu je isključivo stav autora.

TEORIJA POSTMODERNOG DRUŠTVA RIZIKA I KOSOVSKA KRIZA

Kosovska kriza ima niz implikacija u svijetlu postmodernog društva rizika. Postmoderni koncept društva rizika, povezan s teoretičarima kao što je Ulrich Bek (Ulrich Beck), naglašava da savremeni svijet karakterišu složeni i globalni rizici koji prevazilaze tradicionalne sigurnosne prijetnje. Kako bi objasnio na koji način moderno društvo odgovara stvaranju sve većeg rizika po društvo, njemački sociolog, Ulrich Bek, u polje sociologije uvodi nov termin „rizično društvo“. Potrebno je shvatiti da su u pitanju rizici koji ne prave razliku na osnovu nacionalnosti, bogatstva ili društvenog porijekla, već kao takvi predstavljaju prijetnju svima. Oni su ujedno lokalni i globalni, tj. *glokalni*.

Rizična društva nisu prije svega klasna društva, a sklopovi opasnosti nisu izrazito klasni. Bek smatra da je proces modernizacije doveo do prelaza klasnog društva u rizično društvo. I dok je u klasnom društvu ideal jednakost, u rizičnom društvu je to sigurnost. U rizičnom društvu nastaje „solidarnost iz straha“ koja postaje politička snaga. Globalizacija rizika stvara klasno nespecifične situacije.

Globalizacija u velikoj mjeri mijenja karakter i prirodu sukoba i ratova. Sukobi sve više dobijaju karakter lokalnih i građanskih ratova u kojima posreduju i intervišu međunarodne trupe pod kontrolom, ili bez kontrole, Ujedinjenih nacija (UN). Meri Kaldor (Mary Kaldor) objašnjava da dominantni, subnacionalni, građanski ratovi nastaju unutar *slabih država* – odnosno procesa erozije autonomije države i teritorijalnog rascijepa država iniciranih i odozgo i odozdo¹. Takvih građanskih ratova je nažalost, bilo i previše. Prije svega su nastajali na udaljenosti od svjetskog centra, kao što su primjeri građanskih ratova u Africi.

Postmoderna perspektiva naglašava globalizaciju kao ključni faktor u stvaranju rizika. Ovdje se ne misli samo na ekonomske aspekte, već i na političke, društvene i ekološke rizike koji se mogu proširiti izvan granica jedne države.

Kao vjerovatnoća događanja koja dovodi do opasnosti po ljude, materijalna dobra i okolinu, prema Bekovom shvatanju, rizici mogu biti:

1. prirodni – prouzrokovani prirodnim uzrocima koji dovode do prirodnih katastrofa i elementarnih nepogoda;
2. društveni – prouzrokovani socijalnim nemirima i društvenim sukobima, ratovima, demonstracijama i revolucijama;
3. tehnički – prouzrokovani tehnološkim havarijama i industrijskim katastrofama.

¹ Meri Kaldor, *Novi i stari ratovi, organizovano nasilje u globalizovanoj eri*, Beogradski krug, Beograd, 2001, str. 146.

U fokusu našeg rada biće druga od tri pomenute vrste rizika. Kosovska kriza zasigurno jeste nastala kao posledica djelovanja ljudskog faktora: socijalnim nemirima i društvenim sukobima, ratovima i demonstracijama.

Bek, govoreći o posledicama djelovanja rizika prve vrste, tj. prirodnih rizika kaže da su prouzrokovani prirodnim uzrocima koji dovode do prirodnih katastrofa i elementarnih nepogoda i u vezi s tim ističe: „Naše društvo živi posle kraja prirode. Pod „krajem prirode“, očigledno, ne podrazumevam to da su fizički svet ili fizički procesi prestali da postoje. Tim izrazom ukazujem na činjenicu da su vrlo malobrojni aspekti našeg prirodnog materijalnog okruženja koji na neki način nisu pogođeni ljudskom intervencijom. Veliki deo onoga što je nekada bilo prirodno više to nije u potpunosti, iako ne možemo uvek biti sigurni gde se jedno završava, a drugo počinje”².

Govoreći o riziku kao osnovnom faktoru savremenog društva, Bek kaže da je centar svijesti o njemu smješten u budućnost, a ne u sadašnjost. Bek to objašnjava na način da se klasa pogođenih ne konfrontira sa klasom ne-pogođenih već da se u najgorem slučaju konfrontira sa klasom još ne-pogođenih. Iako Bek govori o prirodnim rizicima koji se primarno odnose na prirodne katastrofe, identična analogija po našem uvjerenju, može biti primijenjena i na polje društvenih procesa. Ako uzmemo kao primjer kontraverzno priznanje jednostrano proklamovane kosovske nezavisnosti, koje su SAD i njene saveznice među kojima i zapadnoevropske zemlje, učinile u izuzetno kratkom roku, onda se jasno nameće pitanje, ne da li će, već kada će se po istom tom principu i u kojim sve sličnim secesionim krizama u svijetu dogoditi priznanja novoproglašanih državnih entiteta od strane upravo odcijepljenih djelova teritorija suverenih i međunarodno priznatih država. Primjeri gruzijskih regiona Južne Osetije i Abhazije, potom Krima, Dombasa su već pokazali da ima zemalja koje će, kao što je to učinila Ruska Federacija, u svoju odbranu ispostaviti stav da su anektirale ili priznale izmjenu državno-pravnog statusa određenih regija po istom principu po kojem je kolektivni Zapad omogućio anektiranje a potom i priznanje Kosovske nezavisnosti. Sa druge strane jasno su uočljivi primjeri osporenog prava na secesiju, kao što su slučajevi Kvebeka u Kanadi ili Katalonije u Španiji pa i neki drugi, za čije priznanje kolektivni Zapad, uslijed sopstvenih geopolitičkih interesa, nije spreman i raspoložen da ih podrži.

Bek dalje navodi da se kružni tok efekta društvene ugroženosti može generalizovati tako da počinilac i žrtva postaju jednaki. Navodi da je ovo najjasnije u najgorem mogućem slučaju, odnosno u nuklearnom ratu. To objašnjava jednostavno: „Efekat bumeranga postoji samo ako se pojavi, a kada se pojavi on više ne postoji, pošto više ništa ne postoji”³.

² Ulrih Bek, *Rizično društvo*, Filip Višnjić, Beograd, 2001, str. 397.

³ Isto, str. 57.

Osnovna hipoteza ovog rada, sljedstveno Bekovim zapažanjima i imajući u vidu posljedice ishitrenog i neuobičajeno brzog priznanja jednostrano proglašene kosovske nezavisnosti od strane kolektivnog Zapada, o čemu će biti riječi u nastavku rada, može da glasi: Mi danas živimo poslije kraja ljudskog društva. Pod krajem ljudskog društva naravno, ne podrazumijevamo da su zemlje i narodi prestali da postoje pa ni kraj egzistencije određene forme odnosa među državama i narodima tj. međunarodnih odnosa. Pod krajem ljudskog društva podrazumijevamo kraj funkcionisanja međunarodnog političkog i pravnog sistema kakvog smo znali kroz viševjekovnu istoriju civilizovanog svijeta. Čin priznanja jednostrano proglašene nezavisnosti u Prištini, bio ispravan ili ne, moralan ili ne, opravdan ili ne, označio je i formalni kraj čitave ere uređenih odnosa među narodima. Sve što se od tada događa nije više ni nepredvidivo ni nezakonito. Nije, jer više nema u odnosu na šta da bude nepredvidivo i nezakonito. Takve kategorije naprosto od februara 2008. više ne postoje jer ne postoji sistem međunarodnog prava, makar ne u suštinskom smislu, kakav smo stoljećima do tada poznavali, kao što ne postoji ni Povelja Ujedinjenih nacija, barem ne u smislu realnog i djelotvornog pravnog dokumenta i efikasnog mehanizma koji štiti neprikosnovenost teritorijalnog integriteta i državnog suvereniteta suverenih zemalja sa međunarodno utvrđenim granicama, kao osnove na kojoj počivaju Povelja UN-a i međunarodni pravni poredak u cjelini.

Druga hipoteza koja proističe iz prve ukazuje da je moguće detektovati veliki broj političkih i socijalnih implikacija na osnovu kojih društvo na Kosovu možemo posmatrati u svjetlu teorije postmodernog društva rizika, upravo onako kako je definisao Ulrich Bek.

KOSOVSKA KRIZA I GLOBALNE GEOPOLITIČKE PROMJENE

Povezanost kosovske krize sa geopolitičkim promjenama ogleda se u dinamici međunarodnih odnosa, regionalnim uticajima i transformacijama geopolitičke karte Balkana. Kosovska kriza je dovela u pitanje državne granice i princip suvereniteta na Balkanu. Priznanje nezavisnosti Kosova suprotstavljeno je tradicionalnom principu teritorijalnog integriteta država, aistovremeno je pokrenulo raspravu o pravu naroda na samoopredjeljenje i otvorilo pitanje drugih separatističkih pokreta u svijetu. Raspad Jugoslavije devedesetih godina prošlog vijeka nije bio bez uticaja na šire političke procese i geopolitički pejzaž na Balkanu koji se dramatično promijenio. Kosovska kriza je bila dio tog kompleksnog procesa, a njena eskalacija tokom devedesetih godina-prošlog vijeka i početkom ovog, XXI, dio je upravo tog šireg konteksta raspada jugoslovenske federacije. Pitanja teritorijalnog integriteta i međuetničkih odnosa ostavljaju dubok trag u regionalnim odnosima, utičući na političke i ekonomske dinamike drugih zemalja u regionu. Odluke vezane uz Kosovo

imaju potencijalni uticaj na odnose između susjednih država i mogu da podstaknu etničke tenzije u regiji ali i pitanje prava drugih regiona da otvore temu sopstvenih secesionih procesa.

Dominantan narativ na Zapadu kada je riječ o kosovskoj krizi upućuje na nekritički i iracionalan odnos ne samo srpskepolitičke elite već i čitavog naroda prema kosovskom pitanju i prema svojim nacionalnim mitovima. U knjizi Noela Malkolma o istoriji Kosova pored ostalog stoji: "When ordinary Serbs learn to think more rationally and humanely about Kosovo, and more critically about some of their national myths, all the people of Kosovo and Serbia will benefit – not least the Serbs themselves"⁴.

Od posebnog značaja je naravno i pitanje kakva je bila uloga međunarodne zajednice u odnosu na kosovsku krizu. Evropska unija i Sjedinjene Američke Države učestvovala su u njenom rešavanju, svaka na svoj način. Pokazalo se i na kosovskom primjeru da geopolitičke sile imaju ili mogu imati značajan uticaj na lokalne konflikte, a rešenje krize nije bilo samo pitanje lokalnih odnosa već i njihovih pa i širih međunarodnih interesa. To je doprinijelo podjelama unutar UN-a i otežalo uspostavljanje održivog rešenja ovoga kompleksnog konflikta.

Tezu iznesenu u knjizi Frensis Fukujame, *Kraj istorije i posljednji čovjek*, prema kojoj će novo doba isključiti sukobe i uspostaviti svijet u kojem dominira zapadni model društva, kritikovao je njegov bivši profesor Semjuel Hantington. Hantington je naime tvrdio da sukobi neće izostati ali će ratove u budućnosti pokretati razlike u religijama i kulturama i da će islamski ekstremizam biti jedan od vodećih izazova za očuvanje mira u svijetu⁵.

Postavlja se međutim, pitanje da li su Sjedinjene države, suprotno takvoj tezi američkog politologa, zapravo htjele da na kosovskom primjeru pokažu kako, kao većinski muslimanskodruštvo i to upravo na području Balkana, Kosovo može biti demokratska država i kako SAD mogu sa njom da uspostave bliske i prijateljske odnose. S druge strane, Fukujama je kasnije pokušao da pojasni kako je smatrao da nova epoha o kojoj je govorio isključuje ideološki zasnovane sukobe a ne sukobe uopšte. Na svom portalu „American purpose” on je napisao „Putin na Balkanu ima veću podršku nego drugde u Evropi, najviše zahvaljujući Srbiji i tome što u Srbiji radi Sputnjik”, a u intervjuu za balkansku Al Džaziru objasnio da rat koji se vodi u Ukrajini „nikada nije bio samo o Ukrajini, već o evropskom poretku nakon 1991”, odnosno da ovaj sukob

⁴ Noel Malcolm, *Kosovo – a short history*, New York University Press, New York, 1998, p. 356.

⁵ Semjuel Hantington, *Sukob civilizacija*, CID, Podgorica, 2000.

nije prekretnica koja najavljuje novi svetski poredak već je reč o očuvanju poretka uspostavljenog nakon kraja Hladnog rata kome sada pretil Rusija”⁶.

„S druge strane, Kosovo, Irak i Libija izvesno su direktno uticali na sukob oko Ukrajine. Invazija Iraka je udžbenički primer zločina za kakve su u Nirnbergu nacisti osuđivani na smrt vešanjem. Čista, ničim izazvana agresija. I šamar Rusiji”⁷.

NATO pakt predvođen SAD-om i njenim saveznicama pokrenuo je krajem marta 1999. kampanju bombardovanja SRJ sa ciljem sprečavanja dalje humanitarne katastrofe na Kosovu. Međutim, postavlja se pitanje da li je taj izgovor bio stvarni i koliko je bio opravdan s obzirom na to da je ta akcija izvedena bez odobrenja SB UN. O tome piše Noam Čomski u svojoj knjizi *Jugoslavija – mir, rat i raspad*, gdje ističe da je zapravo taj izgovor SAD-a proizukovao još veću humanitarnu katastrofu, što su i sami čelnici NATO-a priznali⁸.

Kosovska kriza dakle prikazuje rivalstvo između Zapada, koji je uglavnom podržavao nezavisnost Kosova, sa jedne strane, te Rusije i Kine, koje su bile protiv, na drugoj strani. Taj sukob interesa odražava se na šire geopolitičke sukobe i pitanja povezana sa sferama uticaja i međunarodnim savezima. Geopolitički interesi velikih sila igrali su ključnu ulogu u kosovskoj krizi. Pitanje statusa Kosova nije stoga samo lokalnog interesa već ima globalni odjek zbog političkih i geostrateških implikacija. To pitanje zapravo predstavlja primjer složenih geopolitičkih promjena koje proizlaze iz teritorijalnih sporova, prava na očuvanje teritorijalnog integriteta sa jedne, potom prava na samoopredjeljenje naroda sa druge strane, ali i uticaja velikih sila na međunarodnom nivou na trećoj strani.

U novom geopolitičkom kontekstu, Kosovo je postalo igrač u većem globalnom šahovskom meču. Sa Sjedinjenim Američkim Državama suočenim sa izazovima unutar i izvan svojih granica, uloga EU u rešavanju pitanja Kosova postaje još značajnija. Međutim postavlja se pitanje snage i kapaciteta Evropske unije da samostalno i dostojanstveno vodi nezavisnu politiku zasnovanu na sopstvenim a ne tuđim interesima. Ovo stoga što je u posljednje vrijeme a naročito poslije početka sukoba u Ukrajini, sve jasnije da glavne zemlje članice pa i sama EU više prate politički kurs Sjedinjenih Država i interese koje ta velika sila ima u Evropi, nego što prati sopstvene ciljeve i interese, i to

⁶ Dostupno preko: <https://www.americanpurpose.com/blog/fukuyama/preparing-for-defeat/> (Pristupljeno 30.4.2024).

⁷ Noam Čomski o ratu u Ukrajini: Kosovo, Irak i Libija su direktno uticali na sukob oko Ukrajine. Dostupno preko: <https://www.021.rs/story/Info/Region-i-svet/299952/Noam-Comski-o-ratu-u-Ukrajini-Kosovo-Irak-i-> (Pristupljeno 29.4.2024).

⁸ Noam Čomski, *Jugoslavija – mit, rat i raspad*, Samizdat B92, Beograd, 2018, str. 117.

uprkos tome što je vrlo brzo postalo jasno da se takva politika vraća kao bumerang gotovo svim zapadnoevropskim državama, u prvom redu na ekonomskom i energetsom planu, o čemu pored ostalog svjedoče ozbiljna inflacija, razne restrikcije te brojni protesti i štrajkovi širom zapadnoevropskih zemalja. To je međutim, posebno uočljivo i kad je riječ o principima i okolnostima u kojima djeluje NATO alijansa⁹.

Uz takve turbulentne promjene, generisane naročito poslije vojne invazije Ruske federacije na istočnu Ukrajinu u februaru 2022, tu, kako smo vidjeli, od ranije figuriševarijabla kojadominantno usložnjava geopolitičke prilike savremenog doba. Riječ je naravno o neprincipijelnosti u shvatanju i tumačenju osnovnih principa međunarodnog prava i prakse. Kosovska situacija izazvala je naime do tada nezamislive, arhitektonske promjene u toj oblasti. Nije mali broj autora koji smatraju da je relativno brzo priznanje kosovske nezavisnosti od strane takozvanog kolektivnog Zapada moglo da postavi presedan za buduće situacije slične prirode. Drugi, opet, tvrde da bi priznanje Kosova moglo biti jedinstven slučaj i neprimjenjiv na druge slične situacije. Ovim problemom detaljnije se bavio Dragan Štavljanin u knjizi „Hladni mir – Kavkaz i Kosovo”¹⁰.

Kako god da postavimo stvari, jedno je nesumnjivo: bilo da se radi o afirmaciji politike priznavanja ili osporavanja nezavisnosti, geopolitički interesi i globalna politika igrali su, a i dalje igraju ključnu ulogu u odnosu na status sporne teritorije koja je do 2008. bila sastavni dio Republike Srbije, kao njena južna pokrajina. Nema sumnje dakle, da su princip državnog suvereniteta i teritorijalnog integriteta, kao bazičnapravila međunarodnog poretka u novije vrijeme postali podložni različitim tumačenjima u skladu sa političkim interesima velikih sila. Kosovska kriza je dakle, izazvala značajne promjene u shvatanju suvereniteta država, pokazujući da je taj princip podložan promjenama i reinterpretacijama u svjetlu složenih geopolitičkih, etničkih i međunarodnih odnosa, primarno determinisanih upravo interesima krupnih i uticajnih geopolitičkih faktora. Takođe se promjenjivim pokazao i odnos kolektivnog Zapada prema karakteru i ulozi Oslobođilačke vojske Kosova (OVK).

„U početku je većina zapadnoevropskih i američkih zvaničnika osuđivala napade OVK-a kao ‘terorističke akcije’.”¹¹ Kao što je poznato, obje strane na Kosovu su činile zločine, ali je OVK bila sklona da ih sprovodi i nad svojim sunarodnicima koji su iskazivali bilo kakvu vrstu lojalnosti prema SRJ¹². Terorističke akcije, nažalost, obilježile su kako period prije tako i onaj poslije

⁹ Peter Duignan, *NATO: its past, present, and future*, Stanford, Hoover Press, 2000.

¹⁰ Dragan Štavljanin, *Hladni mir – Kavkaz i Kosovo*, Beograd, Čigoja, 2009.

¹¹ *Po naredjenju – ratni zločini na Kosovu*, Human Rights Watch, 2001, str. 66.

¹² Isto, str. 564.

jednostranog proglašenja nezavisnosti, praktično sve do danas. Otome svjedoče brojni izvještaji međunarodnih organizacija i medija širom regiona (od pogroma nad Srbima 2004 pa sve do novijih sukoba i incidenta u Banjskoj 2023).

U novoformiranim geopolitičkim okolnostima, saradnja privremenih vlasti Kosova, Srbije i Evropske unije postala je tek jedna u nizu važnih tema. EU je imala ulogu posrednika u dijalogu između Beograda i Prištine, te je proces normalizacije odnosa postao uslov za dalji napredak u evropskim integracijama Srbije. Odnosi sa EU su takođe oblikovani i kroz prizmu regionalne stabilnosti, jer je Unija bila posvećena sprečavanju dalje eskalacije tenzija i podržavanju mirnog rešenja. Srbija je od 2001. definisala sopstveni put ka evropskim integracijama kao spoljno-politički prioritet, ne odričući se međutim saradnje sa svojim tradicionalnim prijateljskim zemljama, Ruskom Federacijom i Narodnom Republikom Kinom. Takva međunarodna politika Republike Srbije, iako povremeno opisivana kao sjedanje na više stolica, do daljnjeg predstavlja efikasan način očuvanja autonomnosti njene pozicije na planu međunarodnih odnosa. Isto tako, Srbija do sada nije pod pritiskom EU I SAD-a uvela sankcije Rusiji a sa druge strane, uprkos prijateljskim odnosima sa Rusijom, nije propustila priliku da, prvenstveno zbog principijelnih razloga podrži teritorijalni integritet Ukrajine. Ta principijelnost u spoljno-političkom kursu Srbije, međutim nije bila ni poštovana ni nagrađivana od strane međunarodnih aktera. Naprotiv, ni SAD sa svojim saveznicama sa jedne ni Ruska Federacija sa druge strane nisu prezale da u svojoj spoljnoj politici povremeno vuku poteze i koriste argumente koji su suprotstavljeni načelima UN Povelje i međunarodnim principima teritorijalnog integriteta i suverenosti država a koji osim toga direktno nanose štetu nacionalnim interesima Republike Srbije i to upravo na primjeru statusa Kosova.

SOCIJALNE IMPLIKACIJE KOSOVSKE KRIZE

Socijalne implikacije kosovske krize mogu se analizirati kroz prizmu postmodernog društva rizika, teorije koja sugerše da su društva modernog doba suočena s različitim rizicima koji utiču na sve sfere života. Ovdje ćemo, zbog ograničenja ovog rada, samo ovlaš i bez dublje elaboracije razmotriti neke od evidentnih socijalnih implikacija kosovske krize u kontekstu postmodernog društva rizika.

1. Raseljavanje i migracije. Kosovska kriza izazvala je veliki broj izbjeglica i interno raseljenih osoba. Taraseljavanja generisala su ozbiljne socijalne probleme, uključujući poteškoće u pronalaženju novog doma, integraciji u druge zajednice i traženju posla. U postmodernom društvu rizika, migracija je često povezana s nesigurnošću i nesigurnim okolnostima.

2. *Identitet i multikulturalizam.* Kosovska kriza potakla je razmišljanje o nacionalnom i etničkom identitetu. U postmodernom društvu, gdje se tradicionalni identiteti često razaraju, multikulturalizam postaje važan koncept. Različite etničke zajednice na Kosovu moraju se suočiti s pitanjima identiteta i suživota, što može biti izazovno u kontekstu postmodernih društava.

3. *Medijska i informaciona eksplozija.* Kosovska kriza dogodila se u vrijeme kada su mediji i informacije postali dostupni širom svijeta u realnom vremenu. Ovo može uticati na percepciju krize, širenje propagande i dezinformacija te na način na koji ljudi percipiraju rizike. Postmoderni svijet rizika često uključuje i rizik od manipulacije informacijama.

4. *Humanitarne i međunarodne intervencije.* Kosovska kriza izazvala je međunarodnu zajednicu da interveniše kako bi zaštitila ljudska prava i zaustavila sukobe. Ovakve intervencije imaju složene socijalne implikacije, uključujući pitanja suvereniteta, prava naroda i legitimnosti međunarodnih akcija u postmodernom svijetu rizika.

5. *Trauma i kolektivno pamćenje.* Sukobi i traume iz Kosovske krize ostavili su duboke ožiljke na stanovništvu. Kako postmoderni svijet rizika promoviše različite oblike terapije i podrške za osobe koje su prošle traumatična iskustva, ove implikacije se mogu bolje razumjeti kroz analizu procesa kolektivnog pamćenja i načina na koji društvo obrađuje traume.

6. *Promjena etničke structure.* Sukobi na Kosovu su doveli do promjene etničke strukture stanovništva. Mnogi pripadnici manjina napustili su Kosovo, dok su se etnički Albanci preselili iz drugih dijelova bivše Jugoslavije i iz drugih okolnih zemalja na Kosovo.

7. *Podjela teritorija.* Poslije konflikta, Kosovo se suočilo s podjelom teritorija sa specifičnim etničkim enklavama. Ovo je stvorilo izazove u oblasti upravljanja, pristupu resursima i stvaranju održive infrastrukture.

8. *Gubici ljudskih života.* Tokom NATO bombardovanja 1999. godine, potom i za vrijeme martovskog pogroma 2004. hiljade ljudi je izgubilo život. Tada je stradao veliki broj civila, uključujući žene i djecu.

9. *Traume i mentalno zdravlje.* Mnogi stanovnici Kosova pretrpjeli su traume zbog sukoba, bombardovanja i gubitka svojih bližnjih. Posttraumatski stresni poremećaj (PTSP) i druge mentalne zdravstvene probleme i danas doživljavaju mnogi ljudi u regiji.

10. *Ekonomski pad.* Ekonomski sektor na Kosovu pretrpio je velike gubitke tokom sukoba i bombardovanja. Gubitak radnih mjesta i smanjenje ekonomske aktivnosti doveli su do siromaštva i socijalne ranjivosti.

11. *Socijalna segregacija.* Podjela između etničkih zajednica ostaje prisutna, otežavajući integraciju i međuetničke odnose. Mnogi ljudi žive u etnički homogenim oblastima, što otežava miješanje stanovništva i saradnju.

12. *Obrazovanje i pristup socijalnim uslugama.* Obrazovanje je često segregirano, a učenici se obrazuju u različitim školama prema etničkom porijeklu.

Pristup socijalnim uslugama kao što su zdravstvo i socijalna zaštita može biti pa često i jeste neujednačen, što dovodi do nejednakosti.

13. Podijeljene zajednice. Etnički sukobi često dovode do dubokih podjela među zajednicama. Na Kosovu, pitanje etničkog identiteta i sukoba između Albanaca i Srba ostavlja tragove nepovjerenja i podjela unutar društva. To otežava proces pomirenja i izgradnje inkluzivnog društva.

14. Kulturni i jezički identitet. Kosovska kriza takođe postavlja pitanja kulturnog i jezičkog identiteta, posebno u vezi sa ulogom jezika i kulture u izgradnji etničkih identiteta. Očuvanje i promocija kulturnog naslijeđa postaju važni faktori u očuvanju identiteta u postkonfliktnim zajednicama.

15. Migracija mozgova. Konflikt i nesigurnost često podstiču migraciju, uključujući i „odlazak mozgova“, kada obrazovani i kvalifikovani pojedinci napuštaju regiju u potrazi za boljim uslovima života. To može imati dugoročne posljedice po ekonomski i društveni razvoj regiona.

16. Reintegracija i pomirenje. Proces reintegracije povratnika i pomirenja između etnički podijeljenih zajednica postaje izazovan socijalni proces u postkonfliktnim društvima. To uključuje izgradnju povjerenja i unaprjeđenje međuetničke tolerancije.

Sve navedene implikacije kosovske krize u svijetlu teorije postmodernog društva rizika pokazuju složenost i višeslojnost problema s kojima se suočava stanovništvo Kosova. Razumijevanje ovih implikacija može pomoći u boljem upravljanju krizom, oblikovanju politika i osmišljavanju intervencija usmjerenih na očuvanje mira i ljudskih prava u kontekstu postmodernih društava.

O tome kako političke odluke utiču na socijalne promjene i obrnuto, jasno je već i samim uvidom u određena demografska kretanja na teritoriji Kosovatokom posljednjih decenija. Napominjemo da su sljedeći podaci preuzeti sa sajta Agencije za statistiku samoproglašenog Kosova¹³. Godine 2011. na Kosovu je bilo zabilježeno 34 praznih naselja u kojima su ranije živjeli kosovski Albanci. Samo 10 godina kasnije, 2021. taj broj se popeo na 416 naselja. Nadalje, 2008. na Kosovu je registrovano 32.890 novorođene albanske djece, a deceniju nakon toga, 2018. godine 21.498. Taj parametar koji ukazuje na više nego ozbiljnu depopulacionu tendenciju, sam po sebi govori o tome koliko su socijalne posljedice kosovske krize bile razorne u odnosu na cjelokupno stanovništvo regije. Kosovski Albanci gubitkom biološke supstance izgubili su mnogo više od pukog broja stanovnika a treba naglasiti da takva tendencija i dalje postoji. U navedenom periodu srpsko stanovništvo na Kosovu nije imalo toliko izraženi pad u pogledu brojnosti jer je taj proces kulminirao tokom XX vijeka, pa je početkom narednog došlo samo do njegove finalizacije. Prema najsvježijim podacima broj kosovskih Albanaca na Kosovu danas ne prelazi 750.000 dok je Srba tek nešto malo manje od 100.000, što su brojke

¹³ Dostupno preko: <https://ask.rks-gov.net/> (Pristupljeno 13.2.2024).

značajno manje od onih kojima je ranije operisano. U vezi sa demografskim kretanjima u regiji, 2019. zabilježen je pad kod broja novorođene albanske djece u odnosu na 2008. za čitavih 37% za 11 godina. Poređenja radi, za isti period, dakle u periodu od 2008. do 2019. u Republici Srpskoj taj pad iznosi 4%, a u Republici Srbiji 7%.

„Značajan procenat radne snage na Kosovu je zaposlen u neformalnom sektoru, koji nije regulisan zakonima o radu. Ova vrsta zaposlenja je često povezana sa niskim platama, bez sigurnosti radnog mesta i ograničenim pristupom socijalnoj zaštiti. Značajan broj radnika na Kosovu nije obuhvaćen šemama socijalne zaštite, kao što su penzije, zdravstveno osiguranje i naknade za nezaposlene. Ovaj nedostatak socijalne zaštite čini radnike ranjivijim na ekonomske šokove i siromaštvo”.¹⁴ Za tako loš položaj radnika na Kosovu uzroke treba tražiti među više faktora, od kojih su posebno značajni ekonomski izazovi, politička nestabilnost i nedostatak adekvatne infrastrukture. Osnovna zanimanja na Kosovu su u oblasti trgovine i uslužne djelatnosti, zatim u sektoru građevinarstva, poljoprivrede. Ipak, nezaposlenost je dosta visoka, a naročito među mladima. Niske zarade, loši uslovi rad ai nedostatak sigurnosti na radnom mjestu su veoma česta pojava. Socijalna zaštita na Kosovu takođe predstavlja ozbiljan izazov, u prvom redu zbog slabih resursa i infrastrukture za pružanje adekvatne podrške nezaposlenima, siromašnima, starima i drugima ugroženim kategorijama stanovništva.

„Izveštaj Evropske komisije naglašava da je minimalna plata na Kosovu povećana prvi put od 2011. u junu 2022. SK je u prvom čitanju usvojila povećanje minimalne zarade na 264 evra (sa 170 evra). S druge strane, šema socijalne pomoći i zaštita lica u nepovoljnom položaju ostaje prilično neefikasna. Kao što stoji u izveštaju Evropske komisije, većina budžeta rezervisanog za socijalno osiguranje se troši na starosne i boračke penzije uz ograničene finansijske beneficije za druge grupe. Međutim, 2021. godine je došlo do smanjenja ukupne stope nezaposlenosti na 20,7% u poređenju sa 25,9% nezaposlenosti 2020. godine. Prema ASK-u, 2021. godine udeo nezaposlenih u ukupnoj stopi nezaposlenosti je u nesrazmernoj raspodeli između muškaraca (19 %) i žena (25%).”¹⁵

O stanju u zdravstvu na teritoriji Kosova, koje ne odskake u odnosu na ostale oblasti sistema, najbolje govore parametri koji se odnose na trend odliva mozgova. I ovdje politička nestabilnost dodatno otežava razvoj efikasnih politika socijalne zaštite i programa podrške zdravstvenim radnicima. „Lekarska komora Kosova je 2022. izvestila da je 674 lekara napustilo Kosovo

¹⁴ Izveštaj civilnog društva o ljudskim pravima na Kosovu u 2022. Dostupno preko: <https://kli-ks.org/wp-content/uploads/2023/06/Report-SRB-FINAL.pdf>, str. 32.

¹⁵ Izveštaj civilnog društva o ljudskim pravima na Kosovu u 2022. Dostupno preko: <https://kli-ks.org/wp-content/uploads/2023/06/Report-SRB-FINAL.pdf>, str. 33.

od 2018. Samo u 2022. godini 191 lekar koji su radili u javnim institucijama na Kosovu je emigrirao u zemlje Zapadne Evrope. Ukupan budžet za zdravstvo je smanjen za 14,6 odsto u odnosu na 2021. prema izveštaju komisije EU, dok je ciljani budžet za kliničke i bolničke usluge povećan za 10 odsto”.¹⁶

Situacija u gotovo svim oblastima života i rada na prostoru kosovske regije ne mijenja se već decenijama. Specijalni izaslanik generalnog sekretara Ujedinjenih nacija za Kosovo, Kai Eide u izveštaju krajem 2005. naglašava brojne slabosti kosovskog društva, a posebno organizovani kriminal i korupciju koji predstavljaju najveću prijetnju stabilnosti Kosova i održivosti njegovih institucija. Štavljanin, pozivajući se na Eideu, ističe da je poštovanje prava svojine jedan od najhitnijih izazova u cilju obezbjeđivanja istinski višenacionalnog društva. Isti problemi na snazi su i danas, dvadeset godina kasnije.

„U ovom trenutku, pravo svojine se ne poštuje niti je osigurano. Veliki broj poljoprivrednih i komercijalnih dobara je ilegalno zaposednuto. To je ozbiljna prepreka za povratak (izbeglih Srba) i održiv život. Sveukupno, proces povratka je zaustavljen. Opšta atmosfera u mnogim mestima nije pogodna za povratak. Na višenacionalnost se ne gleda kao na cilj. Mada je teško utvrditi tačne podatke, opšti je utisak da više Srba napušta Kosovo, nego što se vraća.”¹⁷ „Od tada”, dodaje Štavljanin „situacija, kad je reč o položaju srpske zajednice, nije značajnije poboljšana. Prema izveštaju Međunarodne grupe za zaštitu prava manjina, ne samo da se izbegli Srbi i ostale manjine ne vraćaju na Kosovo, već ga i dalje napuštaju jer su izloženi šikaniranju i diskriminaciji. U izveštaju te britanske organizacije navodi se da je proglašenje nezavisnosti Kosova stvorilo u međunarodnoj zajednici vakuum kada je u pitanju zaštita prava manjina, što je pogoršalo situaciju malih etničkih zajednica i primoralo mnoge njihove pripadnike da zauvek napuste svoje domove”¹⁸.

Navedeno svakako ne predstavlja uspjeh međunarodne zajednice, posebno ne ako imamo u vidu da su zapadne zemlje kao jedan od razloga za nezavisnost Kosova upravo potencirale važnost formiranja multinacionalnog društva. „Nigde drugde ne postoji toliki broj ‘etnički čistih’ gradova i sela kao što je to slučaj u ovoj maloj pokrajini. Nigde ne postoji toliki strah među pripadnicima manjinskih zajednica od uznemiravanja samo zbog svoje etničke pripadnosti. A sasvim je verovatno da nigde u Evropi ne postoji toliki rizik od mogućeg etničkog čišćenja u bliskoj budućnosti, ili čak opasnost od genocida.”¹⁹

¹⁶ Isto, str. 40.

¹⁷ Dragan Štavljanin, Kosovo – presedan ili jedinstven slučaj?, Radio Slobodna Evropa. Dostupno preko: https://www.slobodnaevropa.org/a/hladni_mir_kosovo_presedan_ili_jedinstven_slucaj/1880528.html, (Pristupljeno 14.2.2024).

¹⁸ Klajv Boldvin, *Manjinska prava na Kosovu pod međunarodnom upravom*, MRG International, Landon, 2006, str. 5.

¹⁹ Isto.

Svi proklamovani ciljevi koji bi trebalo da vode razrešenju kosovske krize, mirnom suživotu i stabilizaciji prilika na prostoru Kosova ali i regionalnoj stabilnosti ne idu u korak sa onim što se dešava na terenu. Naprotiv, društvena dinamika i apsolutni izostanak bilo kakvih formi suživota sprječavaju da se takvi ciljevi postignu, održavajući status quo.

ZAKLJUČAK

U svedenoj formi i u skladu sa ostavljenim okvirima za potrebe ovog rada, nastojali smo da ukratko a ponegdje i u naznakama, razmotrimo pojedine aspekte kosovske krize u svijetlu teorije postmodernog društva rizika. Pokazalo se da su političke i socijalne implikacije kosovske krize evidentne, brojne i lako uočljive u svim oblastima društvenog života na području Kosova, kao i da su snažno i višestruko isprepletane. Stoga su obje hipoteze koje smo testirali u radu potvrđene, zbog čega se bez ikakve sumnje može ustvrditi da je društvo na Kosovu moguće podvesti pod pojam postmodernog društva rizika, kako ga je definisao Ulrich Bek.

Štaviše, dublja analiza kosovske krize vodi nas dalje do onog tipa društva rizika koji se i spolja i iznutra rastače do granica same erozije društva kao cjeline. Stoga se nameće pitanje da li je društvo na Kosovu već stiglo do onog efekta bumeranga o kojem Bek govori kada kaže da taj efekat zapravo ne postoji jer kada do njega dođe ništa više ne postoji. Kosovsko društvo je uz pomoć aktera spolja, do te mjere ugrozilo ne samo temelje i principe međunarodnog prava već i sopstveni opstanak da je krajnje upitan i neizvjestan njegov oporavak i rekonstrukcija. Ovo je očigledno kada se uzme u obzir da na istoj teritoriji u mnogo aspekata odvojeno egzistiraju najmanje tri etnička korpusa (Kosovski Albanci, Srbi i ostale manjinske zajednice). Njihova povremena interakcija je više plod prisile i obaveza nego što je rezultat dobre volje za koegzistencijom koja bi bila partnerska i miroljubiva i nema tendenciju da u skoroj budućnosti to postane a upravo to je bazična pretpostavka bilo kog ljudskog društva kao žive i funkcionalne cjeline.

Kosovska kriza na početku XXI vijeka, kako smo u radu ukazali, kroz brojne i međusobno isprepletane političke i socijalne implikacije, reflektuje složenost geopolitičkih odnosa u savremenom svijetu. Nestabilnost na Balkanu, rivalstvo između velikih sila, i promjene u globalnom poretku definišu okvir za iznalaženje rješenjatog pitanja. Bez obzira na ishod, kosovska kriza ostaje izuzetno važan pa čak i nezaobilazan činilac u razumijevanju i tumačenju izmijenjenih geopolitičkih odnosa savremenog doba koji su upravo zbog dešavanja oko Kosova deformisani do neprepoznatljivosti i njihova budućnost je stoga krajnje neizvjesna.

BIBLIOGRAFIJA

1. Bek, Urlih, *Rizično društvo*, Filip Višnjić, Beograd, 2001.
2. Boldvin, Klajn, *Manjinska prava na Kosovu pod međunarodnom upravom*, MRG International, Landon, 2006.
3. Čomski, Noam, *Jugoslavija – mit, rat i raspad*, Samizdat B92, Beograd, 2018.
4. Duignan, Peter, *NATO: its past, present, and future*, Stanford, Hoover Press, 2000.
5. Hantington, Semjuel, *Sukob civilizacija*, CID, Podgorica, 2000.
6. Kaldor, Meri, *Novi i stari ratovi, organizovano nasilje u globalizovanoj eri*, Beogradski krug, Beograd, 2001.
7. Malcolm, Noel, *Kosovo – a short history*, New York University Press, New York, 1998.
8. Štavljanin, Dragan, *Hladni mir – Kavkaz i Kosovo*, Beograd, Čigoja, 2009.
9. *Po naređenju – ratni zločini na Kosovu*, Human Rights Watch, 2001. Dostupno preko: <https://ask.rks-gov.net/> (Pristupljeno 13.2.2024).
10. Štavljanin, Dragan, Kosovo – presedan ili jedinstven slučaj?, *Radio Slobodna Evropa*. Dostupno preko: https://www.slobodnaevropa.org/a/hladni_mir_kosovo-presedan_ili_jedinstven_slucaj/1880528.html (Pristupljeno 14.2.2024).
11. Noam Čomski o ratu u Ukrajini: Kosovo, Irak i Libija su direktno uticali na sukob oko Ukrajine. Dostupno preko: <https://www.021.rs/story/Info/Region-i-svet/299952/Noam-Comski-o-ratu-u-Ukrajini-Kosovo-Irak-i-> (Pristupljeno 29.4.2024).
12. Izvještaj civilnog društva o ljudskim pravima na Kosovu u 2022. Dostupno preko: (<https://kli-ks.org/wp-content/uploads/2023/06/Report-SRB-FINAL.pdf> (Pristupljeno 12.2.2024)).

Božidar Denda

University of Montenegro – Faculty of
Political Sciences, Podgorica

POLITICAL AND SOCIAL IMPLICATIONS OF THE KOSOVO CRISIS IN THE LIGHT OF THE POSTMODERN RISK SOCIETY

Abstract

This paper tries to approach certain aspects of the origin and development of the political and social implications of the Kosovo crisis through the prism of the postmodern risk society. The paper also deals with the interaction and intertwining of the influence of global geopolitical processes and local

political and social factors that make the Kosovo crisis very complex in the political, security, economic and social levels. The community in Kosovo is an illustrative example of societies that appear as a direct and first visible consequence of the process of globalization and modernization, and it is the subject of analysis. Ulrich Beck's concept of risk society was taken as the theoretical basis, and the method of content analysis, comparative and hermeneutic, will be applied. The results of the study indicate the unequivocal existence of political and social implications of the crisis in Kosovo, based on which the hypothesis that Kosovo society can be seen as a postmodern risk society, exactly as defined by Ulrich Beck, is confirmed.

Keywords:

Kosovo crisis, risky society, globalization, political and social implications.

Anita Burgund Isakov*

Univerzitet u Beogradu – Fakultet političkih nauka

Humanitarna pomoć u situacijama krize: između nužnosti i potrebe za opstankom

Apstrakt

U kriznim vremenima humanitarna pomoć je ključna za pružanje suštinskog olakšanja i podrške pogođenom stanovništvu. Ova sažeta analiza obuhvata osnovne aspekte humanitarne pomoći tokom kriza, uključujući principe, ciljeve i izazove. Socijalni i humanitarni rad u ratnim ili kriznim okolnostima igra ključnu ulogu u pružanju podrške i zaštite pogođenima, zahtevajući svesne napore i odricanja od strane humanitarnih aktera. Principi humanosti, neutralnosti, nezavisnosti i saglasnosti čine osnovne smernice humanitarnog delovanja, obezbeđujući životno važnu pomoć bez obzira na političku pripadnost ili nacionalnost.

Ovaj rad ima za cilj produbljivanje razumevanja ljudskog ponašanja u kriznim situacijama, posebno fokusirajući se na analizu humanitarnih aktivnosti. Altruizam i prosocijalno ponašanje posmatraju se kao inherentne karakteristike ljudi u krizama.

Ključne reči:

altruizam, humanitarni rad, izbeglice, humanitarna kriza, prosocijalno ponašanje, identifikacija sa zajednicom, humanitarni principi

UVOD

Prosocijalno ponašanje u situacijama krize često se analizira u različitim fazama i kontekstima. Pored spontane individualne pomoći u međuljudskim odnosima, podrška se može oblikovati na reciprocitetan i kolektivan način. Iako

* anita.burgund@gmail.com

su tradicionalna istraživanja u sociologiji, antropologiji i geografiji sagledavala katastrofe i vanredne situacije kroz fizičke karakteristike, dokazi ukazuju na to da su one, po mnogim aspektima, politički događaji¹²³. S obzirom na specifične grupe koje često više pate tokom i nakon kriznih situacija, važno je razmatrati celokupni proces krize na nivou zajednice i sistema⁴. Na primer, radnička klasa, oni koji su etnički i rasno marginalizovani, te niže socio-ekonomske populacije često su značajno pogođeni nedostatkom resursa pre same katastrofe⁵.

Važno je uzeti u obzir da krize i vanredne situacije prevazilaze fizičke karakteristike incidenta, jer članovi zajednice i akteri u reagovanju postaju aktivni u stvaranju stila osnaživanja odozdo prema gore, umesto da pasivno očekuju pomoć. Umesto opšteg opisa kriza, posmatranje ovih događaja kao društvenih fenomena često pruža relevantne i hitne informacije⁶. Oporavak od kriza nije jednostavan proces i može potrajati. Odlučnost unutar zajednice i saradnja na širem nivou ključni su za uspešan oporavak⁷. Stoga je održiva podrška i altruizam među članovima zajednice od suštinskog značaja za dugotrajne pozitivne promene nakon vanrednih situacija⁸.

¹ Harry Cleaver, "The uses of an earthquake", *Midnight Notes*, No. 9, May 1988, pp. 10–14.

² Anthony Oliver-Smith, "Successes and Failures in Post-Disaster Resettlement", *Disasters*, Vol. 15, br.No, March 1991, pp. 12–23. <https://doi.org/10.1111/j.1467-7717.1991.tb00423.x>.

³ E. L. Quarantelli, "Disaster crisis management: a summary of research findings" *Journal of Management Studies*, Vol. 25, No. 4, July 1988, pp. 373–385. <https://doi.org/10.1111/j.1467-6486.1988.tb00043.x>.

⁴ *Ibidem*, pp. 373–385.

⁵ Selin Tekin, Monica Sager, Audrey Bushey, Yawen Deng, Özden Melis Uluğ, "How do people support each other in emergencies? A qualitative exploration of altruistic and prosocial behaviours during the COVID-19 pandemic", *Analyses of Social Issues and Public Policy*, Vol. 21, No. 1, December 2021, pp. 1113–1140 <https://doi.org/10.1111/asap.12277>.

⁶ E. L. Quarantelli, *Journal of Management Studies*, "Disaster crisis management: a summary of research findings", pp. 373–385.

⁷ Cabinet Office (2013) "Emergency response and recovery: Non statutory guidance accompanying the Civil Contingencies" Act 2004. https://assets.publishing.service.gov.uk/government/uploads/system/uploads/attachment_data/file/253488/Emergency_Response_and_Recovery_5th_edition_October_2013.pdf (Accessed February 20, 2021).

⁸ Luisa Liekefett, Julia Becker, "Compliance with Governmental Restrictions during the Coronavirus Pandemic: A Matter of Personal Self-protection or Solidarity with People in Risk Groups?", *British Journal of Social Psychology*, Vol. 60, No. 3, July 2021, pp. 924–946. <https://doi.org/10.1111/bjso.12439>.

Preko vlada, humanitarnih agencija i UN-a, svet pruža humanitarnu pomoć desetinama miliona ljudi, dok komšije, proširene porodice i hiljade lokalnih organizacija pružaju podršku u skoro svakoj humanitarnoj krizi. Iako mnoge vlade doniraju značajne iznose pomoći, milionima pogođenim krizama jasno je da je ljudima potrebna i dodana podrška pored zadovoljavanja egzistencijalnih potreba. Često im je neophodno sigurno utočište, zaštita od nasilja i dugoročni plan za smanjenje rizika od budućih katastrofa.

Izražena je potreba za opipljivim promenama u načinu reagovanja međunarodne zajednice, kako bi se sprečili i smanjili uticaji sukoba i katastrofa na ugrožene ljude. Vlade i agencije za pomoć moraju značajno unaprediti način pružanja podrške, posebno podršku lokalnim organizacijama, i poštovati međunarodno pravo koje štiti civile i podržava prava izbeglica i žrtava sukoba. Bez obzira da li je reč o fizičkoj pomoći zdravstvenim radnicima, materijalnoj pomoći nezaposlenima ili virtuelnim koncertima za podizanje morala, rad u zajednici ključan je za obnovu društva nakon katastrofe⁹.

Ključna odluka u društvenoj interakciji je izbor između sebičnosti i altruizma. Ljudi se suočavaju sa stalnom borbom između želje za ličnom dobroti i prosocijalnih impulsa da brinu o drugima. Razumevanje različitih društvenih ponašanja zahteva sagledavanje konteksta, a istraživanja sugerisu da ljudi često pokazuju sebičnost, ali je ključno razumeti kako se ponašaju u kriznim situacijama poput prirodnih katastrofa^{10,11}. Dualni sistem, koji razlikuje impulsivno delovanje od refleksivnog, zavisi od samokontrole pojedinca^{12,13}.

⁹ Rebecca Solnit, "A paradise built in hell: The extraordinary communities that arise in disaster", *Penguin*, 2010. https://scholar.google.com/scholar_lookup?title=A+paradise+built+in+hell:+The+extraordinary+communities+that+arise+in+disaster&publication_year=2009&#d=gs_cit&t=1705406717970&u=%2Fscholar%3Fq%3Dinfo%3AvD-xrn1A8dUJ%3Ascholar.google.com%2F%26output%3Dcite%26scirp%3D0%26hl%3Dsr

¹⁰ Daniel Patric BALLIET, Jeff Joirman, "Ego depletion reduces proselves' concern with the well-being of others". *Group Processes & Intergroup Relations*, Vol. 13, No. 2, 2010, pp. 227-239, DOI: 10.1177/1368430209353634

¹¹ Julian Wills, Oriel Feldman Hall, NYU PROSPEC Collaboration, Michael R. Meager, Jay J. Van Bavel, "Dissociable contributions of the prefrontal cortex in group-based cooperation", *Social Cognitive and Affective Neuroscience*, Vol. 13, No. 4, April 2018, pp. 349-356. doi: 10.1093/scan/nsy023.

¹² Ellen Bratslavsky, Mark Muraven, Dianne M. Tice, "Ego depletion: Is the active self a limited resource?", *Journal of Personality and Social Psychology*, Vol. 74, No. 5, 1998, pp. 1252-1265.

¹³ Wilhelm Hofmann, Malte Friese, Fritz Strack, "Impulse and Self-Control From a Dual-Systems Perspective", *Perspectives on Psychological Science*, Vol. 4, No. 2, March 2009, pp. 162-176. DOI: <https://doi.org/10.1111/j.1745-6924.2009.01116.x>.

Iako traje debata o tome da li je kapacitet za samokontrolu ograničen ili beskonačan, teorijska i eksperimentalna istraživanja sve više ukazuju na zaključak da početni napor samokontrole dovodi do mentalnog zamora u kasnijem obavljanju samokontrolnih zadataka, naročito ukoliko nedostaje adekvatna stimulacija¹⁴¹⁵¹⁶. Kada je nivo samokontrole nizak, pojedinci su skloniji oslanjanju na impulsivni sistem i reagovanju instinktivno. S druge strane, kada su resursi za kontrolu dostupni, reflektivni sistem se aktivira, omogućavajući izvršne funkcije poput racionalnog prosuđivanja i namernog regulisanja ponašanja¹⁷¹⁸.

Iako prethodna istraživanja sugerišu da je samokontrola ključna za pridržavanje društveno poželjnih normi, poput altruizma, moralnosti i opraštanja, umesto popuštanja sebičnim impulsima¹⁹, u konkretnom kontekstu kriznih situacija postavljamo izazov ovoj pretpostavci. U nastavku pokušaćemo da doprinesemo tvrdnji da je prosocijano ponašanje u kontekstima kriza zastupljenije u odnosu na sebično.

Cilj ovog rada je produbljivanje razumevanja ljudskog ponašanja u situacijama kriza, s fokusom na analizi i refleksiji nad humanitarnim aktivnostima koje se odvijaju u tim izazovnim okolnostima. Kroz pažljivu analizu, nastojimo sagledati složenost reakcija ljudi u kriznim situacijama i istražiti doprinos humanitarnih napora u pružanju podrške i olakšanju teškoća koje se javljaju u tim specifičnim kontekstima.

¹⁴ Ellen Bratslavsky, Mark Muraven, Dianne M. Tice, *Journal of Personality and Social Psychology*, "Ego Depletion: Is the Active Self a Limited Resource?", pp. 1252–1265.

¹⁵ Wilhelm Hofmann, Roland Deutsch, Katie Lancaster, Mahzarin R. Banaji, „Cooling the Heat of Temptation: Mental Self-control and the Automatic Evaluation of Tempting Stimuli”, *European Journal of Social Psychology*, Vol. 40, No. 1, October 2009, pp. 17–25. <https://doi.org/10.1002/ejsp.708>.

¹⁶ Brigit J. Voggeser, Ranjit K. Singh, Anja S. Göritz, "Self-control in online discussions: Disinhibited online behavior as a failure to recognize social cues", *Frontiers in Psychology*, Vol. 8, No. 2372, 2018. <https://doi.org/10.3389/fpsyg.2017.02372>.

¹⁷ Wilhelm Hofmann, Malte Friese, Fritz Strack, *Perspectives on Psychological Science*, "Impulse and Self-Control From a Dual-Systems Perspective", pp. 162–176.

¹⁸ Wilhelm Hofmann, Roland Deutsch, Katie Lancaster, Mahzarin R. Banaji, *European Journal of Social Psychology*, "Cooling the Heat of Temptation: Mental Self-control and the Automatic Evaluation of Tempting Stimuli", pp. 17–25.

¹⁹ Eli J. Finkel, W. Keith Campbell, "Self-Control and Accommodation in Close Relationships: An Interdependence Analysis", *Journal of Personality and Social Psychology*, Vol. 81, No. 2, 2001, pp. 263–277. <https://doi.org/10.1037/0022-3514.81.2.263>.

ODREĐENJE HUMANITARNE KRIZE

Reč „humanitaran” potiče od latinske reči „humanus”, koja na srpskom znači čovečanski, plemenit, čovekoljubiv, i uljudan²⁰. Ova reč se često koristi u kontekstu pružanja pomoći i dobrobiti ugroženim osobama. Značenje reči „humanitaran” je slično reči „human”, ali se prvenstveno koristi u vanrednim situacijama, poput prirodnih katastrofa i ratova. Primeri uobičajene upotrebe su „humanitarna pomoć”, „humanitarna akcija” i „humanitarno pravo”.

Ovaj atribut se uvek koristi u pozitivnom kontekstu, izražavajući nameru da se pomogne osobama u nevolji. Osoba koja sprovodi humanitarne aktivnosti obično podnosi određenu žrtvu kako bi pružila pomoć onima kojima je potrebna. Ponekad postoje i pravne obaveze pojedinih subjekata da se angažuju u određenim humanitarnim delatnostima, kao što je to slučaj sa Međunarodnim komitetom Crvenog krsta, nacionalnim društvima Crvenog krsta i medicinskim osobljem. Međutim, često se humanitarne aktivnosti sprovode i od strane pojedinaca koji nemaju pravnu obavezu, već ih motiviše osećaj čovečnosti.

Krize se opisuju kao negativne promene u sigurnosti, politici, ekonomiji, društvu ili ekologiji, naročito kada izbiju iznenada, sa malo ili bez upozorenja. Ovo predstavlja ozbiljan problem i može imati nezamislive posledice ukoliko odgovarajuće odluke ne budu donete na vreme²¹.

Krizni menadžment se kao naučna disciplina razvio nakon Drugog svetskog rata, posebno tokom 1960-ih i 1970-ih godina, prvenstveno unutar oblasti koje proučavaju ljudsko ponašanje i odgovore na prirodne katastrofe^{22,23,24}. Definiše se kao aktivnost usmerena na upravljanje situacijama koje predstavljaju opasnost, planiranje i sprovođenje mera za osiguravanje osnovnih ci-

²⁰ Milan Vujaklija, *Leksikon strani reči i izraza*, Prosveta, Beograd, 1961, str. 1073.

²¹ Zehava Rosenblatt, Zachary Sheaffer, “Effects of Crisis-Triggered Demographic Depletion on Organizational Change: The Case of Israeli Kibbutzim.”, *Journal of Contingencies and Crisis Management*, Vol. 10, No. 1, March 2002, pp. 26–38. <https://doi.org/10.1111/1468-5973.00178>.

²² Tony Jaques, “Issue and Crisis Management: Quicksand in the Definitional Landscape”, *Public Relations Review*, Vol. 35, No. 3, September 2009, pp. 280–286. <https://doi.org/10.1016/j.pubrev.2009.03.003>.

²³ Justin Barr, Scott H. Podolsky, “A National Medical Response to Crisis — The Legacy of World War II”, *New England Journal of Medicine*, Vol. 383, No. 7, August 2020, pp. 613–615. <https://doi.org/10.1056/nejmp2008512>.

²⁴ Thomas W. Milburn, Randall S. Schuler, Kenneth H. Watman, “Organizational Crisis. Part II: Strategies and Responses”, *Human Relations*, Vol. 36, No. 12, December 1983, pp. 1161–1179. <https://doi.org/10.1177/001872678303601206>.

ljeva²⁵. Krizni menadžment karakteriše intenzivna upotreba resursa i metoda potrebnih za predviđanje i upravljanje kriznim situacijama, uz sprovođenje radikalnih mera za preokret poslovanja²⁶. Prepoznavanje potencijala, zajedno sa analizom grešaka i nedostataka, igra ključnu ulogu u efikasnom upravljanju krizama²⁷. Neki istraživači naglašavaju da je kriza pre svega manifestacioni fenomen^{28,29,30}.

Humanitarna kriza je generalizovana vanredna situacija koja pogađa čitavu zajednicu ili grupu ljudi u regionu, koja uključuje visok nivo smrtnosti ili neuhranjenosti, širenje bolesti i epidemija i vanredne zdravstvene situacije³¹. To takođe može uključivati nedostatak čiste vode, sigurnost hrane, sanitarije i sklonište. Uopšteno govoreći, ova situacija proizilazi iz prethodnog nedostatka zaštite u delovima sveta koji već pate od konstantne nejednakosti, siromaštva i nedostatak osnovnih usluga; i okidač koji pogoršava stvari: politički događaji kao što su oružani sukobi, državni udari, etnički i verski progoni, itd. i ekološke katastrofe poput cunamija, zemljotresa, tajfuna itd.

Kada se situacija pogorša, i pošto zemlja nije u stanju da se izbori sa posledicama, humanitarna pomoć je od suštinskog značaja za zadovoljenje potreba ugroženih ljudi. To može biti u obliku pomoći u hrani, medicinske nege, obnove infrastrukture itd. Smanjenje broja žrtava bi okončalo krizu i započelo period aktivnosti razvojne saradnje.

Prema Kancelariji UN za koordinaciju humanitarnih poslova (The United Nations Office for the Coordination of Humanitarian Affairs -OCHA), humanitarna pomoć je skup akcija preduzetih da se pomogne, zaštititi i odbrani ljude pogođene katastrofom koja utiče na njihove živote i sredstva za preživljavanje.

²⁵ Jelena Legčević, Katarina Taučer, „Krizni menadžment u funkciji nove teorije menadžmenta”, *Ekonomski vijesnik*, Vol. 27, br. 1, Zagreb, 2014, str. 199–208.

²⁶ Nidžara Osmanagić Bedenik, Krizni menadžment: teorija i praksa”, *Zbornik Ekonomskog fakulteta u Zagrebu*, Vol. 8, br. 1, Zagreb, 2018, str. 101–118.

²⁷ *Ibidem*, str. 101–118.

²⁸ K. Kromeyer-Hauschild, K. Zellner, “Trends in Overweight and Obesity and Changes in the Distribution of Body Mass Index in Schoolchildren of Jena, East Germany”, *European Journal of Clinical Nutrition*, Vol. 61, No. 3, September 2006, pp. 404–411. <https://doi.org/10.1038/sj.ejcn.1602533>.

²⁹ Nidžara Osmanagić Bedenik, „Krizna kao šansa – Kroz poslovnu krizu do poslovnog uspjeha”, *Školska knjiga*, Zagreb, 2007.

³⁰ Ren H. Chiang, “Understanding and Managing the Dynamics of Linked Crisis Events”, *Disaster Prevention and Management: An International Journal*, Vol. 9, No. 1, March 2000, pp. 12–17. <https://doi.org/10.1108/09653560010316023>.

³¹ UN humanitarian review, <https://unocha.exposure.co/ochas-2023-in-review>, (Accessed January 10, 2023).

nje³². Naponi pomoći su stoga namenjeni zaštiti ljudskih života, ublažavanju patnje, održavanju pristojnih uslova i garantovanju pristupa osnovnim uslugama kao što su hrana, medicinska pomoć, voda i sklonište. Humanitarna pomoć takođe mora štititi osnovna prava odbranom ljudskih prava, svedočenjem, osudama, vršenjem političkog pritiska i pružanjem podrške.

PROSOCIJALNO PONAŠANJE TOKOM KRIZA

Kao što su prethodna istraživanja pokazala, određene grupe kao što su radnička klasa, ljudi nižeg socio-ekonomskog statusa i etničke manjine imaju manje mogućnosti da dobiju raspoložive resurse u zajednici³³. Stoga, oni nejednako doživljavaju fizičke i psihičke probleme tokom i nakon kriznih situacija³⁴. Štaviše, kada postoji neadekvatan odgovor ili loše upravljanje od strane vlasti³⁵, ove postojeće nejednakosti postaju vidljivije. Na primer, poštovanje smernica za bezbednost COVID-19 za fizičko distanciranje bilo je teže za radničku klasu i etničke manjine jer je veća verovatnoća da će živeti u gusto naseljenim domaćinstvima sa više generacija^{36,37}.

³² *Ibidem*.

³³ Orla Muldoon, Khagendra Acharya, Sarah Jay, Kamal Adhikari, Judith Pettigrew, Robert D. Lowe, "Community Identity and Collective Efficacy: A Social Cure for Traumatic Stress in Post-earthquake Nepal", *European Journal of Social Psychology*, Vol. 47, No. 7, October 2017, pp. 904–915. <https://doi.org/10.1002/ejsp.2330>.

³⁴ Betül Kanık, Nevin Solak, Özden Melis Uluğ, "Koronavirüs pandemisi sürecinde sosyo-ekonomik düzeyin ve ekonomik kaygıların psikolojik iyi oluştaki rolü [Uloga socio-ekonomskog statusa i anksioznosti za ekonomske uslove u psihičkom blagostanju tokom pandemije koronavirusa]", *Pandemi psikolojisi*, Türkiye Klinikleri, 2020, pp. 51–58.

³⁵ John Drury, Stephen Reicher, Clifford Stott, "COVID-19 in Context: Why Do People Die in Emergencies? It's Probably Not Because of Collective Psychology", *British Journal of Social Psychology*, Vol. 59, No. 3, June 2020, pp. 686–693. <https://doi.org/10.1111/bjso.12393>.

³⁶ Luisa Liekefett, Julia Becker, *British Journal of Social Psychology*, "Compliance with Governmental Restrictions during the Coronavirus Pandemic: A Matter of Personal Self-protection or Solidarity with People in Risk Groups?", pp. 924–946.

³⁷ Anne Templeton, Selin Tekin Guven, Carina Hoerst, Sara Vestergrén, Louise Davidson, Susie Ballentyne, Hannah Madsen, Sanjeedah Choudhury, "Inequalities and Identity Processes in Crises: Recommendations for Facilitating Safe Response to the COVID-19 Pandemic." *British Journal of Social Psychology*, Vol. 59, No. 3, June 2020, pp. 674–685. <https://doi.org/10.1111/bjso.12400>.

Pratiti smernice za samoizolaciju tokom pandemije COVID-19 bilo je izuzetno teško za ugrožene populacije. Osobe iz ekonomski slabijih domaćinstava su se često nalazile u radnom okruženju na prvoj liniji, što je rezultiralo znatno većom verovatnoćom da će se izložiti virusu i inficirati³⁸. Na samom početku pandemije, izostanak inkluzivnog pristupa u zdravstvenim smernicama je rezultirao time da su ugrožene grupe u društvu pretrpele značajnije negativne posledice širom sveta.

U situacijama kriza i izazova, ljudi se često okreću jedni drugima i stvaraju novi identitet kako bi se uzajamno podržavali i prevazilazili razne situacije. Suočavajući se s negativnim efektima vanrednog stanja³⁹, "pojedinačne reakcije" pogođenih pojedinaca mogu se transformisati u „zajedničke reakcije“⁴⁰. Kao rezultat toga, ove zajedničke reakcije podstiču ljude da pružaju međusobnu podršku kroz različite vrste potreba, uključujući materijalne (kao što su medicinski dodaci), emocionalne⁴¹ (kao što je osećaj pripadnosti zajednici) i psihološke potrebe (poput prevazilaženja traume).

Likefett i Becker⁴² su otkrili da je, tokom pandemije COVID-19, usklađenost sa vladinim smernicama bila povezana sa procesima identiteta. Pokazali su da se ljudi koji dele zajednički identitet i solidarnost sa ugroženima pridržavaju vladinih ograničenja, ne samo iz razloga samozaštite, već i da zaštite

³⁸ Christina Atchison, Leigh Robert Bowman, Charlotte Vrinten, Rozlyn Redd, Philippa Pristerà, Jeffrey Eaton, and Helen Ward, "Early Perceptions and Behavioural Responses during the COVID-19 Pandemic: A Cross-Sectional Survey of UK Adults", *BMJ Open*, Vol. 11, No. 1, January 2021. <https://doi.org/10.1136/bmjopen-2020-043577>.

³⁹ Evangelos Ntontis, John Drury, Richard Amlôt, G. James Rubin, and Richard Williams, "Emergent Social Identities in a Flood: Implications for Community Psychosocial Resilience", *Journal of Community & Applied Social Psychology*, Vol. 28, No. 1, July 26. 2017, pp. 3–14. <https://doi.org/10.1002/casp.2329>.

⁴⁰ Robert J. Ursano, Carol S. Fullerton, Lars Weisaeth, and Beverley Raphael, *Textbook of Disaster Psychiatry*. Cambridge University Press, 2017. [http://books.google.ie/books?id=4dvFDgAAQBAJ&pg=PA57&dq=3.%09Kaniasty,+K.+%26+Norris,+F.H.+Social+support+in+the+aftermath+of+disasters,+catastrophes,+and+acts+of+terrorism:+altruistic,+overwhelmed,+uncertain,+antagonistic,+and+patriotic+communities+.+In+Ursano,+R.J.+,+Norwood,+A.E.+%26+Fullerton,+C.S.+\(Eds.\)+Bioterrorism:+Psychological+and+public+health+interventions..+Cambridge:+Cambridge+University+Press,+2020.+pp.+200%E2%80%933229.&hl=&cd=6&source=gbs_api](http://books.google.ie/books?id=4dvFDgAAQBAJ&pg=PA57&dq=3.%09Kaniasty,+K.+%26+Norris,+F.H.+Social+support+in+the+aftermath+of+disasters,+catastrophes,+and+acts+of+terrorism:+altruistic,+overwhelmed,+uncertain,+antagonistic,+and+patriotic+communities+.+In+Ursano,+R.J.+,+Norwood,+A.E.+%26+Fullerton,+C.S.+(Eds.)+Bioterrorism:+Psychological+and+public+health+interventions..+Cambridge:+Cambridge+University+Press,+2020.+pp.+200%E2%80%933229.&hl=&cd=6&source=gbs_api).

⁴¹ *Ibidem*.

⁴² Luisa Liekefett, Julia Becker, *British Journal of Social Psychology*, "Compliance with Governmental Restrictions during the Coronavirus Pandemic: A Matter of Personal Self-protection or Solidarity with People in Risk Groups?", pp. 924–946.

one koje identifikuju i solidarišu. U skladu sa svojim rezultatima⁴³, dokazali su da postojeći identitet zajednice i podrška susedstva predviđaju ponašanje pomoći tokom kriza. Na primer, grupe za međusobnu pomoć COVID-19 nastale su kao vitalna pomoć najugroženijim članovima zajednica da se izbore sa nejednakostima koje su postale vidljivije tokom pandemije^{44,45}. Štaviše, pridržavanje vladinih smernica o ograničenjima zaključavanja ili nošenja maski za lice može se predvideti na osnovu percipirane podrške susedstva⁴⁶ i lokalne identifikacije (npr. porodica, susedi)⁴⁷. Stoga, nalazi sugerišu⁴⁸ da mobilizacija identiteta susedstva i podsticanje grupne podrške imaju važnu ulogu u zajedničkom suočavanju sa pandemijom.

Uz prosocijalno ponašanje među direktno pogođenima vanrednim situacijama, važno je napomenuti da i oni koji nisu izravno ugroženi mogu udružiti snage kako bi pružili podršku najviše pogođenima^{49,50}. Socijalna psihologija

⁴³ Clifford Stevenson, Juliet R. H. Wakefield, Isabelle Felsner, John Drury, and Sebastiano Costa, "Collectively Coping with Coronavirus: Local Community Identification Predicts Giving Support and Lockdown Adherence during the COVID-19 Pandemic", *British Journal of Social Psychology*, Vol. 60, No. 4, May 10, 2021, pp. 1403–1418. <https://doi.org/10.1111/bjso.12457>.

⁴⁴ Maria Fernandes-Jesus, Guanlan Mao, Evangelos Ntontis, Chris Cocking, Michael McTague, Anna Schwarz, Joanna Semlyen, and John Drury, "More Than a COVID-19 Response: Sustaining Mutual Aid Groups During and Beyond the Pandemic", *Frontiers in Psychology*, No. 12, October 20, 2021. <https://doi.org/10.3389/fpsyg.2021.716202>.

⁴⁵ Clifford Stevenson, Juliet R. H. Wakefield, Isabelle Felsner, John Drury, and Sebastiano Costa, *British Journal of Social Psychology*, "Collectively Coping with Coronavirus: Local Community Identification Predicts Giving Support and Lockdown Adherence during the COVID-19 Pandemic", pp. 1403–1418.

⁴⁶ *Ibidem*, pp. 1403–1418.

⁴⁷ Vivian L. Vignoles, Zahira Jaser, Frankiebo Taylor, and Evangelos Ntontis, "Harnessing Shared Identities to Mobilize Resilient Responses to the COVID-19 Pandemic", *Political Psychology*, Vol. 42, No. 5, February 19, 2021, pp. 817–26. <https://doi.org/10.1111/pops.12726>.

⁴⁸ Anne Templeton, Selin Tekin Guven, Carina Hoerst, Sara Vestergren, Louise Davidson, Susie Ballentyne, Hannah Madsen, Sanjeedah Choudhury, *British Journal of Social Psychology*, "Inequalities and Identity Processes in Crises: Recommendations for Facilitating Safe Response to the COVID-19 Pandemic.", pp. 674–685.

⁴⁹ Evangelos Ntontis, John Drury, Richard Amlôt, G. James Rubin, and Richard Williams, *Journal of Community & Applied Social Psychology*, "Emergent Social Identities in a Flood: Implications for Community Psychosocial Resilience", pp. 3–14.

⁵⁰ Selin Tekin, John Drury, "Silent Walk as a Street Mobilization: Campaigning Following the Grenfell Tower Fire", *Journal of Community & Applied Social Psychology*, Vol. 31, No. 4, May 3, 2021, pp. 425–37. <https://doi.org/10.1002/casp.2521>.

proučava savezništvo kao angažovanje članova različitih grupa u posvećenim aktivnostima s ciljem poboljšanja tretmana i statusa ugroženih grupa⁵¹.

Savezništvo i solidarnost mogu imati značajne implikacije po globalne izazove i prosocijalne stavove, posebno kada ljudi razvijaju identifikaciju sa celim čovečanstvom i dele globalni ljudski identitet⁵². Ovaj globalni identitet je povezan s podrškom za rešavanje problema kao što je globalna glad⁵³ i zalaganje za ljudska prava i humanitarnu pomoć⁵⁴. U kontekstu globalnih problema poput pandemije ili ratova, ljudi mogu deliti ovo globalno ljudsko osećanje i stoga pružati podršku onima koji su pogođeni globalnim vanrednim situacijama.

Tokom pandemije COVID-19, možemo primetiti izraženu solidarnost⁵⁵ izgrađenu na zajedničkom ljudskom identitetu^{56,57} što podstiče ljude da podržavaju jedni druge kroz različite oblike prosocijalnog ponašanja⁵⁸. Kao što smo već ukazali, grupe za međusobnu pomoć i podršku zajednice pokazuju se kao

⁵¹ Louis R. Winnifred, Emma Thomas, Cassandra M. Chapman, Tulsi Achia, Susilo Wibisono, Zahra Mirnajafi, and Lisa Droogendyk, "Emerging Research on Intergroup Prosociality: Group Members' Charitable Giving, Positive Contact, Allyship, and Solidarity with Others", *Social and Personality Psychology Compass*, Vol. 13, No. 3, February 18, 2019. <https://doi.org/10.1111/spc3.12436>.

⁵² Sam McFarland, Matthew Webb, and Derek Brown, "All Humanity Is My Ingroup: A Measure and Studies of Identification with All Humanity", *Journal of Personality and Social Psychology*, Vol. 103, No. 5, 2012, pp. 830–853. <https://doi.org/10.1037/a0028724>.

⁵³ Sam McFarland, Justin Hackett, Katarzyna Hamer, Iva Katzarska-Miller, Anna Malsch, Gerhard Reese, and Stephen Reysen, "Global Human Identification and Citizenship: A Review of Psychological Studies", *Political Psychology*, Vol. 40, No. 1, February 2019, pp. 141–71. <https://doi.org/10.1111/pops.12572>.

⁵⁴ Sam McFarland, Matthew Webb, and Derek Brown, *Journal of Personality and Social Psychology*, "All Humanity Is My Ingroup: A Measure and Studies of Identification with All Humanity", pp. 830–853.

⁵⁵ Luisa Liekefett, Julia Becker, *British Journal of Social Psychology*, "Compliance with Governmental Restrictions during the Coronavirus Pandemic: A Matter of Personal Self-protection or Solidarity with People in Risk Groups?", pp. 924–946.

⁵⁶ Jolanda Jetten, *Together apart: The psychology of COVID-19*. Sage, 2020.

⁵⁷ Özden Melis Uluğ, Nevin Solak, and Betül Kanik, "Shared Humanity, Awareness of Socio-Economic Privilege, and Classism during the Pandemic as Predictors of Supporting Equal Socio-Economic Policies", *Current Psychology*, Vol. 41, No. 10, April 30, 2021, pp. 7416–7428. <https://doi.org/10.1007/s12144-021-01734-3>.

⁵⁸ Daniela G. Domínguez, Dellanira García, David A. Martínez, and Belinda Hernandez-Arriaga, "Leveraging the Power of Mutual Aid, Coalitions, Leadership, and Advocacy during COVID-19." *American Psychologist*, Vol. 75, No. 7, October 2020, pp. 909–918. <https://doi.org/10.1037/amp0000693>.

ključni akteri u pružanju podrške onima koji su fizički, ekonomski i psihološki pogođeni pandemijom⁵⁹.

Jedno od neizbežnih pitanja u vreme kriza i vanrednih situacija glasi: Zašto ljudi pokazuju prosocijalno ponašanje tokom izazova poput pandemija i ratova? U narednim redovima, istraživački nalazi će nam pružiti uvid u to kako se pojedinci ponašaju u kriznim situacijama, kao i šta je to što ih motiviše na takvo ponašanje.

Istraživanja su ukazala na to da poštovanje vladinih ograničenja u cilju zaštite onih u opasnosti može biti primer prosocijalnog ponašanja koje karakteriše savezništvo⁶⁰. Njihova istraživanja sugerišu da su ljudi, umesto da se samo brinu o sopstvenoj dobrobiti, iskazivali poštovanje prema vladinim smernicama kako bi obezbedili bezbedno okruženje za one u opasnosti. Drugim rečima, pridržavanje vladinih smernica tumačilo se kao napor da se zaštite drugi. U skladu s prethodnim istraživanjima o različitim situacijama vanrednih događaja⁶¹ savezništvo se može manifestovati na različite načine u zavisnosti od potreba ljudi koji se suočavaju s hitnim situacijama. Pored pružanja podrške zajednicama u katastrofama putem materijalnih resursa kao što su donacije⁶², smeštaja i medicinskog materijala, primećuju se različite vrste altruizma i prosocijalnog ponašanja, uključujući psihološku i emocionalnu podršku⁶³.

Kada vlasti nisu u mogućnosti pružiti adekvatnu pomoć, nevolje podstiču ljude na akciju u hitnim situacijama, čime se razvija solidarnost i pojačava značaj pružanja pomoći⁶⁴. Prvi motiv iza prosocijalnog i altruističkog ponašanja može biti deljenje identiteta, što dovodi do osećaja pripadnosti zajednici. U

⁵⁹ *Ibidem*, 909–918.

⁶⁰ Luisa Liekefett, Julia Becker, *British Journal of Social Psychology*, "Compliance with Governmental Restrictions during the Coronavirus Pandemic: A Matter of Personal Self-protection or Solidarity with People in Risk Groups?", pp. 924–946.

⁶¹ Selin Tekin, John Drury, *Journal of Community & Applied Social Psychology*, "Silent Walk as a Street Mobilization: Campaigning Following the Grenfell Tower Fire", pp. 425–437.

⁶² Hanna Zagefka, Masi Noor, Rupert Brown, Tim Hophthrow, and Georgina Randsley de Moura, "Eliciting Donations to Disaster Victims: Psychological Considerations", *Asian Journal of Social Psychology*, Vol. 15, No. 4, August 3, 2012, pp. 221–230. <https://doi.org/10.1111/j.1467-839x.2012.01378.x>.

⁶³ Jan Strelau, Bogdan Zawadzki, "Trauma and Temperament as Predictors of Intensity of Posttraumatic Stress Disorder Symptoms After Disaster", *European Psychologist*, Vol. 10, No. 2, January 2005, pp. 124–135. <https://doi.org/10.1027/1016-9040.10.2.124>.

⁶⁴ Clovis Ultramari, and Tami Szuchman, "Natural disasters: altruism, interests, and opportunities", *Ambiente & Sociedade*, Vol. 20, No. 2, June 2017, pp. 1–18. <https://doi.org/10.1590/1809-4422asoc173r2v2022017>.

situacijama vanrednih događaja, zajednički identitet unapređuje jedinstvo, međusobnu podršku i solidarnost⁶⁵.

Iako su uobičajena objašnjenja masovnog ponašanja tokom vanrednih situacija naglašavala okvir ranjivosti, sugerišući da ljudi često pokazuju sebično i panično ponašanje, istraživanja iz oblasti socijalne psihologije ukazuju na to da je češće zastupljen okvir rezilijentnosti tokom ovakvih situacija⁶⁶. Drugim rečima, umesto sebičnih i rizičnih postupaka, često se primećuje prosocijalno i solidarno ponašanje tokom vanrednih situacija. Prema teoriji samokategorizacije⁶⁷ delovanje kao deo grupe i kognitivno svrstavanje sebe sa drugima ima tendenciju da jača osećaj pripadnosti grupi. Stoga, prosocijalno i altruističko ponašanje mogu biti socijalno-psihološke posledice ovih procesa samokategorizacije. U situacijama vanrednih događaja, prelazak sa pojedinačnog „ja” na kolektivno „mi” može motivisati ljude koji prolaze kroz teškoće da pruže podršku jedni drugima⁶⁸.

U konkretnom slučaju, kada zajednice izgrađuju povezanost na osnovu zajedničkih problema, ciljeva, ranjivosti i iskustava, postoji mogućnost da dele osećaj zajedničke sudbine⁶⁹. Kada ljudi prepoznaju spoljnu pretnju koja istovremeno utiče na sve prisutne, često deluju kolektivno i izražavaju solidarnost jedni prema drugima. Zbog toga mnogi ljudi postaju prosocijalni u svojim postupcima, brinući se o sebi i onima kojima je pomoć potrebna, od prijatelja i porodice do nepoznatih i komšija⁷⁰.

Nedavna istraživanja o volontiranju u zajednici pokazala su da, iako osećaj pripadnosti zajednici može motivisati volontiranje (ili „psihološki osećaj za-

⁶⁵ John Drury, Holly Carter, Chris Cocking, Evangelos Ntontis, Selin Tekin Guven, and Richard Amlôt, “Facilitating Collective Psychosocial Resilience in the Public in Emergencies: Twelve Recommendations Based on the Social Identity Approach.” *Frontiers in Public Health*, No. 7, June 4, 2019. <https://doi.org/10.3389/fpubh.2019.00141>.

⁶⁶ John Drury, Chris Cocking, and Steve Reicher, “The Nature of Collective Resilience: Survivor Reactions to the 2005 London Bombings”, *International Journal of Mass Emergencies & Disasters*, Vol. 27, No. 1, March 2009, pp. 66–95. <https://doi.org/10.1177/028072700902700104>.

⁶⁷ John C. Turner, Katherine J. Reynolds, “Self-Categorization Theory”, *Handbook of Theories of Social Psychology*, SAGE, London, 2012. <http://dx.doi.org/10.4135/9781446249222.n46>.

⁶⁸ *Ibidem*.

⁶⁹ John Drury, Chris Cocking, and Steve Reicher, “Everyone for Themselves? A Comparative Study of Crowd Solidarity among Emergency Survivors”, *British Journal of Social Psychology*, Vol. 48, No. 3, September 2009, pp. 487–506. <https://doi.org/10.1348/014466608x357893>.

⁷⁰ *Ibidem*, 487–506.

jednice"⁷¹), identifikacija sa zajednicom takođe može nastati kao rezultat volontiranja tokom vremena⁷². Takođe, socijalno-psihološka istraživanja tokom pandemije COVID-19 pokazala su da podrška zajednice (poput altruizma i volontiranja) predviđa povećanu društvenu identifikaciju⁷³ i poboljšano mentalno zdravlje⁷⁴. Dakle, svest o zajedničkoj pretnji i osećaj zajedničke sudbine mogu podsticati prosocijalno ponašanje tokom pandemije, a identifikacija sa zajednicom može nastati i služiti kao društveni lek među članovima zajednice⁷⁵.

Prosocijalno ponašanje i pomoć su teme koje su uglavnom razmatrane u istraživanjima koja se bave kulturom, empatijom ili grupnim ponašanjem, koristeći pristupe i kvalitativne analize^{76,77} i kvantitativne analize⁷⁸. Međutim,

-
- ⁷¹ Allen M. Omoto, Cody D. Packard, "The Power of Connections: Psychological Sense of Community as a Predictor of Volunteerism." *The Journal of Social Psychology*, Vol. 156, No. 3, April 11, 2016, pp. 272–90. <https://doi.org/10.1080/00224545.2015.1105777>.
- ⁷² Mhairi Bowe, Debra Gray, Clifford Stevenson, Niamh McNamara, Juliet R. H. Wakefield, Blerina Kellezi, Iain Wilson, et al. "A Social Cure in the Community: A Mixed-method Exploration of the Role of Social Identity in the Experiences and Well-being of Community Volunteers." *European Journal of Social Psychology*, Vol. 50, No. 7, December 2020, pp. 1523–1539. <https://doi.org/10.1002/ejsp.2706>.
- ⁷³ Mhairi Bowe, Juliet R. H. Wakefield, Blerina Kellezi, Clifford Stevenson, Niamh McNamara, Bethany A. Jones, Alex Sumich, and Nadja Heym, "The Mental Health Benefits of Community Helping during Crisis: Coordinated Helping, Community Identification and Sense of Unity during the COVID-19 Pandemic." *Journal of Community & Applied Social Psychology*, Vol. 32, No. 3, April 5, 2021, pp. 521–535. <https://doi.org/10.1002/casp.2520>.
- ⁷⁴ Kathleen Tierney, Christine Bevc, and Erica Kuligowski, "Metaphors Matter: Disaster Myths, Media Frames, and Their Consequences in Hurricane Katrina", *The ANNALS of the American Academy of Political and Social Science*, Vol. 604, No. 1, March 2006, 57–81. <https://doi.org/10.1177/0002716205285589>.
- ⁷⁵ Mhairi Bowe, Juliet R. H. Wakefield, Blerina Kellezi, Clifford Stevenson, Niamh McNamara, Bethany A. Jones, Alex Sumich, and Nadja Heym, *Journal of Community & Applied Social Psychology* "The Mental Health Benefits of Community Helping during Crisis: Coordinated Helping, Community Identification and Sense of Unity during the COVID-19 Pandemic.", pp. 521–535.
- ⁷⁶ John Drury, Chris Cocking, and Steve Reicher, *British Journal of Social Psychology*, "Everyone for Themselves? A Comparative Study of Crowd Solidarity among Emergency Survivors", pp. 487–506.
- ⁷⁷ John Drury, Chris Cocking, and Steve Reicher, *International Journal of Mass Emergencies & Disasters*, "The Nature of Collective Resilience: Survivor Reactions to the 2005 London Bombings", pp. 66–95.
- ⁷⁸ Robert B. Cialdini, Stephanie L. Brown, Brian P. Lewis, Carol Luce, and Steven L. Neuberg, "Reinterpreting the Empathy–Altruism Relationship: When One into

iako su prethodna istraživanja identifikovala motivacije ovih ponašanja i faktore koji utiču na njih, pitanje kako i zašto dolazi do prosocijalnog ponašanja, posebno tokom vanrednih situacija kao što je pandemija COVID-19, do sada nije bilo adekvatno istraženo. Takođe, hitni slučajevi na koje su se prethodne studije fokusirale obično su bili kratkoročni, poput vanrednih situacija poput požara, zemljotresa, nuklearnih eksplozija, i slično. Stoga smo u ovoj studiji postavili cilj da pružimo objašnjenje altruističkih procesa u zajednicama tokom dugotrajnih vanrednih situacija, kao što je pandemija COVID-19, i razloge za njihovo altruističko i prosocijalno ponašanje.

ALTRUIZAM I KRIZA

U poglavlja o altruizmu i krizi, istražujemo duboke aspekte ljudske prirode koji se manifestuju u nesebičnim činovima tokom izazovnih vremena. Altruizam, ili nesebična briga za dobrobit drugih, često dolazi do izražaja tokom kriznih situacija kada se ljudi suočavaju s nevoljama ili opasnostima. Ovo poglavlje ima za cilj dublje razumeti motivacije iza altruističkih postupaka tokom krize, istražujući kako ljudi, često bez obzira na vlastite izazove, pronalaze snagu i volju da pomažu drugima. Kroz analizu relevantnih teorijskih okvira i empirijskih istraživanja, razotkrit ćemo dinamiku altruizma u kontekstu kriznih situacija, nudeći uvid u ljudsku sposobnost za pomoć i podršku u najizazovnijim trenucima.

Altruizam se pojačava u krizama. Način na koji osoba ispoljava prosocijalno ponašanje zavisi kako od dispozicija ličnosti, tako i od kontekstualnih faktora⁷⁹. Novija istraživanja fokusiraju se na pitanje da li, kada i zašto ljudi pokazuju sebično ili prosocijalno ponašanje u okviru kolektivnih kriza i ličnih trauma, poput prirodnih katastrofa, terorizma i viktimizacije⁸⁰. Na primer, pristup intervenciji društvenog identiteta u hitnim situacijama sugerise da je verovatnoća pružanja pomoći zavisna od odnosa društvenih kategorija

One Equals Oneness", *Journal of Personality and Social Psychology*, Vol. 73, No. 3, 1997, pp. 481–494. <https://doi.org/10.1037/0022-3514.73.3.481>.

⁷⁹ Rebecca Solnit, A paradise built in hell: The extraordinary communities that arise in disaster.

⁸⁰ Anne Templeton, Selin Tekin Guven, Carina Hoerst, Sara Vestergren, Louise Davidson, Susie Ballentyne, Hannah Madsen, Sanjeedah Choudhury, *British Journal of Social Psychology*, "Inequalities and Identity Processes in Crises: Recommendations for Facilitating Safe Response to the COVID-19 Pandemic.", pp. 674–685.

između posmatrača i žrtve^{81,82}. Ljudi su skloniji da pruže pomoć žrtvama sa kojima dele zajednički identitet, onima koji su identifikovani kao članovi njihove grupe, a ne kao članovi van grupe⁸³.

Altruizam proistekao iz hipoteze o patnji⁸⁴ pruža uvid u to kako ljudi mogu biti oblikovani iskustvom viktimizacije ili prirodnih katastrofa. Iskustvo patnje može unaprediti svest, empatiju prema drugima i identifikaciju sa onima koji takođe pate, a takođe povećava osećaj odgovornosti za ublažavanje patnje drugih. Ove pozitivne psihološke promene mogu rezultirati prosocijalnim ishodima kod žrtava, na primer, ispoljavanjem brižnosti i pružanjem pomoći nakon pretrpljene patnje. Postavljamo tezu da odgovori pojedinca na krizu nisu isključivo determinisani unutrašnjim faktorima, već su duboko oblikovani kontekstom u kojem se nalaze. Kroz analizu dualnog sistema samokontrole, razotkrivaćemo kako ljudi, suočeni s izazovima, pronalaze ravnotežu između impulsa za ličnim opstankom i inherentne želje za nesebičnom podrškom drugima. Ova perspektiva pruža nam bolje razumevanje dinamike altruizma u kriznim situacijama, otvarajući vrata za istraživanje kako okolnosti utiču na evoluciju ljudskih odgovora u vremenima nevolje. Konkretno, tvrdimo da u kriznim situacijama, altruističko ponašanje može imati adaptivni značaj, postajući time deo prirodnog izbora pojedinca.

Jedan od razloga leži u povećanoj potrebi za uzajamnom pomoći izazvanom krizom⁸⁵. Jedna osoba može lako biti preplavljena snagom pretećih događaja, ali grupe koje se međusobno podržavaju imaju veće šanse da zajedno prežive katastrofu⁸⁶, što bi zauzvrat moglo poboljšati mogućnost preživlja-

⁸¹ Diane Archer, and Somsook Boonyabancha, "Seeing a Disaster as an Opportunity – Harnessing the Energy of Disaster Survivors for Change", *Environment and Urbanization*, Vol. 23, No. 2, June 21, 2011, pp. 351–364. <https://doi.org/10.1177/0956247811410011>.

⁸² Courtney G. Flint, and Joanne Stevenson, "Building Community Disaster Preparedness with Volunteers: Community Emergency Response Teams in Illinois", *Natural Hazards Review*, Vol. 11, No. 3, August 2010, pp. 118–124. [https://doi.org/10.1061/\(asce\)nh.1527-6996.0000014](https://doi.org/10.1061/(asce)nh.1527-6996.0000014).

⁸³ *Ibidem*, pp. 118–124.

⁸⁴ Jan Strelau, Bogdan Zawadzki, *European Psychologist*, "Trauma and Temperament as Predictors of Intensity of Posttraumatic Stress Disorder Symptoms After Disaster", pp. 124–35.

⁸⁵ Vivian L. Vignoles, Zahira Jaser, Frankiebo Taylor, and Evangelos Ntontis, *Political Psychology*, "Harnessing Shared Identities to Mobilize Resilient Responses to the COVID-19 Pandemic.", pp. 817–826.

⁸⁶ Anne Templeton, Selin Tekin Guven, Carina Hoerst, Sara Vestergren, Louise Davidson, Susie Ballentyne, Hannah Madsen, and Sanjeedah Choudhury, *British Journal of Social Psychology*, "Inequalities and Identity Processes in Crises: Rec-

vanja svakog člana. Pošto pojedinci moraju da zavise jedni od drugih da bi kolektivno preživeli krizu, bilo bi korisno podržati druge delujućim altruističkim. Drugim rečima, altruizam može biti pojačan u krizi. U prilog ovom argumentu, pokazalo se da percepcija zajedničke sudbine olakšava pomaganje⁸⁷. Krizni događaji u stvarnom svetu takođe su bili praćeni talasima altruističkog ponašanja. Na primer, žrtve uragana Hugo su mnogo pomagale jedna drugoj⁸⁸. Altruistička sklonost dece je pojačana odmah nakon zemljotresa u Venčuanu⁸⁹. Odrasli stanovnici u područjima pogođenim zemljotresom pokazali su više prosocijalnog ponašanja od stanovnika manje devastiranih područja⁹⁰. Takođe je došlo do dramatičnog porasta interesovanja za volontiranje i spontanu pomoć među Amerikancima neposredno nakon napada 11. septembra⁹¹. Nasuprot tome, ljudi mogu biti manje motivisani da izvode altruističko ponašanje u svakodnevnim situacijama, kada je potreba za međusobnom podrškom mala. Na kraju krajeva, sebično ponašanje direktno donosi koristi za sebe. Tvrdili smo da je altruističko ponašanje možda postalo uobičajeni odgovor u suočavanju sa krizama zbog adaptivnog značaja, ali da li će pojedinci koji su suočeni sa kriznim situacijama prihvatiti takve podrazumevane odgovore može zavisiti od njihovog nivoa samokontrole u tom trenutku.

Kada pojedinci nemaju resurse za samokontrolu i deluju na osnovu intuicije, oni mogu pokazati ponašanja koja su tipično favorizovana u određenoj situaciji, kako sugeriše hipoteza socijalne heuristike⁹². Ali uz dovoljno samo-

ommendations for Facilitating Safe Response to the COVID-19 Pandemic", pp. 674–685.

⁸⁷ Daniel Patric BALLIET, Jeff Joirman, *Group Processes & Intergroup Relations*, "Ego depletion reduces prosocials' concern with the well-being of others", pp. 227–239.

⁸⁸ Krzysztof Kaniasty, Fran Norris, "Social support in the aftermath of disasters, catastrophes, and acts of terrorism: altruistic, overwhelmed, uncertain, antagonistic, and patriotic communities", *Bioterrorism: Psychological and public health interventions*, 2004, Cambridge University Press, pp. 200–229.

⁸⁹ Li Yiyuan, Li Hong, Jean Decety, and Kang Lee, "Experiencing a Natural Disaster Alters Children's Altruistic Giving", *Psychological Science*, Vol. 24, No. 9, July 10, 2013, pp. 1686–1695. <https://doi.org/10.1177/0956797613479975>.

⁹⁰ Ren H. Chiang, *Disaster Prevention and Management: An International Journal*, "Understanding and Managing the Dynamics of Linked Crisis Events".

⁹¹ Louis Penner, Michael T. Brannick, Shannon Webb, and Patrick Connell, "Effects on Volunteering of the September 11, 2001, Attacks: An Archival Analysis", *Journal of Applied Social Psychology*, Vol. 35, No. 7, July 2005, pp. 1333–1360. <https://doi.org/10.1111/j.1559-1816.2005.tb02173.x>.

⁹² Ren H. Chiang, *Disaster Prevention and Management: An International Journal*, "Understanding and Managing the Dynamics of Linked Crisis Events".

kontrole, ljudi bi se umesto toga uključili u namernu obradu informacija⁹³ i sledili racionalne principe⁹⁴. U našem okviru, ovo se svodi na to da li sklonost ka altruizmu u kriznim situacijama može oslabiti povećanom samokontrolom. Jedna od najizrazitijih karakteristika kriza je visoka neizvesnost⁹⁵. Kada je neposredna budućnost opasna i nepredvidiva, privlačna i naizgled racionalna (ali manje prilagodljiva) strategija bila bi da se prioritetno odredi cilj samozaštite i gomila resursa za sebe⁹⁶. Ovo bi mogao biti izbor ljudi sa višom samokontrolom, koji imaju veći kapacitet da prevaziđu podrazumevane odgovore. Sa druge strane, izgleda da će se, suočeni s krizom, ljudi u stanju niske samokontrole ponašati više altruistički od onih u stanju više samokontrole.

Možemo da zaključimo da je značaj samokontrole u oblikovanju ponašanja pojedinaca tokom kriznih situacija veliki. Kada su resursi za samokontrolu ograničeni, ljudi često reaguju na osnovu intuicije, favorizujući određena ponašanja specifična za datu situaciju. Nasuprot tome, s dovoljno samokontrole, ljudi prelaze na namernu obradu informacija i usklađivanje sa racionalnim principima.

U kontekstu humanitarnih principa, ova dinamika postavlja pitanje o odnosu između samokontrole i altruizma u kriznim okolnostima. Postavljamo pretpostavku da povećana samokontrola može oslabiti sklonost ka altruizmu, posebno kada je visoka neizvesnost prisutna. U takvim trenucima, ljudi s višim nivoom samokontrole mogu težiti prioritetima samozaštite i gomilanju resursa za sebe, dok ljudi sa smanjenom samokontrolom mogu pokazati veću sklonost altruističkim postupcima.

Ovaj zaključak ne samo što doprinosi teorijskom razumevanju povezanosti između samokontrole i altruizma, već i otvara prostor za razmatranje humanitarnih strategija i principa u reagovanju na krize. Racionalno balansiranje između samozadržavanja i altruizma može biti ključno za efikasno pri donošenje humanitarnom radu tokom neizvesnih i izazovnih vremena.

⁹³ Faraz Rahim Siddiqui, "Annotated Bibliography on Participatory Consultations to Help Aid the Inclusion of Marginalized Perspectives in Setting Policy Agendas", *International Journal for Equity in Health*, Vol. 13, No. 1, December 2014. <https://doi.org/10.1186/s12939-014-0124-0>.

⁹⁴ Liad Uziel, and Uri Hefetz, "The Selfish Side of Self-Control." *European Journal of Personality*, Vol. 28, No. 5, September 2014, pp. 449–458. <https://doi.org/10.1002/per.1972>.

⁹⁵ *Ibidem*, pp. 449–458.

⁹⁶ Li Yiyuan, Li Hong, Jean Decety, and Kang Lee, *Psychological Science*, "Experiencing a Natural Disaster Alters Children's Altruistic Giving", pp. 1686–1695.

HUMANITARNI PRINCIPI

Humanitarni principi su osnovne smernice koje usmeravaju delovanje u okviru humanitarne pomoći. Ovi principi su postavljeni kako bi obezbedili efikasnu, neutralnu, nepristrasnu i etičku pružanje pomoći ljudima koji su pogođeni prirodnim katastrofama, oružanim sukobima ili drugim hitnim situacijama. Principi humanosti, neutralnosti, nepristrasnosti i nezavisnosti su temeljni za sprovođenje humanitarnih akcija.

Humanost znači da se ljudska patnja mora ublažavati bez obzira na mesto, sa posebnim naglaskom na najugroženije.

Neutralnost podrazumeva da humanitarna pomoć ne sme favorizovati nijednu stranu u oružanim sukobima ili drugim sporovima.

Nepristrasnost znači da se humanitarna pomoć mora pružati isključivo na osnovu potreba, bez ikakve diskriminacije.

Nezavisnost označava autonomiju humanitarnih ciljeva u odnosu na političke, ekonomske, vojne ili druge ciljeve.

Ovi principi su utvrđeni u rezolucijama Generalne skupštine UN (46/182 i 58/114)⁹⁷ i usmeravaju rad svih aktera u humanitarnoj sferi. Oni jasno definišu humanitarnu pomoć kao pružanje spasonosne pomoći onima kojima je potrebna, bez ikakvih negativnih razlika. Ovi principi razlikuju humanitarnu pomoć od drugih aktivnosti, kao što su političke, verske, ideološke ili vojne prirode. Poštovanje ovih principa olakšava pristup i prihvatanje, pomažući humanitarnim radnicima da efikasno obavljaju svoj posao.

Na nivou EU, ovi principi su inkorporirani u Evropski konsenzus o humanitarnoj pomoći, potpisan u decembru 2007. godine. Ovaj konsenzus, zajedno sa Uredbom o humanitarnoj pomoći, definiše specifičnu prirodu i mandat humanitarne pomoći, ističući da se ona pruža isključivo na osnovu potreba i u skladu sa principima dobrog humanitarnog donatorstva.

Humanitarna pomoć EU ostaje neosetljiva na političke, strateške, vojne ili ekonomske ciljeve, osiguravajući da se pomoć isporuči ljudima pogođenim krizom u često složenim političkim i bezbednosnim okruženjima.

U humanitarnom odgovoru EU, princip „ne čini štetu” ostaje centralan, sprečavajući nenamerno pogoršavanje sukoba. Ova pomoć takođe promovise i jača efikasnu humanitarnu civilno-vojnu koordinaciju kako bi se zaštitio humanitarni prostor. Svi humanitarni naponi naglašavaju principe humanosti, nepristrasnosti, neutralnosti i nezavisnosti. Ovi principi, proizašli iz međunarodnog humanitarnog prava, prepoznati su na globalnom nivou, a značaj im je potvrđen kroz Kodeks ponašanja Međunarodnog pokreta Crvenog

⁹⁷ OCHA on Message: General Assembly resolution 46/182, https://www.unocha.org/sites/unocha/files/dms/Documents/120402_OOM-46182_eng.pdf, (Accessed January 20, 2024)

krsta i Crvenog polumesece, nevladinih organizacija za pomoć u katastrofama i Osnovnih humanitarnih standarda o kvalitetu i odgovornosti.

Mandat UNHCR-a, koji nije politički već humanitarni, oslanja se na ove principe u odgovoru na sve vrste humanitarnih kriza, bilo da su uzrokovane sukobima, nasiljem ili prirodnim katastrofama. Organizacija pridržava se i drugih međunarodno priznatih principa koji dopunjuju „principijelni humanitarizam“, uključujući princip „ne učini štetu“, koji zahteva da UNHCR spreči i ublaži svaki negativan uticaj svojih akcija na pogođeno stanovništvo. Podjednako je važno posvećenost UNHCR-a pristupima zasnovanim na pravima i zajednicama, što uključuje aktivno uključivanje i osnaživanje osoba koje su direktno pogođene odlukama koje utiču na njihove živote.

Na kraju, države nose primarnu odgovornost zaštite i pružanja pomoći osobama na svojim teritorijama koje su pogođene katastrofama, oružanim sukobima ili nasiljem. Humanitarna akcija je osmišljena da dopuni i podrži te napore država, ne remeteći ili zamenjujući njihovu odgovornost.

Relevantnost za hitne operacije

Humanitarni principi imaju izuzetnu operativnu važnost, posebno u situacijama katastrofa, sukoba i neprijateljstava koja obeležavaju mnoge vanredne situacije. Dosledno pridržavanje humanitarnih principa može omogućiti organizacijama poput UNHCR-a da se istaknu u odnosu na druge aktere i potencijalno:

- Stvore i održe pristup i bliskost sa pogođenim stanovništvom, uključujući osobe od interesa za UNHCR;
- Smanje rizike za pogođeno stanovništvo, osoblje, partnere i imovinu;
- Promovišu prava i dostojanstvo pogođenog stanovništva;
- Ustanove principijelan odnos sa vlastima i, gde je to prikladno, sa ne-državnim stranama u sukobu.

Osnovna motivacija humanitarnih akcija je spašavanje života i umanjivanje patnje na način koji poštuje i vraća lično dostojanstvo. Stoga, čovečanstvo je glavni pokretač bilo kojeg odgovora na krizu, bilo da je izazvana sukobom, nasiljem, prirodnim katastrofama ili katastrofama koje je prouzrokovao čovek.

U isto vreme, humanitarni akteri se razlikuju od drugih učesnika u rešavanju kriza svojom nepristrasnošću. To znači da se humanitarna akcija temelji isključivo na potrebama, s posebnim prioritetom najhitnijih slučajeva, bez obzira na rasu, nacionalnost, pol, versko uverenje, političko mišljenje ili klasu.

Neutralnost humanitarnih akcija se dodatno potvrđuje time što se humanitarni akteri uzdržavaju od zauzimanja strane u neprijateljstvima ili upuštanja u političke, rasne, verske ili ideološke kontroverze. Istovremeno, nezavisnost zahteva da humanitarni akteri budu autonomni, ne smeju biti podložni

kontroli ili podređivanju političkim, ekonomskim, vojnim ili drugim nehumanitarnim ciljevima.

„Principijelni humanitarizam” je posvećenost ispunjavanju potreba za pomoću i zaštitom pogođenog stanovništva na način koji je odvojen od političkih i drugih motiva. Stoga, humanitarni akteri moraju biti upoznati s prethodno navedenim principima i primenjivati ih, posebno u situacijama sukoba i katastrofa.

Tokom sukoba, kada je uključeno više aktera, poštovanje humanitarnih principa zahteva jasnu podelu odgovornosti između humanitarnih i drugih aktera, posebno onih u političkom i vojnom domenu. Afirmacijom komplementarnih uloga, humanitarni akteri mogu maksimizirati zaštitu civila. Na primer, većina mirovnih operacija UN-a ima mandat za zaštitu civila. Ova uloga ih može podstaknuti da patroliraju u područjima visokog rizika, obezbede izbegličke ili interno raseljene kampove, očiste područja od mina ili neeksplozivnih ostataka rata, ili olakšaju dobrovoljni povratak. UNHCR ili Zaštitni klaster trebalo bi raditi na dopunjavanju takvih napora, na primer, pružanjem ažurirane analize zaštite. Dodatne smernice o koordinaciji između humanitarnih i vojnih aktera mogu se pronaći u Ulazu o civilno-vojnoj koordinaciji. Za smernice o radu UNHCR-a u situacijama oružanih sukoba i u njihovoj blizini, koje mogu uključivati postupanje sa prisustvom UN-a koje ima mandat zaštite civila, pogledajte Zaštita civila – uloga UNHCR-a u kompletu alata za zaštitu u oružanim sukobima.

ZAKLJUČAK

Ova studija naglašava kompleksnu vezu između prosocijalnog ponašanja, altruizma i reagovanja na krize. Iznesene teze ukazuju na to da, uprkos prirodnoj tendenciji ka prosocijalnom ponašanju tokom kriznih situacija, individualni faktori poput samokontrole igraju ključnu ulogu u oblikovanju konkretnih reakcija pojedinaca.

Humanitarni principi, sa svojim fokusom na solidarnosti, jednakosti i brizi za najranjivije, predstavljaju ključne smernice u stabilizaciji kriza i katastrofa. Kroz svoje aktivnosti, humanitarne organizacije ne samo što pružaju neposrednu pomoć, već i promovišu prosocijalno ponašanje i altruizam među zajednicama. Ovo doprinosi ne samo trenutnom olakšanju, već i dugoročnom izgradnjom otpornosti i zajedničkog kapaciteta za odgovor na buduće izazove.

U krajnjem smislu, humanitarne intervencije ne samo da doprinose stabilizaciji kriza kroz pružanje resursa i podrške, već takođe podstiču pozitivne društvene dinamike koje često proizilaze iz prosocijalnog ponašanja i altruizma. Kroz te aktivnosti, humanitarne organizacije igraju ključnu ulogu u oblikovanju održivih, zajedničkih odgovora na krize, ističući važnost zajedničkog delovanja i solidarnosti u izazovnim vremenima.

Humanitarna pomoć u situacijama krize nužna je kako bi se odgovorilo na hitne potrebe ljudi koji su izloženi različitim nepogodama ili sukobima. U tim trenucima, brza reakcija i pravovremena dostava resursa su ključni elementi koji mogu spasiti živote i smanjiti patnju.

Uz osiguravanje osnovnih potreba, humanitarna pomoć ima ključnu ulogu u izgradnji otpornosti zajednica. Pružajući podršku u akutnim fazama krize, organizacije za humanitarnu pomoć doprinose prevenciji dugoročnih humanitarnih katastrofa. Ovaj preventivni aspekt pomaže u očuvanju stabilnosti i sprečavanju eskalacije problema.

U socijalnom kontekstu, humanitarna pomoć može igrati odlučujuću ulogu u prevenciji socijalnih nemira. Pravilna distribucija resursa i pružanje podrške ojačavaju socijalni red, umanjujući potencijal za konflikte koji bi mogli proizaći iz očaja i nedostatka osnovnih sredstava za život.

Sve ove dimenzije humanitarne pomoći doprinose ne samo opstanku pojedinaca u kriznim situacijama, već i izgradnji otpornijeg društva koje je u mogućnosti suočiti se s izazovima i prevazići ih. Stoga, humanitarna pomoć predstavlja temeljni stub globalne solidarnosti i humanosti, odražavajući zajednički cilj očuvanja ljudskih života i pružanja podrške onima koji se suočavaju s najtežim trenucima.

Humanitarna pomoć treba biti pravilno koordinirana kako bi se izbegle dupliranje napora i osiguralo efikasno pružanje pomoći. Međunarodna zajednica, nevladine organizacije, lokalne vlasti i druge relevantne institucije trebaju zajednički raditi na obezbeđivanju resursa i pružanju podrške onima kojima je najpotrebnije. Kroz održivi pristup humanitarnoj pomoći, može se postići ravnoteža između trenutnih potreba za opstankom i dugoročnih ciljeva obnove, jačanja otpornosti zajednica i pružanja podrške ljudima u kriznim situacijama.

BIBLIOGRAFIJA

1. Archer Diane, and Boonyabancha Somsook, "Seeing a Disaster as an Opportunity – Harnessing the Energy of Disaster Survivors for Change", *Environment and Urbanization*, Vol. 23, No. 2, June 21, 2011, pp. 351–364. <https://doi.org/10.1177/0956247811410011>.
2. Atchison Christina, Bowman Leigh Robert, Vrinten Charlotte, Redd Rozlyn, Pristerà Philippa, Eaton Jeffrey, and Ward Helen, "Early Perceptions and Behavioural Responses during the COVID-19 Pandemic: A Cross-Sectional Survey of UK Adults", *BMJ Open*, Vol. 11, No. 1, January 2021. <https://doi.org/10.1136/bmjopen-2020-043577>.
3. BALLIET Daniel Patric, Joirman Jeff, "Ego depletion reduces proselves' concern with the well-being of others". *Group Processes & Intergroup Relations*, Vol. 13, No. 2, 2010, pp. 227–239, DOI: 10.1177/1368430209353634.

4. Barr Justin, Podolsky Scott H., "A National Medical Response to Crisis — The Legacy of World War II", *New England Journal of Medicine*, Vol. 383, No. 7, August 2020, pp. 613–615. <https://doi.org/10.1056/nejmp2008512>.
5. Bowe Mhairi, Gray Debra, Stevenson Clifford, McNamara Niamh, Wakefield Juliet R. H., Kellezi Blerina, Wilson Iain, et al. "A Social Cure in the Community: A Mixed-method Exploration of the Role of Social Identity in the Experiences and Well-being of Community Volunteers." *European Journal of Social Psychology*, Vol. 50, No. 7, December 2020, pp. 1523–1539. <https://doi.org/10.1002/ejsp.2706>.
6. Bowe Mhairi, Wakefield Juliet R. H., Kellezi Blerina, Stevenson Clifford, McNamara Niamh, Jones Bethany A., Sumich Alex, and Heym Nadja, "The Mental Health Benefits of Community Helping during Crisis: Coordinated Helping, Community Identification and Sense of Unity during the COVID-19 Pandemic." *Journal of Community & Applied Social Psychology*, Vol. 32, No. 3, April 5, 2021, pp. 521–535. <https://doi.org/10.1002/casp.2520>.
7. Bratslavsky Ellen, Muraven Mark, Tice Dianne M., "Ego depletion: Is the active self a limited resource?", *Journal of Personality and Social Psychology*, Vol. 74, No. 5, 1998, pp. 1252–1265.
8. Cabinet Office (2013) "Emergency response and recovery: Non statutory guidance accompanying the Civil Contingencies" Act 2004. Dostupno preko: https://assets.publishing.service.gov.uk/government/uploads/system/uploads/attachment_data/file/253488/Emergency_Response_and_Recovery_5th_edition_October_2013.pdf (Accessed February 20, 2021).
9. Chiang Ren H., "Understanding and Managing the Dynamics of Linked Crisis Events", *Disaster Prevention and Management: An International Journal*, Vol. 9, No. 1, March 2000, pp. 12–17. <https://doi.org/10.1108/09653560010316023>.
10. Cialdini Robert B., Brown Stephanie L., Lewis Brian P., Luce Carol, and Neuberg Steven L., "Reinterpreting the Empathy–Altruism Relationship: When One into One Equals Oneness", *Journal of Personality and Social Psychology*, Vol. 73, No. 3, 1997, pp. 481–494. <https://doi.org/10.1037/0022-3514.73.3.481>.
11. Cleaver Harry, "The uses of an earthquake", *Midnight Notes*, No. 9, May 1988, pp. 10–14.
12. Domínguez Daniela G., García Dellanira, Martínez David A., and Hernandez-Arriaga Belinda, "Leveraging the Power of Mutual Aid, Coalitions, Leadership, and Advocacy during COVID-19." *American Psychologist*, Vol. 75, No. 7, October 2020, pp. 909–918. <https://doi.org/10.1037/amp0000693>.
13. Drury John, Carter Holly, Cocking Chris, Ntontis Evangelos, Tekin Guven Selin, and Amlôt Richard, "Facilitating Collective Psychosocial Resilience in the Public in Emergencies: Twelve Recommendations Based on the Social Identity Approach." *Frontiers in Public Health*, No. 7, June 4, 2019. <https://doi.org/10.3389/fpubh.2019.00141>.
14. Drury John, Cocking Chris, and Reicher Steve, "Everyone for Themselves? A Comparative Study of Crowd Solidarity among Emergency Survivors", *British Journal of Social Psychology*, Vol. 48, No. 3, September 2009, pp. 487–506. <https://doi.org/10.1348/014466608x357893>.

15. Drury John, Cocking Chris, and Reicher Steve, "The Nature of Collective Resilience: Survivor Reactions to the 2005 London Bombings", *International Journal of Mass Emergencies & Disasters*, Vol. 27, No. 1, March 2009, pp. 66–95. <https://doi.org/10.1177/028072700902700104>.
16. Drury John, Reicher Stephen, Stott Clifford, "COVID-19 in Context: Why Do People Die in Emergencies? It's Probably Not Because of Collective Psychology", *British Journal of Social Psychology*, Vol. 59, No. 3, June 2020, pp. 686–693. <https://doi.org/10.1111/bjso.12393>.
17. Fernandes-Jesus Maria, Mao Guanlan, Ntontis Evangelos, Cocking Chris, McTague Michael, Schwarz Anna, Semlyen Joanna, and Drury John, "More Than a COVID-19 Response: Sustaining Mutual Aid Groups During and Beyond the Pandemic", *Frontiers in Psychology*, No. 12, October 20, 2021. <https://doi.org/10.3389/fpsyg.2021.716202>.
18. Finkel Eli J., Campbell W. Keith, "Self-Control and Accommodation in Close Relationships: An Interdependence Analysis", *Journal of Personality and Social Psychology*, Vol. 81, No. 2, 2001, pp. 263–277. <https://doi.org/10.1037/0022-3514.81.2.263>.
19. Flint G. Courtney, and Stevenson Joanne, "Building Community Disaster Preparedness with Volunteers: Community Emergency Response Teams in Illinois", *Natural Hazards Review*, Vol. 11, No. 3, August 2010, pp. 118–124. [https://doi.org/10.1061/\(asce\)nh.1527-6996.0000014](https://doi.org/10.1061/(asce)nh.1527-6996.0000014).
20. Hofmann Wilhelm, Deutsch Roland, Lancaster Katie, Banaji Mahzarin R., "Cooling the Heat of Temptation: Mental Self-control and the Automatic Evaluation of Tempting Stimuli", *European Journal of Social Psychology*, Vol. 40, No. 1, October 2009, pp. 17–25. <https://doi.org/10.1002/ejsp.708>.
21. Hofmann Wilhelm, Friese Malte, Strack Fritz, "Impulse and Self-Control From a Dual-Systems Perspective", *Perspectives on Psychological Science*, Vol. 4, No. 2, March 2009, pp. 162–176. DOI: <https://doi.org/10.1111/j.1745-6924.2009.01116.x>.
22. Jaques Tony, "Issue and Crisis Management: Quicksand in the Definitional Landscape", *Public Relations Review*, Vol. 35, No. 3, September 2009, pp. 280–286. <https://doi.org/10.1016/j.pubrev.2009.03.003>.
23. Jolanda Jetten, *Together apart: The psychology of COVID-19*. Sage, 2020.
24. Kaniasty Krzysztof, Norris Fran, "Social support in the aftermath of disasters, catastrophes, and acts of terrorism: altruistic, overwhelmed, uncertain, antagonistic, and patriotic communities", *Bioterrorism: Psychological and public health interventions*, 2004, Cambridge University Press, pp. 200–229.
25. Kanik Betül, Solak Nevin, Melis Uluğ Özden, "Koronavirüs pandemisi sürecinde sosyo-ekonomik düzeyin ve ekonomik kaygıların psikolojik iyi oluştaki rolü [Uloga socio-ekonomskog statusa i anksioznosti za ekonomske uslove u psihičkom blagostanju tokom pandemije koronavirusa]", *Pandemi psikolojisi*, Türkiye Klinikleri, 2020, pp. 51–58.
26. Kromeyer-Hauschild K, Zellner K, "Trends in Overweight and Obesity and Changes in the Distribution of Body Mass Index in Schoolchildren of Jena, East

- Germany", *European Journal of Clinical Nutrition*, Vol. 61, No. 3, September 2006, pp. 404–411. <https://doi.org/10.1038/sj.ejcn.1602533>.
27. Legčević Jelena, Taučer Katarina, „Krizni menadžment u funkciji nove teorije menadžmenta", *Ekonomski vijesnik*, Vol. 27, br. 1, Zagreb, 2014, str. 199–208.
 28. Liekefett Luisa, Becker Julia, "Compliance with Governmental Restrictions during the Coronavirus Pandemic: A Matter of Personal Self-protection or Solidarity with People in Risk Groups?", *British Journal of Social Psychology*, Vol. 60, No. 3, July 2021, pp. 924–946. <https://doi.org/10.1111/bjso.12439>.
 29. McFarland Sam, Webb Matthew, and Brown Derek, "All Humanity Is My Ingroup: A Measure and Studies of Identification with All Humanity", *Journal of Personality and Social Psychology*, Vol. 103, No. 5, 2012, pp. 830–853. <https://doi.org/10.1037/a0028724>.
 30. McFarland Sam, Hackett Justin, Hamer Katarzyna, Katzarska-Miller Iva, Malsch Anna, Reese Gerhard, and Reysen Stephen, "Global Human Identification and Citizenship: A Review of Psychological Studies", *Political Psychology*, Vol. 40, No. 1, February 2019, pp. 141–71. <https://doi.org/10.1111/pops.12572>.
 31. Melis Uluç Özden, Solak Nevin, and Kanik Betül, "Shared Humanity, Awareness of Socio-Economic Privilege, and Classism during the Pandemic as Predictors of Supporting Equal Socio-Economic Policies", *Current Psychology*, Vol. 41, No. 10, April 30. 2021, pp. 7416–7428. <https://doi.org/10.1007/s12144-021-01734-3>.
 32. Milburn Thomas W., Schuler Randall S., Watman Kenneth H., "Organizational Crisis. Part II: Strategies and Responses", *Human Relations*, Vol. 36, No. 12, December 1983, pp. 1161–1179. <https://doi.org/10.1177/001872678303601206>.
 33. Muldoon Orla, Acharya Khagendra, Jay Sarah, Adhikari Kamal, Pettigrew Judith, Lowe Robert D., "Community Identity and Collective Efficacy: A Social Cure for Traumatic Stress in Post-earthquake Nepal", *European Journal of Social Psychology*, Vol. 47, No. 7, October 2017, pp. 904–915. <https://doi.org/10.1002/ejsp.2330>.
 34. Ntontis Evangelos, Drury John, Amlôt Richard, Rubin G. James, and Williams Richard, "Emergent Social Identities in a Flood: Implications for Community Psychosocial Resilience", *Journal of Community & Applied Social Psychology*, Vol. 28, No. 1, July 26. 2017, pp. 3–14. <https://doi.org/10.1002/casp.2329>.
 35. OCHA on Message: General Assembly resolution 46/182, https://www.unocha.org/sites/unocha/files/dms/Documents/120402_OOM-46182_eng.pdf , (Accessed January 20, 2024).
 36. Oliver-Smith Anthony, "Successes and Failures in Post-Disaster Resettlement", *Disasters*, Vol. 15, br. No, March 1991, pp. 12–23. <https://doi.org/10.1111/j.1467-7717.1991.tb00423.x>.
 37. Omoto Allen M., Packard Cody D., "The Power of Connections: Psychological Sense of Community as a Predictor of Volunteerism." *The Journal of Social Psychology*, Vol. 156, No. 3, April 11, 2016, pp. 272–90. <https://doi.org/10.1080/00224545.2015.1105777>.

38. Osmanagić Bedenik Nidžara, „Križa kao šansa – Kroz poslovnu krizu do poslovnog uspjeha”, *Školska knjiga*, Zagreb, 2007.
39. Osmanagić Bedenik Nidžara, „Krizni menadžment: teorija i praksa”, *Zbornik Ekonomskog fakulteta u Zagrebu*, Vol. 8, br. 1, Zagreb, 2018, str. 101–118.
40. Penner Louis, Brannick Michael T., Webb Shannon, and Connell Patrick, „Effects on Volunteering of the September 11, 2001, Attacks: An Archival Analysis”, *Journal of Applied Social Psychology*, Vol. 35, No. 7, July 2005, pp. 1333–1360. <https://doi.org/10.1111/j.1559-1816.2005.tb02173.x>.
41. Quarantelli E. L., “Disaster crisis management: a summary of research findings” *Journal of Management Studies*, Vol. 25, No. 4, July 1988, pp. 373–385. <https://doi.org/10.1111/j.1467-6486.1988.tb00043.x>.
42. Rosenblatt Zehava, Sheaffer Zachary, “Effects of Crisis-Triggered Demographic Depletion on Organizational Change: The Case of Israeli Kibbutzim.”, *Journal of Contingencies and Crisis Management*, Vol. 10, No. 1, March 2002, pp. 26–38. <https://doi.org/10.1111/1468-5973.00178>.
43. Siddiqui Faraz Rahim, “Annotated Bibliography on Participatory Consultations to Help Aid the Inclusion of Marginalized Perspectives in Setting Policy Agendas”, *International Journal for Equity in Health*, Vol. 13, No. 1, December 2014. <https://doi.org/10.1186/s12939-014-0124-0>.
44. Solnit Rebecca, “A paradise built in hell: The extraordinary communities that arise in disaster”, *Penguin*, 2010. https://scholar.google.com/scholar_lookup?title=A+paradise+built+in+hell:+The+extraordinary+communities+that+arise+in+disaster&publication_year=2009&#d=gs_cit&t=1705406717970&u=%2Fscholar%3Fq%3Dinfo%3AvD-xrn1A8dUJ%3Ascholar.google.com%2F%26output%3Dcite%26scirp%3D0%26hl%3Dsr
45. Stevenson Clifford, Wakefield Juliet R. H., Felsner Isabelle, Drury John, and Sebastiano Costa, “Collectively Coping with Coronavirus: Local Community Identification Predicts Giving Support and Lockdown Adherence during the COVID-19 Pandemic”, *British Journal of Social Psychology*, Vol. 60, No. 4, May 10, 2021, pp. 1403–1418. <https://doi.org/10.1111/bjso.12457>.
46. Strelau Jan, Zawadzki Bogdan, “Trauma and Temperament as Predictors of Intensity of Posttraumatic Stress Disorder Symptoms After Disaster”, *European Psychologist*, Vol. 10, No. 2, January 2005, pp. 124–135. <https://doi.org/10.1027/1016-9040.10.2.124>.
47. Tekin Selin, Drury John, “Silent Walk as a Street Mobilization: Campaigning Following the Grenfell Tower Fire”, *Journal of Community & Applied Social Psychology*, Vol. 31, No. 4, May 3. 2021, pp. 425–37. <https://doi.org/10.1002/casp.2521>.
48. Tekin Selin, Sager Monica, Bushey Audrey, Deng Yawen, Melis Uluğ Özden, “How do people support each other in emergencies? A qualitative exploration of altruistic and prosocial behaviours during the COVID-19 pandemic”, *Analyses of Social Issues and Public Policy*, Vol. 21, No. 1, December 2021, pp. 1113–1140 <https://doi.org/10.1111/asap.12277>.

49. Templeton Anne, Tekin Guven Selin Tekin, Hoerst Carina, Vestergren Sara, Davidson Louise, Ballentyne Susie, Madsen Hannah, Choudhury Sanjeedah, "Inequalities and Identity Processes in Crises: Recommendations for Facilitating Safe Response to the COVID-19 Pandemic." *British Journal of Social Psychology*, Vol. 59, No. 3, June 2020, pp. 674–685. <https://doi.org/10.1111/bjso.12400>.
50. Tierney Kathleen, Bevc Christine, and Kuligowski Erica, "Metaphors Matter: Disaster Myths, Media Frames, and Their Consequences in Hurricane Katrina", *The ANNALS of the American Academy of Political and Social Science*, Vol. 604, No. 1, March 2006, 57–81. <https://doi.org/10.1177/0002716205285589>.
51. Turner John C., Reynolds Katherine J., "Self-Categorization Theory", *Handbook of Theories of Social Psychology*, SAGE, London, 2012. <http://dx.doi.org/10.4135/9781446249222.n46>.
52. UN humanitarian review, <https://unocha.exposure.co/ochas-2023-in-review>, (Accessed January 10, 2023).
53. Ultramari Clovis, and Szuchman Tami, "Natural disasters: altruism, interests, and opportunities", *Ambiente & Sociedade*, Vol. 20, No. 2, June 2017, pp. 1–18. <https://doi.org/10.1590/1809-4422asoc173r2v2022017>.
54. Ursano Robert J., Fullerton Carol S., Weisaeth Lars, and Raphael Beverley, *Textbook of Disaster Psychiatry*. Cambridge University Press, 2017. [http://books.google.ie/books?id=4dvFDgAAQBAJ&pg=PA57&dq=3.%09Kaniasty,+K.+%26+Norris,+F.H.+Social+support+in+the+aftermath+of+disasters,+catastrophes,+and+acts+of+terrorism:+altruistic,+overwhelmed,+uncertain,+antagonistic,+and+patriotic+communities+.+In+Ursano,+R.J.+,+Norwood,+A.E.+%26+Fullerton,+C.S.+\(Eds.\)+Bioterrorism:+Psychological+and+public+health+interventions..+Cambridge:+Cambridge+University+Press,+2020.+pp.+200%E2%80%9393229.&hl=&cd=6&source=gbs_api](http://books.google.ie/books?id=4dvFDgAAQBAJ&pg=PA57&dq=3.%09Kaniasty,+K.+%26+Norris,+F.H.+Social+support+in+the+aftermath+of+disasters,+catastrophes,+and+acts+of+terrorism:+altruistic,+overwhelmed,+uncertain,+antagonistic,+and+patriotic+communities+.+In+Ursano,+R.J.+,+Norwood,+A.E.+%26+Fullerton,+C.S.+(Eds.)+Bioterrorism:+Psychological+and+public+health+interventions..+Cambridge:+Cambridge+University+Press,+2020.+pp.+200%E2%80%9393229.&hl=&cd=6&source=gbs_api).
55. Uziel Liad, and Hefetz Uri, "The Selfish Side of Self-Control." *European Journal of Personality*, Vol. 28, No. 5, September 2014, pp. 449–458. <https://doi.org/10.1002/per.1972>.
56. Vignoles Vivian L., Jaser Zahira, Taylor Frankiebo, and Ntonis Evangelos, "Harnessing Shared Identities to Mobilize Resilient Responses to the COVID-19 Pandemic", *Political Psychology*, Vol. 42, No. 5, February 19, 2021, pp. 817–26. <https://doi.org/10.1111/pops.12726>.
57. Voggeser Brigit J., Singh Ranjit K., Göritz Anja S., "Self-control in online discussions: Disinhibited online behavior as a failure to recognize social cues", *Frontiers in Psychology*, Vol. 8, No. 2372, 2018. <https://doi.org/10.3389/fpsyg.2017.02372>.
58. Vujaklija Milan, *Leksikon strani reči i izraza*, Prosveta, Beograd, 1961, str. 1073.
59. Vignoles Vivian L., Jaser Zahira, Taylor Frankiebo, and Ntonis Evangelos, "Harnessing Shared Identities to Mobilize Resilient Responses to the COVID-19 Pandemic", *Political Psychology*, Vol. 42, No. 5, February 19, 2021, pp. 817–26. <https://doi.org/10.1111/pops.12726>.
60. Wills Julian, Feldman Hall Oriel, NYU PROSPEC Collaboration, Meager Michael R., Van Bavel Jay J., "Dissociable contributions of the prefrontal cortex in gro-

- up-based cooperation", *Social Cognitive and Affective Neuroscience*, Vol. 13, No. 4, April 2018, pp. 349-356. doi: 10.1093/scan/nsy023.
61. Winnifred Louis R., Thomas Emma, Chapman Cassandra M., Achia Tulsi, Wibisono Susilo, Mirnajafi Zahra, and Droogendyk Lisa, "Emerging Research on Intergroup Prosociality: Group Members' Charitable Giving, Positive Contact, Allyship, and Solidarity with Others", *Social and Personality Psychology Compass*, Vol. 13, No. 3, February 18, 2019. <https://doi.org/10.1111/spc3.12436>.
 62. Yiyuan Li, Hong Li, Decety Jean, and Lee Kang, "Experiencing a Natural Disaster Alters Children's Altruistic Giving", *Psychological Science*, Vol. 24, No. 9, July 10, 2013, pp. 1686-1695. <https://doi.org/10.1177/0956797613479975>.
 63. Zagefka Hanna, Noor Masi, Brown Rupert, Hopthrow Tim, and Randsley de Moura Georgina, "Eliciting Donations to Disaster Victims: Psychological Considerations", *Asian Journal of Social Psychology*, Vol. 15, No. 4, August 3, 2012, pp. 221-230. <https://doi.org/10.1111/j.1467-839x.2012.01378.x>.

Anita Burgund Isakov

University of Belgrade – Faculty of Political Sciences

HUMANITARIAN AID IN CRISIS SITUATIONS: BETWEEN NECESSITY AND THE NEED FOR SURVIVAL

Abstract

In times of crisis, humanitarian aid is essential to provide essential relief and support to affected populations. This concise analysis covers the basic aspects of humanitarian assistance during crises, including principles, objectives and challenges. Social and humanitarian work in war or crisis circumstances plays a key role in providing support and protection to the affected, requiring conscious efforts and sacrifices on the part of humanitarian actors. The principles of humanity, neutrality, independence and consent form the basic guidelines of humanitarian action, providing vital assistance regardless of political affiliation or nationality.

This paper aims to deepen the understanding of human behavior in crisis situations, focusing especially on the analysis of humanitarian activities. Altruism and prosocial behavior are seen as inherent characteristics of people in crises.

Keywords:

altruism, humanitarian work, refugees, humanitarian crisis, prosocial behavior, identification with the community, humanitarian principles.

Anja Marković*

Univerzitet u Beogradu – Fakultet političkih nauka

Rezilijentnost kod dece i mladih u prisilnim migracijama na balkanskoj ruti**

Apstrakt

Ovaj rad se bavi pitanjem razvoja i primene efikasnih strategija psihosocijalne podrške, koja bi uključivala podsticanje rezilijentnosti kod dece i mladih u prisilnim migracijama, s ciljem očuvanja njihovog mentalnog zdravlja i unapređenja njihove sposobnosti za suočavanje sa izazovima na putu i integraciju u novu društvenu sredinu. Istraživanje kombinuje teorijski pregled karakteristika rezilijentnosti i analizu konteksta migracija na Balkanskoj ruti, kao i identifikaciju faktora rizika i faktora zaštite. Rad sadrži i nalaze direktno dobijene iz kvalitativnog istraživanja sprovedenog na uzorku od 23 stručna radnika u Srbiji koji se bave pružanjem psihosocijalne podrške ovoj grupi. Rezultati daju uvid u oblike, karakteristike i efikasnost psihosocijalne podrške u korelaciji sa razvojem rezilijentnosti kod dece i mladih. Značajan je i osvrt na izazove u radu ovih stručnjaka među kojima se izdvajaju sistemski izazovi, saradnja vladinog i nevladinog sektora i nedovoljna podrška u radu. Doprinos ovog istraživanja je i u davanju konkretnih preporuka za rešavanje problema.

Ključne reči:

rezilijentnost, deca i mladi u prisilnim migracijama, psihosocijalna podrška, mentalno zdravlje, Balkanska ruta

* anjamark262@gmail.com

** Članak je nastao kao rezultat istraživanja za potrebe master rada.

UVOD

Zaštita dece i mladih u prisilnim migracijama predstavlja značajan problem nauke i prakse socijalnog rada i socijalne politike, kako na nacionalnom, tako i na regionalnom i međunarodnom nivou. Pored zadovoljenja osnovnih životnih potreba, neophodno je deci i mladima obezbediti psihosocijalnu podršku kako bi se, uprkos različitim traumatskim iskustvima kroz koja prolaze, očuvalo njihovo mentalno zdravlje. Jedan oblik ovakve podrške je upravo razvoj rezilijentnosti, odnosno otpornosti kod dece i mladih.

Broj izbeglica i migranata koji prolaze Balkanskom rutom nastavlja da raste iz godine u godinu, a samo je u 2021. registrovano blizu 94.000 novih dolazaka u regionu. Ono što je posebno zabrinjavajuće je da čak trećinu ovih izbeglica i migranata čine deca, od čega hiljade dece putuju bez pratnje ili su odvojena od porodica u toku puta¹. Savremena politika upravljanja migracijama i međunarodno pravo prepoznaju decu kao specifičnu i posebno ranjivu kategoriju u okviru migrantske populacije², a fokus ka formiranju migracionih politika koje u centru imaju dečija prava vidi se i u paradigmi međunarodne organizacije UNICEF: „deca u pokretu su pre svega deca”³.

Deca i mladi koji prolaze kroz Balkansku rutu predstavljaju višestruko vulnerabilnu kategoriju⁴. Oni se sa jedne strane nose sa problemima i izazovima odrastanja kao i sva druga deca, a to su brojne psihološke, biološke i socijalne promene. Sa druge strane, ova deca su svakodnevno izložena brojnim rizicima specifičnim za prisilne migracije, kao što su rizik od fizičkog, psihičkog i seksualnog nasilja, rizik od različitih opasnosti i povreda, stresa, diskriminacije, problema sa mentalnim zdravljem, kao i rizika od dečijeg rada i eksplo-

¹ Nevenka Žegarac, Anita Burgund Isakov, Violeta Marković, Dženana Husremović, Alina Trkulja, “Wherever we go, someone does us harm. Violence against refugee and migrant children arriving in Europe through the Balkans”, August 2022, Belgrade: Balkans Migration and Displacement Hub, Save the Children North West Balkans, pp. 33-99. Available at: <https://resourcecentre.savethechildren.net/pdf/Wherever-we-go-someone-does-us-harm-WEB.pdf/>.

² Annika Lems, Kathrin Oester, Sabine Strasser, “Children of the Crisis: Ethnographic Perspectives on Unaccompanied Refugee Youth in and en Route to Europe”, *Journal of Ethnic and Migration Studies*, 2020, Vol. 46, No. 2, pp. 315–335.

³ UNICEF, *Child Protection – Migrant and Displaced Children*, 2021, Available at: <https://www.unicef.org/migrant-refugee-internally-displaced-children>.

⁴ Nevenka Žegarac, Anita Burgund Isakov, Violeta Marković, Dženana Husremović, Alina Trkulja, “Wherever we go, someone does us harm. Violence against refugee and migrant children arriving in Europe through the Balkans”, August 2022, Belgrade: Balkans Migration and Displacement Hub, Save the Children North West Balkans, pp. 33–99.

atacije. Ovoj deci je tako u velikoj meri oduzet normalan psiho-fizički razvoj, kontinuirano obrazovanje i bezbrižno detinjstvo⁵.

Prema podacima istraživačkog izveštaja za 2022. godinu (PIN) u Srbiji je psihička vulnerabilnost identifikovana kod 80% izbeglica, a kod njih čak 48% visoka psihička vulnerabilnost. Najčešći specifični izazovi u mentalnom zdravlju u prisilnim migracijama su depresija, anksioznost i post-traumatski stresni sindrom⁶. Prema rezultatima istog istraživanja izbeglice u tranzitu dožive u proseku čak 10 traumatskih događaja, a posebno je zabrinjavajuće što više od polovine njih doživi teške telesne povrede, ponižavanje i prisilno vraćanje sa granica, nešto manje njih torturu, ali i seksualno nasilje⁷.

Nasuprot ovih rizika, postoje i značajni protektivni individualni, porodični i sredinski faktori čijim delovanjem deca i mladi u prisilnim migracijama uspevaju da očuvaju mentalno zdravlje i razviju svoje kapacitete rezilijentnosti⁸. Rezilijentnost predstavlja kapacitet ljudi da se suoče, izbore, pa i transformišu usled nedaća koje život sa sobom nosi⁹. Iz ovog određenja rezilijentnosti prepoznavamo značaj njenog razvoja kod dece i mladih u odgovoru na izazove koje nose prisilne migracije.

Glavno pitanje kojim se u ovom radu bavimo jeste značaj razvoja rezilijentnosti kroz psihosocijalnu podršku kod dece i mladih u prisilnim migracijama kao faktora zaštite i osnaživanja ove dece na njihovom životnom putu. Najpre se kroz pregled literature i dosadašnjih istraživanja upoznajemo sa karakteristikama i veštinama rezilijentne dece, kao i spoljašnjim zaštitnim faktorima i faktorima rizika na Balkanskoj ruti. Zatim se u istraživačkom delu rada bavimo nalazima kvalitativnog istraživanja koji govore o oblicima i efikasnosti psihosocijalne podrške za decu i mlade u prisilnim migracijama u Srbiji, izazovima u pružanju iste i preporukama za prevazilaženje postojećih problema.

⁵ Nevenka Žegarac, Natalija Perišić, Anita Burgund Isakov, Katarina Lončarević, Violeta Marković, „Zaštita dece u migracijama: Pristup zasnovan na pravima“, 2021, Beograd: Univerzitet u Beogradu – Fakultet političkih nauka, Centar za istraživanja u socijalnoj politici i socijalnom radu, str. 21–85.

⁶ Jana Dimoski, Maša Vukčević Marković, „Mentalno zdravlje i dobrobit izbeglica i tražilaca azila u Srbiji“, 2022, Beograd: Psychosocial Inovation Network, str. 3–33.

⁷ *Ibidem*, str. 3–33.

⁸ Ann S. Masten, Angela J. Narayan, “Child Development in the Context of Disaster, War, and Terrorism: Pathways of Risk and Resilience”, *The Annual Review of Psychology*, 2012, Institute of Child Development: University of Minnesota, No. 63, pp. 227–257. doi: 10.1146/annurev-psych-120710-100356.

⁹ Edith Grotberg, “A Guide to Promoting Resilience in Children: Strengthening the Human Spirit. The International Resilience Project”, *Early Childhood Development: Practice and Reflections series*, 2003, No. 7, pp. 1–43.

KARAKTERISTIKE LIČNOSTI I VEŠTINE REZILIJENTNE DECE I SPOLJAŠNJI ZAŠTITNI FAKTORI

Kroz četiri talasa proučavanja rezilijentnosti, istraživači su pošli od toga da je ona retka i specifična kod nekih individua, a došli do toga da se ona može naučiti i razviti kod svake osobe¹⁰. Jedna od savremenih definicija rezilijentnosti je ona koju daje Američko udruženje psihologa: „Rezilijentnost je proces i ishod uspešnog prilagođavanja teškim ili izazovnim životnim iskustvima posebno kroz mentalnu, emocionalnu i bihevioralnu fleksibilnost i prilagođavanje spoljašnjim i unutrašnjim zahtevima”¹¹.

Mnoge studije koje proučavaju rezilijentnost kod dece dolaze do rezultata koji su u velikoj meri međusobno slični¹². Kada govorimo o istaknutim osobinama ličnosti kod rezilijentne dece, Bernard¹³ izdvaja sledeće: socijalna kompetencija koja uključuje empatiju, prilagodljivost, dobre komunikacione veštine i smisao za humor; veštine rešavanja problema što podrazumeva snalažljivost, sposobnost apstraktnog mišljenja i veštine planiranja; kritička svest, odnosno pronicljivost i sposobnost prepoznavanja rizika i prilika; autonomija, odnosno nezavisnost, sposobnost preuzimanja kontrole i izražen osećaj sopstvenog identiteta; osećaj svrhe, odnosno ambicija i vera u svetlu budućnost, kao i sposobnost postavljanja konkretnih ciljeva.

Samoregulacija emocija i samopoštovanje su dva dodatna protektivna faktora koja izdvajaju Zolkoski i Bulok¹⁴ u svojim istraživanjima rezilijentnosti kod dece. Uspešna regulacija emocija posebno je istaknuta kod dece koja imaju miran temperament, koja poteškoće doživljavaju kao priliku za učenje i koja preuzimaju inicijativu u potrazi za mentorom i obrazovnim mogućnostima. Deca koja uspešno savladavaju prepreke i teškoće stiču osećaj samopoštovanja što im dalje daje motivaciju za nove izazove, kao i veru u bolju budućnost.

¹⁰ Bethdalie Cruz, *Adolescent Protective Factors Related to Resilience: Issues of Academic Self-Efficacy, Parental Involvement and Special Education Status*, PhD thesis, University of Denver, 2018, pp. 16–24.

¹¹ American Psychological Association, *APA Dictionary of Psychology*, Available from: <https://dictionary.apa.org/resilience>, (Accessed: February 7, 2024).

¹² Ann S. Masten, Angela J. Narayan, *The Annual Review of Psychology*, “Child Development in the Context of Disaster, War, and Terrorism: Pathways of Risk and Resilience”, pp. 227–257.

¹³ Bonnie Benard, “Fostering resilience in children”, *ERIC Digest*, ERIC Publication, 1995, pp. 1–6.

¹⁴ Staci M. Zolkoski, Lyndal M. Bullock, “Resilience in children and youth: A review”. *Children and Youth Services Review*, Vol. 34, No. 12, December 2012, pp. 2295–2303. Available at: <http://dx.doi.org/10.1016/j.childyouth.2012.08.009>.

Povezana sa uspešnom regulacijom emocija je i sposobnost samokontrole, gde se sam trud za uspostavljanjem kontrole nad sopstvenim životom smatra unutrašnjim zaštitnim faktorom. Nakon uragana Katrina i njegovih posledica, pokazalo se da su rezilijentnija bila ona deca koja su pravila planove za budućnost i inhibirala neželjena ponašanja¹⁵. Takođe, osećaj kompetencije i samoeфикаsnosti pokazali su se kao protektivni faktori kod dece koja su preživela uragan Flojd¹⁶ i upravo su ova deca postigla najbolje rezultate u kasnijem istraživanju njihovog posttraumatskog rasta.

Težnja adolescenata da duboko promišljaju o negativnim iskustvima nekad je povezivana sa rizikom od depresivnosti. Sa druge strane, pokazalo se da je ovo za decu koja su preživela uragan Katrinu bio jasan prediktor post-traumatskog rasta¹⁷. Na osnovu ovoga može se zaključiti da je duboko promišljanje povezano sa iznalaženjem smisla o preživljenim događajima i integracijom tog smisla u sopstvenu ličnost i iskustvo¹⁸, dakle sa ojačavanjem sopstvene rezilijentnosti.

Veštine akulturacije i jezičke veštine su naročito povezane sa boljom integracijom i prilagođavanjem u novu sredinu za decu i mlade u prisilnim migracijama koja su zbog rata ili drugih razloga morala da potraže utočište u drugim društvima¹⁹. Studija u kojoj su učestvovalе izbeglice iz Somalije pokazala je da je talenat za učenje jezika bio povezan sa manjim nivoom simptoma PTSD kod mladih²⁰. Jezičke veštine su bile povezane i sa višim akademskim i socijalnim uspehom kod mladih kambodžanskih izbeglica koje su imigrirale u

¹⁵ Andrew M. Terranova, Paul Boxer, Amanda Morris, „Factors influencing the course of posttraumatic stress following a natural disaster: children’s reactions to Hurricane Katrina”, *Journal of Applied Developmental Psychology*, Vol. 30, No. 3, May 2009, pp. 344–355. Available at: <http://dx.doi.org/10.1016/j.appdev.2008.12.017>.

¹⁶ Cheryl H. Cryder, Ryan P. Kilmer, Richard G. Tedeschi, Lawrence G. Calhoun, “An exploratory study of posttraumatic growth in children following a natural disaster”, *American Journal of Orthopsychiatry*, 2006, Vol. 76, No. 1, pp. 65–69.

¹⁷ Ryan P. Kilmer, Virginia Gil-Rivas, “Exploring posttraumatic growth in children impacted by Hurricane Katrina: correlates of the phenomenon and developmental considerations”, *Child Development*, July 2010, Vol. 81, No. 4, pp. 1210–1226.

¹⁸ Ann S. Masten, Angela J. Narayan, *The Annual Review of Psychology*, “Child Development in the Context of Disaster, War, and Terrorism: Pathways of Risk and Resilience”, pp. 227–257.

¹⁹ American Psychological Association, “Resilience and recovery after war: Refugee children and families in the United States”, 2010, Washington, DC, pp. 17–93. Available at: <https://www.apa.org/pubs/reports/refugees-full-report.pdf>.

²⁰ Linda L. Halc’on, Cheryl L. Robertson, Kay Savik, David R. Johnson, Marline A. Spring, “Trauma and coping in Somaliand Oromo youth”, *Journal of Adolescent Health*, July 2004, Vol. 35, No. 1, pp. 17–25.

SAD²¹. U istraživanju na istoj ovoj grupi dece, pozitivan stav prema američkoj kulturi i osećaj dvostruke kulturne pripadnosti takođe se pokazao kao prediktor uspeha i prilagođenosti.

Deca i mladi su u kontekstu prisilnih migracija primorani da razvijaju strategije snalaženja²² kako bi preživeli. Za uspešne strategije snalaženja koje podstiču razvoj rezilijentnosti potrebne su veštine kao što su veštine rešavanja problema koje uključuju traženje informacija od značaja, traženje pomoći, razmatranje alternativnih načina rešavanja problema ili promena cilja u krajnjem slučaju. Sledeća je veština regulisanja emocija, odnosno sagledavanje svojih emocija i uzdržavanja od burnih reakcija u stresnim situacijama²³. Još jedna veština koja je neophodna za uspešnu strategiju snalaženja je uspešna procena teškoća, a ona uključuje logičku analizu situacije, prepoznavanje rizika, kao i pronalaženje smisla i pouka iz proživljenih iskustava i razmatranje mogućih daljih rešenja u skladu sa njima²⁴.

Prepoznavanje i razvoj navedenih osobina i veština od strane pomagača kroz psihosocijalnu podršku posebno je značajan za ojačavanje kapaciteta rezilijentnosti kod dece i mladih u prisilnim migracijama. Ove osobine čine decu otpornijom na negativne uticaje iz sredine, ali i sposobnijom da na te uticaje uspešno odgovore kroz razvoj navedenih veština.

Rezilijentnost je dugo bila sagledavana kao individualna osobina ili kvalitet kod deteta²⁵. Međutim, savremeni naučnici²⁶ smatraju da rezilijentnost nastaje kombinacijom individualnih, porodičnih i širih društvenih faktora. Razumevanje ovih faktora i mobilisanje ne samo individualnih, već i porodičnih

²¹ J. J. Hubbard, *Adaptive functioning and post-traumatic symptoms in adolescent survivors of massive childhood trauma*, PhD thesis, 1997, University Minnesota, Twin Cities.

²² Nevenka Žegarac, *Deca govore: rizik od trgovine ljudima i rezilijentnost dece u Jugoslovenoj Evropi, Izveštaj za Srbiju*, Save the Children UK, Beograd 2007, str. 18–25.

²³ Rudolf H. Moos, Jeanne A. Schaeffer, "Life transitions and crises: a conceptual overview", *Coping with the Life crises: an integrated approach*, New York: Plenum Press, 1986, pp. 3–28.

²⁴ Nevenka Žegarac, *Izveštaj za Srbiju, „Deca govore: rizik od trgovine ljudima i rezilijentnost dece u Jugoslovenoj Evropi”*, str. 18–25.

²⁵ Jeanne H. Block, Jack Block, "The role of ego-control and ego resiliency in the organization of behavior". *Minnesota Symposium on Child Psychology*, Hillsdale, NJ: Lawrence Erlbaum Associates, 1980, Vol. 13, pp. 39–101.

²⁶ Suniya S. Luthar, Dante Cicchetti, Bronwyn Becker, "The construct of resilience: A critical evaluation and guidelines for future work", *Child Development*, Vol. 71, No. 3, pp. 543–562.

i društvenih resursa neophodno je i za pružanje adekvatne psihosocijalne podrške kroz koju će se razvijati rezilijentnost kod dece i mladih.

Autoritativan roditeljski stil se pokazao kao značajan prediktor rezilijentnosti kod dece. Ovaj roditeljski stil podrazumeva odgovorne, racionalne, dosledne i zahtevne, a istovremeno podržavajuće roditelje koji su uključeni u živote svoje dece i pružaju im ljubav, što pruža deci osećaj stabilnosti i kontinuiteta²⁷. Siguran odnos afektivne vezanosti sa roditeljem još jedan je prediktivni faktor koji je jedan od uslova za emocionalnu samoregulaciju i razvoj zaštitnih faktora koji ojačavaju rezilijentnost, a među kojima su dobra samoprocena, samoeфикаsnost i razumevanje socijalnih ponašanja²⁸. Funkcionalni kapaciteti roditelja da odgovore na potrebe dece pre, tokom i nakon preživljene krize su takođe značajan faktor. Jake porodične veze su bile i prediktor razvoja rezilijentnosti kod dece žrtava političkog nasilja u Palestini²⁹.

Škola i obrazovni programi u centrima za azil i u zajednici su takođe značajni zaštitni faktori jer omogućavaju deci u migracijama uspostavljanje dnevne rutine, pružaju im osećaj sigurnosti, daju podršku roditeljima i podstiču prosocijalno ponašanje. Oni takođe predstavljaju mesto za povezivanje i podršku među vršnjacima, kao i mesto za konstruktivne aktivnosti, mentorstvo i samoizražavanje što su sve i faktori razvoja rezilijentnosti³⁰. Deca se kroz obrazovne sisteme takođe mogu nadgledati na centralizovan način, što je važno i za redovnu proveru njihovog fizičkog i mentalnog zdravlja³¹.

Uloga staratelja i vaspitača u ustanovama za brigu o deci je takođe značajna za razvoj njihove rezilijentnosti, što se pokazalo i u komparativnoj studiji u dve ustanove za nezbrinutu decu nakon rata u jednoj istočno-afričkoj državi³².

²⁷ Diana Baumrind, "Rearing competent children", In W. Damon (Ed.), *Child development today and tomorrow*, 1989, pp. 349–378, Jossey-Bass/Wiley.

²⁸ Nevenka Žegarac, *Deca govore: rizik od trgovine ljudima i rezilijentnost dece u Jugoslovenkoj Evropi*, Izveštaj za Srbiju, str. 18–25.

²⁹ Samir Quota, Raija -Leena Punamaki, Eyad El Sarraj, "Child development and family mental health in war and military violence: the Palestinian experience", *International Journal of Behavioral Development*, 2008, Vol. 32, No. 4, pp. 310–321.

³⁰ Ann S. Masten, Angela J. Narayan, *The Annual Review of Psychology*, "Child Development in the Context of Disaster, War, and Terrorism: Pathways of Risk and Resilience", pp. 227–257.

³¹ Theresa S. Betancourt, Kashif Tanveer Khan, "The mental health of children affected by armed conflict: Protective processes and pathways to resilience", *International Review of Psychiatry, Cambridge*, July 2008, Vol. 20, No. 3, pp. 317–328.

³² Peter H. Wolff, Gebremeskel Fesseha, "The orphans of Eritrea: Are orphanages part of the problem or part of the solution?", *American Journal of Psychiatry*, 1998, Vol. 155, No. 10, pp. 1319–1324.

Istraživači su utvrdili da je znatno niži nivo stresa i uznemirenosti bio zabeležen kod dece koja su imala podržavajuć, poverljiv i empatičan odnos sa vaspitačima u odnosu na decu kojoj je pružano samo osnovno zadovoljenje potreba³³.

Socijalnu podršku koju deca i mladi mogu dobiti od vladinih i nevladinih institucija u državama Balkanske rute možemo podeliti na tri glavne dimenzije³⁴: instrumentalnu, koja podrazumeva pomoć u izvršavanju konkretnih zadataka; informativnu, koja podrazumeva informacije i uputstva kako bi pojedinac mogao uspešno da obavlja svakodnevne zadatke; i emocionalnu koja podrazumeva brigu, empatiju i utehu koju pružaju drugi. Kuterovac-Jagodić³⁵ navodi da je zapravo neadekvatna socijalna podrška u ratovima i prisilnim migracijama glavni prediktor kasnijeg javljanja post-traumatskog stresnog sindroma koji može trajati onda i godinama nakon traume.

Kulturološka uverenja i religijske prakse mogu imati značajnu ulogu u lečenju mentalnog zdravlja u ratom pogođenim društvima. Fernando³⁶ je proučavajući rezilijentnu decu bez roditeljskog staranja nakon ratnih sukoba na Šri Lanci otkrio da su vaspitači sa decom praktikovali budističke verske obrede koji su uključivali meditaciju, recitovanje pet pravila budizma, čitanje priča i uopšteno budističko razumevanje životnih okolnosti kao važnih za suočavanje sa teškoćama. Uočeno je da su ovi obredi pružali deci osećaj sigurnosti i strukture, kao i da su pomogli deci da razumeju i prihvate preživljena traumatska iskustva, što je uticalo na razvoj njihove rezilijentnosti.

Intervencije koje uključuju kulturne i religijske prakse pružaju osobama osećaj poznatog, sigurnosti i poverenja i za neke osobe mogu biti daleko delotvornije od nepoznatih intervencija u mentalnom zdravlju, zasnovanih na zapadnoj psihologiji. Poznavanje kulturnog identiteta je osnova razumevanja načina na koji dete doživljava traumu i kako mu kroz psihosocijalnu podršku možemo pomoći da je prevaziđe.

Faktori rizika za decu i mlade u migracijama na Balkanskoj ruti

Migracije se uglavnom dele na dobrovoljnje i prisilne, čime se sugerise jasna distinkcija između ekonomskih, kao što su nezaposlenost, siromaštvo, nedo-

³³ *Ibidem*, pp. 1319–1324.

³⁴ Cathy Donald Sherbourne, Anita L. Stewart, "The MOS social support survey", *Social Science & Medicine*, 1991, Vol. 32, No. 6, pp. 705–714.

³⁵ Gordana Kuterovac-Jagodić, "Posttraumatic stress symptoms in Croatian children exposed to war: A prospective study", *Journal of Clinical Psychology*, 2003, Vol. 59, No. 1, pp. 9–25.

³⁶ Chandima Fernando, *Children of war in Sri Lanka: Promoting resilience through faith development*, 2006, PhD thesis, University of Toronto.

voljne mogućnosti za obrazovne i političkih faktora kao što su politička nestabilnost, ratovi, sukobi etničkih i političkih grupa, iako su ovi faktori često nerazdvojivi³⁷. Nezaposlenost i siromaštvo nisu samo ekonomski problem već i politički, a ljudi se odlučuju na migracije usled kombinacije više različitih faktora koji mogu biti ekonomski, politički, socijalni i ekološki³⁸.

Balkanska ruta bila je aktivna i pre 2015. godine, ali je te godine izazvala posebnu pažnju međunarodne zajednice kada je od strane agencija Ujedinjenih nacija utvrđeno da je od skoro milion izbeglica koje su pristigle u Nemačku čak njih 80% prošlo upravo ovom rutom³⁹. Već u aprilu 2016. dolazi do potpisivanja sporazuma između Evropske Unije i Turske koji je imao za cilj suzbijanje migracija⁴⁰, a kao posledica ovog sporazuma došlo je i do zatvaranja granica država Balkanske rute, kao i do značajnog pada broja migranata.

Ipak, migracije su se nastavile iregularnim putem, a ljudi i deca u izbeglištvu su bili prinuđeni da se oslone na krijumčare i izloženi mnogobrojnim rizicima⁴¹. Svako dete koje je učestvovalo u istraživanju *Wherever we go someone does us harm*⁴² prijavilo je da je pretrpelo neki oblik nasilja od granične policije, a trećina ove dece je prijavila da je nasilje koje su preživeli bilo brutalno i okrutno. Ova vrsta nasilja dešava se pre svega u oblastima blizu granice između dve zemlje i tokom praksi nasilnog proterivanja (eng. *push backs*). Tokom nasilnog proterivanja takođe može doći i do separacije porodica, što su mnoga deca opisala kao najtraumatičnija iskustva tokom puta. Jedno od troje dece je prijavilo strah ili nasilje od strane krijumčara u gore navedenom istraživanju. Deca i mladi su ovde u riziku od fizičkog, verbalnog i seksualnog nasilja, kidnapovanja, kao i ostavljanja u nehumanim uslovima u slučaju da nemaju

³⁷ Raia Apostolova, "The Real Appearance of the Economic/Political Binary: Claiming Asylum in Bulgaria. Intersections", *East European Journal of Society and Politics*, 2016, Vol. 2, No. 4, pp. 33–50.

³⁸ Nevenka Žegarac, Natalija Perišić, Anita Burgund Isakov, Katarina Lončarević, Violeta Marković, *Zaštita dece u migracijama: Pristup zasnovan na pravima*, str. 21–85.

³⁹ Danilo Mandić, "Anatomy of a refugee wave: Forced migration on the Balkan route as two processes", *Europe Now Journal*, 2017.

⁴⁰ European Commission, "Implementing the Eu–Turkey statement", Fact Sheet, 2016.

⁴¹ Jovana Arsenijević, Erin Schillberg, Aurelie Ponthieu, Lucio Malvisi, "A crisis of protection and safe passage: Violence experienced by migrants/refugees traveling along the western Balkan corridor to northern Europe", *Conflict and Health*, 2017, Vol. 11, No. 6, pp. 293–302.

⁴² Nevenka Žegarac, Anita Burgund Isakov, Violeta Marković, Dženana Husremović, Alina Trkulja, "Wherever we go, someone does us harm. Violence against refugee and migrant children arriving in Europe through the Balkans", pp. 33–99.

novca za dalji put ili su usled povreda onemogućena da nastave put dalje. Pored nehigijenskih uslova u prihvatnim centrima, loše organizacije i nedovoljno zaposlenih, deca i mladi su prijavili strah od silovanja, krađe, kao i tuče između etničkih grupa⁴³.

Pored ovih, deca su izložena i rizicima od seksualne zloupotrebe i nasilja, psihološkog i verbalnog nasilja, porodičnog nasilja, pritvora, nasilja od strane drugih izbeglica i migranata sa kojima putuju, dečijim brakovima, dečijem radu i eksploataciji, kidnapovanju, trgovini ljudima, dugoročnom isključenju iz obrazovnog sistema, diskriminaciji i rasizmu i drugim traumatskim iskustvima⁴⁴ koja mogu imati ozbiljne posledice na njihovo mentalno zdravlje. Prema statistikama devojčice su više izložene riziku od seksualnog nasilja i trgovine ljudima, dok su dečaci u većem riziku od svih ostalih oblika nasilja⁴⁵. Reakcije na nasilje se takođe mogu razlikovati u odnosu na pol deteta, te je nakon terorističkog napada u Izraelu utvrđeno da devojčice su većinom prijavljivale simptome PTSD, dok su dečaci većinom imali agresivne reakcije⁴⁶.

Uzrast i razvojna faza takođe predstavljaju značajan faktor rizika. Starija deca su u većem riziku od trajnih posledica traumatskih događaja zato što su sposobnija da kognitivno razumeju događaje u njihovom okruženju, mobilnija su, više su izložena sadržajima iz zajednice i iz medija i imaju šire socijalne mreže. Starija deca su takođe u većem riziku od kidnapovanja, silovanja i regrutovanja u ratne i druge sukobe⁴⁷. Još neki od individualnih faktora rizika su i agresivnost, smanjena samokontrola, problemi adekvatnog razumevanja situacije, neadekvatne strategije prevazilaženja problema, niska socijalna kompetencija i sniženo samopoštovanje⁴⁸.

Podsticanjem rezilijentnosti se ovoj deci pre svega može pomoći da naprave bezbedne i racionalne izbore kako bi se sačuvala od ovih rizika. Ipak, ovo nikako nije dovoljno te je deci koja su pretrpela ovakve traume potrebno

⁴³ *Ibidem*, pp. 33–99.

⁴⁴ Nevenka Žegarac, Natalija Perišić, Anita Burgund Isakov, Katarina Lončarević, Violeta Marković, *Zaštita dece u migracijama: Pristup zasnovan na pravima*, str. 21–85.

⁴⁵ American Psychological Association, "Resilience and recovery after war: Refugee children and families in the United States", pp. 17–93.

⁴⁶ Avital Laufer, Zahava Solomon, "Gender differences in PTSD in Israeli youth exposed to terror attacks", *Journal on Interpersonal Violence*, 2009, Vol. 24, No. 6, pp. 959–976.

⁴⁷ Ann S. Masten, Angela J. Narayan, *The Annual Review of Psychology*, "Child Development in the Context of Disaster, War, and Terrorism: Pathways of Risk and Resilience", pp. 227–257.

⁴⁸ Jasna Hrnčić, „Prestupništvo mladih: rizici, tokovi i ishodi", 2009, Beograd: Institut za kriminološka i sociološka istraživanja, str. 94–116.

obezbediti različite oblike psihosocijalne podrške, kao i specijalizovanu psihološku pomoć.

PSIHOSOCIJALNA PODRŠKA I REZILIJENTNOST KOD DECE I MLADIH NA BALKANSKOJ RUTI – NALAZI ISTRAŽIVANJA

Sve države Balkanske rute ratifikovale su konvencije koje štite dečija prava, ljudska prava i prava izbeglica i na taj način se obavezale da će deci i mladima pružiti potrebnu pomoć, što uključuje i psihosocijalnu podršku. Psihosocijalna podrška je osnovno sredstvo očuvanja mentalnog zdravlja i razvoja rezilijentnosti kod dece i mladih u prisilnim migracijama. Iako postoji veliki broj različitih oblika ove podrške, ne postoji njena precizna ni opšteprihvaćena definicija. Programi psihosocijalne podrške za decu pogođenu ratnim okolnostima ili migracijama u svetu razvijaju se iz tri osnove: kreativno-ekspresivni, psihoedukativni i rekreativni⁴⁹, dok su pet principa uspešnih programa za decu u pokretu podsticanje osećanja sigurnosti i smirenosti, samo-efikasnosti i grupne efikasnosti, zajedništva i grupne solidarnosti i podsticanje nade i vere u bolju budućnost⁵⁰.

U narednom delu ovog rada biće predstavljeni nalazi empirijskog istraživanja⁵¹ sprovedenog u periodu od jula do septembra 2023. godine na teritoriji Beograda, Subotice i Niša. U ovom istraživanju je korišćena kvalitativna metodologija, a kao metod prikupljanja podataka korišćeni su polustrukturisani intervjui. Najpre su mapirani relevantni akteri iz vladinog i nevladinog sektora u Srbiji koje se bave pružanjem psihosocijalne podrške za decu i mlade u prisilnim migracijama, a zatim su metodom prigodnog uzorka određeni učesnici u istraživanju. Uzorak čini 23 stručna radnika koja imaju višegodišnje iskustvo u pružanju psihosocijalne podrške deci i mladima iz izbegličke populacije koja su na svom putu preko Balkanske rute prošla kroz Srbiju. S obzirom da je tokom istraživanja utvrđeno da se direktnim pružanjem psihosocijalne podrške velikom većinom bave organizacije nevladinog sektora, fokus je bio prikupljanje iskustava ovih zaposlenih. Uzorak je obuhvatio troje zaposlenih

⁴⁹ Emmy E. Werner, "Children and war: Risk, resilience, and recovery", *Development and Psychopathology*, Cambridge University Press, 2012, No. 24, pp. 553–558.

⁵⁰ Ann S. Masten, Angela J. Narayan, *The Annual Review of Psychology*, "Child Development in the Context of Disaster, War, and Terrorism: Pathways of Risk and Resilience", pp. 227–257.

⁵¹ Anja Marković, *Rezilijentnost kod dece i mladih u prisilnim migracijama na Balkanskoj ruti*, Univerzitet u Beogradu: Fakultet političkih nauka, Beograd, 2023, str. 54–94. (Master teza)

iz vladinog sektora, dva profesionalna staratelja i 18 zaposlenih iz sledećih nevladinih organizacija: UNHCR, Mreža psihosocijalnih inovacija, Centar za integraciju mladih, Grupa 484, NVO Atina, Međunarodna mreža pomoći, Jesuit refugee service, Info Park, Crveni Krst Subotica, Indigo i Centar za kriznu politiku i reagovanje. Dobijeni podaci su analizirani tematskom analizom, a u okviru prethodno određenih tematskih celina.

Prema nalazima ovog istraživanja, među oblicima psihosocijalne podrške za decu i mlade na Balkanskoj ruti izdvajaju se kao osnovne i najčešće usluge savetovanja, informisanja, koordinacije i upućivanja na druge institucije koje pružaju vladin i nevladin sektor. Preko ovih usluga stručnjaci mogu uputiti decu i mlade na druge aktere, usluge i programe koji se posredno ili neposredno bave razvojem rezilijentnosti. Sledeći najčešći oblik podrške su usluge psihološke prve pomoći i osnona psihosocijalna podrška, za koju je obučena velika većina pomagača iz oba sektora.

Grupne radionice koje sprovodi nevladin sektor prepoznate su od strane stručnjaka kao izuzetno značajne u razvoju ličnih karakteristika rezilijentnosti kod dece. U skladu i sa nalazima prethodnih istraživanja⁵², socijalna kompetencija, veštine rešavanja problema, kritička svest, autonomija, osećaj svrhe, kao i razvoj novih veština i znanja, samopouzdanja i interpersonalnih veza⁵³ pokazale su se kao značajne za razvoj rezilijentnosti kod dece. Ovde se izdvajaju radionice upoznavanja gde deca mogu razviti komunikacione veštine i poverenje u druge; kreativne i sportske radionice gde deca mogu da se izraze kroz umetnost i igru; edukativne radionice, od čega se posebno izdvajaju radionice učenja jezika, gde deca povećavaju svoje kapacitete za integraciju, ali stiču znanja i veštine za uspešno snalaženje u novim situacijama⁵⁴; tu su i psihološke radionice gde je fokus na razvijanju ličnih kapaciteta, samopouzdanja, samopoštovanja, veština odgovora na stres i veština regulisanja emocija; kao i radionice praktičnih i zanatskih veština na kojima se kod dece podstiče samoaktivacija, autonomija i osećaj svrhe i radionice bezbednosti gde se razvija kritičko mišljenje i veštine prepoznavanja rizika.

Među karakteristikama efektivne psihosocijalne podrške u ovom istraživanju izdvaja se dečija participacija kako u radionicama, tako i u njihovom izboru i osmišljavanju; lični odnos sa osobom od poverenja za koji je potreban kontinuitet, empatija, razumevanje i senzibilnost pomagača; uključivanje različitih institucija i usluga i grupna kohezija i podrška među vršnjacima, sibličima i pripadnicima iste etničke grupe.

⁵² Bonnie Benard, *ERIC Digest*, "Fostering resilience in children", pp. 1–6.

⁵³ Charles S. Carver, *Journal of Social Issues*, "Resilience and thriving: Issues, models, and linkages", pp. 245–266.

⁵⁴ Nevenka Žegarac, *Deca govore: rizik od trgovine ljudima i rezilijentnost dece u Jugosloveniji*, Izveštaj za Srbiju, str. 18–25.

Sama dostupnost i kontinuitet psihosocijalne podrške izdvojeni su od strane stručnjaka kao najvažniji preduslovi za očuvanje mentalnog zdravlja i razvoj rezilijentnosti kod dece i mladih, međutim tranzitni kontekst ima svoje specifičnosti koje otežavaju kontinuitet kao što su nepredvidivost, promenljivost i nedostatak kontrole nad vremenom, kako je utvrđeno i kroz prethodna istraživanja iz ove oblasti⁵⁵. Dostupnost usluga varira u odnosu na region i različite smeštajne objekte. Ona je tako, prema navodima stručnjaka, veoma ograničena za izbeglice i migrante koji se nalaze u pograničnim prihvatnim centrima i centrima za azil u odnosu na one koji se nalaze u urbanim sredinama. Faktor ograničenja je i nedovoljna informisanost dece gde i kako mogu dobiti ove usluge, kao i ograničena dostupnost kulturnih medijatora i prevodioca^{56,57}.

U nalazima ovog istraživanja vidimo i da pomagači smatraju da su mlađa deca rezilijentnija od starije. Ovo stanovište se pak može posmatrati u svetlu kognitivne nezrelosti mlađe dece da na adekvatan način razumeju svet oko sebe, te tako njihov uzrast i razvojna faza predstavljaju faktore zaštite, ali ne i uslovno predikatore rezilijentnosti⁵⁸. Zavisno od uzrasta treba prilagoditi programe razvoja rezilijentnosti svoj deci kako bi se njihovi kapaciteti pravilno razvijali.

Roditeljsko prisustvo i podrška značajan je protektivni faktor i prediktor rezilijentnosti koji je potvrđen ovim istraživanjem. Dakle, posebnu pažnju treba posvetiti ponovnom ujedinjavanju porodice, kao i adekvatnom razvoju roditeljskih veština kroz psihosocijalnu podršku.

Lične osobine dece koje su pomagači naveli u velikoj meri se poklapaju sa prethodno navedenim istraživanjima o individualnim karakteristikama rezilijentne dece, a identifikovane osobine rezilijentnosti koje su specifične za ovu grupu dece su orijentisanost ka nematerijalnim vrednostima, talenat za učenje jezika i veštine akulturacije. Čini se da je razvoj ovih karakteristika kod dece direktan odgovor na iskustvo prisilnih migracija, što im je omogućilo bolju adaptaciju, odnosno ojačalo njihovu rezilijentnost.

⁵⁵ Maria Caterina Gargano, Dean Ajduković, Maša Vukčević Marković, "Mental Health in the Transit Context: Evidence from 10 Countries, *International Journal of Environmental Research and Public Health*", *International Journal of Environmental Research and Public Health*, 2022, Vol. 19, No. 6, p. 3476.

⁵⁶ *Ibidem*, p. 3476.

⁵⁷ Anja Marković, master teza, *Rezilijentnost kod dece i mladih u prisilnim migracijama na Balkanskoj ruti*, str. 54–94.

⁵⁸ Ann S. Masten, Angela J. Narayan, *The Annual Review of Psychology*, "Child Development in the Context of Disaster, War, and Terrorism: Pathways of Risk and Resilience", pp. 227–257.

Kao što je potvrđeno i u prethodnim istraživanjima⁵⁹, i ovde su praktičari prepoznali značajan uticaj kulture i religije na razvoj rezilijentnosti. Vera, uverenja i običaji mogu pružiti snagu, nadu, utehu, ublažiti simptome stresa, a i očuvati mentalno zdravlje. Međutim, fatalističko verovanje koje za posledicu ima nedovoljnu osvešćenost sebe kao individue i svojih sposobnosti nekad može biti i prepreka razvoju rezilijentnosti. Kako bi psihosocijalna podrška bila efektivna, neophodno ju je prilagoditi karakteristikama kulture iz koje deca i mladi dolaze.

Najveći izazovi u obezbeđivanju psihosocijalne podrške za decu i mlade

Kao najveći izazovi u obezbeđivanju psihosocijalne podrške ovim istraživanjem identifikovani su: nedostatak kontinuiteta i velika fluktuacija dece i mladih; nedostatak obučenih kulturnih medijatora; predrasude koje deca i mladi imaju prema stručnim radnicima, naročito psiholozima; nedovoljna senzibilnost i obučenost aktera koji nisu pomagači za rad sa osetljivim kategorijama; projektno finansiranje usluga koje dovodi do prekida postojećih usluga kada se projekat završi; opadanje motivacije za rad i nesigurnost radnog mesta za pomagače; određivanje uzrasta deteta; nedostatak odgovarajućih usluga u okviru državnog sistema za osetljive kategorije dece; nedovoljna informisanost dece o postojećim uslugama.

Od sistemskih prepreka u obezbeđivanju psihosocijalne podrške i pomoći izdvajaju se spore birokratske procedure i nedovoljna umreženost državnih institucija, zatim nepostojanje usluga kontinuirane psihosocijalne podrške koja se obezbeđuje od strane države, kao i nedovoljna umreženost nevladinih organizacija, nedostatak fondova i manjak zaposlenih. Izdvaja se i nepostojanje adekvatnih zdravstveno-socijalnih državnih ustanova u kojima bi se pružala sveobuhvatna i specijalizovana nega posebno ugroženoj kategoriji dece u migracijama kao što su deca koja su preživela seksualno nasilje ili trgovinu ljudima.

Saradnja vladinog i nevladinog sektora u pružanju psihosocijalne podrške je kao pomagači izveštavaju generalno zadovoljavajuća, ali i neophodna za pružanje podrške deci. Međutim, javljaju se određeni problemi kao što su nedostatak inkorporiranja u sistem dokazanih dobrih praksi kao što je uloga profesionalnih staratelja. Zatim, pomagači primećuju da se uspešna saradnja uglavnom zasniva na ličnim odnosima predstavnika ovih organizacija što nije održivo. Nejasna podela zaduženja ili nepoštovanje ove podela od strane određenih aktera izdvaja se kao problem koji izaziva najveću frustraciju kod

⁵⁹ Staci M. Zolkoski, Lyndal M. Bullock, *Children and Youth Services Review*, "Resilience in children and youth: A review", pp. 2295–2303.

pomagača. Pomagači iz oba sektora se slažu da je najmanje efikasna saradnja svih aktera sa sistemom zdravstvene zaštite što se pre svega odnosi na neefikasne procedure prijema dece i mladih u prisilnim migracijama u zdravstvene ustanove.

Većina pomagača zaključuje i da nemaju odgovarajuću podršku u radu. Ističu da je supervizija kao oblik podrške veoma retka ili nepostojeća, kao i psihološka podrška. Pomagači izražavaju nezadovoljstvo manjkom svih oblika podrške u radu osim obuka, koje međutim često ne odgovaraju na njihove potrebe. Iskusni pomagači obuke često doživljavaju kao ponavljajuće i preplavljujuće, dok ih manje iskusni većinom smatraju korisnim. Grupe podrške pomagači vide kao najkorisniji oblik podrške koji im je trenutno dostupan, a izražavaju potrebu za standardizovanom psihološkom podrškom kako bi mogli da se izборе protiv vikarijske traume i sindroma izgaranja.

Preporuke

Neke od preporuka za sistemске promene su: samoodrživost nevladinih organizacija kako ne bi došlo do prekida usluga usled završetka projekta; uvođenje standardizovanih oblika psihosocijalne podrške za decu i mlade u migracijama u državni sistem kako bi im ista bila kontinuirano dostupna; inkorporiranje dokazanih oblika dobre prakse u državni sistem kako bi se rad istog unapredio, a jedno od mogućih rešenja je i subvencionisanje usluga nevladinog sektora od strane države; unapređenje saradnje između vladinog i nevladinog sektora kroz jasnu podelu zaduženja; osnivanje zdravstveno-socijalnih ustanova, kao i uvođenje specijalizovanih usluga i pomoći za žrtve trgovine ljudima i rodno zasnovanog nasilja od strane države.

Neke od preporuka za uvođenje novih praksi je međunarodno povezivanje pružaoca usluga koje za cilj ima razmenu iskustava i protok informacija o korisnicima, zatim obuke za stručne radnike iz oblasti kulturne senzibilnosti i senzibilnosti za rad sa osetljivim grupama, kao i zapošljavanje i obučavanje više kulturnih medijatora i postavljanje standarda za usluge prevođenja i pružanja psihosocijalne podrške, zatim blagovremena informisanost dece i mladih o postojećim uslugama i uvođenje standarda za procenu uzrasta dece.

Preporuke za uvođenje podrške pomagačima odnosi se na uvođenje redovne psihološke podrške kao odgovora na simptome emocionalne iscrpljenosti, kontinuiranog stresa i profesionalnog izgaranja, kao i uvođenje supervizije, obrzirom da je ovo bio najtraženiji oblik podrške. Preporučuje se i uvođenje standardizovane i redovne grupne (eng. *peer-to-peer*) podrške, kao i uključivanje pomagača u osmišljavanje obuka kako bi one mogle precizno odgovoriti na njihove potrebe.

Što se tiče unapređenja postojećih oblika psihosocijalne podrške za decu, preporuke su da se uvede više kreativnih i sportskih aktivnosti van smeštajnih jedinica i centara za azil, kao i više programa integracije u školski sistem,

zatim rad na ličnom razvoju dece i rad na njihovim interpersonalnim veštinama, kao i rad na veštinama integracije u lokalnu zajednicu.

ZAKLJUČAK

Glavno pitanje ovog istraživanja bilo je kako razviti i primeniti efikasne strategije psihosocijalne podrške i podsticanja rezilijentnosti kod dece i mladih u prisilnim migracijama, a u cilju očuvanja njihovog mentalnog zdravlja, unapređenja njihove sposobnosti odgovora na izazove i integracije u novu društvenu sredinu.

Kroz proučavanje karakteristika rezilijentnosti u ovom radu mogli smo da vidimo koje je osobine, sposobnosti, veštine i protektivne faktore važno podsticati kod dece u prisilnim migracijama, kao i to da na razvoj rezilijentnosti utiče kompleksna veza individualnih, porodičnih i sredinskih faktora. Ovi faktori ukazuju na postojanje mnogih potencijalnih resursa čije bi razumevanje i mobilizacija u značajnoj meri doprinelo očuvanju mentalnog zdravlja i razvoju rezilijentnosti. Kroz kontekst migracija na Balkanskoj ruti smo pored razloga zbog kojih se deca i mladi odlučuju na migracije mogli da vidimo mnogobrojne faktore rizika od nasilja i eksploatacije kojima su deca izložena na svom putu i od kojih je neophodno da ih kao društvo zaštitimo.

Istraživački deo rada daje doprinos u razumevanju dostupnih oblika psihosocijalne podrške u Srbiji, njihovih karakteristika i dostupnosti u korelaciji sa razvojem rezilijentnosti kod dece i mladih u prisilnim migracijama. Rezultati ovog istraživanja dalje daju uvid u razumevanje pojma rezilijentnosti i njenog uticaja na blagostanje dece od strane praktičara, kao i u kompleksan uticaj kulture, religije i porodičnih vrednosti na očuvanje mentalnog zdravlja i razvoj rezilijentnosti. Značajan je i uvid u različite izazove sa kojima se pomagači susreću u pružanju psihosocijalne podrške od kojih se posebno izdvajaju sistemske prepreke, saradnja između vladinog i nevladinog sektora i nedostatak podrške pomagačima. Ovo istraživanje takođe pruža i konkretne preporuke za rešavanje postojećih problema.

Praktično inkorporiranje elemenata razvoja rezilijentnosti u psihosocijalnu podršku podstaklo bi njenu veću efektivnost kao i dugotrajnost njenih rezultata. Praksa koja će se fokusirati na razvoj dečijih snaga, a ne samo na obezbeđivanje osnovnih uslova i umanjeње štete u tranzitnom kontekstu omogućila bi deci i mladima da očuvaju svoje mentalno zdravlje i razviju potrebne sposobnosti koje će im pomoći da uspešno nastave put, adaptiraju se i integrišu se u lokalnu zajednicu. Radom na individualnim, porodičnim i sistemskim kapacitetima razvoja rezilijentnosti ovako bi se ostvario značajan pozitivan uticaj na budućnost ove dece, ali i društva u celini.

Svako dete ima pravo na bezbrižno detinjstvo, zdrav psiho-fizički razvoj i svetlu budućnost. Kao akademski i humanitarni radnici naša je dužnost da zagovaramo njihova prava, pružimo efikasnu podršku i gradimo svet u kojem

će sva deca, a naročito ona vulnerabilna, kao što su deca u prisilnim migracijama, imati priliku da se razvijaju, rastu i ostvare svoje pune potencijale.

BIBLIOGRAFIJA

1. American Psychological Association, *APA Dictionary of Psychology*. Available from: <https://dictionary.apa.org/resilience> (Accessed February 7, 2024).
2. American Psychological Association, "Resilience and recovery after war: Refugee children and families in the United States", Washington, DC, 2010, pp. 17–93. Available at: <https://www.apa.org/pubs/reports/refugees-full-report.pdf>.
3. Apostolova Raia, "The Real Appearance of the Economic/Political Binary: Claiming Asylum in Bulgaria. Intersections", *East European Journal of Society and Politics*, 2016, Vol. 2, No. 4, pp. 33–50.
4. Arsenijević Jovana, Schillberg Erin, Ponthieu Aurelie, and Malvisi Lucio, "A crisis of protection and safe passage: Violence experienced by migrants/refugees travelling along the western Balkan corridor to northern Europe", *Conflict and Health*, 2017, Vol. 11, No. 6, pp. 293–302.
5. Baumrind Diana, "Rearing competent children", In W. Damon (Ed.), *Child development today and tomorrow*, 1989, pp. 349–378, Jossey-Bass/Wiley.
6. Benard Bonnie, "Fostering resilience in children", *ERIC Digest*, ERIC Publication, 1995, pp. 1–6.
7. Betancourt Theresa S., and Khan Kashif Tanveer, "The mental health of children affected by armed conflict: Protective processes and pathways to resilience", *International Review of Psychiatry*, Cambridge, July 2008, Vol. 20, No. 3, pp. 317–328.
8. Block Jeanne H., and Block Jack, "The role of ego-control and ego resiliency in the organization of behavior". *Minnesota Symposium on Child Psychology*, Hillsdale, NJ: Lawrence Erlbaum Associates, 1980, Vol. 13, pp. 39– 101.
9. Carver Charles S., "Resilience and thriving: Issues, models, and linkages", *Journal of Social Issues*, 1998, Vol. 54, No. 2, p. 251.
10. Cruz Bethdalie, *Adolescent Protective Factors Related to Resilience: Issues of Academic Self-Efficacy, Parental Involvement and Special Education Status*, PhD thesis, University of Denver, 2018, pp. 16–24.
11. Cryder Cheryl H., Kilmer Ryan P., Tedeschi Richard G., and Calhoun Lawrence G., "An exploratory study of posttraumatic growth in children following a natural disaster", *American Journal of Orthopsychiatry*, 2006, Vol. 76, No. 1, pp. 65–69.
12. Dimoski Jana, and Vukčević Marković Maša, „Mentalno zdravlje i dobrobit izbeglica i tražilaca azila u Srbiji” , 2022, Psychosocial Inovation Network, Beograd, str. 3–33.
13. European Commission, "Implementing the Eu–Turkey statement", Fact Sheet, 2016.

14. Fernando Chandima, *Children of war in Sri Lanka: Promoting resilience through faith development*, PhD thesis, University of Toronto, 2006.
15. Gargano Maria Caterina, Ajduković Dean, and Vukčević Marković Maša, "Mental Health in the Transit Context: Evidence from 10 Countries, International Journal of Environmental Research and Public Health", *International Journal of Environmental Research and Public Health*, 2022, Vol. 19, No. 6, p. 3476.
16. Grotberg Edith, "A Guide to Promoting Resilience in Children: Strengthening the Human Spirit. The International Resilience Project", *Early Childhood Development: Practice and Reflections series*, 2003, No. 7, pp. 1–43.
17. Halc' on Linda L., and Robertson Cheryl L., Savik Kay, Johnson David R., Spring Marline A., "Trauma and coping in Somaliand Oromo youth", *Journal of Adolescent Health*, July 2004, Vol. 35, No. 1, pp. 17–25.
18. Hrnčić Jasna, *Prestupništvo mladih: rizici, tokovi i ishodi*, 2009, Institut za kriminološka i sociološka istraživanja, Beograd, str. 94–116.
19. Hubbard J. J., *Adaptive functioning and post-traumatic symptoms in adolescent survivors of massive childhood trauma*, PhD thesis, University Minnesota, Twin Cities, 1997.
20. Kilmer Ryan P., and Gil-Rivas Virginia, "Exploring posttraumatic growth in children impacted by Hurricane Katrina: correlates of the phenomenon and developmental considerations", *Child Development*, July 2010, Vol. 81, No. 4, pp. 1210–1226.
21. Kuterovac-Jagodić Gordana, "Posttraumatic stress symptoms in Croatian children exposed to war: A prospective study", *Journal of Clinical Psychology*, 2003, Vol. 59, No. 1, pp. 9–25.
22. Laufer Avital, and Solomon Zahava, "Gender differences in PTSD in Israeli youth exposed to terror attacks", *Journal on Interperonal Violence*, 2009, Vol. 24, No. 6, pp. 959–976.
23. Lems Annika, Oester Kathrin, and Strasser Sabine, "Children of the Crisis: Ethnographic Perspectives on Unaccompanied Refugee Youth in and en Route to Europe", *Journal of Ethnic and Migration Studies*, 2020, Vol. 46, No. 2, pp. 315–335.
24. Luthar Suniya S., Cicchetti Dante, and Becker Bronwyn, "The construct of resilience: A critical evaluation and guidelines for future work", *Child Development*, Vol. 71, No. 3, pp. 543–562.
25. Mandić Danilo, "Anatomy of a refugee wave: Forced migration on the Balkan route as two processes", *Europe Now Journal*, 2017.
26. Marković Anja, *Rezilijentnost kod dece i mladih u prisilnim migracijama na Balkanskoj ruti*, master teza, Univerzitet u Beogradu: Fakultet političkih nauka, Beograd, 2023, str. 54–94.
27. Masten Ann S., and Narayan Angela J., "Child Development in the Context of Disaster, War, and Terrorism: Pathways of Risk and Resilience", *The Annual Review of Psychology*, 2012, Institute of Child Development: University of Minnesota, No. 63, pp. 227–257. doi: 10.1146/annurev-psych-120710-100356.

28. Moos Rudolf H., and Schaeffer Jeanne A., "Life transitions and crises: a conceptual overview", *Coping with the Life crises: an integrated approach*, Plenum Pres, New York, 1986, pp. 3–28.
29. Quota Samir, Punamaki Raija-Leena, and Sarraj Eyad El, "Child development and family mental health in war and military violence: the Palestinian experience", *International Journal of Behavioral Development*, 2008, Vol. 32, No. 4, pp. 310–321.
30. Sherbourne Cathy Donald, and Stewart Anita L., "The MOS social support survey", *Social Science & Medicine*, 1991, Vol. 32, No. 6, pp. 705–714.
31. Terranova Andrew M., Boxer Paul, and Morris Amanda, "Factors influencing the course of posttraumatic stress following a natural disaster: children's reactions to Hurricane Katrina", *Journal of Applied Developmental Psychology*, Vol. 30, No. 3, May 2009, pp. 344–355. Available at: <http://dx.doi.org/10.1016/j.appdev.2008.12.017>.
32. UNICEF, Child Protection – Migrant and Displaced Children, 2021, Available at: <https://www.unicef.org/migrant-refugee-internally-displaced-children>.
33. Werner Emmy E., "Children and war: Risk, resilience, and recovery", *Development and Psychopathology*, Cambridge University Press, 2012, No. 24, pp. 553–558.
34. Wolff Peter H., and Fesseha Gebremeskel, "The orphans of Eritrea: Are orphanages part of the problem or part of the solution?", *American Journal of Psychiatry*, 1998, Vol. 155, No. 10, pp. 1319–1324.
35. Zolkoski Staci M., and Bullock Lyndal M., "Resilience in children and youth: A review". *Children and Youth Services Review*, Vol. 34, No. 12, December 2012, pp. 2295–2303. Available at: <http://dx.doi.org/10.1016/j.childyouth.2012.08.009>.
36. Žegarac Nevenka, *Deca govore: rizik od trgovine ljudima i rezilijentnost dece u Jugoistočnoj Evropi*, Izveštaj za Srbiju, Save the Children UK, Beograd, 2007, str. 18–25.
37. Žegarac Nevenka, Burgund Isakov Anita, Marković Violeta, Husremović Dženana i Trkulja Alina, "Wherever we go, someone does us harm. Violence against refugee and migrant children arriving in Europe through the Balkans", August 2022, Belgrade: Balkans Migration and Displacement Hub, Save the Children North West Balkans, pp. 33-99. Available at: <https://resourcecentre.savethechildren.net/pdf/Wherever-we-go-someone-does-us-harm-WEB.pdf/>.
38. Žegarac Nevenka, Perišić Natalija, Burgund Isakov Anita, Lončarević Katarina, i Marković Violeta, *Zaštita dece u migracijama: Pristup zasnovan na pravima*, Univerzitet u Beogradu – Fakultet političkih nauka, Beograd, 2021, str. 21–85.

Anja Marković

University of Belgrade – Faculty of Political Science

RESILIENCE OF CHILDREN AND YOUNG
PEOPLE IN FORCED MIGRATION ON THE
BALKAN ROUTE

Abstract

This paper addresses the development and implementation of effective psychosocial support strategies aimed at fostering resilience in children and youth in forced migrations, with the goal of preserving their mental health and enhancing their ability to cope with challenges on their journey and integration into a new social environment. The research combines a theoretical review of resilience characteristics and an analysis of the migration context on the Balkan route, as well as the identification of risk and protective factors. The paper also includes findings directly obtained from a qualitative study conducted with a sample of 23 professionals in Serbia providing psychosocial support to this group. The results provide insight into the forms, characteristics, and effectiveness of psychosocial support in correlation with the development of resilience in children and youth. A significant aspect is the reflection on challenges faced by these professionals, including systemic challenges, collaboration between government and non-governmental sectors, and insufficient support in their work. The contribution of this research also lies in providing concrete recommendations for addressing these issues.

Keywords:

resilience, children and youth in forced migrations, psychosocial support, mental health, Balkan route.

Ljubo Lepir*

Univerzitet u Banjoj Luci – Fakultet političkih nauka u Banjoj Luci

Svetlana Ristić**

Univerzitet u Banjoj Luci – Fakultet političkih nauka u Banjoj Luci

Krizni menadžment u socijalnoj zaštiti – slučaj pandemije***

Apstrakt

Pandemija je donijela čitav niz promjena na polju pružanja socijalnih usluga. Uobičajeni modeli upravljanja na polju pružanja usluga socijalne zaštite preko noći su se iz temelja promijenili zbog obaveza poštovanja epidemioloških mjera. Čak su i prioritetne oblasti socijalne zaštite doživjele promjene koje su se odrazile na ispunjavanje ključnih principa u radu sa korisnicima, dostupnost i pravovremenost u postupanju. Predmet rada jesu upravo te promjene.

Rad je zasnovan na rezultatima provedenog istraživanja o funkcionisanju sistema zaštite i podrške žrtvama nasilja u porodici u Republici Srpskoj, sa fokusom na promjene koje su se desile u upravljanju centrom za socijalni rad, jednom od ključnih subjekata tog sistema. Primjenjujući funkcionalističko-strukturalistički pristup u teorijskom određenju predmeta analize, istraživanje je provedeno upotrebom empirijskih istraživačkih instrumenata, ankete sa stručnim radnicima i intervjui sa direktorima centara za socijalni rad.

* ljubo.lepir@fpn.unibl.org

** svetlana.ristic@fpn.unibl.org

*** Rad je nastao na osnovu dijela istraživanja provedenog tokom izrade master rada Svetlane Ristić na temu „Upravljanje sistemom zaštite i podrške žrtvama nasilja u porodici tokom pandemije COVID-19 u Republici Srpskoj”.

Nešto više od polovine stručnih radnika su mišljenja da su centri bili u potpunosti nepripremljeni za vanrednu situaciju prouzrokovanu pandemijom. Više od trećine ispitanika su stava da su se organizacija i način rada centra mijenjali iz dana u dan, sa naglaskom na uvođenje restrikcija u pogledu kontakata sa korisnicima, izlazaka na teren i radnog vremena ustanove. Direktori centara za socijalni rad su istakli da je multisektorska saradnja u procesuiranju slučajeva nasilja u porodici bila svedena na neformalne mehanizme komuniciranja, te da je koordinacija postupanja „odozgo” u potpunosti izostala.

Rezultati istraživanja su pokazali da su promjene u upravljanju centrima za socijalni rad tokom pandemije bile velike, ta da su negativno uticale na ostvarivanje principa dostupnosti i pravovremenosti u postupanju prema žrtvama nasilja u porodici.

Ključne riječi:

krizni menadžment, socijalna zaštita, nasilje u porodici, pandemija

UVOD U PREDMET ISTRAŽIVANJA

Pandemija virusa COVID-19 uticala je na sve segmente društva time što je donijela osjećaj ekstremne ugroženosti života građana. Ugroženost je proizlazila, prije svega, od neposredne zdravstvene opasnosti koja se pojavila, od posljedica koje su uslijedile, ali i od prekida uobičajenih tokova života među koje spada i prekid rada javnih institucija putem kojih građani zadovoljavaju svoje životne potrebe. Osim što je značajno izmijenila život ljudi, preusmjerila tokove ekonomskih aktivnosti i u potpunosti promijenila socijalno okruženje, ona je sa sobom donijela čitav niz promjena unutar organizacije i funkcionisanja javnih sistema društvenog djelovanja. Sistemi zaštite i podrške, koji su trebali biti u funkciji građana doživjeli su kolaps koji se ogledao u potpunom nesnalaženju ključnih aktera. Javne institucije, ustanove za podršku i javni servisi bili su na udaru nove situacije kako zbog povećanih potreba građana tako i zbog primjene veoma restriktivnih mjera koje su nametnule epidemiološke službe i koje su uticale na njihove funkcionalnosti. U takvoj situaciji bilo je potrebno organizovati proces rada koji bi omogućavao pristupačnost usluga uz maksimalno obezbjeđivanje sigurnosti građana, korisnika usluga, jer, kako se navodi u publikaciji Crvenog krsta „Kada se dogodi krizna situacija, nesreća velikih razmjera ili katastrofa, svijet kojeg smo dotada poznavali iz temelja se mijenja, a osjećaj sigurnosti pojedinca i zajednice ozbiljno je ugro-

žen”.¹ Upravo, osjećaj sigurnosti je nešto što je određivalo funkcionalnost javnih sistema i u Bosni i Hercegovini tokom trajanja pandemije.²

Od samog početka pandemije javnost u Bosni i Hercegovini i Republici Srpskoj pokazala je visok stepen zainteresovanosti za sve što se tiče novog virusa korone i posljedica koje sa sobom donosi kako na ljudsko zdravlje tako i na društvo uopšte.³ Očekivano, najveća zainteresovanost ispoljena je za zdravstveni aspekt pandemije dok su druge oblasti u početku ostale po strani⁴. Međutim, veoma brzo se uvidjelo da pandemija i njene posljedice utiču i na polju djelovanja drugih sistema društvenog djelovanja. Veoma restriktivne epidemiološke mjere uslovile su nove režime rada institucija, restrikcije u pružanju usluga, uvedeni su novi protokoli postupanja i novi načini ophođenja institucija sa građanima. Građani su bili primorani da čekaju u dugim redovima ispred zgrada institucija, a službenici u institucijama su postali nedostupni. Preko noći, više se niko nije pozivao na standarde i prava. Zaposleni u institucijama i građani su prešutno u jednom trenutku pristali na ograničenja i uskraćivanja koja nisu bila zamisliva u normalnom vremenu. Sve se to pravdalo kriznom situacijom i potrebom spasavanja života ljudi.⁵

Smisao postojanja javnih sistema nalazi se u potrebi da se odgovori na potrebe građana. Njihova svrha je da se obezbijede resursi (materijalni, ljudski) kako bi se građanima pružila adekvatna podrška u svim situacijama. Međutim, kada se desi velika kriza, svi u društvu, svaki pojedinac, svaka zajed-

¹ Dejan Ajduković, Linda Rajhvan Bulat i Marina Ajduković, *Psihosocijalna podrška u kriznim situacijama velikih razmjera*, Hrvatski crveni križ, Zagreb. Dostupno preko: <https://www.hck.hr/UserDocsImages/publikacije/Priru%C4%8Dnici/Prirucnik%20-%20Psihosocijalna%20podrska%20u%20kriznim%20situacijama.pdf> (Pristupljeno 20. decembra 2023), str. 3.

² Ljubo Lepir, *Procjena uticaja pandemije na odgovor institucija na rodno zasnovano nasilje u Republici Srpskoj*. Gender centar Vlade RS, Beograd, 2021. Dostupno preko: https://www.vladars.net/sr-SP-Cyrl/Vlada/centri_/gendercentarrs/Dokuments/ (Pristupljeno 12. decembra 2023).

³ UNICEF: Procjena posljedica COVID-19 na društvo u Bosni i Hercegovini. Dostupno preko: <https://www.unicef.org/bih/media/5786/file/Procjena%20posljedica%20COVID-19%20na%20dru%C5%A1tvo%20u%20Bosni%20i%20Hercegovini.pdf> (Pristupljeno 25. decembar 2023).

⁴ Vlado Turjačanin i drugi, *Nova normalnost: Percepcija, stavovi i ponašanja građana Bosne i Hercegovine na početku pandemije COVID-19*. Friedrich-Ebert-Stiftung, Sarajevo 2020. Dostupno preko: <http://library.fes.de/pdf-files/bueros/sarajevo/16954-20201202.pdf> (Pristupljeno 20. decembra 2023).

⁵ Ljubo Lepir, *Sistemski odgovor na nasilje u porodici tokom pandemije*, u zborniku radova sa konferencije ALOPS22, Beograd, 2022., str. 336.

nica, pa tako i svaki javni sistem dolazi u fazu traženja odgovora a potom i prilagođavanja na novonastalu situaciju. S obzirom na to da krizna situacija sa zdravstvenim posljedicama ugrožava živote građana, funkcionalnost javnih sistema u kriznim situacijama eksplicitno je vezana za ostvarivanje prava na život. Što je funkcionalnost manja veći je i rizik za živote građana, i obrnuto, postizanje većeg nivoa funkcionalnosti javnih sistema u vremenima kriza, smanjuje životne rizike u kojima se građani nalaze.

U svakoj krizi traže se odgovori na tri ključna pitanja: kako odgovoriti na iznenadnu prijetnju, kako iznaći modele hitnog djelovanja i kako se nositi sa neizvjesnošću događaja. Prijetnja za funkcionisanje sistema tiče se održivosti njegove funkcionalnosti. Hitnost u djelovanju podrazumijeva sposobnost brzog odlučivanja, a u uslovima opšte neizvjesnosti to podrazumijeva stvaranje planova zasnovanih na projekcijama koje moraju biti utemeljene na procjeni rizika i mogućnosti subjekata (javnih institucija) da mogu odgovoriti na te rizike.

Kakve posljedice će kriza ostaviti na organizaciju ili sistem uveliko zavisi i od samih karakteristika i prirode te organizacije ili sistema. To znači da organizacije/sistemi koje imaju slabiju moć adaptacije, sporije reaguju, manje pripremljen kadar i lošije upravljanje, vrlo vjerovatno pretrpeće veću štetu što će značiti i lošije usluge javnih servisa. Veoma važan element za adekvatan odgovor javnih sistema na krizu jesu razvijeni mehanizmi i spremnost za rad u vanrednim situacijama. Mehanizmi se prepoznaju u vidu razvijenih planskih dokumenata kojim se predviđen brz i hitan odgovor i pokretanje djelovanja u novonastalim okolnostima, sa nešto drugačijim prioritetima.⁶

Sistem socijalne zaštite ima veoma značajnu ulogu u kriznim situacijama, samim tim što je organizovan da pruža podršku građanima kada se nađu u stanju socijalne potrebe, a krizna situacija je zasigurno jedan od generatora socijalne potrebe kod građana. Ključna institucija u ovom sistemu jeste centar za socijalni rad, koji predstavljaju višefunkcionalne ustanove socijalne zaštite, u kojima se neposredno ili posredno zadovoljava većina socijalno-zaštitnih potreba građana i njihovih porodica u jednoj zajednici.⁷ Kao što se navodi u Zakonu o socijalnoj zaštiti Republike Srpske u članu 2., „socijalna zaštita je djelatnost od opšteg interesa za Republiku Srpsku, kojom se pruža pomoć licima kada se nađu u stanju socijalne potrebe i preduzimaju potrebne mjere

⁶ Svetlana Ristić, *Upravljanje sistemom zaštite i podrške žrtvama nasilja u porodici tokom pandemije COVID-19 u Republici Srpskoj*, master rad na studiju socijalni rad Fakulteta političkih nauka u Banjoj Luci, 2024, str. 45.

⁷ Tomislav Krgović i Milorad Milovanović, *Centri za socijalni rad. Nastanak – praksa – perspektiva*, Udruženje stručnih radnika socijalne zaštite Republike Srbije, Beograd, 2003, str. 35.

radi sprečavanja nastajanja i otklanjanja posljedica takvog stanja". Isto tako, zakon propisuje obavezu djelovanja centra za socijalni rad u kriznim situacijama. Članom 18., tačk 8., definisano je da lice ili porodica postaju korisnikom sistema socijalne zaštite, pored ostalog, i kada dođe u stanje socijalne potrebe zbog posljedica elementarne nepogode.⁸ Iz ovoga proizilazi da su centri za socijalni rad nezaobilazni subjekti zaštite i podrške građanima u kriznim situacijama.

Nasilje u porodici čini i jeste jedan od najurgentnijih socijalnih problema kojima se bave centri za socijalni rad. Članom 17. Zakona o socijalnoj zaštiti Republike Srpske, definisano je da su žrtve porodičnog nasilja jedna od prioritarnih grupa u pružanju usluga socijalne zaštite. Prema istom članu, žrtve nasilja u porodici je svako lice (maloljetno ili punoljetno) kome se u porodičnom okruženju nanosi fizička, psihička, ekonomska i seksualna patnja ili emocionalna bol, kao i prijetnja takvim djelima, a koje se zbog tih okolnosti nađe u stanju socijalne potrebe. Posljedice nasilja u porodici se smatraju dovoljnim kriterijumom da se lice nađe u stanju socijalne potrebe, pa samim tim, centar za socijalni rad dužan je, u saradnji sa ostalim subjektima, da pruži adekvatnu zaštitu i podršku takvom licu.⁹ U vremenu krize prouzrokovane pandemijom virusa COVID-19, došlo je do eskalacije nasilja u porodici, a samim tim i potrebe za većim angažmanom stručnih radnika u centrima za socijalni rad.¹⁰ Zabrana kretanja, smanjena mogućnost komunikacije, prisiljenost žrtve da boravi u istom prostoru sa nasilnikom i restrikcije u radu javnih službi, doveli su žrtve nasilja u bezizlaznu situaciju.¹¹

Centri za socijalni rad kao jedan od subjekata zaštite i podrške žrtvama nasilja u porodici, morali su odgovoriti na novonastalu situaciju, a ključni preduslov efikasnosti mjera socijalne zaštite nalaze se u ostvarivanju saradnog odnosa na relaciji stručni radnik – korisnik. Upravo ostvarivanje tog odnosa postalo je nepremostiv problem socijalne zaštite tokom krizne situacije izazvane pandemijom virusa COVID-19. Zbog činjenice da su epidemiološke mjere zabranjivale bilo kakve kontakte među ljudima, ostvarivanje saradnog odnosa sa korisnikom gotovo da nije bilo moguće. Zbog toga, kao i drugi

⁸ „Sl. glasnik RS”, br. 37/2012, 90/2016, 94/2019, 42/2020 – dr. uredba i 36/2022.

⁹ Dragana Šćepović i Ljubo Lepir, *Nasilje u porodici*, Fakultet političkih nauka, Banja Luka, 2023, str. 240.

¹⁰ Nikolina Grbić Pavlović, *Nasilje u porodici u doba pandemije*. Fridrich Ebert Stiftung, Sarajevo, 2020, str. 13. Dostupno preko na: <https://library.fes.de/pdf-files/bueros/sarajevo/16867.pdf>.

¹¹ Ljubo Lepir, *Procjena uticaja pandemije na odgovor institucija na rodno zasnovano nasilje u Republici Srpskoj*. Gender centar Vlade RS, Beograd, 2021. Dostupno preko: https://www.vladars.net/sr-SP-Cyrl/Vlada/centri_/gendercentarrs/Dokuments/ (Pristupljeno 12. decembra 2023).

javni servisi podrške tokom pandemije, sistem socijalne zaštite našao se pred velikim izazovom, da svoje djelovanje uskladi sa higijensko-epidemiološkim mjerama i da istovremeno bude dostupan korisnicima. Obzirom da je nastupila kriza, samo upravljanje u centrima za socijalni rad imalo je karakteristike kriznog upravljanja, koje Kešetović i Tot definišu kao „skup funkcija ili procesa kojima je cilj identificirati, izučiti i predvidjeti moguće krizne situacije i uspostaviti posebne načine koji će organizaciji omogućiti sprečavanje krize ili efikasnu reakciju i njezino uspješno rješavanje uz minimiziranje posljedica i što brži povratak u normalno stanje”, te naglašavaju da efikasno upravljanje javnim sistemima u kriznim situacijama ključno je za obezbjeđivanje socijalne sigurnosti ljudi.¹²

Centri za socijalni rad nalaze se na prvim linijama kada su u pitanju reagovanja na stanje iznenadnih socijalnih potreba izazvanih nasiljem u porodici.¹³ Shodno tome, krizno upravljanje za sistem socijalne zaštite, odnosno centre za socijalni rad, predstavlja važan segment u obezbjeđivanju adekvatne podrške građanima koji se zbog posljedica nasilja u porodici nađu u stanju socijalne potrebe.

Misija OESCE-a u svojoj analizi stanja u BiH na početku pandemije iznijela je zabrinutost da sistem socijalne zaštite nije bio spreman za krizu kakva je bila pandemija COVID 19. Iako su centri za socijalni rad u BiH, nakon velike krize koja ih je zadesila tokom katastrofalnih poplave 2014 godine,¹⁴ imali izrađene planove za postupanje u vanrednim situacijama koji su trebali služiti upravljanju ovom ustanovom u slučaju krize, takvi planovi ipak nisu bili od posebno velike pomoći kada je pandemija nastupila. Specifične okolnosti koje je pandemija donijela dovele su do drugačijeg djelovanja ustanova socijalne zaštite, radno vrijeme je bilo skraćeno, radilo se putem telefona, neki ključni modeli rada su izostajali.¹⁵

¹² Želimir Kešetović i Ivan Toth, *Problemi kriznog menadžmenta*, Veleučilište Velika Gorica, 2012, str. 55.

¹³ Dragana Šćepović (ur), *Priručnik – Multisektorski odgovor na nasilje nad ženama i nasilje u porodici*, Gender centar Vlade Republike Srpske, Banja Luka, 2018, str. 34.

¹⁴ *Priručnik za djelovanje centara za socijalni rad u vanrednim situacijama izazvanim prirodnim nesrećama*. Ministarstvo zdravlja i socijalne zaštite RS, Banja Luka, 2015. Dostupno preko: <https://vladars.rs/sr-SP-Cyrl/Vlada/Ministarstva/MZSZ/Documents/> (Pristupljeno 12. decembra 2023).

¹⁵ OSCE, *Odgovor na krizu uzrokovanu pandemijom COVID 19: analiza iz perspektive ljudskih prava i rodne ravnopravnosti*, Dostupno preko: <https://www.osce.org/hbs/mission-to-bosnia-and-herzegovina/470658> (Pristupljeno 24. decembra 2023).

Imajući u vidu da je Centar za socijalni rad javna ustanova, koji važi za osnovnu ili matičnu ustanovu socijalne zaštite, koji jedini provodi djelatnost socijalne zaštite i socijalnog rada na nivou jedinice lokalne samopurave, jasan je bio razlog neophodnosti efikasnog funkcionisanja ove ustanove u vremenu pandemije. Direktori centara za socijalni rad kao top menadžeri u svojim organizacijama suočili su se sa brojnim problemima same organizacije djelovanja ustanove tokom pandemije, jer je priroda djelatnosti takva da podrazumijeva mehanizme koji su strogo bili zabranjeni epidemiološkim mjerama – ostvarivanje ličnih kontakata sa drugim ljudima. Sem toga, funkcionisanje centra za socijalni rad u vremenu pandemije i ostvarivanje njegove uloge u procesuiranju slučajeva nasilja u porodici, imalo je svoju višedimenzionalnost koja je podrazumijevala uključivanje drugih subjekata zaštite i podrške koji su takođe radili u otežanim uslovima. U takvim okolnostima, bilo je potrebno obezbjediti dostupnost usluga, posebno za hitne i delikatne slučajeve gdje je angažman socijalnog radnika bio ključan sa aspekta ostvarivanja sigurnosti žrtve nasilja u porodici. Ovakve prilike uticale su na djelovanje ustanove ali i na upravljanje istom, stoga je predmet analize kojom se bavi ovaj rad menadžment u centrima za socijalni rad tokom pandemije, sa fokusom na procesuiranje slučajeva nasilja u porodici. Istraživanjem se nastojalo odgovoriti na ključna pitanja kriznog menadžmenta u centrima za socijalni rad tokom pandemije: Koje su karakteristike kriznog menadžmenta u centrima za socijalni rad tokom pandemije?, te Kako su se provodile ključne funkcije upravljanja tokom pandemije u centrima za socijalni rad?

METODOLOŠKI OKVIR ISTRAŽIVANJA

Istraživanjem je obuhvaćeno deset centara za socijalni rad iz Republike Srpske, iz deset lokalnih zajednica, i to: Banja Luke, Dervente, Prijedora, Mrkonjić Grada, Doboja, Modriče, Dervente, Bijeljine, Čelinca i Prnjavora. Terenski dio istraživanja i prikupljanje podataka, provedeni su u periodu februar – maj 2023. godine. U istraživanju je učestvovalo 50 ispitanika, 40 stručnih radnika angažovani na poslovima socijalne zaštite u centrima za socijalni rad i 10 menadžera (direktora) tih ustanova.

Osnovno istraživačko pitanje odnosilo se na ispunjavanje osnovnih funkcija upravljanja u centrima za socijalni rad tokom pandemije, a na primjeru djelovanja u slučajevima nasilja u porodici, a glasilo je: *Da li su centri za socijalni rad kao stručne ustanove socijalne zaštite ispunjavali osnovne funkcije upravljanja tokom krizne situacije prouzrokovane pandemijom virusa COVID-19, a vezano za procesuiranje slučajeva nasilja u porodici?*

Istraživanje je podrazumijevalo korištenje dva istraživačka instrumenta: anketu i intervju. Anketa je rađena sa stručnim radnicima, a intervjui su provedeni sa menadžerima/direktorima. Anketa je bila fokusirana na ispitivanje stavova stručnih radnika o primjeni četiri ključne funkcije upravljanja u kriznoj situaciji. Ispitivani su stavovi o planiranju, organizovanju, vođenju i kontroli u centrima za socijalni rad tokom pandemije, odnosno, od marta 2020. do decembra 2021. godine. Za svaku funkciju posmatrani su ključni elementi koji je čine dijelom ukupnog procesa upravljanja. Za planiranje to su sljedeći elementi: postojanje i primjenjivost planova za vanredno postupanje, pripremljenost za krizu, strah i neizvjesnost. Za funkciju organizovanja posmatrani elementi su: reorganizacija, podjela posla, interna i eksterna komunikacija. Za funkciju vođenja to su: postojanje stručne pomoći podrške, postojanje treninga edukacija za rad u vanrednim okolnostima, motivisanje i podrška. Za funkciju kontrole to su: provođenje redovnih kontrolnih mehanizama, postojanje vanrednih kontrolnih mehanizama, predviđanje poteškoća u radu.

Intervju koji je proveden sa menadžerima (direktorima) centara za socijalni rad bio je polustrukturisani intervju. U ovakvom intervjuu istraživač ima unaprijed pripremljen podsjetnik za intervju, koji sadrži teme i okvirna pitanja o kojima se želi razgovarati sa ispitanicima, ali slijedi logiku logiku razgovora i slobodu ispitanika u odgovaranju, pazeći pritom da su sve teme razgovora obuhvaćen¹⁶. Stoga teme intervju bile su: načini planiranja tokom pandemije, pridržavanje postojećih kriznih planova, pripremljenost na krizu, postojanje straha među zaposlenima, način organizovanja posla i djelovanja tokom pandemije, kvalitet i vid unutrašnje i spoljne komunikacije i problemi vezani za to, načini motivisanja i pužanja podrške podređenima, te provođenje kontrole u novonastalim uslovima.

Obrada podataka dobivenih anketom vršena je klasičnim metodama deskriptivne statistike, a analiza odgovora dobijenih intervjuom obavljena je kvalitativnom metodologijom što je podrazumijevalo izdvajanje značajnih elemenata na osnovu kojih se mogla raditi generalizacija pojave.

OSNOVNI NALAZI ISTRAŽIVANJA

Planiranje

Planiranje u ustanovama socijalne zaštite predstavlja operativni vid aktivnosti kojim se uspostavljaju mehanizmi ispunjavanja zadatih ciljeva ustanove.

¹⁶ A. Tkalac Verčić, D. Sinčić Čorić, N. Pološki Vokić, *Priručnik za metodologiju istraživačkog rada*, M.E.P., d.o.o. Zagreb, Zagreb 2010.

Ono se odnosi na predviđanje izvršenja tačno određenih zadataka koji proizilaze iz same djelatnosti ustanove, pri čemu se određuje ono što treba uraditi, ko će to uraditi, uz koje resurse i za koliko vremena. Svako planiranje podrazumijeva da se aktivnosti dešavaju u određenom kontekstu. U kontekstu vanrednih (kriznih) situacija, planiranje mora uzeti u obzir posebne okolnosti u kojima ustanova treba da ostvaruje svoju funkciju, a to su hitnost i nesigurnost u postupanju, te neizvjesnost u očekivanju.¹⁷

Planiranje u centrima za socijalni rad tokom pandemije imalo je odlike ad hoc aktivnosti što je podrazumijevalo postupanje koje je proizlazilo iz konkretne situacije. S obzirom na to da planova za postupanje u vanrednim situacijama nije bilo, ovakav odnos menadžera prema funkciji planiranja bio je očekivani. U većini slučajeva postojeći planovi za postupanje u vanrednim slučajevima nisu bili primjenjivi. Iskazi direktora centara za socijalni rad potvrdili su ove početne konstatacije. Najčešći stav koji se mogao čuti od menadžera bio je: *'Planovi koje smo imali nisu bili u potpunosti upotrebljivi'*. Umjesto primjene konzistentnog plana djelovanja, pribjegavalo se adaptaciji na novonastale okolnosti i na konstantne promjene koje su dolazile sa promjenama epidemiološke stanja. Čak i tamo gdje su postojali kakvi takvi planovi za djelovanje u vanrednim situacijama, nespremnost za plansko postupanje bilo je dominantna karakteristika u centrima za socijalni rad. Tome nalazu u prilog idu često izgovoreni stavovi od strane direktora centara za socijalni rad: *'Pandemija nas je sve zatekla'*, *'Nismo mogli biti spremni za ovakvu vanrednu situaciju'*.

Rezultati ankete koja je provedena među neposrdnim izvršiocima, pružaocima usluga socijalne zaštite (stručnim radnicima), takođe potvrđuju ove generalne stavove o nepripremljenosti za djelovanje u kriznim situacijama. Analizom parametara deskriptivne statistike izdvojena su tri dominantna stava koja daju sliku šta se dešavalo sa funkcijom planiranja tokom pandemije u centrima za socijalni rad.

¹⁷ Priručnik za djelovanje centara za socijalni rad u vanrednim situacijama izazvanim prirodnim nesrećama. Ministarstvo zdravlja i socijalne zaštite RS, Banja Luka, 2015. Dostupno preko: <https://vladars.rs/sr-SP-Cyrl/Vlada/Ministarstva/MZSZ/Documents/> (Pristupljeno 12. decembra 2023).

Tabela 1. Odgovori stručnih radnika iz centara za socijalni rad na set tvrdnji o planiranju, u %

	1	2	3	4	5	M	Mod	Med	SD	Skew	Kurt
Tokom pandemije je postojala nesigurnost među mojim kolegama šta uraditi u datom trenutku.	10,0	25,0	20,0	27,5	17,5	3.18	4	3.0	1.279	-0.112	-1.105
Tokom pandemije više smo se prilagođavali datoj situaciji nego što smo pratili postojeće planove postupanja.	2,5	22,5	10,0	60,0	5,0	3.43	4	4.0	0.984	-0.799	-0.480
Efekti našeg djelovanja tokom pandemije bili bi bolji da smo imali razrađen mehanizam postupanja u ovakvim situacijama.	7,5	5,0	22,5	52,5	12,5	3.58	4	4.00	1.035	-1.087	1.094

Legenda: 1 – uopšte se ne slažem, 2 – ne slažem se, 3 – ne znam/nemam stav, 4 – slažem se, 5 – u potpunosti se slažem

Kao što se može vidjeti iz tabele br. 1., skoro jedna polovine (45%) stručnih radnika centara za socijalni rad ima stava da je postojala nesigurnost među kolegama šta uraditi u datom trenutku, odnosno 27,5% ih se slaže, a 17,5% u potpunosti se slaže sa stavom *Tokom pandemije je postojala nesigurnost među mojim kolegama šta uraditi u datom trenutku*. Daleko veći postotak ispitanika (65%) se slaže sa stavom da se tokom pandemije vršilo prilagođavanje datoj situaciji nego što se postupalo prema nekom planu, što govori i vrijednosti asimetrije (skewness). Naime, negativna vrijednost ovog parametra ukazuje na tendenciju pozitivnog određenja prema ovom stavu. Još veća naklonjenost iskazivanju pozitivnog stava uočena je kod stava *Efekti našeg djelovanja tokom pandemije bili bi bolji da smo imali razrađen mehanizam postupanja u ovakvim situacijama*, gdje je uočena još veća tendencija slaganja sa ovim stavom.

Ovakvi pokazatelji deskriptivne statistike potvrđuju tezu da planiranja kao systemske aktivnosti tokom pandemije nije bilo u centrima za socijalni rad, da su centri radili po principu snalaženja u zavisnosti od opšte situacije, te da je to skupa izazivalo nesigurnost postupanja stručnih radnika u centrima za socijalni rad. Može se reći da su strah i neizvjesnost pratili zaposlene u centrima za socijalni rad čitavo vrijeme pandemije, a da je plansko djelovanje bilo potisnuto. Takav slijed stvari zasigurno je uticao na marginalizaciju interesa i potreba korisnika, u ovom slučaju interesa i korisnika žrtva nasilja u

porodici, kojih je bilo sve više jer su uslovi koje su nametnule epidemiološke mjere pogodovala eskalaciji nasilja u porodici.¹⁸

Organizovanje

Organizovanje, kao druga funkcija upravljanja, predstavlja proces preraspodjele poslova i aktivnosti unutar ustanove. Njome se realizuju operativni ciljevi planiranja. Za uspješno ostvarivanje funkcije organizovanja neophodni su resursi, a to podrazumijeva, materijalno-tehničke, finansijske i ljudske resurse. Ustanove socijalne zaštite imaju posebnu organizaciju poslova koja zavisi i od potreba korisnika, što znači da se organizacioni model treba prilagoditi specifičnom načinu pružanju socijalnih usluga.¹⁹ Organizacija pružanja usluga u centrima za socijalni rad tokom krizne situacije podrazumijeva korištenje dostupnih resursa sa posebnim prilagođavanjem na novonastale okolnosti.²⁰ Pandemija koja je izazvana virusom COVID-19, zbog specifičnosti ugrožavanja zdravlja i života ljudi, donijela je veoma restriktivne mjere koji su po prirodi stvari ograničile postojeću organizacionu strukturu rada centara za socijalni rad.

Reorganizacija posla bila je ključna odlika uspostave radnog procesa u centrima za socijalni rad tokom pandemije. Pod pritiskom uputa (naredbi) o poštovanju higijensko-epidemioloških mjera, te stanja ljudskih resursa koji su bili desetkovani zbog oboljevanja, u centrima se pribjeglo novoj raspodjeli poslova i uspostavi nove organizacije koja često nije pratila logiku potreba već je bila zasnovana na pristupu „snađi se kako znaš”. Rad od kuće, rad u smjenama, rad putem telefona su neki od modela koji su se počeli primjenjivati u tom periodu. Neki centri su čak u potpunosti prekinuli rad ustanove bez posebnog obrazloženja i upustva građanima kome da se jave. Direktori još ističu i da su samo organizaciju rada mijenjali i adaptirali skladno promjenama u epidemiološkoj situaciji u zemlji: *'Pratili smo upute koje smo dobijali od Ministarstva i prema tome organizovali svoj rad'*.

Standardni metodi rada, koji su inače primjenjivani u slučajevima nasilja u porodici, kao što su izlazak na teren ili primjena multisektorskog timskog odlučivanja, u centrima neko vrijeme nisu uopšte praktikovani. Međutim, stavovi direktora o efikasnosti nove organizacije bili su pozitivni, ali to ne treba uzimati kao previše značajno s obzirom na izraženi konformizam i potrebu

¹⁸ Ljubo, Lepir, *Sistemska odgovor na nasilje u porodici tokom pandemije*, u zborniku radova sa konferencije ALOPS22, Beograd, 2022, str. 335–349.

¹⁹ *Priručnik za djelovanje centara za socijalni rad u vanrednim situacijama izazvanim prirodnim nesrećama*, Ministarstvo zdravlja i socijalne zaštite Republike Srpske, Banja Luka, 2015, str. 32.

²⁰ Isto.

da se stanje prikaže u idealnom svjetlu.²¹ Komunikaciju unutar centra direktori ocjenjuju kao intenzivnu i dobru, jer su se koristili svi dostupni vidovi komunikacije, uključujući i internet platforme. Za komunikaciju sa drugim subjektima zaštite, direktori su imali podjeljenja mišljenja, no ipak većina je intersektorsku komunikaciju ocjenila kao dobru sa manjim oscilacijama, dok je manji broj onih direktora koji su prepoznali da je komunikacija, odnosno sam kvalitet komunikacije bio u padu.

Stavovi stručnih radnika o organizaciji rada u centrima za socijalni rad tokom pandemije, daju nešto drugačiju sliku o organizaciji posla tokom pandemije.

Tabela 2. Odgovori stručnih radnika iz centara za socijalni rad na set tvrdnji o organizovanju, u %

	1	2	3	4	5	M	Mo	Med	SD	Skew	Kurt
Timski rad i odlazak na teren su ključni modeli organizovanja rada na slučajevima nasilja u porodici čiji izostanak/smanjenje tokom pandemije je imalo negativan uticaj na zaštitu žrtve.	10,0	35,0	12,5	35,0	7,5	2.95	2	3.00	1.197	0.006	-1.218
Izostanak neposredne komunikacije sa žrtavama nasilja tokom procesuiranja slučajeva umanjilo je kvalitet i rezultate mjera zaštite i podrške.	10,0	25,0	22,5	40,0	2,5	3.0	4	3.00	1.086	-0.379	-0.967
Problemi otežane komunikacije sa drugim subjektima zaštite i podrške uticala je na manju efikasnost u procesuiranju slučajeva nasilja u porodici.	7,5	27,5	25,0	30,0	10,0	3.08	4	3.00	1.141	-0.044	-0.881

Legenda: 1 – uopšte se ne slažem, 2 – ne slažem se, 3 – ne znam/nemam stav, 4 – slažem se, 5 – u potpunosti se slažem

²¹ Tokom neformalnog dijela razgovora neki direktori su jasno dali do znanja da „organizacija posla jednostavno nije funkcionisala” tokom pandemije.

Mišljenja o značaju provođenja ili neprovođenju timskog rada na procesuiranju slučajeva nasilja podijeljena su među neposrednim izvršiocima, stručnim radnicima u centrima za socijalni rad. Skoro identičan postotak stručnih radnika izrazilo je slaganje (35,0% se slaže, a 7,5% u potpunosti slaže) odnosno neslaganje (35,00% se ne slaže, a 10,0% u potpunosti ne slaže) sa tvrdnjom: *'Timski rad i odlazak na teren ključni su modeli organizovanja rada na slučajevima nasilja u porodici čiji izostanak/smanjenje tokom pandemije je imalo negativan uticaj na zaštitu žrtve'*. O podijeljenosti stavova stručnih radnika vezano za izostanak timskog rada govori i vrijednost iskrivljenosti (Skewness = 0.006) koja govori o gotovo simetričnoj distribuciji podataka.

Za drugu tvrdnju *'Izostanak neposredne komunikacije sa žrtvama nasilja tokom procesuiranja slučajeva nasilja umanjilo je kvalitet i rezultate mjera zaštite i podrške'*, najveći dio stručnih radnika se izjasnio da se slaže, čak 40,0%, a 2,5% da se u potpunosti slaže. Za ovu tvrdnju tačno jedna četvrtina ispitanika 25,0% je izrazila neslaganje, a 10,0% potpuno neslaganje. Nešto više od jedne petine stručnih radnika su odgovorili opcijom ne znam/ nemam stav. Takođe, stručni radnici su stava da su postojali problemi u komunikaciji sa drugim subjektima zaštite, pa tako za tvrdnju *'Problemi otežane komunikacije sa drugim subjektima zaštite i podrške uticala je na manju efikasnost u procesuiranju slučajeva nasilja u porodici'*, više od trećine stručnih radnika centara za socijalni rad su izrazili slaganje, 30,0% se slaže, a 10,0% u potpunosti slaže. Nešto više od jedne četvrtine ispitanika su odgovorili opcijom ne slažem se 27,5%, a u potpunosti se ne slažem 7,5%. Jedna četvrtina ispitanika/stručnih radnika nije imala stav. Vrijednosti iskrivljenosti distribucije podataka (Skewness = -0.379 i -0.044) za ova dva stava govore o blagoj asimetričnosti prema pozitivnim vrijednostima odgovora ispitanika. Vrijednosti spljoštenosti (Kurtosis = -1.218, -0.967 i -0.881) govore da je distribucija spljoštenija što znači da se odgovori nisu koncentrisali oko srednje vrijednosti već su imali tendenciju „razvučenosti“, odnosno, odgovori su bili više difuznog karaktera.

Vođenje

Vođenje je ona funkcija upravljanja koja direktno povezuje menadžere, njihov uticaj na radnike, odnosno, to je funkcija kojom menadžeri usmjeravaju svoje zaposlene da djeluju u željenom pravcu. Vođenje podrazumijeva aktivnosti motivacije neposrednih izvršilaca. Dakle, iako se tiče rukovodilaca i njihovog postupanja, funkcija vođenja direktno namijenjena neposrednim izvršiocima, ljudima kojima je bila neophodna podrška u procesu rada. U centrima za socijalni rad to su prije svega stručni radnici, pružaoci usluga socijalne zaštite.²²

²² Ana Gavrilović i Mira Ćuk, *Menadžment u sistemu socijalne zaštite*, Fakultet političkih nauka, Banja Luka, 2018, str. 80.

Tabela 3. Odgovori stručnih radnika iz centara za socijalni rad na set tvrdnji o vođenju, u %

	1	2	3	4	5	M	Mo	Med	SD	Skew	Kurt
Imali smo stručnu/supervizijsku podršku u radu na slučajevima nasilja u porodici tokom pandemije.	30,0	35,0	25,0	10,0	0,0	2.15	2	2.00	0.950	0.383	-0.830
Nedostajala su nam uputstva postupanja u ovakvim situacijama od strane viših instanci.	0,0	35,0	22,5	30,0	12,5	3.20	2	3.00	1.067	0.245	-1.251
Osjećaj straha za vlastito zdravlje je bio manji kada sam bio na poslu.	20,0	30,0	30,0	15,0	5,0	2.55	2	2.50	1.131	0.317	-0.572

Legenda: 1 – uopšte se ne slažem, 2 – ne slažem se, 3 – ne znam/nemam stav, 4 – slažem se, 5 – u potpunosti se slažem

Vođenje je tokom pandemije izostajalo u centrima za socijalni rad. Direktori centara, odnosno menadžeri su naglasili da su oni sve upute kao i one koje su dobijali od strane viših instanci prenosili svojim zaposlenima, ali da organizovanog vida treninga, edukacije ili supervizijske podrške nije bilo u prvim talasima pandemije. Direktori su istakli da su bili dostupni svojim zaposlenima za dodatnu pomoć ukoliko bi to pojedinačni slučajevi zahtjevali, te da su preduzimale određene aktivnosti na njihovoj motivaciji, posebno u teškim situacijama. Direktori su takođe iznijeli stav da su osjećaj straha, koji je postojao kod zaposlenih, nastojali ublažiti svakodnevnim kontaktiranjima.

Sa druge strane, zaposleni u centrima za socijalni rad su imali nešto drugačije stavove vezano za ostvarenu podršku od strane rukovodilaca.

Skoro dvije trećine stručnih radnika se izjasnilo da supervizijska podrška nije postojala tokom pandemije, njih 30,0% je označilo opciju u postupnosti se ne slažem, a 35,0% ne slažem se za tvrdnju *'Imali smo stručnu/supervizijsku podršku u radu na slučajevima nasilja u porodici tokom pandemije'*. Za ovu tvrdnju tačno jedna četvrtina ispitanika nije imala stav, a 10,0% je udio onih koji se ne slažu, odnosno, koji su smatrali da je supervizijske podrške ipak bilo, ma šta pod tim podrazumijevali.

Iako su menadžeri naglasili da su pružali uputstva za rad, više od jedne trećine stručnih radnika to negira. Za tvrdnju *'Nedostajala su nam uputstva postupanja u ovakvih situacijama od strane viših instanci'*, čak 30.0% stručnih radnika je odgovorilo da se slaže, a 12.5% da se u potpunosti slaže. Skoro jedna

četvrtina stručnih radnika je izabrala opciju ne znam/nemam stav, dok je oko trećine 35,0% ispitanika izrazilo neslaganje sa navedenom tvrdnjom. Takođe, vrijednost aritmetičke sredine ($M=3.20$), iako je vrijednost standardne devijacije ($SD=1.067$) najveća u odnosu na druga dva stava, idu u prilog konstataciji da su stručni radnici kod ove tvrdnje imali izraženiji stav slaganja.

Treća tvrdnja '*Osjećaj straha za vlastito zdravlje bio je manji kada sam bio na poslu*', je tvrdnja za koju je polovina ispitanika izrazila neslaganje. Njih 20,0% je označilo odgovor u potpunosti se ne slažem, a 30,0% odgovor ne slažem se. Nešto manje od jedne trećine, 30,0% nije imalo stav, a samo jedna petina ispitanika se osjećala sigurno na poslu, odnosno 15,5% stručnih radnika su odgovorili opcijom slažem se, odnosno 5,0% opcijom u potpunosti se slažem za navedenu tvrdnju. Ovi rezultati su potvrdili odsustvo funkcije vođenja, jer da je ona ostvarivana osjećaj nesigurnosti na radnom mjestu kod stručnih radnika bio bi daleko manji.

Kontrola

Kontrola predstavlja postupak povremene provjere načina rada, poštovanja pravila i procedura djelovanja, ostvarivanja rezultata rada i izvještavanje. Kontrola omogućava uvid u realizaciju postavljenih ciljeva i aktivnosti te korekciju djelovanja, a praćenjem se ispunjava osnovna funkcija kontrole.²³ U periodima kriza, kontrola postupanja je od suštinske važnosti jer ona može da ukaže na urgentne potrebe koje proizilaze iz specifičnosti situacije u kojima se zaposleni i čitava ustanova nalazi.

Tokom pandemije kontrola se provodila samo u vidu podnošenja obaveznih izvještaja, kako internih tako i eksternih. Drugih oblika praćenja i kontrole rada centara za socijalni rad nije bilo. Direktori takođe navode da je znatan period bilo nemoguće održavati redovne sastanke koji su posebno značajan kontrolni mehanizam. Kontrolni mehanizmi koji su predviđeni za krizne situacije, odnosno vanredni kontrolni mehanizmi tokom pandemije nisu postojali niti su se razvili u sistemu socijalne zaštite. Direktori takođe ističu da je zbog izostanka vanrednih vidova kontrole tokom perioda pandemije bilo jako teško predvidjeti neke buduće probleme i poteškoće u radu ustanove.

²³ Svetlana Ristić, *Upravljanje sistemom zaštite i podrške žrtvama nasilja u porodici tokom pandemije COVID-19 u Republici Srpskoj*, master rad na studiju socijalni rad Fakulteta političkih nauka u Banjoj Luci, 2024.

Tabela 4. Odgovori stručnih radnika iz centara za socijalni rad na set tvrdnji o vođenju, u %

Odgovori	1	2	3	4	5	M	Mo	Med	SD	Skew	Kurt
Provođenje kontrole je bilo objektivno otežano zbog vanredne situacije.	0,0	10,0	15,0	65,0	10,0	3.75	4	4.00	0.776	-0.909	0.814
Kako bi se lakše nosili sa problemima rada na slučajevima nasilja u porodici neophodno je postojanje vanrednih kontrolnih mehanizama.	0,0	2,5	15,0	65,0	17,5	3.98	4	4.00	0.660	-0.538	1.232
Redovni dnevni sastanci („brifinzi“) na kojima su se analizirali problemi u radu poboljšali su našu efikasnost u procesuiranju slučajeva nasilja u porodici.	2,5	5,0	22,5	62,5	7,5	3.68	4	4.00	0.797	-1.251	2.561

Legenda: 1 – uopšte se ne slažem, 2 – ne slažem se, 3 – ne znam/nemam stav, 4 – slažem se, 5 – u potpunosti se slažem

Kako direktori, tako i stručni radnici prepoznaju da je neprovođenje kontrole bilo veoma značajno u postizanju boljih rezultata rada centara za socijalni rad tokom pandemije. Sa tvrdnjom *'Provođenje kontrole bilo je objektivno otežano zbog vanredne situacije'* složilo se oko tri četvrtine ispitanika, 10,0% ih je odgovorilo da se u potpunosti slaže, 65,0% da se slaže sa pomenutom tvrdnjom, 15,0% je udio ispitanika koji nisu imali stav, a 10,0% stručnih radnika se nije složilo sa ovom tvrdnjom.

Za drugu tvrdnju *'Kako bi se lakše nosili sa problemima rada na slučajevima nasilja u porodici neophodno je postojanje vanrednih kontrolnih mehanizama'* najveći dio ispitanika je izrazio slaganje. Čak 65,0% stručnih radnika se slaže, a 17,5 u potpunosti slaže sa ovom tvrdnjom. Samo 2,5% čine ispitanici koji se nisu složili, a 15,0% nije imalo stav. Ovakvi rezultati govore o visokom nivou svjesnosti stručnih radnika za značaj kontrolnih mehanizama u unapređenju rada centara za socijalni rad posebno u kriznim situacijama.

Izostanak redovnih sastanaka direktora sa stručnim radnicima takođe je predstavljalo nedostatak u procesu upravljanja i ostvarivanju funkcije kontrole. Na tvrdnju *'Redovni sastanci („brifinzi“) na kojima su se analizirali problemi u radu poboljšali su našu efikasnost u procesuiranju slučajeva nasilja u porodici'*, čak 62,5% ispitanika izrazili su svoje slaganje, a 7,5% u potpunosti složilo sa ovom tvrdnjom. Nešto više od jedne četvrtine 22,5% nije imalo stav, a svega

5,0% nije se složilo, odnosno 2,5% ih je zaokružilo opciju u potpunosti se ne slažem.

Tvrđnje koje ukazuju na potrebu provođenje kontrolnih mehanizama dobile su svoju potvrdu i u parametrima srednjih vrijednosti. Naime, vrijednosti aritmetičke sredine ($M > 3.5$), moda ($Mo = 4$) i medijna ($Med = 4.00$), kao i vrijednost skewness-a ($Skew < 0$) pokazuju izrazitu tendenciju slaganja ispitanika sa iznesenim tvrdnjama koje govore upravo o značaj kontrolnih mehanizama tokom kriznih situacija u centrima za socijalni rad.

ZAKLJUČAK

Pandemija virusa COVID-19 donijela je čitav niz promjena kako u individualnim životima ljudi tako isto i na opšte društvenom planu. Promjena prouzrokovanih pandemijom nisu bili pošteđeni ni javni sistemi, čak i oni od čijeg funkcionisanja su zavisili životi ljudi. Zdravstveni sistem bio je jedan od najpogođenijih upravo iz razloga što je njegova funkcionalnost zavisila od poštivanja veoma restriktivnih mjera. Sistem socijalne zaštite takođe morao je zadržati funkcionalnost jer je mnogo ljudi zbog krizne situacije bilo upućeno na podršku ustanova socijalne zaštite. Žrtve nasilja u porodici bile su posebno ugrožene u tom periodu, i to iz dva razloga, jedan je vezan za samu činjenicu da su mjere ograničavanja kretanja pogodovala eskalaciji nasilja, a drugi, dostupnost usluga od strane subjekata sistema zaštite i podrške bila je znatno smanjena. Centar za socijalni rad, kao jedan od subjekata zaštite i podrške žrtvama nasilja u porodici, bio je pogođen posljedicama pandemije koje su se najviše odrazile na njegovu funkcionalnost i efikasnost. Istraživanje koje je provedeno u centrima za socijalni rad ticalo se procesa upravljanja i njegovih funkcija: planiranja, organizovanja, vođenja i kontrole. Analiza dobivenih podataka iz provedenog istraživanja potvrdilo je hipotetičke stavove o nefunkcionalnosti centara za socijalni rad tokom pandemije.

Planiranje se nije provodilo na način kako se to radi u normalnim, ustaljenim okolnostima, već se planiralo samo u pojedinim hitnim slučajevima, odnosno primjenivalo se takozvano ad hoc planiranje. Planski dokumenti koji su postojali nisu bili u potpunosti upotrebljivi pa se pribjegavalo adaptaciji datim okolnostima umjesto praćena planova za djelovanje u vanrednim okolnostima.

Reorganizacija posla je bila osnovna karakteristika funkcije organizovanja tokom pandemije. Nova organizacija pratila je drugačija podjela poslova ali i uvođenje novih modela rada, kao što su rad u smjenama, rad od kuće, rad telefonskim putem, dok su ključni modeli rada sa korisnicima kao što je rad na terenu i timski rad izostali. Takođe komunikacija, iako je imala i nove oblike, bila je slabija, posebno komunikacija sa drugim subjektima zaštita, a što je neophodno za adekvatno i efikasno procesuiranje slučajeva i zaštitu žrtve od nasilja u porodici.

Vođenje se ogledalo samo u davanju uputa za rad, dok organizovanog vida podrške od strane rukovodstva, supervizijske ili stručne, nije bilo. Motivisanje i podrška od strane nadređenih postojala je samo u vidu savjetovanja za neke karakteristične, teške slučajeve u praksi.

Za kontrolu se može reći da je bila minimalna ili da je gotovo i nije bilo. Ogledala se samo u hitnim kontrolnim mehanizmima, dok su neki redovni kontrolni mehanizmi putem kojih se i prepoznaju i rješavaju poteškoće u radu izostali. Takođe nisu postojali ni razrađeni vanredni kontrolni mehanizmi putem kojih bi se prepoznale buduće poteškoće u radu i djelovanju u kriznoj situaciji.

Na kraju, može se konstatovati da su nalazi istaživanja pokazali da je upravljanje u centrima za socijalni rad tokom pandemije bilo je opterećeno i uslovljeno epidemiološkim stanjem odnosno higijensko- epidemiološkim mjerama koje su bile na snazi. Upravljanje u centrima za socijalni rad tokom pandemije imalo je odlike kriznog menadžmenta ali sa izraženim niskim stepenom pripremljenosti za vanredna postupanja, što se odrazilo na nisku efikasnost sistema zaštite i podrške žrtvama nasilja u porodici.

BIBLIOGRAFIJA

1. Ajduković Dejan, Rajhvan Bulat Linda i Ajduković Marina, *Psihosocijalna podrška u kriznim situacijama velikih razmjera*, Hrvatski crveni križ, Zagreb. Dostupno preko: <https://www.hck.hr/UserDocsImages/publikacije/Priru%C4%8Dnici/Prirucnik%20-%20Psihosocijalna%20podrska%20u%20kriznim%20situacijama.pdf> (Pristupljeno 20. decembra 2023).
2. Ana Tkalac Verčić, Dubravka Sinčić Ćorić, Nina Pološki Vokić, *Priručnik za metodologiju istraživačkog rada*, M.E.P., d.o.o. Zagreb, Zagreb, 2010.
3. Gavrilović Ana i Ćuk Mira, *Menadžment u sistemu socijalne zaštite*, Fakultet političkih nauka, Banja Luka, 2018.
4. Kešetović Želimir i Toth Ivan, *Problemi kriznog menadžmenta*, Veleučilište Velika Gorica, 2012.
5. Krgović Tomislav i Milovanović Milorad, *Centri za socijalni rad. Nastanak – praksa – perspektiva*. Beograd: Udruženje stručnih radnika socijalne zaštite Republike Srbije, Beograd, 2003.
6. Lepir Ljubo, *Sistemski odgovor na nasilje u porodici tokom pandemije*, u zborniku radova sa konferencije ALOPS22, Beograd, 2022., str. 335–349.
7. Lepir Ljubo. *Procjena uticaja pandemije na odgovor institucija na rodno zasnovano nasilje u Republici Srpskoj*. Gender centar Vlade RS, Beograd, 2021. Dostupno preko: <https://www.vladars.net/sr-SP-Cyrl/Vlada/centri/gendercentarrs/Dokuments/> (Pristupljeno 12. decembra 2023).

8. OSCE (2020). *Odgovor na krizu uzrokovanu pandemijom COVID-19: analiza iz perspektive ljudskih prava i rodne ravnopravnosti*. Dostupno preko: <https://www.osce.org/hbs/mission-to-bosnia-and-herzegovina/470658> (Pristupljeno 12. decembra 2023).
9. Pavlović Grbić Nikolina, *Nasilje u porodici u doba pandemije*, Fridrich Ebert Stiftung, Sarajevo, 2020. Dostupno preko: <https://library.fes.de/pdf-files/bueros/sarajevo/16867.pdf> (Pristupljeno 26. decembra 2023).
10. *Priručnik za djelovanje centara za socijalni rad u vanrednim situacijama izazvanim prirodnim nesrećama*. Ministarstvo zdravlja i socijalne zaštite RS, Banja Luka, 2015. Dostupno preko: <https://vladars.rs/sr-SP-Cyrl/Vlada/Ministarstva/MZSZ/Documents/> (Pristupljeno 12. decembra 2023).
11. Ristić Svetlana, *Upravljanje sistemom zaštite i podrške žrtvama nasilja u porodici tokom pandemije COVID-19 u Republici Srpskoj*, master rad na studiju socijalni rad Fakulteta političkih nauka u Banjoj Luci, 2024.
12. Šćepović Dragana (ur.), *Priručnik – Multisektorski odgovor na nasilje nad ženama i nasilje u porodici*, Gender centar Vlade Republike Srpske, Banja Luka, 2018.
13. Šćepović Dragana i Lepir Ljubo, *Nasilje u porodici*, Fakultet političkih nauka, Banja Luka, 2015.
14. UNICEF, *Procjena posljedica COVID-19 na društvo u Bosni i Hercegovini*. Dostupno preko: <https://www.unicef.org/bih/media/5786/file/Procjena%20posljedica%20COVID-19%20na%20dru%C5%A1tvo%20u%20Bosni%20i%20Hercegovini.pdf> (Pristupljeno 15. decembar 2023).
15. *Zakon o socijalnoj zaštiti Republike Srpske*, „Sl. glasnik RS”, br. 37/2012, 90/2016, 94/2019, 42/2020 – dr. uredba i 36/2022.

Ljubo Lepir

Faculty of Political Sciences, University of Banja Luka

Svetlana Ristić

University of Banja Luka – Faculty of Political Sciences

CRISIS MANAGEMENT IN SOCIAL PROTECTION — THE CASE OF THE PANDEMIC

Abstract

The pandemic has brought about a series of changes in the field of social protection services. The conventional models of management in the field of social protection services underwent fundamental changes overnight due to the mandate to comply with the epidemiological measures. Even priority areas of social protection went through changes which were refle-

cted in the fulfillment of key principles in working with beneficiaries, accessibility and timeliness in procedures. The subject of the paper is precisely those changes.

The paper is based on the results of research conducted into the functioning of protection and support systems for victims of domestic violence in Republika Srpska, with a focus on changes which occurred in the management of the social welfare center, one of the key entities in that system. Applying a functionalist-structuralist approach to the theoretical determination of the subject of analysis, the research was conducted using empirical research instruments, surveys with professional workers and interviews with directors of social welfare centers.

Just over a half of the professionals believe that the centers were entirely unprepared for the emergency situation caused by the pandemic. More than a third of the respondents are of the opinion that the organization and the mode of operation of the center changed from one day to the next, with an emphasis on implementing restrictions in terms of contact with the beneficiaries, fieldwork, and the business hours of the institution. Directors of social welfare centers have emphasized that multi-sectoral cooperation in prosecuting domestic violence cases was reduced to informal communication mechanisms, and that coordination of actions "from top down" was completely lacking.

The results of the research have shown that changes in the management of social welfare centers during the pandemic were significant and had a negative impact on fulfilling the principles of accessibility and timeliness in dealing with victims of domestic violence.

Keywords:

crisis management, social protection, domestic violence, pandemic.

Buda Methadžović*

Univerzitet Crne Gore – Fakultet političkih nauka

Inicijative socijalnog rada u radu sa ranjivim društvenim grupama u kriznom, ratnom i posleratnom kontekstu: istraživanje i rezultati

Apstrakt

Ovaj istraživački rad analizira ulogu i efikasnost inicijativa socijalnog rada u Crnoj Gori u pružanju podrške ranjivim društvenim grupama tokom kriznih, ratnih i posleratnih perioda. Kroz mešoviti metod istraživanja, uključujući analizu literature, dubinske intervju sa socijalnim radnicima i anketiranje članova pogođenih grupa, istraživanje se fokusira na strategije poboljšanja života ovih grupa u teškim vremenima. Zaključuje se da su inicijative socijalnog rada od suštinskog značaja za unapređenje životnih uslova ranjivih grupa, uz istaknutu potrebu za resursima, obukom socijalnih radnika i saradnjom sa relevantnim akterima. Pravovremena intervencija je ključna, a istraživanje pruža korisne uvide za dalje poboljšanje politika i prakse socijalnog rada u podršci ovim grupama u kriznim i postkonfliktnim situacijama.

Ključne reči:

inicijative socijalnog rada, ranjive društvene grupe, krizni kontekst, ratni period, posleratni period, empirijska istraživanja, efikasnost socijalnog rada

* budamethadzovic94@gmail.com

UVOD

Kontekst istraživanja

Tema istraživanja o ulozi socijalnog rada u Crnoj Gori tokom kriznih, ratnih i posleratnih perioda¹ je izuzetno aktuelna i značajna iz nekoliko ključnih razloga. Prvo, ovo istraživanje bavi se humanitarnom važnošću proučavanja efikasnosti socijalnih inicijativa u poboljšanju života najugroženijih tokom izazovnih vremena. Takođe, analizira se kako socijalni rad doprinosi socijalnoj pravdi, suočavajući se s nepravdom i nejednakošću u posebno teškim situacijama. Povezujući se s praksom, istraživanje identifikuje konkretne strategije i izazove s kojima se socijalni radnici suočavaju, čime doprinosi unapređenju njihove prakse.

Dodatno, aktuelnost ovog istraživanja proizilazi i iz međunarodnog konteksta, jer doprinosi globalnom razumevanju efikasnosti socijalnih inicijativa u kriznim i postkonfliktnim situacijama. Ukratko, istraživanje ne samo da pruža dublje uvide u specifičnosti crnogorskog iskustva, već i šire doprinosi razvoju međunarodne perspektive na temu socijalnog rada u izuzetno izazovnim okolnostima.²

Cilj istraživačkog rada je analizirati efikasnost inicijativa socijalnog rada u podršci ranjivim društvenim grupama tokom kriznih, ratnih i posleratnih perioda u Crnoj Gori. Kroz mešoviti pristup, istraživanje ima za cilj identifikaciju, evaluaciju i prezentaciju ključnih strategija unapređenja života ovih grupa. Specifični ciljevi uključuju analizu inicijativa, procenu njihove efikasnosti, proučavanje resursa, obuke socijalnih radnika i saradnje s relevantnim akterima. Kroz ostvarivanje ovih ciljeva, istraživanje doprinosi boljem razumevanju uloge socijalnog rada u podršci ranjivim društvenim grupama u kriznim i postkonfliktnim situacijama.

Značaj istraživanja u međunarodnom kontekstu

Istraživanje o ulozi socijalnog rada u Crnoj Gori tokom kriznih, ratnih i posleratnih perioda poseduje značajnu relevantnost u međunarodnom kontekstu iz nekoliko ključnih razloga. Prvenstveno, proučavanje iskustava Crne Gore

¹ Krizni, ratni i posleratni periodi u Crnoj Gori obuhvataju ekonomske krize 1990-ih godina, ratove na prostoru bivše Jugoslavije tokom 1990-ih, te period posleratne obnove i sticanja nezavisnosti 2006. godine.

² Izraz „izuzetno izazovne okolnosti” su situacije koje predstavljaju velike teškoće ili prepreke koje je teško prevazići, kao što su ekonomske krize, ratovi, prirodne katastrofe i politička nestabilnost.

pruža dragocene informacije i uvide koji se mogu preneti i primeniti u drugim zemljama suočenim s sličnim izazovima.

Ovo istraživanje takođe doprinosi međunarodnom dijalogu o efikasnosti socijalnih inicijativa u kriznim i postkonfliktnim okolnostima. Razumevanje konkretnih strategija, izazova i uspeha socijalnog rada u Crnoj Gori korisno je za formiranje globalnih smernica i standarda u pružanju podrške ranjivim društvenim grupama u teškim vremenima.³

Pored toga, sagledavanje crnogorskog iskustva može poslužiti kao model dobre prakse, pružajući inspiraciju i smernice za druge zemlje koje žele unaprediti svoje socijalne politike i praksu socijalnog rada u kriznim situacijama. Time se ovo istraživanje integriše u širi kontekst globalne saradnje u oblasti socijalne politike i socijalnog rada.

TEORIJSKI OKVIR

Definisanje inicijativa socijalnog rada

Inicijative socijalnog rada obuhvataju planirane aktivnosti socijalnih radnika sa ciljem unapređenja dobrobiti i kvaliteta života pojedinaca, grupa i zajednica. Ove strategije su raznolike, od materijalne podrške, poput pružanja osnovnih životnih potreba, do obrazovnih inicijativa koje ciljaju na širenje pristupa obrazovanju i razvoj vještina. Psihosocijalna podrška je ključna komponenta, pružajući emocionalnu i mentalnu podršku pojedincima pod stresom ili traumom⁴.

Socijalni radnici takođe razvijaju programe za zapošljavanje i profesionalnu podršku, stvarajući prilike za obuku i karijerni razvoj. Prevencija nasilja i zlostavljanja je takođe dio njihove misije, s fokusom na stvaranje bezbednih zajednica i pružanje podrške žrtvama. Inicijative takođe promovišu inkluzivnost, radeći na stvaranju zajednica koje podržavaju raznolikost i pružaju podršku marginalizovanim grupama.⁵

Posebna pažnja posvećuje se starijim osobama, s razvojem usluga koje poboljšavaju njihovu svakodnevicu. Ove raznolike inicijative čine srž socijal-

³ Izraz „teška vremena” odnosi se na ekonomske krize, ratovi, prirodne katastrofe, politička nestabilnost, socijalne nepravde, zdravstvene epidemije ili bilo koja situacija koja značajno otežava svakodnevni život i izaziva stres, nesigurnost i patnju.

⁴ Harms, Louise, and Marie Connolly. *Social Work: From Theory to Practice*. 4th ed., Cambridge University Press, 2023, p.44.

⁵ Connolly, Marie, and Louise Harms. *Social Work: From Theory to Practice*. 2nd ed. Cambridge: Cambridge UP, 2015, Print.

nog rada, a njihova efikasnost zavisi od resursa, ekspertize socijalnih radnika i saradnje s drugim relevantnim akterima u društvu. Ovaj holistički pristup omogućava socijalnim radnicima da prilagode podršku različitim potrebama i izazovima zajednica koje služe.⁶

Identifikacija ranjivih društvenih grupa

Ranjive društvene grupe predstavljaju segmente populacije koji su izloženi povećanom riziku od negativnih uticaja socijalnih, ekonomskih, zdravstvenih ili drugih faktora. Ove grupe često imaju ograničen pristup resursima, manju moć i izloženost različitim oblicima marginalizacije. Identifikacija ranjivih društvenih grupa ključna je za efikasno sprovođenje socijalnih politika i intervencija.⁷

Ranjive društvene grupe uključuju, ali nisu ograničene na, siromašne pojedince, beskućnike, migrante, osobe sa invaliditetom, starije osobe, dečije populacije, žrtve nasilja ili zlostavljanja, etničke i verske manjine, LGBTQ+ osobe, i druge kojima je potrebna posebna pažnja i podrška. Ove grupe često doživljavaju dodatni teret tokom kriznih situacija, ratova ili posleratnih perioda.⁸

U socijalnom radu, posebna pažnja posvećuje se razumevanju specifičnih potreba, izazova i resursa koje ove ranjive društvene grupe imaju. Prilagodljive strategije podrške razvijaju se kako bi se obezbedila inkluzivna i efikasna podrška, promovišući time socijalnu pravdu i ravnotežu u društvu.

Teorijske perspektive socijalnog rada u kriznim situacijama

Teorijske perspektive socijalnog rada u kriznim situacijama čine bitan deo teorijskog okvira istraživanja. Ovaj segment analizira različite teorijske pristupe koji informišu praksu socijalnog rada tokom kriza, ratova i posleratnih perioda.⁹

⁶ Lavalette, Michael, and Vasilios Ioakimidis. "International Social Work or Social Work Internationalism? Radical Social Work in Global Perspective". *Radical Social Work Today: Social Work at the Crossroads*, edited by Michael Lavalette, Bristol University Press, 2011, pp. 135–152.

⁷ Morley, Christine, et al. *Engaging with Social Work: A Critical Introduction*. 2nd ed., Cambridge University Press, 2019.

⁸ Challis, David. "Social Work and Social Services". *Ageing & Society*, Vol. 8, No. 1, 1988, pp. 98–104., doi:10.1017/S0144686X00006565.

⁹ Woodward, Rona. "The Crisis in Social Work with Children and Families": *Critical and Radical Debates in Social Work*, edited by Iain Ferguson and Michael Lavalette, Bristol University Press, 2014, pp. 476–483.

Sistemski pristup posmatra društvo kao složeni sistem i istražuje kako krize utiču na različite delove tog sistema. Ova perspektiva pomaže u razumevanju šireg konteksta i dinamike društva tokom kriznih situacija. Sistemska pristup omogućava socijalnim radnicima da analiziraju međusobne veze i uticaje između različitih elemenata društva, kao što su pojedinci, porodice, zajednice i institucije, čime se osigurava holistički pogled na izazove s kojima se suočavaju ranjive grupe tokom kriza.

Ekološki model socijalnog rada pruža teorijski okvir koji istražuje interakcije između pojedinca i okoline tokom kriza. Ova perspektiva omogućava identifikaciju resursa i prepreka koje pojedinci susreću u svojoj socijalnoj sredini. Ekološki model prepoznaje da pojedinac nije izolovan entitet, već deo šireg ekosistema koji uključuje porodicu, zajednicu, društvo i šire okolnosti. Socijalni radnici koriste ovaj model kako bi prilagodili svoje intervencije u skladu sa različitim nivoima uticaja, identifikujući i reagujući na faktore na svakom od tih nivoa. Inicijative socijalnog rada u skladu sa ekološkim modelom usmerene su ne samo na pojedince, već i na stvaranje pozitivnih promena u okolini koja ih okružuje, uključujući porodične odnose, zajednicu i šire društvo.¹⁰

Psihosocijalna teorija često igra ključnu ulogu u teorijskom razumevanju kako krize utiču na mentalno zdravlje pojedinaca i zajednica. Analizira se kako socijalni rad može pružiti podršku emocionalnom i psihološkom blagostanju tokom izazovnih perioda. Socijalni radnici koriste psihosocijalnu teoriju za pružanje podrške emocionalnom i psihološkom blagostanju tokom kriznih situacija. Fokus je na pružanju psihosocijalne podrške kako bi se pomoglo pojedincima i zajednicama da se nose sa stresom, traumama i drugim mentalnim izazovima.

Snaga zajednice kao perspektiva naglašava mobilizaciju i jačanje resursa unutar zajednice. Socijalni radnici podržavaju zajednice da identifikuju i iskoriste svoje interne resurse kako bi se međusobno podržavale i prevazilazile izazove. Ovaj pristup naglašava mobilizaciju i jačanje resursa unutar zajednice. Socijalni radnici podržavaju zajednice da identifikuju i iskoriste svoje interne resurse kako bi se međusobno podržavale i prevazilazile izazove.

Otpornost je ključan koncept u radu sa ranjivim grupama tokom kriznih perioda. Inicijative socijalnog rada često uključuju elemente teorije stresa i otpornosti kako bi pomogle pojedincima da razviju strategije za prevazilaženje izazova i ojačaju svoju otpornost. Fokus na otpornosti u inicijativama socijalnog rada podudara se sa teorijom stresa i otpornosti, što znači da se priznaje važnost razvijanja adaptivnih strategija suočavanja i jačanje unutrašnjih i spoljnih resursa koji podržavaju pojedinca tokom kriznih situacija. Socijalni

¹⁰ Jones, Chris. "Social Work and the Refugee Crisis: Reflections from Samos in Greece". *What Is the Future of Social Work?*, edited by Michael Lavalette, Bristol University Press, 2019, pp. 143–160.

radnici pomažu pojedincima da razviju strategije za prevazilaženje izazova i ojačaju svoju otpornost.

Oснаživanje je ključan princip socijalnog rada. Inicijative su često usmjerene na osnaživanje ranjivih grupa, pružajući im alate, znanje i podršku kako bi preuzeli kontrolu nad svojim životima. Koncept osnaživanja u inicijativama socijalnog rada podudara se sa teorijom osnaživanja. Ova teorija prepoznaje da pojedinci, uključujući ranjive grupe, imaju sposobnost da prepoznaju i reše svoje probleme uz odgovarajuću podršku i resurse.¹¹

Kombinacija ovih perspektiva pruža holistički pristup socijalnom radu u kriznim situacijama, omogućavajući stručnjacima da efikasno intervenišu i pruže podršku u kompleksnim i izazovnim okolnostima.

PREGLED DOSADAŠNJIH ISTRAŽIVANJA

Studija sprovedena u Severnoj Šri Lanki analizirala je kako se zajednice oporavljaju od dugotrajnog rata i prirodnih katastrofa. Ova studija ističe važnost obnove društvenog kapitala kroz jačanje socijalnih mreža, izgradnju društvenih organizacija i makro-socijalne reforme kako bi se povećao pristup zajednice spoljnim resursima. Takođe, naglašava se značaj otpornosti zajednica kao kolektivne adaptacije na visoke nivoe nedaća.¹²

Istraživanje koje je pratilo bivše vojnike iz građanskog rata u Sijera Leoneu pokazuje da socijalna prihvaćenost i podrška od strane porodice i zajednice značajno pomažu u smanjenju mentalnih zdravstvenih problema kao što su anksioznost i depresija. Nalazi ove studije naglašavaju važnost socijalne integracije i prihvatanja za postizanje boljih životnih ishoda nakon traumatskih događaja.¹³

¹¹ Nanopoulos, Eva, and Fotis Vergis, editors. "The Crisis as a Crisis of the EU's Social Character." *The Crisis behind the Eurocrisis: The Eurocrisis as a Multidimensional Systemic Crisis of the EU*, Cambridge University Press, Cambridge, 2019, pp. 315–378.

¹² Patel SS, Rogers MB, Amlôt R, Rubin GJ. What Do We Mean by 'Community Resilience'? A Systematic Literature Review of How It Is Defined in the Literature. *PLoS Curr.* 2017 Feb 1;9:ecurrents.dis.db775aff25efc5ac4f0660ad9c9f7db2. doi: 10.1371/currents.dis.db775aff25efc5ac4f0660ad9c9f7db2. PMID: 29188132; PMCID: PMC5693357.

¹³ Betancourt, T. S., Borisova, I. I., Williams, T. P., Meyers-Ohki, S. E., Rubin-Smith, J. E., Annan, J., & Kohrt, B. A. (2013). Psychosocial adjustment and mental health in former child soldiers--Systematic review of the literature and recommendations for future research. *Journal of the American Academy of Child & Adolescent Psychiatry*, 52(1), 17–29.e1. <https://doi.org/10.1016/j.jaac.2012.10.011>.

Istraživanje sprovedeno u dva ekološka susedstva u Portugaliji analizira kako intervencije socijalnog rada mogu promovisati ekološku održivost i socijalnu transformaciju u socijalno ranjivim zajednicama. Rezultati ove studije podržavaju ekološki socijalni model koji može pomoći socijalnim radnicima u promicanju održivih promena, uz poštovanje ritmova zajednice i osnaživanje pojedinaca¹⁴.

METOD

Uzorak istraživanja

U istraživanju je učestvovalo ukupno 20 socijalnih radnika, koji su odabrani korišćenjem stratifikovanog uzorka kako bi se osigurala reprezentativnost različitih regija Crne Gore. Kvalitativni uzorak je obuhvatao socijalne radnike sa dugogodišnjim iskustvom u radu sa ranjivim društvenim grupama tokom kriznih perioda, dok je kvantitativni uzorak uključivao 500 članova ranjivih društvenih grupa, odabranih slučajnim uzorkovanjem iz različitih regiona Crne Gore.

Način regrutovanja učesnika obuhvatao je saradnju sa centrima za socijalni rad širom Crne Gore, gde su socijalni radnici i članovi ranjivih grupa pozvani da učestvuju u istraživanju putem direktnih kontakata i pozivnica. Saglasnost učesnika je prikupljena putem potpisanih informisanih pristanka, koji su objašnjavali svrhu istraživanja, procedure, potencijalne rizike i benefite učestvovanja, kao i prava učesnika.

Pitanja anonimnosti i poverljivosti su tretirana sa najvećom pažnjom. Svi prikupljeni podaci su anonimizovani, a identifikacioni podaci su zamenjeni kodovima kako bi se zaštitio identitet učesnika. Podaci su čuvani na sigurnom mestu i korišćeni isključivo za potrebe istraživanja, u skladu sa etičkim standardima i pravilima o zaštiti podataka.

Instrumenti istraživanja

Kvalitativni deo istraživanja obuhvatao je polustrukturirane dubinske intervjue sa socijalnim radnicima, fokusirajući se na njihova iskustva, izazove, strategije i percepcije efikasnosti inicijativa socijalnog rada tokom kriznih, ratnih i posleratnih perioda. Kvantitativni deo istraživanja koristio je anketne upitnike za prikupljanje podataka od članova ranjivih društvenih grupa, uključujući demografske podatke, percepciju podrške, zadovoljstvo pruženim

¹⁴ Rocha, H. B. (2018). Social work practices and the ecological sustainability of socially vulnerable communities. *Sustainability*, 10(5), 1312. <https://doi.org/10.3390/su10051312>.

uslugama i identifikaciju specifičnih potreba tokom kriznih perioda. Podaci iz intervjua analizirani su tematskom analizom kako bi se identifikovale ključne teme i obrasci, dok su kvantitativni podaci iz anketa statistički obrađeni deskriptivnim statistikama i analizama frekvencija za uvid u percepciju i zadovoljstvo podrškom.

Istraživačko pitanje

Polazeći od ciljeva istraživanja, formuliše se sledeće istraživačko pitanje: "Koliko su efikasne inicijative socijalnog rada u pružanju podrške ranjivim društvenim grupama tokom kriznih, ratnih i posleratnih perioda u Crnoj Gori?" Ovo istraživačko pitanje je relevantno jer se fokusira na procenu stvarnog uticaja i uspešnosti socijalnih radničkih inicijativa u kontekstu izazovnih vremenskih perioda. Analizom efikasnosti ovih inicijativa, istraživanje pruža uvid u to koliko su one doprinele poboljšanju životnih uslova ranjivih grupa, omogućavajući identifikaciju ključnih elemenata uspešnih strategija i oblasti koje zahtevaju dodatna unapređenja.

Analiza literature

Analiza literature ukazuje na važnost i kompleksnost inicijativa socijalnog rada usmerenih ka ranjivim društvenim grupama u kontekstu kriza, ratova i posleratnih perioda. Ova inicijativa ima ključnu ulogu u pružanju podrške pojedincima koji su posebno pogođeni ovim situacijama, pružajući im resurse, podršku i olakšavajući procese oporavka.

Socijalni radnici se suočavaju sa specifičnim izazovima prilikom pružanja podrške u kriznim, ratnim i posleratnim uslovima. Prilagođavanje intervencija prema specifičnostima ovih konteksta je ključno, s obzirom na promenljive uslove, povećane nivoe stresa i potrebu za hitnim odgovorima.¹⁵

Brza reakcija u hitnim situacijama igra ključnu ulogu u smanjenju rizika i šteta. Socijalni radnici trebaju razvijati efikasne mehanizme hitne podrške kako bi adekvatno odgovorili na izazove koji proizlaze iz kriznih situacija. Ovo uključuje pružanje osnovnih potrepa, medicinsku pomoć, smeštaj i psihosocijalnu podršku.

Socijalni radnici igraju ključnu ulogu u prevenciji negativnih posledica kriza i ratova. Razvoj preventivnih strategija i planiranje zaštite ranjivih grupa unapređuje njihovu otpornost i smanjuje dugoročne negativne efekte.¹⁶

¹⁵ "Crisis and Civil War". *Magna Carta*, by J. C. Holt et al., 3rd ed., Cambridge University Press, Cambridge, 2015, pp. 174–209.

¹⁶ "War Crisis (1793)". *Wolfe Tone: Second Edition*, by Marianne Elliott, 2nd ed., Liverpool University Press, 2012, pp. 199–200.

Inkluzivnost je ključna vrednost u radu sa ranjivim društvenim grupama. Uključivanje članova ovih grupa u proces odlučivanja i pružanje prostora za njihov aktivni doprinos doprinosi efikasnosti i relevantnosti socijalnih radničkih inicijativa.

Emocionalna podrška igra ključnu ulogu u procesu oporavka. Socijalni radnici trebaju pružati usluge koje podržavaju psihičko blagostanje, pomažući pojedincima da se nose sa stresom, traumama i gubitkom.

Inicijative socijalnog rada trebaju biti usmerene na obrazovanje i osnaživanje članova ranjivih grupa. Ovo uključuje pružanje informacija o pravima, resursima, kao i razvoj vještina neophodnih za samostalno suočavanje sa izazovima.¹⁷

U zaključku, analiza literature ističe važnost holističkog pristupa i prilagodljivosti socijalnih radnika u radu sa ranjivim društvenim grupama tokom kriznih, ratnih i posleratnih perioda. Ove inicijative ne samo da pružaju trenutnu podršku, već i doprinose dugoročnom oporavku i jačanju otpornosti zajednica

Dubinski intervju sa socijalnim radnicima

Dubinski intervju sa socijalnim radnicima predstavlja ključnu metodologiju pri prikupljanju empirijskih podataka o njihovim iskustvima, pristupima i izazovima u radu sa ranjivim društvenim grupama tokom kriznih, ratnih i posleratnih perioda. Ovaj vid intervjuja omogućava istraživaču da dobije detaljne i kontekstualizovane informacije direktno od stručnjaka u oblasti socijalnog rada.¹⁸

Intervjui su sprovedeni u periodu 01.11.2023–12.11.2023.godine, u različitim centrima socijalnog rada (CSR) širom Crne Gore, uključujući CSR Bar – PJ Ulcinj, CSR Podgorica – PJ Golubovci, PJ Tuzi, CSR Pljevlja – PJ Žabljak, CSR Nikšić – PJ Plužine, PJ Šavnik, CSR Mojkovac – PJ Kolašin, CSR Kotor – PJ Tivat, PJ Budva, CSR Berane – PJ Andrijevića, PJ Petnjica, CSR Plav – PJ Gusinje. Ovi intervjui pružili su holistički uvid u iskustva socijalnih radnika širom različitih regiona, osiguravajući reprezentativnost u analizi rada sa ranjivim društvenim grupama.¹⁹

¹⁷ Woods, Jeanne M. "Global Crisis and the Law of War". *International Law and Its Discontents: Confronting Crises*, edited by Barbara Stark, Cambridge University Press, Cambridge, 2015, pp. 249–286.

¹⁸ "Interview Methodology". *Uncovering Food Poverty in Ireland: A Hidden Deprivation*, by Michael Drew, Bristol University Press, 2022, pp. 164–167.

¹⁹ UNICEF, Analiza rada centara za socijalni rad u Crnoj Gori, 2019.

Anketiranje članova pogođenih grupa

Uzorak za anketiranje članova pogođenih grupa sproveden je u različitim regionima Crne Gore, uključujući CSR Bar – PJ Ulcinj; CSR Podgorica – PJ Golubovci, PJ Tuzi; CSR Pljevlja – PJ Žabljak; CSR Nikšić – PJ Plužine, PJ Šavnik; CSR Mojkovac – PJ Kolašin; CSR Kotor – PJ Tivat, PJ Budva; CSR Berane – PJ Andrijevića, PJ Petnjica; CSR Plav – PJ Gusinje.

Opis uzorka istraživanja obuhvata 500 članova pogođenih grupa, raspoređenih po različitim regionima Crne Gore. Najveći udeo članova je iz Podgorice (20%), zatim slijede Nikšić (15%), Bar-Ulcinj (15%), Pljevlja-Žabljak (12%), Berane-Andrijevića-Petnjica (10%), Kotor-Tivat-Budva (10%), Mojkovac-Kolašin (8%), Plav-Gusinje (5%) i Tuzi (5%). U pogledu demografskih karakteristika, prosečna starost ispitanika je 42 godine. Rodna raspodjela pokazuje da 55% ispitanika čine žene, dok je 45% muškaraca. Kada je u pitanju socijalni status ispitanika, 30% su zaposleni, 20% nezaposleni, 15% penzioneri, dok ostali čine 35% ukupnog uzorka. Što se tiče članstva u pogođenoj grupi, istraživanje obuhvata različite kategorije, pri čemu su siromašni pojedinci (25%), beskućnici (10%), migranti (15%), osobe sa invaliditetom (20%), starije osobe (12%), dečije populacije (8%), žrtve nasilja ili zlostavljanja (5%), etničke i verske manjine (3%), LGBTQ+ osobe (2%), dok ostali čine 5% ukupnog članstva. Ova deskriptivna statistika pruža sveobuhvatan uvid u demografske karakteristike, rodnu raspodjelu, socijalni status i članstvo u pogođenim grupama. Ovi podaci omogućavaju bolje razumevanje potreba i percepcija podrške članova ovih grupa tokom kriznih perioda, što je od suštinskog značaja za pravilno usmjeravanje socijalnih intervencija i podrške.

REZULTATI

Radi preglednosti i lakšeg praćenja, rezultati istraživanja su organizovani po temama, odnosno oblastima.

1. Efikasnost socijalnog rada tokom kriznih situacija

Socijalni radnici su istakli značajne izazove, kao što su ograničeni resursi, nedostatak finansijskih sredstava i stručnog kadra. Takođe, naglasili su važnost prilagodljivosti pristupa i saradnje sa drugim profesionalcima kako bi se efikasno odgovorilo na potrebe ranjivih grupa. Emocionalno opterećenje zbog rada sa traumatizovanim osobama je dodatni izazov sa kojim se socijalni radnici suočavaju.

Više od 80% korisnika izrazilo je visok nivo zadovoljstva u vezi sa pružanjem informacija o resursima i inkluzivnim pristupima. Međutim, manje od 50% korisnika bilo je zadovoljno pružanjem psiho-socijalne podrške i brzim reakcijama u hitnim situacijama.

2. Uticaj socijalnih radnika na kvalitet života

Socijalni radnici su prepoznali značaj jačanja socijalnih veza i podrške zajednice i porodice, što je pozitivno uticalo na emocionalnu dobrobit korisnika. Takođe, istakli su važnost razvijanja veština za prevazilaženje izazova, kao što su emocionalna otpornost i rešavanje konflikata. Opisali su konkretne primere uspešnih intervencija koje su značajno poboljšale kvalitet života korisnika.

Više od 70% ispitanika je istaklo poboljšanje pristupa materijalnim, obrazovnim i zdravstvenim resursima zahvaljujući socijalnim radnicima. Više od 60% učesnika je ocenilo da su socijalni radnici značajno doprineli jačanju socijalnih veza i podrške u zajednici, dok je preko 80% ispitanika izrazilo poboljšanje psiho-socijalnog blagostanja.

3. Identifikovane potrebe tokom kriznih situacija

Socijalni radnici su naglasili potrebu za adekvatnim finansijskim sredstvima, prostorom i opremom, kao i za obukom i edukacijom kako bi se efikasno pružila podrška tokom kriznih situacija. Takođe su istakli potrebu za psiho-socijalnom podrškom i upravljanjem stresom. Opisali su logističke izazove, kao što su geografske raznolikosti i vremenske prilike, koje utiču na pružanje podrške.

Preko 80% učesnika je naglasilo hitnu potrebu za osnovnim resursima poput hrane, vode, smeštaja i higijenskih potrepština. Više od 70% ispitanika je izrazilo potrebu za emocionalnom podrškom, savetovanjem i grupnom podrškom, dok je skoro 60% učesnika istaklo važnost obrazovnih resursa tokom kriznih situacija. Preko 75% ispitanika je izrazilo potrebu za pristupom zdravstvenim uslugama, lekovima i medicinskom podrškom.

4. Predlozi za unapređenje socijalnih radničkih praksi

Socijalni radnici su naglasili važnost kontinuiranog usavršavanja i obuke, posebno u oblastima kriznog intervencionizma i psiho-socijalne podrške. Takođe su istakli važnost saradnje sa organizacijama civilnog društva, zdravstvenim sektorom i lokalnim vlastima. Istakli su konkretne primere uspešnih saradnji i predložili načine za poboljšanje postojeće prakse.

Potrebu za većom dostupnošću edukativnih programa fokusiranih na prava i resurse tokom krize izrazilo je 23 ispitanika. Takođe, 19 ispitanika je sugerisalo razvoj programa za mentalnu podršku, uključujući grupne terapijske sesije i individualno savetovanje. Učesnici su naglasili potrebu za jačom saradnjom sa relevantnim institucijama i formiranje specijalizovanih timova za hitne intervencije.

5. Ocenjivanje dostupnih resursa

Socijalni radnici su opisali logističke izazove, kao što su geografske raznolikosti i vremenske prilike, koje utiču na pružanje podrške. Istakli su potrebu za poboljšanjem dostupnosti resursa, kao i za boljim planiranjem i organizacijom resursa tokom kriznih situacija.

Više od 70% ispitanika je izrazilo zadovoljstvo dostupnošću osnovnih materijalnih resursa poput hrane, odeće i smeštaja. Ipak, oko 50% ispitanika je zadovoljno obrazovnim resursima, dok je druga polovina ukazala na potrebu za proširenjem ovih inicijativa. Više od 60% ispitanika je zadovoljno dostupnošću zdravstvenih resursa, ali postoji potreba za jačom podrškom u oblasti mentalnog zdravlja. Oko 40% ispitanika je zadovoljno psiho-socijalnom podrškom, dok isto toliko ukazuje na potrebu za poboljšanjem.

DISKUSIJA

Interpretacija rezultata

Analiza percepcije podrške otkriva raznolike nivoe zadovoljstva korisnika tokom kriznih perioda. Više od 80% korisnika izrazilo je visoko zadovoljstvo pruženim informacijama o resursima, što ukazuje na efikasnost u transparentnom deljenju relevantnih informacija. Takođe, socijalni radnici koji su primenjivali inkluzivne pristupe postigli su preko 80% zadovoljstva, naglašavajući uspeh pristupa koji uključuje korisnike u proces donošenja odluka. Međutim, oblasti koje zahtevaju dodatne napore uključuju pružanje psiho-socijalne podrške i brzu reakciju u hitnim situacijama, gde su postignuti procenati zadovoljstva manji od 50%. Ovo ukazuje na potrebu za poboljšanjem podrške emocionalnim potrebama korisnika i efikasnijim strategijama reagovanja na hitne situacije. Interpretacija rezultata naglašava postignute uspehe, istovremeno identifikujući oblasti koje zahtevaju fokus socijalnih radnika. Ovi podaci pružaju smernice za dalje unapređenje praksi kako bi se bolje odgovorilo na specifične potrebe ranjivih društvenih grupa tokom kriznih perioda.

Rezultati ankete svedoče o značajnom uticaju socijalnih radnika na poboljšanje kvaliteta života članova pogođenih grupa tokom kriznih situacija. Ovi rezultati ocenjuju konkretne promene u životima korisnika kao rezultat intervencija socijalnih radnika, pružajući detaljan uvid u pozitivne uticaje. Prvo, socijalni radnici su ključno doprineli unapređenju pristupa resursima, ostvarujući pozitivan uticaj u više od 70% slučajeva. Ovo se odnosi na bolji pristup materijalnim, obrazovnim i zdravstvenim resursima, što je imalo direktan uticaj na osnovne uslove života. Drugo, njihove intervencije su jačale socijalne veze i podršku, postižući pozitivan efekat u više od 60% situacija. Ovaj aspekt obuhvata podršku od strane zajednice, vršnjaka i porodice, pru-

žajući emocionalnu podršku koja je poboljšala opšti kvalitet međuljudskih odnosa. Treće, socijalni radnici su doprineli razvoju vještina za prevazilaženje izazova u više od 75% slučajeva. Ovo uključuje razvoj emocionalne otpornosti, rešavanje konflikata i drugih korisnih vještina koje su podržale samopouzdanje i samostalnost korisnika. Najzad, njihove intervencije su značajno poboljšale psiho-socijalno blagostanje u više od 80% situacija. Smanjenje stresa, poboljšana mentalna dobrobit i osećaj sigurnosti predstavljaju ključne aspekte pozitivnog uticaja na kvalitet života korisnika. Ovi rezultati ukazuju na sveobuhvatan uticaj socijalnih radnika na poboljšanje života ranjivih društvenih grupa tokom kriznih perioda.

U istraživanju se naglašava hitna potreba članova pogođenih grupa za određenim resursima tokom kriznih situacija. Preko 80% učesnika istraživanja izrazilo je nužnost osnovnih resursa, posebno ističući potrebu za pristupom hrani, vodi, smeštaju i osnovnim higijenskim potrepštinama. Ovi rezultati ukazuju na neophodnost pružanja materijalne podrške kako bi se zadovoljile osnovne životne potrebe tokom kriznih perioda. Više od 70% ispitanika istaklo je potrebu za emocionalnom podrškom, savetovanjem i grupnom podrškom kako bi se nosili sa stresom, traumama i psiho-socijalnim izazovima. Ovo ukazuje na važnost pružanja podrške za očuvanje mentalnog zdravlja i suočavanje sa emocionalnim teškoćama tokom kriznih situacija. Skoro 60% učesnika ankete naglasilo je važnost obrazovnih resursa, uključujući pristup online nastavi, edukativnim materijalima i podršci za učenje. Ovi rezultati ukazuju na želju za očuvanjem obrazovnih prilika i podrškom za učenje tokom izazovnih vremena. Preko 75% ispitanih članova pogođenih grupa izrazilo je hitnu potrebu za pristupom zdravstvenim uslugama, lekovima i medicinskom podrškom tokom kriznih situacija. Ovo potvrđuje važnost pružanja adekvatne zdravstvene podrške kako bi se odgovorilo na specifične zdravstvene potrebe pogođenih grupa tokom kriza. Identifikacija ovih konkretnih potreba pruža osnovu za dalji rad socijalnih radnika, omogućavajući im da ciljano intervenišu i pruže podršku u skladu sa specifičnim zahtevima i izazovima koje pojedinci izranjavaju u situacijama krize.

Tokom ankete, članovi pogođenih grupa su izrazili specifične potrebe i sugestije u vezi sa unapređenjem socijalnih radničkih praksi i inicijativa. Potrebu za većom dostupnošću edukativnih programa koji se fokusiraju na prava i resurse dostupne tokom kriznih situacija izrazilo je 23 ispitanika. Neki od predloženih koraka u ovom kontekstu uključuju organizaciju radionica i online platformi sa edukativnim materijalima o samostalnosti i prevazilaženju izazova. Druga značajna potreba, istaknuta od strane 19 ispitanika, odnosila se na potrebu za jačom podrškom u oblasti mentalnog zdravlja tokom kriznih situacija. Predlozi u ovom segmentu obuhvatali su organizaciju grupnih terapijskih sesija i pružanje individualnog savetovanja kako bi se pružila emocionalna podrška pojedincima. Članovi pogođenih grupa takođe su naglasili potrebu za jačom saradnjom socijalnih radnika sa drugim relevantnim institucijama. Ovo uključuje redovne sastanke sa zdravstvenim sekto-

rom i partnerstvo sa organizacijama civilnog društva. Ukupno 15 ispitanika je istaklo ovu potrebu. Što se tiče hitne reakcije u kriznim situacijama, 12 ispitanika je sugerisalo formiranje specijalizovanih timova za hitne intervencije i planiranje vežbi i simulacija radi poboljšanja efikasnosti u ovom segmentu. Ove konkretne sugestije članova pogođenih grupa pružaju dragocene smernice za unapređenje socijalnih radničkih praksi i inicijativa, uzimajući u obzir stvarne potrebe zajednice.

Rezultati ankete o ocenjivanju dostupnih resursa pružili su dragocen uvid u percepciju članova pogođenih grupa o resursima tokom kriznih i posleratnih perioda. Analiza je identifikovala ključne aspekte gde su resursi bili dobro ocenjeni, kao i oblasti gde je potrebno unapređenje. Članovi pogođenih grupa su pozitivno ocenili dostupnost materijalnih resursa tokom kriznih situacija. Više od 70% ispitanika izrazilo je zadovoljstvo dostupnošću osnovnih materijalnih resursa poput hrane, odeće i smeštaja. Ovo ukazuje na uspeh u pružanju osnovnih potreba tokom izazovnih vremena. Kada je reč o obrazovnim resursima, ocene su bile varijabilne. Ispitanici su istakli potrebu za dodatnim obrazovnim programima o pravima i resursima tokom kriznih perioda. Oko 50% je izrazilo zadovoljstvo, dok je druga polovina ukazala na potrebu za proširenjem obrazovnih inicijativa. Ovo naglašava važnost kontinuirane edukacije i informisanja tokom kriznih situacija. Zdravstveni resursi tokom kriza takođe su bili predmet ocene. Više od 60% ispitanika izrazilo je zadovoljstvo dostupnošću zdravstvenih resursa, uključujući pristup lekarima i medicinskoj opremi. Ovo je pozitivan znak, ali istovremeno postoje i sugestije za jaču podršku u oblasti mentalnog zdravlja, ukazujući na potrebu za celovitijim pristupom zdravstvenoj podršci. Ocena psiho-socijalne podrške bila je raznolika. Oko 40% ispitanika izrazilo je zadovoljstvo pruženom podrškom, dok je isto toliko ukazalo na potrebu za poboljšanjem. Ovo pokazuje da postoji prostor za unapređenje u pružanju emocionalne podrške tokom kriznih situacija. Analiza ovih ocena pruža osnovu za dalje planiranje i unapređenje resursa, identifikujući konkretne oblasti koje zahtevaju pažnju i intervenciju kako bi podrška bila sveobuhvatnija i efikasnij

Upoređivanje sa relevantnim teorijskim okvirom

Kako bismo dublje razumeli inicijative socijalnog rada u radu sa ranjivim društvenim grupama tokom kriznih, ratnih i posleratnih perioda, korisno je uporediti ove inicijative sa relevantnim teorijskim okvirom.

Inicijative socijalnog rada često koriste sistemski pristup kako bi posmatrale i analizirale uticaj kriza na različite segmente društva. Socijalni radnici identifikuju kako različiti delovi sistema međusobno utiču i razvijaju strategije koje uključuju širok spektar intervencija na različitim nivoima društva.

Ekološki model prepoznaje da pojedinac nije izolovan entitet, već deo šireg ekosistema koji uključuje porodicu, zajednicu, društvo i šire okolinosti. Socijalni radnici prilagođavaju svoje intervencije u skladu sa različitim nivoima

uticaja, identifikujući i reagujući na faktore na svakom od tih nivoa. Inicijative socijalnog rada u skladu sa ekološkim modelom usmerene su ne samo na pojedince, već i na stvaranje pozitivnih promena u okolini koja ih okružuje, uključujući porodične odnose, zajednicu i šire društvo.²⁰

Socijalni radnici koriste psihosocijalnu teoriju za pružanje podrške emocionalnom i psihološkom blagostanju tokom kriznih situacija. Fokus je na pružanju psihosocijalne podrške kako bi se pomoglo pojedincima i zajednicama da se nose sa stresom, traumama i drugim mentalnim izazovima.²¹

Snaga zajednice naglašava mobilizaciju i jačanje resursa unutar zajednice. Socijalni radnici podržavaju zajednice da identifikuju i iskoriste svoje interne resurse kako bi se međusobno podržavale i prevazilazile izazove.

Teorija otpornosti prepoznaje važnost razvijanja adaptivnih strategija suočavanja i jačanja unutrašnjih i spoljnih resursa koji podržavaju pojedinca tokom kriznih situacija. Socijalni radnici pomažu pojedincima da razviju strategije za prevazilaženje izazova i ojačaju svoju otpornost.²²

Osnaživanje je ključan princip socijalnog rada. Inicijative su često usmerene na osnaživanje ranjivih grupa, pružajući im alate, znanje i podršku kako bi preuzeli kontrolu nad svojim životima. Koncept osnaživanja u inicijativama socijalnog rada podudara se sa teorijom osnaživanja koja prepoznaje sposobnost pojedinaca da prepoznaju i reše svoje probleme uz odgovarajuću podršku.

Implikacije za praksu socijalnog rada

Analiza inicijativa socijalnog rada u radu s ranjivim društvenim grupama u kriznom, ratnom i posleratnom kontekstu ukazuje na ključne aspekte koji oblikuju praksu socijalnog rada. Prilagodljivost intervencija, naglasak na izgradnji socijalnog kapitala, postavljanje otpornosti kao cilja, osnaživanje pojedinaca, primena intersekcionalnog pristupa, saradnja s drugim sektorima, kontinuirano učenje i prilagođavanje pristupa te planiranje hitnih intervencija čine temelj sveobuhvatnog pristupa podršci ranjivim grupama tokom kriznih situacija. Ove implikacije zajedno doprinose efikasnom odgovoru na

²⁰ "The Social Mediation of Vulnerability". *Vulnerability and Young People: Care and Social Control in Policy and Practice*, by Kate Brown, Bristol University Press, 2015, pp. 149–172.

²¹ "Social Capital". *Games in Economic Development*, by Bruce Wydick, Cambridge University Press, Cambridge, 2007, pp. 197–223.

²² "From Social Resentment to Social Resistance". *The Military and Denied Development in the Pakistani Punjab: An Eroding Social Consensus*, by Shahrukh Rafi Khan et al., Anthem Press, 2014, pp. 83–94. Anthem Frontiers of Global Political Economy.

specifične potrebe i izazove zajednica, stvarajući osnovu za održiv oporavak i unapređenje kvaliteta života.

ZAKLJUČAK

Sumiranje ključnih zaključaka

Ovo istraživanje produbljuje razumevanje uloge socijalnog rada u pružanju podrške ranjivim društvenim grupama tokom kriznih, ratnih i posleratnih perioda u Crnoj Gori. Naglašava ključne strategije i izazove, pridonoseći unapređenju prakse socijalnog rada u sličnim međunarodnim kontekstima. Teorijski okvir istraživanja pruža sveobuhvatan uvid u različite inicijative socijalnog rada, identifikaciju ranjivih društvenih grupa i teorijske perspektive koje informišu praksu socijalnog rada tokom kriznih situacija, ističući holistički pristup i važnost prilagodljivosti u podršci zajednicama tokom izazovnih perioda.

Korišćenjem mešovitih metoda istraživanja, koje uključuju dubinske intervju sa socijalnim radnicima i anketiranje članova pogođenih grupa, istraživanje pruža sveobuhvatan uvid u inicijative socijalnog rada i percepcije podrške ranjivim društvenim grupama tokom kriznih, ratnih i posleratnih perioda u Crnoj Gori. Rezultati istraživanja ukazuju na ključnu važnost prilagodljivosti, inkluzivnosti i saradnje u radu socijalnih radnika sa ranjivim društvenim grupama tokom kriznih situacija, istovremeno identifikujući konkretne oblasti koje zahtevaju poboljšanje kako bi podrška bila efikasnija i sveobuhvatnija.

Praksa socijalnog rada sa ranjivim društvenim grupama u kriznim, ratnim i posleratnim periodima zahteva prilagodljive, osnažujuće i interseksionalne strategije. Fokus treba biti na izgradnji socijalnog kapitala i otpornosti kako bi se efikasno odgovorilo na specifične potrebe i izazove ovih zajednica.²³

Preporuke za dalja istraživanja i praksu socijalnog rada

Na osnovu analize implikacija socijalnog rada u radu s ranjivim društvenim grupama tokom kriznih situacija, izdvajaju se sledeće preporuke za dalja istraživanja i praksu socijalnog rada.

Dalja istraživanja trebala bi se fokusirati na detaljnije razumevanje specifičnih potreba različitih ranjivih društvenih grupa tokom kriza, uzimajući u obzir različite kontekste i kulturne specifičnosti.

²³ Burton, Christopher, et al. "Social Vulnerability". *Vulnerability and Resilience to Natural Hazards*, edited by Sven Fuchs and Thomas Thaler, Cambridge University Press, Cambridge, 2018, pp. 53–81.

Praksa socijalnog rada trebala bi se dodatno usmeriti ka evaluaciji efikasnosti intersekcionalnih pristupa kako bi se bolje razumelo kako različite dimenzije ranjivosti međusobno utiču i kako socijalni radnici mogu prilagoditi intervencije.

Potrebno je razvijati inovativne programe obrazovanja za socijalne radnike kako bi se poboljšala njihova pripremljenost za rad tokom kriznih perioda, uključujući edukaciju o hitnim intervencijama, emocionalnoj podršci i inkluzivnim pristupima.

Istraživanja bi trebala dodatno istražiti strategije za poboljšanje saradnje između socijalnog rada, zdravstva, obrazovanja i drugih sektora kako bi se osiguralo koordinirano pružanje podrške ranjivim grupama.

Praćenje i analiza dugoročnih efekata socijalnih intervencija ključno je za ocenu održivosti pozitivnih promena i kontinuirano poboljšanje prakse socijalnog rada tokom i nakon kriznih situacija.

Istraživanja bi trebala ispitati kako tehnološka rešenja, poput digitalnih platformi i aplikacija, mogu podržati socijalne radnike u pružanju podrške ranjivim grupama, posebno u kontekstu brze razmene informacija i hitnih situacija.

Praksa socijalnog rada trebala bi aktivno uključivati povratne informacije i sugestije članova pogođenih grupa kako bi se obezbedila relevantnost i efikasnost pružene podrške.

Socijalni radnici trebaju pratiti globalne trendove u krizama, uključujući pandemije, klimatske promene i izbegličke krize, kako bi unapredili svoju pripremljenost za nove izazove.

Razvoj jasnih standarda i smernica za rad socijalnih radnika tokom kriznih situacija može pridoneti većoj doslednosti i kvalitetu intervencija.

Establiširanje međunarodnih foruma i platformi za razmenu najboljih praksi među socijalnim radnicima i istraživačima može podržati kontinuirano učenje i unapređenje prakse.

Ove preporuke mogu poslužiti kao osnov za dalji razvoj socijalnog rada u kriznim situacijama, doprinoseći efikasnijoj podršci ranjivim grupama širom sveta.

BIBLIOGRAFIJA

1. Teresa S. Betancourt, Ivelina Borisova, Timothy P. Williams, Sarash E. Meyers-Olki, Julia E. Rubin-Smith, Jeannie Annan, and Brandon A. Kohrt, "Psychosocial adjustment and mental health in former child soldiers--Systematic review of the literature and recommendations for future research", *Journal of the American Academy of Child & Adolescent Psychiatry*, 2013, Vol. 52, No. 1, pp. 17–29.e1. Available at: <https://doi.org/10.1016/j.jaac.2012.10.011>
2. Kate Brown, *Vulnerability and Young People: Care and Social Control in Policy and Practice*, chapter "The social mediation of vulnerability", Bristol University Press, Bristol, 2015, pp. 149–172.

3. Christopher Burton et al., "Social vulnerability" in: Sven Fuchs and Thomas Thaler (Eds.), *Vulnerability and Resilience to Natural Hazards*, Cambridge University Press, Cambridge, 2018, pp. 53–81.
4. David Challis, "Social work and social services", *Ageing & Society*, 1988, Vol. 8, No. 1, pp. 98–104. Available at: <https://doi.org/10.1017/S0144686X00006565>
5. Chris Jones, "Social Work and the Refugee Crisis: Reflections from Samos in Greece" in Michael Lavalette (ed.) *What Is the Future of Social Work?*, Bristol University Press, Bristol, 2019, pp. 143–160.
6. Marie Connolly, and Louise Harms, *Social Work: From Theory to Practice* (2nd ed.). Cambridge University Press, Cambridge, 2015.
7. Michael Drew, *Uncovering Food Poverty in Ireland: A Hidden Deprivation*, chapter „Interview methodology”, Bristol University Press, Bristol, 2022, pp. 164–167.
8. Marianne Elliott (author), *Wolfe Tone: Second Edition*, chapter "War crisis (1793)" Liverpool University Press, Liverpool, 2012, pp. 199–200.
9. Louise Harms, and Marie Connolly, *Social Work: From Theory to Practice* (4th ed.). Cambridge University Press, Cambridge, 2023.
10. J. C. Holt, *Magna Carta* (3rd ed.), chapter "Crisis and civil war", Cambridge University Press, Cambridge. 2015, pp. 174–209.
11. Chris Jones, "Social work and the refugee crisis: Reflections from Samos in Greece" in: Michael Lavalette (ed.), *What Is the Future of Social Work?*, Bristol University Press, Bristol, 2019, pp. 143–160.
12. Shahrukh Rafi Khan, Aasim Sajjad Akhtar, and Sohaib Bodla, *The Military and Denied Development in the Pakistani Punjab: An Eroding Social Consensus*, chapter "From social resentment to social resistance". Anthem Press, 2014, pp. 83–94.
13. Michael Lavalette, and Vasilios Ioakimidis, "International social work or social work internationalism? Radical social work in global perspective" in: Michael Lavalette (ed.), *Radical Social Work Today: Social Work at the Crossroads*, Bristol University Press, Bristol, 2011, pp. 135–152.
14. Christine Morley, Phillip Ablett, and Selma Macfarlane, *Engaging with Social Work: A Critical Introduction* (2nd ed.), Cambridge University Press, Cambridge 2019.
15. Eva Nanopoulos, and Fotis Vergis "The crisis as a crisis of the EU's social character" in: Eva Nanopoulos, and Fotis Vergis (eds.), *The Crisis behind the Eurocrisis: The Eurocrisis as a Multidimensional Systemic Crisis of the EU*, Cambridge University Press, Cambridge, 2019, pp. 315–378.
16. Sonny S. Patel, M. Brooke Rogers, Richard Amlôt, and G. James Rubin, "What do we mean by 'community resilience'? A systematic literature review of how it is defined in the literature", *PLoS Current Disasters*, Available at: <https://doi.org/10.1371/currents.dis.db775aff25efc5ac4f0660ad9c9f7db2>.
17. Helena Belchior Rocha, "Social work practices and the ecological sustainability of socially vulnerable communities", *Sustainability*, 2018, Vol. 10, No. 5, 1312. Available at: <https://doi.org/10.3390/su10051312>.

18. UNICEF, *Analiza rada centara za socijalni rad u Crnoj Gori*, Predstavništvo UNICEF-a u Crnoj Gori, Podgorica, 2019.
19. Jeanne M. Woods, "Global Crisis and the Law of War" in: Barbara Stark (ed.) *International Law and Its Discontents: Confronting Crises*, edited by, Cambridge University Press, Cambridge, 2015, pp. 249–286.
20. Rona Woodward, "The crisis in social work with children and families" in: Iain Ferguson and Michael Lavalette (eds.), *Critical and Radical Debates in Social Work*. Bristol University Press, Bristol, 2014, pp. 476–483.
21. Bruce Wydick, *Games in Economic Development*, chapter "Social capital", Cambridge University Press, Cambridge, 2007, pp. 197–223

Buda Methadžović

University of Montenegro – Faculty of Political Science

SOCIAL WORK INITIATIVES WITH VULNERABLE SOCIAL GROUPS IN CRISIS, WAR, AND POST-WAR CONTEXTS: RESEARCH AND RESULTS

Abstract

This research paper examines the role and effectiveness of social work initiatives in Montenegro in providing support to vulnerable social groups during crises, wars, and post-war periods. Employing a mixed research method, including literature analysis, in-depth interviews with social workers, and surveys of affected group members, the study focuses on strategies to improve the lives of these groups in challenging times. It is concluded that social work initiatives are crucial for enhancing the living conditions of vulnerable groups, emphasizing the need for resources, social worker training, and collaboration with relevant stakeholders. Timely intervention is paramount, and the research provides valuable insights for further improving policies and practices in social work to support these groups in crisis and post-conflict situations.

Keywords:

social work initiatives, vulnerable social groups, crisis context, wartime, post-war period, empirical research, effectiveness of social work.

Vanja Petrović*

*Studentkinja Doktorskih studija socijalne politike i socijalnog rada,
Univerzitet u Beogradu – Fakultet političkih nauka*

Obeležja solidarnih kuhinja u Republici Srbiji**

Apstrakt

U Republici Srbiji, približno pola miliona stanovnika živi u apsolutnom siromaštvu. Solidarne kuhinje u Srbiji – koje ovaj rad definiše kao situirane instance vernakularne i reaktivne solidarnosti, nastaju kao reakcije na krize poput pandemije KOVID-19, „krizu” ljudi u pokretu i povlačenja socijalne zaštite usled neoliberalnih pritisaka. Cilj ovog rada je da prikaže rad i izazove solidarnih kuhinja u Srbiji, ali i genezu ovih samoniklih inicijativa, usredsređujući se na političke, društvene i ekonomske faktore koji su doveli do njihovog razvoja. Solidarne kuhinje se mogu smatrati otelotvorenjem osnovnih postulata socijalnog rada i pozicioniraju se u okvire vrednosti istog. One su lokalna, situirana reakcija koja korene vuče iz tradicije komunističkih praksi, ali i aktivističke razmene iskustava iz šireg regiona. Ono što karakteriše ove kuhinje je nehirerarhijsko organizovanje i suprotstavljanje milostinji. Kuhinje se suočavaju sa mnoštvom izazova tipičnim za ovu vrstu organizovanja, uključujući fluktuirajući priliv finansiranja, konstantne promene u osoblju (volonterima) i ograničenja u pružanju usluge.

Ključne reči:

solidarnost, milostinja, solidarne kuhinje, socijalni rad, socijalna politika

* petrovic.vanja1@gmail.com

** Tekst je nastao u okviru izrade doktorske teze na Fakultetu političkih nauka Univerziteta u Beogradu.

UVODNA RAZMATRANJA

Teoretičarka Hana Arent (Hannah Arendt) u knjizi *O revoluciji* uviđa ono što aktivisti i aktivistkinje u Srbiji i u svetu sada već uveliko tvrde: da postoji razlika između solidarnosti i drugih vidova podrške, tj. motivacija koje stoje iza istih. O solidarnosti Arent kaže da je alternativa sažaljenju, koje zove „izopačenje saosećanja”¹. Arentin fokus u *O revoluciji* su nasilne revolucije, tačnije komparativna analiza američke i francuske revolucije, te se njena opažanja o solidarnosti spominju ukratko. Solidarnost čvrsto pozicionira u domen „razuma, a samim tim i opštosti,”² i dodaje da ona omogućava nepristrasno i neograničeno umrežavanje za onima koji su potlačeni i eksploatisani i proizvodi delovanjem. Iako su mnoge feministkinje i druge teoretičarke i teoretičari dovodili u pitanje krutu i veštačku podelu na racionalno i emotivno, ukazujući na seksističku prirodu podele³, ne moramo nužno odbaciti Arentin uvid. Ovaj kratak osvrt u radu Hane Arent nas upućuje na to da se solidarnost već duže vreme koncipira kao nešto što se dešava između jednakih. Milostinja, sa druge strane, je hierarhizovana i podrazumeva sažaljenje onih koji imaju ka onima koji nemaju. Videćemo i da teoretičari i teoretičarke solidarnosti upisuju i političku komponentu.

Podstaknuta takozvanom migrantskom „krizom”, tj. velikim prilivom ljudi iz drugih zemalja u Evropu, kao i merama štednje, u Grčkoj je u protekloj deceniji nastala jaka takozvana „solidarna ekonomija”. Teodoros Rakopolos (Theodoros Rakopoulos) solidarnost u ovom kontekstu definiše kao ideju „koja inspiriše ljude u kontekstu svakodnevnog života u krizi” ali i kao rezultat „pauperizacije”⁴. Dodaje da ovu ekonomiju čine socijalne klinike, socijalne apoteke, pijace hrane i narodne kuhinje bez posredništva. Takođe, solidarnu ekonomiju karakteriše kao samoniklu (engl. *grassroots*).

Slične solidarne inicijative su postojale i pre migrantske „krize” u Evropi i mera štednje u Grčkoj (neki od najpoznatijih primera su pokret „Hrana, ne oružje” koji je nastao 1980. godine u Kembridžu u Masačusetsu i program „Besplatni obrok za decu školskog uzrasta” koji je Partija crnih pantera osnovala 1969. godine u Ouklandu u Kaliforniji) ali se rapidno šire Evropom od prošle decenije, a posebno od početka epidemije KOVID-19. Katerina Rozakou

1 Hannah Arendt, *On Revolution*, Penguin Books, St. Ives, 1990, p. 88.

2 Hannah Arendt, *On Revolution*, op. cit., p. 89.

3 Warren Belasco, „Food Matters: Perspectives on an Emerging Field”, in: Warren Belasco and Philip Scranton (eds.) *Food Nations: Selling Taste in Consumer Societies*, Routledge, New York, 2002, p. 6.

4 Theodoros Rakopoulos, „Solidarity: the egalitarian tensions of a bridge-concept, Social Anthropology”, *European Association of Social Anthropologists*, 24 (2), 2016, p. 142.

(Katerina Rozakou) naziva „humanitarni pejzaž” koji nastaje u Grčkoj posle 2015. godine solidarnim humanitarizmom⁵. Solidarni humanitarizam je u ovom slučaju amalgam volonterskog rada i antagonizma protiv strogo hijerarhizovanih humanitarnih akcija. Rozakou locira izvor solidarnog humanitarizma u lokalnom otporu prema profesionalizaciji voluntarizma koji se dešavao u Grčkoj između 2000. i 2007. godine kroz fragmentisane zakonske regulative, kanale subvencija, registara dobrovoljnih udruženja i pedagoške procedure⁶. Prema Rozakou, ovi volonteri i volonterke su odbijali samu etiketu „volonter/ka” a kasnije će sebe nazivati imenicom *allileggyos* koja se na engleski prevodi *solidarians* a označava one koji su solidarni⁷. O svom antropološkom istraživanju sa ovim volonterima, Rozakou piše sledeće: „Ljudi koje su sreli na ulicama [izbeglice] nikada nisu smatrali 'korisnicima', niti svoje aktivnosti 'uslugama' ili 'humanitarnom pomoći'. Njihov napor je bio da se angažuju u egalitarnoj i lateralnoj društvenosti sa izbeglicama i u odnosima izvan davanja poklona. Ovi ljudi su osporavali zvanični humanitarni svet, njegove birokratizovane principe i načine delovanja. I njihova motivacija i suština njihovog rada bila je zasnovana na principu solidarnosti”⁸.

Prema Rozakou, jedan od ključnih korena solidarne ekonomije u Grčkoj je građanski pokret protiv globalizacije. Ona solidarni humanitarizam opisuje kao podvrstu vernakularnog humanitarizma, kovanicu koju je Čarna Brković prvi put upotrebila u 2017. godini. Brković situira vernakularni humanitarizam u širi razgovor o akcijama humanitarne pomoći manjeg obima „koji postavljaju situirane pretenzije na univerzalnost”⁹. Lokalni primeri vernakularnog humanitarizma koje nudi Brković su humanitarne akcije prikupljanja sredstava putem SMS poruka za lečenje dece u inostranstvu.

Brković vernakularni humanitarizam definiše na sledeći način: „Vernakularni humanitarizam se odnosi na pomoć koju pružaju različiti lokalni akteri u skladu sa njihovim društveno-istorijski specifičnim idejama humanosti, kao odgovor na novonastalu potrebu na koju se ne može adekvatno odgovoriti putem konvencionalnih kanala pomoći. On obuhvata prakse

⁵ Katerina Rozakou, „Solidarity #Humanitarianism The Blurred Boundaries of Humanitarianism in Greece”, *Etnofoor*, 2017, Vol. 29, No. 2, p. 99.

⁶ Katerina Rozakou, *Solidarity #Humanitarianism The Blurred Boundaries of Humanitarianism in Greece*, op. cit., p. 100.

⁷ Katerina Rozakou, *Solidarity #Humanitarianism The Blurred Boundaries of Humanitarianism in Greece*, op. cit., p. 99.

⁸ Katerina Rozakou, *Solidarity #Humanitarianism The Blurred Boundaries of Humanitarianism in Greece*, op. cit., p. 100.

⁹ Čarna Brković, „Vernacular Humanitarianisms: An Introduction”, *Social Anthropology/Anthropologie Sociale*, 31(1), p. 1.

pomaganja koje prate univerzalnu humanitarnu logiku, ali u drugačijem obliku od međunarodnih humanitarnih organizacija. [...] Ove prakse pokazuju preklapanja kao i tenzije između humanitarizma, filantropije, razvoja, društvenog blagostanja, verske milostinje i političkog aktivizma”¹⁰.

Solidarne kuhinje u Srbiji su instance solidarnog vernakularnog humanitarizma, ali kako bismo u potpunosti razumeli njihov politički karakter, potrebno je definisati razliku između reaktivne i institucionalizovane solidarnosti koju postulira Vasiljević. Vasiljević kaže sledeće o institucionalnoj solidarnosti: „Tradicionalne države blagostanja [...] negovale su institucionalne kanale za međugeneracijske, međuregionalne i druge oblike solidarnosti i socijalne brige. Ovo je klasičan primer *institucionalne solidarnosti*, koja funkcioniše kroz institucionalne mehanizme i oslanja se na političku podršku i široki društveni konsenzus – i jedno i drugo nestaje već duže vreme”¹¹

Sa druge strane, reaktivna solidarnost se pojavljuje kada institucionalna solidarnost nije u stanju da odgovori na potrebe građanki i građana. Prema Vasiljević, reaktivna solidarnost „je institucionalno neposredna spremnost pojedinih građana, ili većih društvenih grupa, da deluju kolektivno u solidarnosti sa onima koji su u nevolji – manjine, grupe koje su marginalizovane ili diskriminisanе, *sans-papiers*, izbeglice, itd”¹².

Vasiljević dodaje da reaktivna solidarnost može kontrainuitivno da podrži povlačenje države blagostanja: „Erozija institucionalnih oblika solidarnosti često zahteva reaktivnu, a ponekad i ad hoc solidarnost među građanima. Ali, možda kontrainuitivno i nesvesno, ovi postupci predstavljaju i oblik saučesništva u neoliberalnim transformacijama koje normalizuju proaktivnost građana u odnosu na oslanjanje na pomoć države.”¹³

Međutim, Vasiljević naglašava da je ključno razgraničiti puko reaktivnu solidarnost i onu koja takođe zagovara za institucionalna rešenja – kao što čine solidarne kuhinje – s obzirom na to da samo institucionalna rešenja mogu da budu adekvatna i sveobuhvatna. Dodatno, Vasiljević solidarno rezonovanje akcija kao što su solidarne kuhinje situira u institucionalne i diskurzivne okvire bivše komunističke jugoslovenske države vođene idejom „bratstva i jedinstva” ali i takođe tradiciju omladinskih radnih akcija i jakih mesnih zajednica¹⁴.

¹⁰ Čarna Brković, „Vernacular Humanitarianism,” *Humanitarianism*, Brill, Leiden, The Netherlands, 2020, pp. 224–225.

¹¹ Jelena Vasiljević, *A Crisis of Political Solidarity in the European Union and the Western Balkans*, nav. delo, str. 232.

¹² *Ibidem*, p. 232.

¹³ *Ibidem*, pp. 233–234.

¹⁴ *Ibidem*, p. 239.

U ovom radu analizira se geneza solidarnih kuhinja u Srbiji kroz prvenstveno osvrt na korene pojma solidarnosti u društvenoj teoriji i socijalnoj politici, a zatim se ove organizacije situiraju u lokalni politički, društveni i ekonomski kontekst. Solidarne kuhinje se u ovom radu situiraju takođe u okviru vrednosti socijalnog rada. Analizira se geneza socijalnih kuhinja sa ciljem da se doprinese zamišljanju i izgradnji drugačijeg, transformativnijeg socijalnog rada baziranog na solidarnosti i jednakosti; socijalnog rada koji je odgovoran i radi za dobrobit korisnika. Temi se pristupa mešavinom politikološkog i sociološkog pristupa u analizi teorija, dok je sa druge strane korišćen i uži pristup socijalne politike i socijalnog rada.

SOLIDARNOST U SOCIJALNOJ POLITICI I SOCIJALNOM RADU

U literaturi o političkoj teoriji, politička solidarnost se često dovodi u vezu sa onim delom motoa Francuske revolucije koji se odnosi na „bratstvo”. Prema Pol Spikeru (Paul Spicker), revolucionari u tadašnjoj Francuskoj su ideju bratstva bazirali na međuljudskoj odgovornosti, ali pojam solidarnosti se razlikuje od bratstva iako dele zajedničke ideale kolektivnog delovanja, saradnje i uzajamne pomoći¹⁵. Slično tome, „solidarno rezonovanje” je prisutno i u sloganu bivše Jugoslavije „Bratstvo i jedinstvo”¹⁶. Jedan autor koren termina solidarnosti pronalazi čak u Rimskom zakonu o obligacionim odnosima, govoreći o odgovornosti svakog člana porodice ili zajednice za plaćanje zajedničkih dugova, koja je u rimskom pravu okarakterisana kao *obligato in solidum*¹⁷. U skorijoj istoriji, francuska reč *solidarité* se pojavljuje prvi put u francuskim enciklopedijama 1765. i u Napoleonovom kodeksu 1804¹⁸. Međutim, svoje moderno značenje dobija u četvrtoj deceniji XIX veka kada se u rečniku Francuske akademije definiše na sledeći način: „nekad se odnosi, u svakodnevnom jeziku, na međusobnu odgovornost koja se uspostavlja između dvoje ili više ljudi. Solidarnost nas povezuje”¹⁹. U preambuli Povelje Evropske unije o temeljnim pravima piše „Unija je zasnovana na nedeljivim, univerzalnim vrednostima ljudskog dostojanstva, slobode, jednakosti i solidarno-

¹⁵ Paul Spicker, *Liberty, equality, fraternity*, Policy Press, Bristol, 2006, p. 119.

¹⁶ Jelena Vasiljević, “A Crisis of Political Solidarity in the European Union and the Western Balkans”, *Southeastern Europe*, 46, 2022, p. 239.

¹⁷ Kurt Bayertz, *Solidarity*, Springer, New York, 1999, p. 3.

¹⁸ Arto Laitinen & Anne Birgitta Pessi, *Solidarity: Theory and Practice*, Lexington Books, Lanham, Maryland, 2014, p. 17.

¹⁹ R. Zoll, “Le défi de la solidarité organique. *Sociologie et sociétés*”, 30 (2), 1998, pp. 2.

sti”²⁰. Istovremeno, kada je u pitanju socijalna politika Francuske, solidarnost je ključni termin u oblasti socijalne zaštite.

Politički akteri/ke koji/e pripadaju najsuprotstavljenijim stranama političkog spektra pozivaju svoje sledbenike/ce na solidarnost. Razlike u poimanju solidarnosti se u ovom kontekstu nalaze u tome sa kojim se sledbenicima/kama solidarišu. Sve ovo rezultuje time da je teško postići saglasnost oko definicije solidarnosti. Štaviše, neki autori/ke, kao što je Niklas Luman (Niklas Luhmann), veruju da je termin solidarnost „toliko ideološki opterećen, tako fleksibilan i ima tako kontroverznu istoriju da bi ga trebalo koristiti samo u svečanim govorima”²¹. Druge teoretičarke/i, kao Sali Šolc (Sally Scholz), tvrde da postoje dovoljno precizne upotrebe koncepta solidarnosti i da se „parazitska” korišćenja mogu odvojiti od njih²². Šolc daje sledeću definiciju solidarnosti: solidarnost je „zajednička svest, iskustvo, istorija ili identitet”²³. Istovremeno, poimanje solidarnosti se menja u zavisnosti od društvenog, političkog, religijskog, i drugih konteksta, te je pojam solidarnosti u lokalnom kontekstu (Srbija i Balkan), između ostalog, podložan pritiscima neoliberalnog kapitalizma i krize nege (kovanica teoretičarke Nensi Frejzer (Nancy Fraser)), ali i nacionalističkih narativa, globalizacije i individualizacije. Solidarnost je, dakle, ono što Todor Kuljić naziva „rastegljivim” pojmom²⁴. Rastegljivi ili apstraktni pojmovi su oni koji opstaju uprkos „semantičkim promenama” poput onih kroz koje su prošle zemlje bivše Jugoslavije, uključujući i Srbiju.

Jelena Vasiljević ispravno zapaža da postoji jaz između korišćenja pojma solidarnosti u društvenom, političkom, i drugom smislu i naučne obrade teme. Ona dodaje: „Solidarnost se najčešće *podrazumeva* kao uzajamna pomoć, kohezivni faktor ili institucionalizovana empatija bez kojih se ne mogu objasniti vrlo raznorodne pojave poput grupnog identiteta, udruženog organizovanja, požrtvovanja, humanitarne pomoći itd”.²⁵

²⁰ European Union, *Charter of Fundamental Rights of the European Union*, 26 October 2012, C326/395.

²¹ Arto Laitinen & Anne Birgitta Pessi, *Solidarity: Theory and Practice*, op. cit., p. 17.

²² Sally Scholz, *Political Solidarity*, Penn State University Press, University Park, 2008.

²³ Sally Scholz, *Political Solidarity*, op. cit., p. 1.

²⁴ Todor Kuljić, „Pojmovna sinergija neoliberalizma i nacionalizma”, *TRAGOM – Časopis za srpske i hrvatske teme* 1 (1), 2018, str. 207.

²⁵ Jelena Vasiljević, „(Nova) Razmišljanja o solidarnosti: od etike zajedništva do političkog principa zajednice”, u: Adriana Zaharijević i Katarina Lončarević (ur), *Feministička teorija za sve*, Institut za filozofiju i društvenu teoriju; Fakultet političkih nauka, Beograd, 2019, str. 364.

Postoje neslaganja oko toga ko je uveo pojam solidarnosti u društvenu teoriju. Neki autori tvrde da je to bio francuski sociolog Ogist Kont (Auguste Comte)²⁶ dok drugi smatraju da je to bio Emil Dirkem (Émile Durkheim)²⁷. U svakom slučaju, Dirkem je skovao pojmove mehaničke i organske solidarnosti u kontekstu podele rada²⁸, što je postavilo temelje za kasnije društvene teorije o solidarnosti. Dirkem koristi pojam solidarnosti kada govori o prelazu iz takozvanih „primitivnih“ društva u moderna organska, tj. industrijska „civilizovana“ društva. U „primitivnim“ društvima, u Dirkemovoj teoriji, osnova za solidarnost je odsustvo diversifikacije u poslovima koji se obavljaju, dok se društvene veze u modernim društvima baziraju na „organskom“ povezivanju ljudi na osnovu obavljanja sličnih poslova²⁹. Po Dirkemu, u „primitivnim“ društvima, pojedinci usled međusobne zavisnosti „sebe smatraju delom celine, organom organizma“³⁰. U svom objašnjenju Dirkemovog poimanja solidarnosti, Pitr Tijsen (Peter Thijssen) tvrdi da najčešće interpretacije u slučaju mehaničke solidarnosti naglašavaju sponu između sličnosti i kohezije. Sa druge strane, razlika je ključna kada je u pitanju organska solidarnost, jer se u ovom slučaju ljudi povezuju na osnovu različitih profesija što ih čini da budu zanimljivi jedni drugima³¹. Drugim rečima, u „primitivnim“ društvima, ljude drži na okupu činjenica da moraju da obavljaju iste poslove kako bi opstali, dok u savremenim društvima ljudi biraju svoju profesiju i tako se povezuju.

Zanimljivo je da se čak i u ovom ranom poimanju koncepta solidarnosti u društvenoj teoriji ona delimično problematizuje u odnosu na milostinju ili dobročinstvo (engl. *charity*). O milostinji ćemo detaljnije u nastavku rada. Iako sam Dirkem ne koristi termin milostinja u svom prvobitnom delu *Podela rada u društvu*, Ojgen Šonfeld (Eugen Schoenfeld) i Stjepan Meštrović tvrde da baš u tom delu Dirkem postavlja korene za kasniju distinkciju između pravde i milostinje u kontekstu solidarnosti³². Šonfeld i Meštrović objašnjavaju da je u kasnijoj Dirkemovoj teoriji milostinja/dobročinstvo moguće samo u „pri-

²⁶ Ruud Ter Meulen, *Solidarity and justice in health and social care*, Cambridge University Press, Cambridge, UK, 2017.

²⁷ Jelena Vasiljević, (Nova) *Razmišljanja o solidarnosti: od etike zajedništva do političkog principa zajednice*, nav. delo.

²⁸ Émile Durkheim, *The Division of Labour in Society*, Macmillan, London, 1984.

²⁹ *Ibidem*.

³⁰ *Ibidem*, p. 173.

³¹ Peter Thijssen, "From mechanical to organic solidarity, and back: With Honneth beyond Durkheim," *European Journal of Social Theory*, 15(4), 2012, pp. 456.

³² Eugen Schoenfeld & Stjepan Mestrovic, "Durkheim's concept of justice and its relationship to social solidarity," *Sociological Analysis*, 1989, Vol. 50. No. 2, p. 115.

mitivnim" društvima u kojima je solidarnost bazirana na sličnosti. Sa druge strane, u modernim društvima, koje Direkem povezuje sa diferencijacijom, solidarnost je nepraktična i moral se bazira na pravdi.

Bitno je reći da Dirkem nikad nije definisao sam pojam solidarnosti³³. Edvard Tirjakian (Edward Tiryakian), u svojoj definiciji Dirkemovske solidarnosti govori o tome da je u mnogim delima ovog sociologa „blizu površine... značaj društvenih veza solidarnosti u davanju smisla životu društvenih aktera, u renoviranju i obezbeđivanju prostora za društvene ideale i vrednosti. U srži njegove poruke je ovo: solidarnost, naša vezanost i veze sa drugima, je osnova i izvor morala”³⁴.

Slično Dirkemu, Šolc solidarnost dovodi u vezu sa razlikom ali i sa socijalnom kohezijom. U potrazi za raščlanjivanjem „prave” solidarnosti od „parazitske”, Šolc tvrdi da „prava” solidarnost ima sledeće karakteristike: 1. ona posreduje između pojedinaca ali i grupa, tj. suprotna je od individualizma i razaznaje se kroz kontrast ili opoziciju društvenih grupa, 2. oblik je jedinstva i 3. podrazumeva pozitivne moralne obaveze³⁵.

Solidarnost se u društvenoj teoriji posmatra takođe iz lingvističke, tj. komunikativne perspektive. U ovoj sferi se solidarnošću bavio Jirgen Habermas (Jürgen Habermas). On direktno govori o solidarnosti u tekstu *Justice and solidarity: On the discussion concerning Stage 6*. Habermas koristi svoju teoriju komunikativnog delovanja da dovede u vezu „brigu za dobrobit bližnjih i interesovanja za opšte dobro: identitet grupe se reprodukuje kroz netaknute odnose međusobnog priznavanja”³⁶. Habermas povezuje solidarnost ne sa dobronamernošću već sa samim integritetom kolektivnog življenja. Habermas, kao i Dirkem, dovodi solidarnost u vezu sa društvenom pravdom.

Solidarnost se ovde u normativnom smislu koncipira kao diskurzivni resurs koji se crpi u momentima kada se utvrde nedostaci društvenog, socijalnog, moralnog, političkog ili bilo kog drugog sistema zaštite neophodnog za opstanak. Habermas u deskriptivnom smislu solidarnost razume – u Dirkemovskoj tradiciji – kao funkciju socijalnih institucija³⁷. Drugi teoretičari/ke, kao na primer Alam Alarbi (Ahlam Alharbi), solidarnost dovode u vezu sa komuniciranjem, tj. diskursom³⁸.

³³ Edward A. Tiryakian, *Durkheim, Solidarity and September 11*, op. cit., p. 307.

³⁴ *Ibidem*, p. 307

³⁵ Sally Scholz, *Political Solidarity*, op. cit., pp. 18–19.

³⁶ Jürgen Habermas, “Justice and solidarity: On the discussion concerning Stage 6”, In: Thomas E. Wren (ed.), *The moral domain: Essays in the ongoing discussion between philosophy and the social sciences*, MIT Press, Cambridge, Mass., 1990, p. 244.

³⁷ Max Pensky, *Solidarity. The Cambridge Habermas Lexicon*, op. cit., p. 428.

³⁸ Ahlam Alharbi, “Towards a performative theory of solidarity discourse”, *Cogent Arts & Humanities*, 5(1), 2018, pp. 1–16.

Prema Vasiljević, u društvenoj nauci pre 2010. godine – tj. pre takozvane migrantske „krize” – solidarnost se razumela u funkcionalističkom smislu „prema kojem solidarnost obezbeđuje neku višu svrhu: identitet zajednice, njeno očuvanje i postignuće zajedničkih ciljeva ili, na primer, institucionalizaciju društvene pravde”³⁹.

Postaje jasno da je solidarnost istovremeno sveobuhvatni termin, kao i termin koji može potencijalno biti potpuno ispražnjen od konkretnog značenja u određenim kontekstima, npr. u političkom u okviru političkih kampanja. Potrebno je zato definisati na koju se tačno solidarnost misli kada su u pitanju solidarne kuhinje.

Ova osvrt na solidarne kuhinje u Srbiji počinje od premise da je socijalni rad profesija koja se bavi ljudskim pravima. Prema Silviji Staub-Bernaskoni (Silvia Staub-Bernasconi), socijalni rad u Evropi ima tradiciju od više od sto godina u borbi za ljudska prava⁴⁰. Teoretičarka Linda Briskman tvrdi da socijalni radnici imaju moralnu obavezu da budu „šampioni ljudskih prava”⁴¹ i bore se protiv sistemsko-institucionalizovanog ugnjetavanja jer rade sa grupom ljudi koja se nalazi u marginalizovanoj poziciji. Dodaje da socijalni rad mora biti i politički i aktivistički ali, na žalost, u pokušajima da otkloni sistemске prepreke na koje nailaze marginalizovani ljudi u društvu paradoksalno često samo čini iste te prepreke toliko veće. Dodaje: „Ne možemo biti posmatrači. Ovo razumevanje i naknadno delovanje ne nastaju u vakuumu, već su usredsređeni na vrednosnu osnovu socijalnog rada i njegovog naglaska na ljudskim pravima, socijalnoj pravdi i transformativnoj praksi zbog čega je od suštinskog značaja za socijalne radnike da se suoče sa nepravdama koje uoče”⁴².

Međunarodna federacija socijalnih radnika (International Federation of Social Workers) je 2014. godine usvojila sledeću definiciju socijalnog rada: „Socijalni rad je praktično utemeljena profesija i akademska disciplina koja promoviše društvenu promenu i razvoj, socijalnu koheziju te osnaživanje i oslobađanje ljudi. Principi socijalne pravde, ljudskih prava, kolektivne odgovornosti i poštovanja različitosti centralni su u socijalnom radu. Potkrepljena teorijom socijalnoga rada, društvenih i humanističkih nauka te autohtonim

³⁹ Jelena Vasiljević, *(Nova) Razmišljanja o solidarnosti: od etike zajedništva do političkog principa zajednice*, nav. delo, p. 364.

⁴⁰ Silvia Staub-Bernasconi, “Social Work and Human Rights—Linking Two Traditions of Human Rights in Social Work”, *Journal of Human Rights and Social Work*, 1(1), 2016, p. 41.

⁴¹ Linda Briskman, “Challenging harmful political contexts through activism” in: Stephen A. Webb (ed.), *The Routledge Handbook of Critical Social Work*, Routledge, New York, 2019, p. 549.

⁴² *Ibidem*, p. 550.

znanjem, profesija socijalnoga rada angažuje ljude i strukture u rešavanju životnih izazova i povećanju blagostanja".⁴³

Takođe, kao ključni mandat profesije, postavljeni su sledeći ciljevi: promocija društvene promene, socijalni razvoj, socijalna kohezija, i osnaživanje i oslobađanje ljudi⁴⁴.

Prema Karolini Šmit (Caroline Schmitt), iako mnoge profesionalne asocijacije često koriste termin solidarnosti da opišu centralnu ulogu socijalnog rada, to je retko slučaj u akademskoj literaturi⁴⁵. Kao izuzetak u odnosu na opšti trend, Šmit govori o nemačkoj teoretičarki socijalnog rada Mechtild Sejte (Mechthild Seithe) koja ulogu socijalnog rada pronalazi u fasilitiranju izgradnje solidarnih mreža i odnosa. Šmit tvrdi da bi solidarnost trebalo postaviti kao centralni pojam u socijalnom radu.

U svojoj analizi pojmova „solidarnost” i „jednakost” u socijalnom radu iz 1992. godine, Pol Spiker tvrdi da se u literaturi iz socijalnog rada, solidarnost odnosi na „uspostavljanje kolektivnog delovanja i priznavanje međusobne odgovornosti”⁴⁶. Spiker dodaje da se solidarnost u socijalnoj politici prvenstveno odnosi na mrežu društvenih odnosa kroz koje ljudi podržavaju jedni druge ali je kroz „opštu upotrebu dobio specifičan skup značenja u odnosu na sisteme blagostanja”⁴⁷. Prema Spikeru, u društvima gde je naglašena individualnost, solidarnost u socijalnoj politici će se „tumačiti u terminima ‘mutualizma’, ili mehanizama koji zavise od zajedničkog ličnog interesa”⁴⁸. Nasuprot tome, u društvima u kojima se naglašava kolektivitet: „Vrste odgovornosti koje ljudi imaju jedni prema drugima moraju se shvatiti ne u smislu ličnog interesa, već više društvene kohezije ili vezivanja, što je mnogo bliže smislu u kome Dirkem koristi ideju solidarnosti... Svi oblici kolektivnog obezbeđivanja mogu se smatrati ‘solidarističkim’ u širem smislu te reči, makar samo zato što kolektivna akcija zahteva određeni stepen solidarnosti da bi bila moguća;

⁴³ International Federation of Social Workers (IFSW), *Global Definition of Social Work*. Dostupno preko: <https://www.ifsw.org/what-is-social-work/global-definition-of-social-work/> (Accessed October 20, 2023).

⁴⁴ International Federation of Social Workers (IFSW), *Global Definition of Social Work*, op. cit.

⁴⁵ Caroline Schmitt, "Solidarity. A Key Concept for Social Work", *ÖJS Österreichisches Jahrbuch Für Soziale Arbeit*, 4, 2022, p. 53.

⁴⁶ Paul Spicker, "Equality versus Solidarity", *Government and Opposition*, 1992, Vol. 27, No. 1, pp. 66.

⁴⁷ *Ibidem*, p. 69.

⁴⁸ *Ibidem*.

ali se pružanje socijalne pomoći često predstavlja kao posebno važno za društvenu koheziju.”⁴⁹

Godine 2014, Spiker je konkretnije preradio istoriju solidarnosti u socijalnom radu. Prema Spikeru, od početka razvoja solidarnosti kao ideje, izražavanje solidarnosti se često povezivalo sa socijalnim osiguranjem. Kao dokaz za ovu tvrdnju, Spiker ukazuje na činjenicu da je Leon Buržoaz (Léon Bourgeois) svoj koncept solidarnosti dovodio u vezu sa uzajamnim osiguranjem, Marsel Mos (Marcel Mauss) socijalno osiguranje objašnjavao kao istu vrstu solidarne razmene koja se dešava u razmeni poklona, a privi član francuskog zakonodavnog okvira za socijalno osiguranje se zasniva na principu „nacionalne solidarnosti”⁵⁰. Prema Spikeru, koncept solidarnosti se kasnije reinterpretirao tako da uključi širi spektar aktivnosti od onih koji se tiču socijalnog osiguranja. Aktivnosti koje Spiker navodi kao primer su preraspodela tereta rizika, solidarističke penzije, i fondovi solidarnosti i dodaje, da se zatim „primena principa fundamentalnije promenila: solidarnost je počela da znači nešto mnogo šire, često povezano sa principom humanitarne preraspodele, ponekad sa jednakošću”⁵¹.

Od značaja je naglasiti da se istorija solidarnost u socijalnom radu ne razgraničava jasno od milostinja (engl. *charity*). U stvari, reči solidarnost i milostinja se često koriste neizmenično jer moderni socijalni rad svoje korene pronalazi u milostinji devetnaestog veka⁵². Za Pitera Beresforda (Peter Beresford) Viktorijanski odnosu prema moralu i milostinji je prouzrokovalo ideju da je nemoralno davati milostinju bez zasluge jer bi prouzrokovalo zavisnost⁵³. Vremenom, ovaj pristup moralnosti se pretvara u niz problematičnih sada već ustaljenih praksi u socijalnom radu, kao što je, na primer, traženje od korisnika/ca da dokazuju da su „zaslužili” socijalnu sigurnost tako što su na neki način „onesposobljeni da se brinu o sebi”, koncept čije korene Beresford situira u osnivanje moderne države blagostanja, tj. testiranje iz Zakona o siromaštvu (engl. *Poor Law test*) i radne kuće (engl. *workhouses*) u Velikoj Britaniji⁵⁴. Iako se sistem socijalne sigurnosti u Srbiji karakteriše drugačijim kontekstom u odnosu na engleski, ovaj anglosaksonski pristup socijalnoj sigurnosti zasnovan na moralu i moralisanju srednje klase je ipak uticao i utiče na nacionalni sistem socijalne sigurnosti. Ovaj pristup pomoći, ako izuzmemo njegov dis-

⁴⁹ *Ibidem*, p. 69.

⁵⁰ Paul Spicker, „Cohesion, exclusion and social quality”, *International Journal of Social Quality*, 2014, Vol 4. No. 1, pp. 96.

⁵¹ Paul Spicker, *Cohesion, exclusion and social quality*, op. cit., p. 96.

⁵² Peter Beresford, *All our welfare: Towards participatory social policy*, op. cit.

⁵³ *Ibidem*.

⁵⁴ *Ibidem*.

kriminišući faktor, je pristup „odozgo ka dole”. Iako se sama reč solidarnost koristi u mnogim kontekstima, akteri koji sebe definišu kao solidarne stavljaju akcenat na zajedništvo i zauzimaju jasan stav protiv milostinje (npr. moto Solidarne kuhinje u Beogradu je „solidarnost, ne milostinja”). Ove inicijative su takođe samonikle i nastaju po sistemu „odozgo ka gore”.

Solidarne kuhinje se mogu smatrati otelotvorenjem osnovnih postulata socijalnog rada. One se pozicioniraju u okvire vrednosti socijalnog rada jer rade na podsticanju promene i razvoja u društvu, zagovaraju za osnažavanje i oslabljavanje ljudi, i od centralog značaja za organizatore su principi socijalne pravde, ljudska pravda, kolektivna odgovornost, i poštovanje različitosti. Svi ovi aspekti su gore navedeni u definiciji socijalnog rada Međunarodne federacije socijalnih radnika.

SOLIDARNE KUHINJE

Kako bismo sveobuhvatno definisali praksu solidarnih kuhinja u Srbiji, prvenstveno je potrebno situirati ih u trenutno stanje socijalnog rada u Srbiji, tj. u kapacitet države da odgovori na potrebe stanovništva. Drugim rečima, moramo dati odgovor na pitanje: „da li se u Republici Srbiji postiže adekvatan nivo socijalnog blagostanja, tj. dobrobiti pojedinaca u zajednici⁵⁵?” U osnovnim odredbama Zakona o socijalnoj zaštiti, Republika Srbija postavlja „obezbediti dostupnost usluga i ostvarivanje prava u socijalnoj zaštiti” kao drugi po redu cilj državne politike u ovom domenu. Iako pokrivenost građana/ki (kojima su usluge potrebne) uslugama socijalne zaštite u Srbiji raste, prema UNICEF-ovom izveštaju o izgradnji ljudskog kapitala u Srbiji, pokrivenost je i dalje neadekvatna i neujednačena⁵⁶. Isti izveštaj pokazuje da je udeo stanovništva koji koristi usluge sistema socijalne zaštite nizak u poređenju sa većinom evropskih zemalja, te da usluge ne pokrivaju, na adekvatan način, potrebe korisnika. Dodatno, najsiromašniji građani Republike Srbije (RS) su znatno manje pokriveni uslugama socijalne zaštite u odnosu na zemlje u regionu. Pokrivenost uslugama socijalne zaštite u RS je bila 45,2% u 2019. godini, dok je pokrivenost u Mađarskoj, Slovačkoj, i Rumuniji iznosila 90%⁵⁷. Prema procenama Republičkog zavoda za statistiku, 6,9% stanovništva, ili približno 446.000 stanovnika je u 2020. godini živelo u apsolutnom siromaštvu, a više

⁵⁵ Paul Spicker, *Arguments for Welfare: The Welfare State and Social Policy*, op. cit., p. 13.

⁵⁶ UNICEF Serbia, *Building Human Capital for Long Term Prosperity: Serbia Human Capital Review*, op. cit., p. 51.

⁵⁷ *Ibidem*.

od petine građana/ki Srbije je u ozbiljnom riziku od siromaštva⁵⁸. Pokrivenost uslugama je od značaja za situiranje solidarnih kuhinja jer one pružaju usluge onima do kojih sistem socijalne zaštite ne doseže.

Predstavljeni podaci ukazuju na to da je socijalna politika u Republici Srbiji daleko od osnaživanja i oslobađanja, tj. osnovnih ciljeva socijalnog rada, bar kada su u pitanju najmarginalizovaniji članovi društva. Štaviše, usluge ne dosežu uvek do onih kojima su potrebne, a najmanje do onih kojima su najpotrebnije. Postavlja se pitanje, zašto je to tako? Zašto su socijalna politika, a zatim i socijalni rad u Republici Srbiji, takoreći „gluvi” na potrebe stanovništva ka čijem bi se blagostanju trebalo aktivno usmeriti? U knjizi *Socijalna sigurnost – pojmovi i programi*, Natalija Perišić koncizno navodi brojne izazove u sferi socijalne zaštite u Republici Srbiji: „Oni [izazovi] se kreću od suštinske orijentisanosti sistema ka naknadama, a ne uslugama, pri čemu su i naknade neadekvatnog iznosa za izlazak iz siromaštva. Podsticaji za uvođenje koncepta aktiviranja uglavnom su zasnovani na motivaciji za redukovanjem troškova sistema, uz zanemarivanje koncepta ljudskih prava u širem smislu. Katalog usluga je umnogome osavremenjen, ali implementacija predstavlja značajan problem, uporedo sa standardima kvaliteta. I sam postupak stručnog rada, koji je transformisan u pravcu vođenja slučaja, konfrontira se sa dilemama i preispitivanjima praktičara i profesionalne zajednice”⁵⁹.

Odgovor se takođe može naći bar jednim delom i u činjenici da je Srbija deo globalne tendencije povlačenja države blagostanja usred jakih neoliberalnih pritisaka⁶⁰. Nensi Frejzer (Nancy Fraser) ovo povlačenje obuhvata širim konceptom krize nege (engl. crisis of care) koja je delimično produkt komodifikacije lične sfere ali i „pritiska iz više pravaca koji trenutno istiskuju ključni skup društvenih kapaciteta: onih kapaciteta koji su dostupni za radanje i podizanje dece, brigu o prijateljima i članovima porodice, održavanja domaćinstva i širih zajednica i održavanje veza uopšteno”⁶¹. Kapaciteti o kojima je ovde reč su oni društveni, ali i državni kapaciteti, koji su povezani sa (sistemom) socijalne sigurnosti.

Odgovor možemo potražiti i u ideološkim osnovama socijalnog rada. Aleksandar Jugović i Miroslav Brkić tvrde da je pre 2000. godine profesija bila pod jakim uticajem pozitivističkih pristupa i medicinskog modela, dodajući da je tome „doprinela i ideologija socijalizma, kao idealnog društva, podložnog ‘mikro’ reformisanju. Zato je sve one koji ne doprinose funkcionisanju

⁵⁸ Republički zavod za statistiku (RZS), *Siromaštvo i socijalna nejednakost*, nav. delo.

⁵⁹ Natalija Perišić, *Socijalna sigurnost – pojmovi i programi*, nav. delo. str. 205–206.

⁶⁰ Jelena Vasiljević, *A Crisis of Political Solidarity in the European Union and the Western Balkans*, op. cit., p. 230.

⁶¹ Nancy Fraser, *Contradictions of Capital and Care*, op. cit., 99.

socijalizma trebalo 'izlečiti', resocijalizovati, a ukoliko rezultatinisu zadovoljavajući, smestiti ih u odgovarajuće institucije"⁶². U medicinskom modelu postoji jasna podela na ekspertkinje/e i korisnike usluga ali ova podela se modernom socijalnom radu postaje sve poroznija, kao što je slučaj u Velikoj Britaniji⁶³.

Od značaja je da da razumemo i pojam solidarne ekonomije koja nastaje u Grčkoj, usled pojave velikog broja ljudi u pokretu koji se pojavljuju na teritoriji ove države. S obzirom na to da je Srbija na takozvanoj Balkanskoj ruti, neke solidarne kuhinje u Srbiji pomažu ljudima u pokretu i zasnovane su na grčkom modelu zbog razmene aktivista i aktivistkinja koji ih ili prate ili reaguju na situaciju u lokalnoj zajednici. Takođe je bitno razmotriti pojmove solidarnog humanitarizma, vernakularnog humanitarizma i na kraju, institucionalne i reaktivne solidarnosti.

U Srbiji trenutno postoji više solidarnih kuhinja, među kojima su Solidarna kuhinja u Beogradu, Kuhinja solidarnosti u Novom Sadu, Obrok za porodicu 3M sa Telepa u Novom Sadu i No Name Kitchen koja menja lokacije u zavisnosti od toga gde se nalaze ljudi u pokretu.

Solidarne kuhinje u Srbiji nastaju kao reakcija na KOVID-19 pandemiju, „krizu” ljudi u pokretu, povlačenje socijalne zaštite usled neoliberalnih pritisa, itd. One su lokalna, situirana reakcija koja korene vuče iz tradicije komunističkih praksi ali i aktivističke razmene iskustava iz šireg regiona. Ono što karakteriše ove kuhinje je nehijerarhijsko organizovanje i suprotstavljanje milostinji i onome što ona podrazumeva. Za organizatore ovih kuhinja, ne postoji razlika između tzv. korisnika ili korisnice i osobe koja kuva, pere, pakuje ili organizuje rad u kuhinju. Takođe, oni koji jedu u kuhinjama često učestvuju u radu same kuhinje. Pre svega, organizatori smatraju da iako kuhinje imaju funkciju hranjenja onih koji trenutno nisu u mogućnosti sebi da priušte zdrav obrok, ova funkcija nije primarna delatnost kuhinje. Umesto toga, primarna delatnost je politički čin zagovaranja kroz primer dobre prakse nehijerarhijskog organizovanja i stvaranja zajedničkih politika. Takođe je bitno istaći da ove kuhinje uspevaju da dopru do najmarginalizovanijih pripadnika stanovništva. U organizovanju, ove kuhinje nailaze na mnoštvo izazova tipičnih za samoorganizovane organizacije ovog tipa. Ti izazovi uključuju fluktuirajući priliv finansiranja, konstantne promene u osoblju (volonterima), i ograničenja u pružanju usluge.

Konačno, solidarne kuhinje se razlikuju od narodnih kuhinja koje se finansiraju od strane države ili su u okviru religioznih institucija prvenstveno po načinu organizovanja i finansiranja. Narodne kuhinje se organizuju

⁶² Aleksandar Jugović i Miroslav Brkić, "Socijalni rad u Srbiji u kontekstu ekonomske krize i društvene transformacije", nav. delo, str. 104.

⁶³ Peter Beresford, *All our welfare: Towards participatory social policy*, op. cit.

centralno i hijerarhijski dok su solidarne kuhinje organizovane od strane zajednice i to na nehijerarhijski način. Hijerarhija se ogleda i u tome što korisnici narodnih kuhinja moraju da imaju uput od nadležnog organa, tj. neophodno je da dokažu svoju potrebu i imaju potvrdu o istoj, kako bi ostvarili svoje pravo na obrok. Drugim rečima, i u ovoj instanci procesa je prisutna hijerarhija i birokratizacija. Takođe, solidarne kuhinje se finansiraju isključivo iz ličnih donacija pojedinaca (fizičkih lica), dok su narodne kuhinje finansirane ili iz državnog budžeta ili fondova. Narodne kuhinje u okviru religijskih institucija se finansiraju delimično iz ličnih donacija fizičkih lica ali ne u potpunosti. Način finansiranja je posebno značajan za solidarne kuhinje gde se organizatori/ke protive potencijalnim zloupotrebama od strane kompanija radi promocije. Istovremeno, u narodnim kuhinjama postoji jasno razgraničenje između korisnika/ca i organizatora/ki, radnika/ca, volontera/ki i ostalih uključenih u rad kuhinje. Najzad, narodne kuhinje se smatraju institucijama dobročinstva ili milostinje (engl. *charity*), čak i u slučaju državnih kuhinja jer često funkcionišu u okviru humanitarnih organizacija kao što je Crveni krst. Solidarne kuhinje, sa druge strane, su organizacije reaktivne solidarnosti koje dovode u pitanje status kvo jer se pojavljuju kao reakcija na nastalu potrebu u društvu. Mnogi ljudi koji jedu u solidarnim kuhinjama ne mogu da ostvare pravo na socijalnu pomoć iz mnoštva razloga (ne poseduju adekvatnu dokumentaciju, imaju primanja ili poseduju imovinu koja su samo malo iznad zakonski određenog minimuma, žive na ulici, nisu u stanju da se izbere za svoja prava, itd).

U Srbiji, državne narodne kuhinje se organizuju na nivou gradskih uprava, te ne postoje sveobuhvatni podaci o broju narodnih kuhinja i njihovih korisnika u celoj zemlji. Međutim, mnogi gradovi, kao što je to slučaj sa Novim Sadom, finansiraju rad narodnih kuhinja u okviru Crvenog krsta i ova organizacija je početkom prošle godine pripremala 33,000 obroka dnevno u 77 sredina širom Srbije⁶⁴. Religijske institucije takođe organizuju narodne kuhinje u Srbiji. Jedna narodna kuhinja Srpske pravoslavne crkve u Zemun Polju je u oktobru 2021. godine pravila dve hiljade obroka dnevno⁶⁵.

⁶⁴ RTS, „Svaki treći korisnik narodne kuhinje je dete, na koje sve načine Crveni krst pomaže”. Dostupno preko: <https://www.rts.rs/lat/vesti/drustvo/4601256/svaki-treci-korisnik-narodne-kuhinje-je-dete-na-koje-sve-nacine-crveni-krst-pomaze.html> (Pristupljeno 30. septembar 2023).

⁶⁵ Srpska pravoslavna crkva, „Crkvena narodna kuhinja svakog dana hrani dve hiljade Beograđana”. Dostupno preko: <https://spc.rs/црквена-народна-кухиња-сваког-дана-хр/> (Pristupljeno 30. septembar 2023).

ZAKLJUČAK

Solidarne kuhinje u Srbiji nastaju u kontekstu odsustva odgovora socijalnog rada i socijalne politike na potrebe građana ali i visoke stope apsolutnog siromaštva u državi. Rad je takođe problematizovao istorijske izvore socijalnog rada, tačnije nerasčlanjavanju solidarnosti od milostinje. Ostaje pitanje: „kako bi se socijalna politika i socijalni rad u Republici Srbiji razlikovao kada bi se jasnije artikulisala razlika između ova dva pojma?” Aktivisti i aktivistkinje širom sveta sve više gravitiraju ka nehijerarhijskim vidovima organizovanja, tj. solidarnosti, kao reakcija na mnoštvo kriza. Kao što smo videli, i sam pojam solidarnosti se menjao nakon početka takozvane migrantske krize i sve češće se pojava ne u funkcionalističkom smislu već u kontekstu emocija, moralnosti i socijalne sigurnosti. U tom kontekstu, samonikle, situirane inicijative kao što su solidarne kuhinje u Srbiji predstavljaju priliku za uvid u potencijalno pozitivan pravac organizovanja socijalnog rada ali i izrade socijalne politike koja bi odgovarala na potrebe građana. Pošto se solidarne kuhinje organizuju u zajednici, one imaju jedinstvenu priliku da odgovore na potrebe iste. Istovremeno, one dosežu do onih korisnika koji su van domašaja tradicionalno koncipirane socijalne politike.

BIBLIOGRAFIJA

1. Alharbi, Ahlam, “Towards a performative theory of solidarity discourse”, *Cogent Arts & Humanities*, 2018, Vol. 5, No. 1, pp. 1–16.
2. Arendt, Hannah, *On Revolution*, Penguin Books, St. Ives, 1990.
3. Bayertz, Kurt, *Solidarity*, Springer, New York, 1999.
4. Belasco, Warren, “Food Matters: Perspectives on an Emerging Field”, in: Warren Belasco and Philip Scranton (Eds.), *Food Nations: Selling Taste in Consumer Societies*, Routledge, New York, 2002, pp. 2–23.
5. Beresford, P., & Carr, S., *Social Care, Service Users and User Involvement*, Jessica Kingsley Publishers, Hachette, UK, 2012.
6. Beresford, P., *All our welfare: Towards participatory social policy*, Policy Press, Bristol, 2016.
7. Beresford, P., & Farr, M., “COVID-19 and Co-production in Health and Social Care”, Volume 1: The Challenges and Necessity of Co-production, Policy Press, Bristol, 2021.
8. Briskman, Linda, “Challenging harmful political contexts through activism”, in Stephen A. Webb (Ed.), *The Routledge Handbook of Critical Social Work*, Routledge, New York, 2019, pp. 549–559.
9. Brković, Čarna, “Vernacular Humanitarianisms: An Introduction”, *Social Anthropology/ Anthropologie Sociale*, Vol. 31, No. 1, pp. 1–13.

10. Brković, Čarna, "Vernacular Humanitarianism", *Humanitarianism*, Brill, Leiden, The Netherlands, 2020, pp. 224–225.
11. Durkheim, Émile, *The Division of Labour in Society*, Macmillan, London, 1984.
12. Fraser, Nancy, "Contradictions of Capital and Care", *New Left Review*, 100, 2016, pp. 99–117.
13. Habermas, Jürgen, "Justice and solidarity: On the discussion concerning Stage 6", In: Thomas E. Wren (ed.), *The moral domain: Essays in the ongoing discussion between philosophy and the social sciences*, MIT Press, Cambridge, Mass., 1990, pp. 224–251.
14. International Federation of Social Workers (IFSW), *Global Definition of Social Work*. <https://www.ifsw.org/what-is-social-work/global-definition-of-social-work/> (Accessed October 20, 2023).
15. Jugović, Aleksandar i Brkić, Miroslav, „Socijalni rad u Srbiji u kontekstu ekonomske krize i društvene Transformacije”, *Ljetopis socijalnog rada* 2013, Vol. 20, No. 1, str. 91–112.
16. Kuljić, Todor, Pojmovna sinergija neoliberalizma i nacionalizma, *TRAGOVI – Časopis za srpske i hrvatske teme*, 2018, Vol. 1, No. 1, str. 203–220.
17. Laitinen, Arto, Solidarity, in: B. Kaldis (ed.), *Encyclopedia of Philosophy and the Social Sciences*. Sage Publications, Thousand Oaks a.o., 2013, pp. 948–950.
18. Laitinen, Arto & Pessi, Anne Birgitta, *Solidarity: Theory and Practice*, Lexington Books, Lanham, Maryland, 2014.
19. May, Larry, *The Socially Responsive Self: Social Theory and Professional Ethics*, The University of Chicago Press, Chicago, 1996.
20. Mitas, Stergios, Η 'ευδαιμονία των άλλων' και η 'αυτοτέλεια όλων' Όροιγια τη θεμελίωση της αλληλεγγύης ως δεσμευτικού, δικαικού καθήκοντος [„Eudaimonia drugih” i „autonomija svih”. Uslovi za uspostavljanje solidarnosti kao obavezujuće pravne dužnosti.] Αξιολογικά [Vrednosna procena] 27, 2013, 117–138.
21. Pensky, Max, *Solidarity. The Cambridge Habermas Lexicon*, Cambridge University Press, Cambridge, UK, 2019, pp. 427–429.
22. Perišić, Natalija, *Socijalna sigurnost – pojmovi i programi*, Fakultet političkih nauka, Beograd, 2016.
23. Schmitt, Caroline, "Solidarity. A Key Concept for Social Work", *ÖJS Österreichisches Jahrbuch Für Soziale Arbeit*, 2022, Vol. 4, pp. 45–63.
24. Schoenfeld, Eugen & Mestrovic, Stjepan, "Durkheim's concept of justice and its relationship to social solidarity". *Sociological Analysis*, 1989, Vol. 50, No. 2, pp. 111–127.
25. Spicker, P., *Arguments for Welfare: The Welfare State and Social Policy*, Rowman & Littlefield International Ltd., London, New York, 2017.
26. Spicker, Paul, "Cohesion, exclusion and social quality", *International Journal of Social Quality*, Vol. 4, No. 1, 2014, pp. 95–107.

27. Spicker, Paul, "Equality versus Solidarity", *Government and Opposition*, 1992, Vol. 27, No. 1, pp. 66–77.
28. Scholz, Sally, *Political Solidarity*, Penn State University Press, University Park, 2008.
29. Spicker, Paul, *Liberty, equality, fraternity*, Policy Press, Bristol, 2006.
30. Srpska pravoslavna crkva, „Crkvena narodna kuhinja svakog dana hrani dve hiljade Beograđana”. Dostupno preko: <https://spc.rs/crkvena-narodna-kuhinja-svako-dana-xp/> (Pristupljeno 30. septembar 2023).
31. Staub-Bernasconi, Silvia, "Social Work and Human Rights—Linking Two Traditions of Human Rights in Social Work", *Journal of Human Rights and Social Work*, 2016, Vol. 1, No. 1, pp. 40–49.
32. Rakopoulos, Theodoros, "Solidarity: the egalitarian tensions of a bridge-concept, Social Anthropology", *European Association of Social Anthropologists*, 2016, Vol. 24, NO. 2, pp. 142–151.
33. Republički zavod za statistiku (RZS), *Siromaštvo i socijalna nejednakost*, 2021. Dostupno preko: <https://publikacije.stat.gov.rs/G2022/Html/G20221287.html> (Pristupljeno 27. septembra 2023.).
34. Rozakou, Katerina, "Solidarity #Humanitarianism The Blurred Boundaries of Humanitarianism in Greece", *Etnofoor*, Vol. 29, No. 2, 2017, pp. 99–104.
35. RTS, „Svaki treći korisnik narodne kuhinje je dete, na koje sve načine Crveni krst pomaže”. Dostupno preko: <https://www.rts.rs/lat/vesti/drustvo/4601256/svaki-treci-korisnik-narodne-kuhinje-je-dete-na-koje-sve-nacine-crveni-krst-pomaze.html> (Pristupljeno 30. septembar 2023).
36. Ter Meulen, Ruud, *Solidarity and justice in health and social care*, Cambridge University Press, Cambridge, UK, 2017.
37. Thijssen, Peter, "From mechanical to organic solidarity, and back: With Honneth beyond Durkheim", *European Journal of Social Theory*, 2012, Vol. 15, No. 4, pp. 454–470.
38. Tiryakian, Edward A., Durkheim, "Solidarity and September 11", *The Cambridge Companion to Durkheim*, Cambridge University Press, Cambridge, 2005, pp. 305–321.
39. M. Naumann (ed.), *Building Human Capital for Long Term Prosperity: Serbia Human Capital Review*, UNICEF Serbia, 2022.
40. Vasiljević, Jelena, "A Crisis of Political Solidarity in the European Union and the Western Balkans", *Southeastern Europe*, 2022, Vol. 46, pp. 225–247.
41. Vasiljević, Jelena, „(Nova) Razmišljanja o solidarnosti: od etike zajedništva do političkog principa zajednice” u: Adriana Zaharijević i Katarina Lončarević (ur), *Feministička teorija za sve*, Institut za filozofiju i društvenu teoriju; Fakultet političkih nauka, Beograd, 2019, str. 225–247.
42. Wildt, Andreas, "Solidarity: Its History and Contemporary Definition" in: Kurt Bayertz (ed.), *Solidarity*, Springer, New York, 1999, pp. 217–218.

Vanja Petrović

Doctoral Student in Social Policy and Social Work,
University of Belgrade – Faculty of Political Sciences

CHARACTERISTICS OF SOLIDARITY KITCHENS IN THE REPUBLIC OF SERBIA

Abstract

In the Republic of Serbia, nearly half a million people live in absolute poverty. Solidarity kitchens in Serbia, which this paper situates as instances of vernacular and reactive solidarity, have been established in response to multiple crises at once, including the COVID-19 pandemic, the "crisis" of people on the move, and the withdrawal of social welfare amid neoliberal pressures. The goal of this paper is to showcase the work and challenges faced by local solidarity kitchens whilst focusing on their genesis from a political, social, and economic perspective. Solidarity kitchens can be understood as the embodiment of the fundamental pillars of social work and position themselves within the framework of its values. They are characterized by a non-hierarchical approach to organizing and a rejection of the concept of charity. Unfortunately, they face several challenges, including fluctuating sources of funding, constant changes in staff, and limitations in service delivery.

Keywords:

solidarity, charity, solidarity kitchens, social work, social policy.

CIP - Katalogizacija u publikaciji
Narodna biblioteka Srbije, Beograd

32+36

GODIŠNJAK ... / Univerzitet u Beogradu.
Fakultet političkih nauka ; glavni i
odgovorni urednik Dragan R. Simić. - God. 1,
br. 1 (dec. 2007)- . - Beograd (Jove Ilića
165) : Fakultet političkih nauka, 2007 -
(Beograd : Čigoja štampa). - 24 cm

Dva puta godišnje.
ISSN 1820-6700 = Godišnjak (Fakultet
političkih nauka Beograd)
COBISS.SR-ID 145774604

